

ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΒΛΑΤΑΔΩΝ

2

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Α. ΜΑΤΣΟΥΚΑ

ΓΕΝΕΣΙΣ ΚΑΙ ΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΔΟΓΜΑΤΟΣ

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΝ ΙΑΡΥΜΑ ΠΑΤΕΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1969

ΓΕΝΕΣΙΣ ΚΑΙ ΟΥΣΙΑ
ΤΟΥ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΔΟΓΜΑΤΟΣ

ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΒΛΑΤΑΔΩΝ

2

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Α. ΜΑΤΣΟΥΚΑ

ΓΕΝΕΣΙΣ ΚΑΙ ΟΥΣΙΑ
ΤΟΥ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΔΟΓΜΑΤΟΣ

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΝ ΙΔΡΥΜΑ ΠΑΤΕΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1969

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η θεολογική σκέψης τῶν ἡμερῶν μας τοποθετεῖ τὸ ἐκκλησιαστικὸν δόγμα εἰς ἐπίκεντρον θέσιν. Ἡ ἔρευνα ὅμως διεξάγεται διαφοροδόπως ὑπὸ τῶν ἑκάστοτε ἐκπροσώπων τῶν ἐμφανιζομένων θεολογικῶν κατευθύνσεων, κυρίως δὲ τῶν ἐκπροσώπων τῶν προερχομένων ἐκ τοῦ προτεσταντικοῦ κόσμου. Αἱ μετὰ τὴν Ἀναγέννησιν προβληθεῖσαι νέαι μέθοδοι εἰς τὴν ἔρευναν τῶν τομέων τοῦ ἐπιστητοῦ καθόλου, ὡς καὶ ἡ μετὰ τὰς ἐπιρροὰς τοῦ Διαφωτισμοῦ ἐξίσωσις πασῶν τῶν θρησκειῶν καὶ τῶν πάσης φύσεως ἰδεολογιῶν, ἐπέφερον τὴν μετατόπισιν τοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὰ ζητήματα τῆς πίστεως εἰς τὴν θρησκειολογικὴν ἔρευναν τῶν μορφῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, ἐνῷ ἄλλοτε τοῦτο ἐστρέφετο πρὸς τὴν κατανόησιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος ἐν τῇ ἀνθεντίᾳ αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα τὸ πρόβλημα ὡς πρὸς τὸν καθοδισμὸν τῆς γενέσεως καὶ τῆς οὐσίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος ἐξητάσθη ἐκ διαφόρων ἐπόψεων ὑπὸ τῶν ἑκάστοτε Σχολῶν, ὡς π.χ. ὑπὸ τῆς Σχολῆς τοῦ Harnack, τῆς Διαλεκτικῆς Θεολογίας, τῆς «συνεποῦς ἐσχατολογίας» τοῦ A. Schweitzer καὶ M. Werner καὶ τῆς «μορφοῦστορικῆς» Σχολῆς. "Απασαι αἱ ἐν λόγῳ Σχολαὶ ἀντιμετωπίζοντες πάντοτε τὴν ἀνάγκην προσδιορισμοῦ καὶ ἀξιολογήσεως τοῦ φιλοσοφικοῦ καὶ ἴστορικοῦ παράγοντος ἐν σχέσει ἡ ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ὅποιους ἐπιχειροῦν νὰ ἔρευνήσουν τὴν οὐσίαν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος.

Ἐξ ἄλλου τὸ αἴτημα τῆς διὰ τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως δημιουργηθείσης ἐπιτακτικῆς ἀνάγκης νὰ εῖη ὁ Προτεσταντισμὸς τὴν καθολικὴν πληρότητα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀληθείας ἔδωκε νέας ὥθησεις πρὸς θετικὴν ἀξιολόγησιν τοῦ ἀρχαίου ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος. Αἱ ὑπὸ τοῦ ζωτανοῦ οἰκουμενικοῦ ἐνδιαφέροντος κατευθύνομεναι ἐπὶ τοῦ δόγματος ἔρευναι καταλίγονυν βεβαίως εἰς ποικιλίαν συμπερασμάτων, ἀναλόγως πρὸς τὴν προέλευσιν τῶν ἔρευνητῶν, ἀνηκόντων εἰς τὰς Σχολὰς τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ καὶ Προτεσταντισμοῦ· οὕτως ἡ ἄλλως ὅμως ἡ σύγχρονος ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔρευνα λαμβάνει κατά

τὸ μᾶλλον καὶ ἡττον σοβαρῶς ὑπ' ὅφιν τὸν παράγοντα τοῦ οἰκουμενικοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς μας, τὸ δόποιον ἐμποτίζεται ὑπὸ τοῦ δρθοδόξου καθολικοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως, καθ' ὅσον ἐνσυνειδήτως ἡ λεληθότως αἱ ἐν τῇ Δύσει Ἐκκλησίαι τείνουν νὰ εὑρούν τὴν οἰκουμενικὴν πληρότητα ἐν σχέσει πρὸς τὴν παράδοσιν τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ως ἡ παράδοσις αὐτῆς ἀπετυπώθη εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν, ἥτοι εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ πνεῦμα τῆς πατερικῆς διδασκαλίας.

Κατὰ ταῦτα ἔθεωρησα σκόπιμον νὰ ἔξετάσω τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως καὶ οὐσίας τοῦ δρθοδόξου δόγματος καθ' ἑαυτό καὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἴστορίαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ διας θέσω ὑπὸ κοίσιν τὰς κατὰ καιροὺς διατυπωθείσας θεωρίας τῶν ἐρευνητῶν τῆς Δύσεως περὶ τὸ ἐν λόγῳ πρόβλημα ἀφ' ἐνὸς καὶ δύος προβάλλω τὰς θέσεις τῆς δρθοδόξου ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως ἀφ' ἑτέρου.

Τὴν παροῦσαν μελέτην διαιρῶ εἰς πέντε κεφάλαια, ἐκ τῶν δύοις τὰ τρία πρῶτα κεχωρισμένως ἀποτελοῦν ἰδιαιτέραν τιὰ ἐνότητα, ως καὶ τὰ δύο τελευταῖα. Εἰς τὰ τρία πρῶτα ἔξετάζω τὴν γένεσιν καὶ οὐσίαν τοῦ δρθοδόξου δόγματος, ως τοῦτο προβάλλει ἡ δρθόδοξος πνευματικὴ ζωὴ, συγχρόνως δὲ κατὰ τὴν διαπλαγμάτευσιν ἀναφέρω πάντοτε τὰς ἀπόψεις τῶν κυριωτέρων Σχολῶν τῆς Δύσεως. Εἰς τὰ δύο τελευταῖα κεφάλαια ἐκθέτω συστηματικῶς τὴν σχέσιν καθ' ἑαυτὴν τοῦ δρθοδόξου δόγματος πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἴστορίαν, δεδομένου διτοι οἱ ἐκάστοτε φιλελεύθεροι ἐρευνηταὶ τῆς Ἰστορίας τῶν Λογιστῶν πρὸς καθορισμὸν τῆς γενέσεως καὶ οὐσίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος ἔθεσαν ως βασικὰς προϋποθέσεις φιλοσοφικὰς ἀρχὰς καὶ ἀντιλήφεις περὶ τῆς οὐσίας τῆς ἴστορίας καὶ τῆς σχέσεως καθόλου μεταξὺ πίστεως (ἥτοι τοῦ περιεχομένου τοῦ δόγματος) καὶ γνώσεως ἡ ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Διὰ τοῦτο πρὸς συστηματικὴν καὶ ἐν τῷ συνόλῳ ἔξετασιν τοῦ δόλου θέματος, εἰς σημεῖα τινα, ἀφορῶντα εἰς τὰ φιλοσοφικὰ θέματα, τὰ δύοια ἐπηρέασαν τὴν θεολογίαν τῆς Δύσεως, ἐπιμένω διὰ περισσοτέρων λεπτομερειῶν καὶ γενικῶν διασαφήσεων.

Θεομάς εὐχαριστίας διείλω εἰς τὸν σεβαστὸν μον καθηγητὴν κ. Ἰ. Καλογήρου, ἐκ τῶν καθοδηγήσεων, πανεπιστημιακῶν παραδόσεων καὶ φροντιστηριακῶν ἀσκήσεων τοῦ δροίον ἦχθην εἰς τὴν ἀπόφασιν πρὸς ἔξετασιν τοῦ ἐνδιαφέροντος τούτου θέματος. Εὐχαριστῶ ἐπίσης τοὺς καθηγητὰς τῆς Συστηματικῆς Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Heidelberg, E. Schlink καὶ P. Brunner διὰ τὰς ἐκεῖ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν σπουδῶν μον παρασχεθείσας εἰς ἐμέ πάσης φύσεως διευκολύνσεις.

Πρὸς τὸ Ποτομαρχικὸν "Ιδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, τὸ ὅποιον περιέλαβε τὴν παροῦσαν μελέτην εἰς τὴν σειρὰν μονογραφιῶν «Ἀνάλεκτα Βλατάδων», ἐκφράζω ἐπίσης τὰς θεομάς μον εὐχαριστίας.

'Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 25ῃ Μαρτίου 1969

Νικ. Ματσούκας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελίς
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	11

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΔΟΓΜΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΔΥΣΕΩΣ	17
---	----

1. Φιλοσοφικά ρεύματα ἐπηρεάσαντα τὴν θεολογικὴν σκέψιν τῆς Δύσεως	17
2. Ἡ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς θέσις τῆς φιλελευθέρας θεολογικῆς σκέψεως ἔναντι τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος	21

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΒΑΣΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΟΥ ΔΟΓΜΑΤΟΣ	29
--------------------------------------	----

1. Γενική περὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ δόγματος θεώρησις	29
2. Γένεσις τοῦ δόγματος ἐξ ἐπόψεως μορφολογίας καὶ περιεχομένου .	34
3. Ἀποκάλυψις καὶ δόγμα	58
4. Παράδοσις καὶ δόγμα	67

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΣΩΤΗΡΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΤΟΥ ΔΟΓΜΑΤΟΣ	73
---	----

1. Τὸ τριαδικὸν καὶ χριστολογικὸν δόγμα ὡς τὸ κέντρον τῆς σωτηριολογίας	73
2. Ἐκκλησιολογία καὶ δόγμα	88
3. Αἵρεσις καὶ δόγμα	94
4. Ἀλήθεια τοῦ δόγματος καὶ τῆς φιλοσοφίας	100

	Σελίς
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'	
ΓΝΩΣΙΣ ΚΑΙ ΔΟΓΜΑ	107
1. 'Αλήθεια και γνῶσις ὑπὸ τὸ φιλοσοφικὸν και ἐπιστημονικὸν πρίσμα	107
α') Γενικὴ θεώρησις	107
β') Μορφαὶ σχέσεως συνειδέναι και εἶναι	108
γ') Αἱ ἐκ τῶν γνωστικῶν σχέσεων συνειδέναι και εἶναι ἀπορρέ- ουσαι συνέπειαι	124
δ') Ἐπιστήμη, φιλοσοφία και ἔρμηνεία	126
2. 'Αλήθεια και γνῶσις τοῦ δόγματος ἐξ ἐπόψεως δρθιδόξου	136
α') Γνωσιολογία τοῦ δόγματος	136
β') Δόγμα και ἥθος	149
γ') Θεολογία, ἐπιστήμη, φιλοσοφία και ἔρμηνεία	152
3. Πίστις και γνῶσις	159
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'	
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΣ ΚΑΙ ΛΗΘΕΙΑ ΤΟΥ ΔΟΓΜΑΤΟΣ	168
1. 'Η φύσις τῆς ιστορίας	168
2. Γνωσιολογικά προβλήματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ιστο- ρίας	171
3. 'Η ἔννοια τῆς ιστορικότητος τῆς 'Αποκαλύψεως	177
4. Ιστορία και δόγμα	181
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	186
ZUSAMMENFASSUNG	191
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	197
ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ	203

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

'Η ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Διαφωτισμοῦ θεολογικὴ ἔρευνα προσέ-
κρουσεν εἰς τὸ πλέον ἀκανθῶδες πρόβλημα, τὸ ὅποῖον ἀναφέρεται εἰς
τὴν διακριβώσιν βάσει ιστορικοφιλολογικῶν δεδομένων τῆς γενέσεως
και οὐσίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος. Κατὰ τὴν κοσμογονικὴν
ἀνακατάταξιν ὅλων τῶν πολιτικῶν, κοινωνικῶν και πνευματικῶν δυ-
νάμεων, ἡ ἀποδεσμευθεῖσα τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας θεολογικὴ
σκέψις ἤρχισε προσανατολιζομένη εἰς τρεῖς κυρίας ἀρχὰς ὑπὸ τὸ πρίσμα
τῶν ὅποιων ἐπεδίωκε τὴν διερεύνησιν τῆς οὐσίας τοῦ δόγματος ὡς και
γενικώτερον τῆς σημασίας τοῦ περιεχομένου τῆς ἐν Χριστῷ 'Αποκα-
λύψεως. Τὰς ἀρχὰς ταύτας δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν ἐν συντόμῳ
ἀναπτύξει ὡς ἔξης:

1) 'Η ἀλήθεια τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος ὡς πρὸς τὸν βασικὸν
τῆς πυρῆνα δύναται νὰ διακριθῇ ἀνευ τῆς προσκολλήσεως εἰς τὴν
αὐθεντίαν τῶν μορφῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, ἐντὸς τῆς ὅποιας
ἀναπτύσσεται τοῦτο. Τὴν ἀρχὴν ταύτην υἱοθέτησαν οἱ ἔρευνηται, οἱ
ὅποιοι ἔθεσαν ὡς βάσιν ἔρευνης και ἔρμηνείας τοῦ περιεχομένου τῆς ἐν
Χριστῷ 'Αποκαλύψεως τὴν λογικὴν ἢ τὸ συναίσθημα. Δύναται διμως
νὰ εἴπῃ κανεὶς διτὶ ὁ Schleiermacher και γενικῶς οἱ ρομαντικοὶ ἀξιο-
λογοῦν θετικῶς ἢ λαμβάνουν κατά τινα τρόπον σοβαρῶς ὑπὸ δψιν τὸν
ιστορικὸν παράγοντα ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν και φυσιο-
κρατικὴν θεολογίαν, τελοῦσαν ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν ὀπαδῶν τοῦ Δια-
φωτισμοῦ. Θὰ ἦτο διμως σφάλμα νὰ ὑποστηριχθῇ διτὶ ἡ ἀξιολόγησις τοῦ
ιστορικοῦ παράγοντος εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ρομαντισμοῦ κατέχει κεντρικὴν
θέσιν· ἡ ιστορία δὲν θεωρεῖται, συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς αὐτάς, ὡς
πεδίον ἐντὸς τοῦ ὅποιου ἀνδρώνεται ἡ πνευματικὴ ζωὴ τῆς ἐν Χριστῷ
'Αποκαλύψεως, ἀλλ' ἐκλαμβάνεται ὡς αἰσθητικὴ περιοχὴ ἐντὸς τῆς
ὅποιας βλαστάνει ἀναπτυσσόμενον τὸ θρησκευτικὸν βίωμα. Εἰναι ἄ-
κρως χαρακτηριστικὸν διτὶ ὁ Schleiermacher π.χ. ἐτόνισε τὴν ιστορικό-
τητα και τὸ ἀνεπανάληπτον τοῦ προσώπου τοῦ 'Ι. Χριστοῦ, εἰς αὐτὸ
διμως διεῖδε τὴν ἀποτελεσμένην εἰς τὴν πλέον ἀνωτάτην βαθμίδα

θρησκευτικήν ἐκδήλωσιν τοῦ ὑποκειμένου. 'Η παραδεδομένη Χριστολογία καὶ σωτηριολογία τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἔχουν θέσιν εἰς τὸ θεολογικὸν σύστημα τοῦ Schleiermacher¹.

2) Ὁ φιλοσοφικὸς παράγων ἐτέθη ἀξιωματικῶς ὡς ἡ μόνη δυνατότης βάσει τῆς ὁποίας ἐπρεπε νὰ ἐρευνηθῇ ἡ οὐσία τῆς ἴστορίας καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν δόγμα (π.χ. βάσει τῆς φιλοσοφίας τοῦ Kant, Hegel, Jaspers, Heidegger κ.ἄ.). Οἱ ἐρευνηταὶ τῆς κατηγορίας ταύτης δὲν ἥρνοῦντο τὴν σπουδαιότητα τοῦ ἴστορικοῦ παράγοντος, ἥρμήνευον δὲν τὰς δογματικὰς ἀληθείας συμφώνως πρὸς τὰς περὶ ἴστορίας ἀντιλήψεις των, τὰς ὁποίας διεμόρφων τῇ ἐπιφροῇ τῶν φιλοσοφικῶν Σχολῶν. Τὸ δόγμα οὗτως ἡ ἄλλως κατὰ τὰς θεωρήσεις αὐτὰς ἀπέβαλε τὴν ἴστορικὴν αὐθεντίαν τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως.

3) Ἡ ἴστορία ἔξελαμβάνετο πλέον ὡς πεδίον ἐντὸς τοῦ ὁποίου πάντα τὰ θρησκευτικὰ φαινόμενα διείποντο ἐκ τῶν αὐτῶν νόμων. Τὸ ἀπόλυτον δὲν ἦδυνατο νὰ ἐκληφθῇ ὅτι ἐνυλώνεται ἐντὸς τῆς παρουσίας οἰουδήποτε ἴστορικοῦ γεγονότος καὶ ἀρα τοῦ γεγονότος τῆς ἐνανθρωπήσεως, τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. Τὸ ἐκκλησιαστικὸν δόγμα οὕτω ἐκρίνετο καὶ ἥρμηνευετο ὡς προϊὸν τῶν ἴστορικῶν παραγόντων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀνευ σχέσεως τούτων πρὸς τὸ ἴστορικὸν καὶ ὑπερβατικὸν γεγονός τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἴστορία καὶ ἡ φιλοσοφία κατέστησαν οἱ βασικοὶ πόλοι περὶ τοὺς ὁποίους ἤρχισε προσανατολιζομένη ἡ θεολογικὴ σκέψις, ἐπιχειροῦσα τὴν ἐρμηνείαν καὶ ἀξιολόγησιν τῆς ἀληθείας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος. 'Η δραματικὴ αὐτὴ ἀνέλεις τῆς θεολογικῆς σκέψεως ἤτοι κυρίως καὶ κατ' ἔξοχὴν χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος. 'Η γερμανικὴ θεολογία ἀκολουθήσασα κατὰ πόδας τὰς πνευματικὰς ἔξελίξεις τῆς Δύσεως διεμόρφωσε διαφόρους Σχολάς, ἀναζητούσας τὴν διακρίβωσιν τῆς οὐσίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος. 'Η προσπάθεια αὕτη συνεχίζεται μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.

'Η δογματικὴ διδασκαλία τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ὡς καὶ ἡ πνευματικότης αὐτῆς, ἐγένοντο ἀντικείμενον ἐρεύνης ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν ὡς ἄνω ἀπόψεων. 'Η ὄρθοδοξος ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ κατὰ τὸ δόγμα, τὴν λατρείαν καὶ τὴν τάξιν ἐθεωρήθη ὑπὸ ἐνίων ἐρευνητῶν ὡς προϊὸν τῆς ἀνατολικῆς εὐσεβείας, τοῦ ἑλληνικοῦ φιλοσοφικοῦ παράγοντος καὶ τοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κρατοῦντος ἐν Bu-

1. H. R. MACKINTOSH, *Types of Modern Theology*, σ. 44· 72 - 73.

ζαντίῳ πολιτειακοῦ καθεστῶτος. Σύν τῷ χρόνῳ δμως οἰκουμενικὰ ἐνδιαφέροντα συνετέλεσαν εἰς τὸν παραμερισμὸν τῶν «θρησκειολογικῶν» προκαταλήψεων τῶν ἐρευνητῶν, οἱ ὁποῖοι εἰς τὴν ἴστορικὴν ἐκδίπλωσιν τῆς οὐσίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς ὡς πρὸς τὸ δόγμα, τὴν λατρείαν καὶ τὴν τάξιν διέβλεπον μόνον τοὺς ἴστορικους νόμους τῆς ὄριζοντος ἀνελίξεως τῶν γεγονότων, ἐνόμιζον δὲ ὅτι ἡ ὑπὸ ἐπιστημονικὸν ἡ φιλοσοφικὸν πρίσμα θεώρησις τῆς ὄριζοντος γραμμῆς τῶν ἴστορικῶν γεγονότων παρεῖχε τὴν δυνατότητα ἀποκλεισμοῦ πάσης σχέσεως τούτων πρὸς τὴν κάθετον φορὰν τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ πρὸς φανέρωσιν τοῦ ἔργου καὶ τῶν βουλῶν Του, ὡς καὶ πρὸς δημιουργίαν τῆς κοινωνίας τῆς Ἐκκλησίας ἐν Χριστῷ καὶ Ἀγίῳ Πνεύματι, συμφώνως πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως. Διὰ τῶν οἰκουμενικῶν δμως ἐνδιαφερόντων, τὰ ὁποῖα ἀπεσκόπουν κυρίως εἰπεῖν εἰς τὴν δημιουργίαν οἰκουμενικῆς πληρότητος εἰς τὰς διεσπασμένας προτεσταντικὰς Ἐκκλησίας, ἐπεζητήθη ἡ ἀληθήσις τοῦ ὄρθοδόξου δόγματος καὶ τῆς ὄρθοδόξου πνευματικότητος. Οὕτως ρωμαιοκαθολικοὶ καὶ προτεστάνται, βεβαίως πάντοτε ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν δογματικῶν θέσεων τῶν Ἐκκλησιῶν των, ἐπεχειρησαν τὸ ἔργον τοῦτο τῆς κατανοήσεως τῆς οὐσίας τῆς ὄρθοδόξου πνευματικότητος¹. Πέραν τούτων κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους Ρῶσοι θεολόγοι τῆς διασπορᾶς προέβαλον τὸ ὄρθοδόξον πνεύμα τοῦ δόγματος καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς ὡς καρπὸν τῆς θεολογίας τῶν πατέρων, ἡ ὁποίᾳ ἔχει, κατ' αὐτοὺς, βαθείας ρίζας εἰς τὴν ζωὴν τῆς ἀρχεγόνου ἀποστολικῆς παραδόσεως.

'Η ὄρθοδοξος πατερικὴ θεολογία καὶ αἱ ἀποφάσεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ἔχουν κυρίως καὶ κατ' ἔξοχὴν ὡς κεντρικὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τὴν περὶ Ἀγίας Τριάδος ἀλήθειαν, τὴν Χριστολογίαν καὶ Πνευματολογίαν. Οὕτως ἡ ἄλλως λόγῳ καὶ τῆς ἐκ τῶν αἱρετικῶν κακοδοξιῶν ἀφορμῆς πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς δογματικῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, ἡ Χριστολογία ἀποτελεῖ τὴν καρδίαν τῆς ὄρθοδόξου Δογματικῆς, τοῦτο δμως δὲν ὀδήγει τὴν θεολογικὴν σκέψιν εἰς ὑποτίμησιν ὑπὸ οἰανδήποτε μορφὴν πάσης

1. Ι. ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ, *Αἱ περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀντιλήψεις νεωτέρων ρωμαιοκαθολικῶν θεολόγων*, σ. 32 ἐ. Τοῦ αὐτοῦ, *Ἀποστολὴ τῆς Ὁρθοδόξιας* εἰς τὸν σύγχρονον κόσμον, *Ιδίᾳ* σ. 25 ἐ. F. HEILER, *Urkirche und Ostkirche*, *Ιδίᾳ* σ. 125 ἐ. E. BENZ, *Die Ostkirche im Licht der protestantischen Geschichtsschreibung von der Reformation bis zur Gegenwart*, *Ιδίᾳ* σ. 263 ἐ. R. SLENCZKA, *Ostkirche und Ökumene*, *Ιδίᾳ* σ. 23 ἐ. E. SCHLINK, *Der kommende Christus und die kirchlichen Traditionen*, *Ιδίᾳ* σ. 221 ἐ.

ἄλλης δογματικῆς διδασκαλίας ἀναφερομένης εἰς τὸ ἔργον τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳς. Τούναντίον ὁ ἄρρηκτος δεσμὸς μεταξὺ τῆς δογματικῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ καὶ τῆς Πνευματολογίας καὶ Ἐκκλησιολογίας ἀποτελοῦν τὴν πεμπτουσίαν τῆς δρθιόδοξου πνευματικότητος. Διαφόρως ἐν τῇ Δύσει εἶχεν ἀτονήσει π.χ. κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἡττον ἡ Πνευματολογία ἐντὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Αἱ διάφοροι ιστορικοὶ συνθῆκαι καὶ τὸ ιεροκρατικὸν δργανωτικὸν σύστημα τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας παρεμέρισαν τὸν πνευματολογικὸν παράγοντα τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ μεταμορφωτικοῦ μυστηρίου τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως, εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ὅποιου τὸ δρθιόδοξον δόγμα κέκτηται βαθείας ρίζας. 'Ἡ ἀπὸ τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ ἔξῆς θεολογικὴ σκέψις, κυρίως δὲ καὶ κατ' ἔξοχήν ἡ τοῦ Προτεσταντισμοῦ, εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν Χριστολογίαν. 'Ἡ Μεταρρύθμισις ἀφ' ἐνὸς ἐζήτησεν ἐξ αὐτῆς νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ κατανοήσῃ τὴν ἀνθρωπολογίαν καὶ τὴν Ἐκκλησιολογίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ φιλελευθέρα θεολογικὴ σκέψις ἐπιχειρήσασα βραδύτερον νὰ θέσῃ ὑπὸ τὴν αὐστηρὰν κρίσιν τὰς παραδεδομένας ἀληθείας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος ἡσχολήθη ζωηρῶς περὶ τὸ πρόσωπον καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. Βάσει τῶν πορισμάτων τῆς ἐρεύνης ταύτης ἐπιχειρεῖται μετὰ ταῦτα νὰ οἰκοδομηθῇ καὶ ἡ θεωρητικῷ τῷ τρόπῳ ἀνασκευὴ τῶν δογματικῶν ἀληθειῶν τῆς παραδόσεως. Τὸ ἀπαράμιλλον ἔργον τοῦ A. Schweitzer, *Geschichte der Leben-Jesu-Forschung*, ἀποτελεῖ τὸν ἀδιάψευστον μάρτυρα τῆς ἀληθείας ταύτης. Εἰς τὸ ἐν λόγῳ ἔργον ἐκτυλίσσεται διὰ δραματικῶν φάσεων ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐρευνα προτεσταντῶν θεολόγων τῆς Δύσεως, οἱ ὅποιοι ἔθεσαν ὡς πρῶτον καὶ κύριον σκοπὸν τὴν διερεύνησιν τῆς οὐσίας τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἄρα τῆς οὐσίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος βάσει τῆς κατανοήσεως τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. 'Ἡ παρέλασις ὅλων τῶν ἐκπροσώπων τῶν θεολογικῶν συστημάτων (φυσικῆς, δρθιολογιστικῆς, ρομαντικῆς, καντικῆς, ἐγελιανῆς, «θρησκειολογικῆς» θεολογίας) ἔχει νὰ παρουσιάσῃ τὴν πλέον περίεργον ποικιλίαν καὶ ἀντίθεσιν ἀπόψεων. 'Ο εἰς μετὰ τὸν ἄλλον ἐρευνητὴς παρουσιάζεται ὑπὸ τοῦ Schweitzer ρίπτων τὰς βολὰς εἰς τὸν ὡς ἀνω στόχον πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς «ἀληθείας» περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, θραύσων συγχρόνως τὰ δεσμὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος. Κατὰ τὰς ἐρεύνας αὐτὰς ἐξεφράζετο μῆσος κατὰ τοῦ δόγματος, δχι φυσικῷ τῷ λόγῳ κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, καὶ συνετελεῖτο, ὡς λίαν γχαρακτηριστικῶς σημειώνει

ὁ μνημονευθεὶς Schweitzer, ἀγάν πρὸς ἀπελευθέρωσιν ἐκ τοῦ δόγματος (*Befreiungskampf vom Dogma*)¹.

'Ἐν προκειμένῳ εἴτε ἐξετάζεται ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰ. Χριστοῦ δρθιολογιστικῶς εἴτε ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν αριογραφιῶν ἀρχῶν εἴτε ὑπὸ ἀναγωγὴν τούτου εἰς μυθικὰς ἡ ιστορικὰς παραστάσεις, ὁ κύριος στόχος παραμένει εἰς καὶ ὁ αὐτός ἡ προσβολὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος. 'Ἡ βάσις δηλαδὴ τῶν ἐρευνῶν τούτων παραμένει ἀκλόνητος ἐπὶ τοῦ ἀξιωματικοῦ ισχυρισμοῦ, κατὰ τὸν ὅποιον τὸ ἐκκλησιαστικὸν δόγμα ἀποτελεῖ οὐσίαν ἔνην ἡ πλασματική, στατικὴν ἡ μεταφυσικὴν σύλληψιν περὶ τῆς ζωῆς, τοῦ ἔργου καὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. Κατὰ τὰς θέσεις ταύτας δὲν ὑφίστανται φυσιολογικοὶ ἀρμοὶ μεταξὺ τοῦ στατικοῦ μεταφυσικοῦ στοιχείου τοῦ δόγματος - ὡς ἀντιλαμβάνονται οὗτοι τοῦτο - καὶ τῆς ιστορίας τοῦ βίου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. 'Ἡ προσπάθεια τῶν ἐν λόγῳ ἐρευνητῶν συνίσταται εἰς τὴν μεταβολὴν τοῦ χριστολογικοῦ δόγματος εἰς «Χριστολογίαν» τῆς ιστορικῆς ἐρεύνης τοῦ βίου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. Οὕτω συντελεῖται ἐν προκειμένῳ ἡ διάσπασις τοῦ ιστορικοῦ καὶ δογματικοῦ στοιχείου τῆς Χριστολογίας τῆς Ἐκκλησίας. 'Ο «κατὰ σάρκα» Ἰησοῦς εἰς τοὺς ἐρευνητὰς τούτους ἀπώλεσε τὸν δργανικὸν δεσμὸν μετὰ τοῦ «κατὰ πνεῦμα» Ἰησοῦ.

Κατὰ ταῦτα τὸ κύριον στοιχεῖον τῆς θεολογικῆς σκέψεως τῶν ἐτεροδόξων ἦτο τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως καὶ οὐσίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος. 'Ἡ Ιστορία τῶν Δογμάτων ἐκκινήσασα ἐκ προτεσταντικῶν Σχολῶν², αἱ ὅποιαι ἀπεσκόπουν εἰς τὸν διὰ τῶν ἐρευνῶν κλονισμὸν τῶν θέσεων τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ δικαίωσιν

1. A. SCHWEITZER, *Geschichte der Leben-Jesu-Forschung*, σ. 4. Πρβλ. R. SCLENCKA, *Geschichtlichkeit und Personsein Jesu Christi*, σ. 28.

2. 'Ἐπίσης οἱ ρωμαιοκαθολικοὶ θεολόγοι ἡναγκάσθησαν νὰ ἀσχοληθοῦν περὶ τὴν Ιστορίαν τῶν Δογμάτων πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν θέσεων τοῦ Προτεσταντισμοῦ. 'Ἄξιόλογα ἔργα ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐκ ρωμαιοκαθολικῆς πλευρᾶς ἔχομεν τὴν Ιστορίαν τῶν Δογμάτων, εἰς τέσσαρας τόμους, τοῦ J. Schwane (1892/95) καὶ τοῦ J. Tixeron, εἰς τρεῖς τόμους (1912/14). 'Εκδίδεται δὲ ἀπό πολλοῦ καὶ ἡ Ιστορία Δογμάτων εἰς τεύχη ὑπὸ τοῦ ἐκδοτικοῦ οίκου Herder. Εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἔκδοσιν συνεργάζονται διαπρεπεῖς ρωμαιοκαθολικοὶ θεολόγοι, ὡς π.χ. ὁ M. Schmaus. Οἱ ρωμαιοκαθολικοὶ ἐν προκειμένῳ ἐξαίρουν τὴν αὐθεντίαν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος, θεωροῦντες τοῦτο ὡς καρπὸν τῆς ὀλονέν καὶ βαθυτέρας κατανοήσεως τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλυφθείσης ἀληθείας. Βλ. π.χ. τὸν πρόλογον τοῦ τετάρτου τόμου τῆς ὡς ἀνω ἐκδόσεως (M. SCHMAUS, *Handbuch der Dogmengeschichte*, Freiburg 1951). Βλ. καὶ K. RAHNER, *Überlegungen zur Dogmenentwicklung*, σ. 21 ε.

τῶν ἀρχῶν τοῦ Προτεσταντισμοῦ, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ 'Εκκλησία προσκεκολλημένη εἰς τὰ δόγματα τῆς παραδόσεως ἡλλοίωσε τὴν περὶ 'Εκκλησίας καὶ σωτηρίας βιβλικήν διδασκαλίαν, ἥκολούθησε κατὰ τὸν 18ον καὶ 19ον αἰῶνα φιλευθέρας θεολογικάς θέσεις, κλονιζούσας τὴν αὐθεντίαν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος. Θεολογικαὶ Σχολαὶ δμως τοῦ 20οῦ αἰῶνος ἤμβλυναν κατὰ πολὺ τὰς ἀκραίας θέσεις τῆς φιλευθέρας προτεσταντικῆς θεολογίας. Διὰ τοῦτο κατὰ μείζονα λόγον καὶ ἡ ἐπὶ τῆς πνευματικῆς ἐμπειρίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς ἐδραζομένη θεολογία ἔχει πλέον ὡς σκοπὸν τὴν διερεύνησιν τοῦ ιστορικοφιλολογικοῦ προβλήματος τῆς γενέσεως καὶ οὐσίας τοῦ δόγματος, τὸν καθορισμὸν τῆς θέσεως τούτου ἐντὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ τὴν ἐπισήμανσιν τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς 'Εκκλησίας καὶ τοῦ σωτηριώδους ἔργου τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΔΟΓΜΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΔΥΣΕΩΣ

1. Φιλοσοφικὰ ρεύματα ἐπηρεάσαντα τὴν θεολογικὴν σκέψιν τῆς Δύσεως.

Αἱ νέαι πνευματικαὶ κατευθύνσεις τοῦ 18ου αἰῶνος ἐντὸς τοῦ δυτικοῦ χώρου καὶ ἡ ἀπεστερημένη τῆς ιστορικῆς βάσεως ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἔθεσαν ὑπὸ σκληρὰν δοκιμασίαν τὴν προτεσταντικὴν θεολογικὴν σκέψιν. 'Ο 18ος αἰών ἐνεῖχεν εἰς τὰ σπλάγχνα τοῦ ἐκρηκτικὰ στοιχεῖα πνευματικῆς ζωῆς. 'Ο ἀνθρωπὸς ἐδοκίμασε τὰς νέας αὐτοῦ δυνατότητας μὲ ἀπόλυτον αὐταρέσκειαν. 'Ο δρθὸς λόγος ἐθεωρήθη ὡς ἡ ὑψίστη δυνατότης ὅχι μόνον διὰ τὴν δργάνωσιν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀνακάλυψιν καὶ ἐρμηνείαν τῶν νόμων τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ διαφωτισταὶ (π.χ. Voltaire, Rousseau) ἐτέθησαν ἀντιμέτωποι πρὸς πᾶν δόγμα τῆς θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς ζωῆς. Εἰς τὰ ἔργα τούτων ἔξυμνοῦνται καὶ ἀναδεικνύονται ἡ φύσις καὶ ὁ λόγος. Οἱ δύο οὗτοι βασικοὶ παράγοντες τῆς ζωῆς καὶ τῆς ιστορίας πρέπει, κατ' αὐτούς, νὰ ἀκολουθήσουν τὴν δρθὴν ἀπίτυξιν εἰς ὀλοκληρωμένην ἐκδήλωσιν. 'Η ἀπόλυτος ἐμπιστοσύνη εἰς τὴν φύσιν καὶ τὸν λόγον, τὰ ὅποια συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τούτων είχον διαφθαρῆ ὑπὸ τῶν κακοποιῶν δυνάμεων τῆς ιστορίας, προσεγγίζει τὰ δρια τῆς ἀφελείας. "Οταν π.χ. ἀναγινώσκῃ κανεὶς τὰ ἔργα τοῦ Voltaire ή Rousseau, τῶν δύο τροφῶν τῆς κινήσεως τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἐκπλήττεται διαπιστώνων ὅτι οἱ δύο οὗτοι δρθολογισταὶ οὐδεμίαν δίδουν προσοχὴν εἰς τὴν διαλεκτικὴν καὶ τὰ σύνθετα προβλήματα τῆς ιστορίας. Ταῦτα πάντα, κατ' αὐτούς, διέφθειραν τὴν φύσιν καὶ τὸν λόγον. Οἱ κοινωνικοὶ θεσμοὶ καὶ ἡ θρησκεία δύνανται νὰ καθαρθοῦν διὰ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου.

'Ο δυναμισμὸς δμως τοῦ δρθολογισμοῦ τούτου ἔμελλε ν' ἀτονήσῃ βραδέως καὶ σταθερῶς. 'Ο δρθολογισμὸς τῶν διαφωτιστῶν ἀπεμακρύνθη τῆς ιστορικῆς δομῆς τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος καθόλου, διὰ

τοῦτο ήτο καταδικασμένος εἰς ἀποτυχίαν. 'Η ιστορία μετά τῆς συνθέτου προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου ἔπειτε νὰ τεθῇ εἰς τὸ προσκήνιον τῶν ἐρευνητῶν. Μετά τὴν διάσπασιν τοῦ πνευματικοῦ κλοιοῦ τοῦ Μεσαίωνος αἱ δυνάμεις τοῦ πνεύματος ὑποθαλπόμεναι ὑπὸ τῶν ἐπαναστατικῶν κοινωνικῶν μαζικῶν μορφῶν τῆς ζωῆς περιέπλεκον τὸ ιστορικὸν καὶ ἀνθρωπολογικὸν πρόβλημα, πρᾶγμα τὸ ὅποῖον ὁ δρθιολογισμὸς ἡτο ἀνίσχυρος νὰ κατανοήσῃ. 'Ο δρθιολογισμὸς τοῦ Διαφωτισμοῦ, αἱ γενικαὶ αὐτοδύναμοι καὶ ἔμφυτοι ἰδέαι τοῦ καλοῦ, τοῦ ὡραίου καὶ τῆς δικαιοσύνης, τὰς ὅποιας οὗτος ἔθεωρει ὡς κατάστασιν εἰς τὸν ἀνθρωπὸν, δὲν ἡδύναντο ν' ἀνταποκριθοῦν εἰς τὰς δυσβαστάκτους ἀπαιτήσεις τῆς νέας ζωῆς. 'Ο ρομαντισμὸς τοῦ 18ου καὶ κυρίως 19ου αἰώνος ἐπεζήτησε νὰ γεφυρώσῃ τὸ χάσμα μεταξὺ ιστορίας καὶ ἀνθρωπολογίας, τὸ ὅποῖον ἐδημιούργησεν ὁ Διαφωτισμός. 'Εξ ἄλλου ὁ ἰδεαλισμὸς τύπου Hegel ἐπροσανατολίζετο εἰς γενικὰς ἀξιωματικὰς προτάσεις. 'Η θεότης καὶ ἡ ιστορία παρουσιάσθησαν ὡς ἐνιαῖον δυναμικὸν δλον, τὸ ὅποῖον ἐξελίσσεται εἰς τὰς μορφὰς τοῦ πολιτισμοῦ. Κατεβάλλετο δηλ. δραματικὴ προσπάθεια ἐπανόδου τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς ιστορικὰς διαστάσεις τῆς ζωῆς. 'Εξ ἄλλου ὁ σύνολος πολιτισμὸς τῆς Δύσεως εἰς τὸ πεδίον τοῦ πνεύματος καὶ εἰς τὸν χῶρον τῆς πολιτικῆς ζωῆς παρουσίαζε τὰς πλέον ἀντιφατικὰς συγκρούσεις. 'Ορθιολογισμός, ρομαντισμός, ἰδεαλισμός, διεκρίνοντο ἡ συνεκρούόντο ἡ συνηντῶντο περιέργως δὲ ν' ἀποτελέσουν κοινὴν μοῖραν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἀκολούθως δὲ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰώνος μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ὁ πολιτικὸς βίος καθωρίσθη ὑπὸ τῶν πλέον ἀντιθέτων πολιτικῶν συστημάτων, ἥτοι δημοκρατικῶν ἀρχῶν, ἀπολυταρχικοῦ δεσποτισμοῦ καὶ ριζοσπαστικῶν ἐπαναστατικῶν μεταρρυθμίσεων. 'Η δργῶσα πολιτιστικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀλλαγὴ συμπεφυρμένη μετὰ τοῦ ἀνησύχου πνευματικοῦ τόκου τῆς Δύσεως ἐδημιούργησεν τὰς ἀντιφατικὰς αὐτὰς καταστάσεις.

Εἰς τὰς ἀκραίας φιλοσοφικὰς κατευθύνσεις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος ἡ συμβολὴ τοῦ Kant πρὸς εὑρεσιν διεξόδου πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ δλως ἰδιαίτερον πρίσμα. 'Ο Kant ἔθεσε, δύναται νὰ εἴπῃ κανεὶς ἀνευ ὑπερβολῆς, τὴν σφραγίδα τοῦ ἐπιστημονικοῦ τεχνοκρατικοῦ πνεύματος τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. 'Ο δρθιολογισμὸς τοῦ Διαφωτισμοῦ ἔξ ἐνὸς ὠδήγη τὴν σκέψιν εἰς ἀδιέξοδα, ἔθετε δὲ τὰ ἀνθρωπολογικὰ προβλήματα ἐκτὸς τοῦ ιστορικοῦ γίγνεσθαι, ὁ ρομαντισμὸς καὶ ὁ ἰδεαλισμὸς τύπου Hegel ἔξ ἐτέρου δὲν ἡδύναντο νὰ ἀντιμετωπίσουν ἀποτελεσματικῶς τὰ δεύτατα κοινωνικὰ καὶ ἀνθρωπολογικὰ προβλήματα ὡς βραδύτερον ἔθεσαν ταῦτα ὁ ρεαλισμός, ἡ Κοινωνιολογία καὶ ἡ Ψυχολο-

γία τοῦ βάθους. 'Ο ρομαντισμὸς ἐκαλλιέργει μᾶλλον τὴν αἰσθητικὴν πλευρὰν τῆς σχέσεως τοῦ προσώπου πρὸς τὸ ιστορικὸν γίγνεσθαι. 'Ο ἰδεαλισμὸς ἔξέθρεψε τὰς παιδαγωγικὰς καὶ φιλοσοφικὰς συλλήψεις περὶ τῶν γενικῶν ἢ εἰδικῶν αὐτοτελῶν καὶ αὐτοδυνάμων ἀξιῶν τοῦ πνεύματος. 'Η λατλαψ ὅμως τῶν ιστορικῶν καὶ κοινωνικῶν κακῶν, ὡς καὶ ἡ Ψυχολογία τοῦ βάθους, προβαλλομένη καὶ ἐνσαρκουμένη κυρίως εἰπεῖν εἰς τὴν λογοτεχνίαν καὶ τὴν ποίησιν ἐκλόνιζον τὴν αἰσιοδοξίαν τῶν ἰδεαλιστῶν καὶ τὰς «ἀξιολογικὰς κατασκευάς» τούτων. Τὸ πνεῦμα τοῦ πολιτισμοῦ διὰ νὰ ἀντιδράσῃ ἀποτελεσματικῶς ἔπειτε νὰ στηριχθῇ ἐπὶ ἄλλων βάσεων συγγενῶν πρὸς τὰς ραγδαίας ἀλλαγάς. 'Ο Kant ὑπεβοήθησε κατὰ πολὺ τὴν θεωρητικὴν σκέψιν εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο. Περιωρίσθησαν ἡ δρθιολογιστικὴ αὐταρέσκεια τῶν διαφωτιστῶν, ἡ δποθέωσις τοῦ λόγου ὑπὸ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, ὁ ρομαντισμὸς καὶ ἰδεαλισμός. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐκλήθη νὰ πειθαρχήσῃ ἐγκλειόμενον εἰς τὴν φυλακὴν τῶν a priori κατηγοριῶν καὶ ἀξιωμάτων τοῦ καθαροῦ καὶ πρακτικοῦ λόγου. 'Η μεταφυσική, ὁ δρθιολογισμὸς καὶ ὁ ρομαντισμὸς ἔπειτε νὰ εὔρουν ἄλλας ὁδούς. 'Ἐν συνεχείᾳ θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ποίας ὁδούς ἀνεκάλυψαν. Κυρίως ὅμως καὶ κατ' ἔξοχήν τὸ πνεῦμα τοῦ ὑποκειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Kant ἐθεμελίωνε τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπιστημονισμοῦ, ὁ ὅποῖος ἀνέλαβε τὴν λύσιν τῶν συνθέτων προβλημάτων τῆς Δύσεως. 'Η ἔξαρσις τοῦ παρόντος, τῆς ἐμπειρίας, πρᾶγμα τὸ ὅποῖον ἀποτελεῖ τὴν πεμπτουσίαν ἢ τὴν θεότητα τοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος, ἐγένετο ἀρχικῶς, δχ! βεβαίως ὑπὸ ἔντονον μορφήν, ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Kant. Φυσικῷ τῷ λόγῳ τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα αὐτοῦ δὲν εἶναι ἐμπειρικοράτια: εἶναι ὑποκειμενικὸς ἰδεαλισμός. 'Ο περιορισμὸς ὅμως τῶν πτήσεων τοῦ λόγου ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ εἰς τὰ πλαίσια τῶν a priori ἀρχῶν καὶ τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος ἀπέκοψε πᾶσαν ὄρμήν πρὸς τὴν μεταφυσικήν ἢ τὰς ἀκραίας δρθιολογιστικὰς ἀντιλήψεις.

Εἶναι ἀκρος χαρακτηριστικὴ ἡ σύμπτωσις δύο γεγονότων κατὰ τὸ ἔτος 1781· ἀπεβίωσεν ὁ Lessing καὶ εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἡ Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου τοῦ Kant. Φυσικῷ τῷ λόγῳ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι μετὰ τοῦ Lessing συναποθήσκει καὶ ὁ ρομαντισμός. Μετ' αὐτὸν ἔξ ἄλλου μεσουρανεῖ ἡ καρδία τοῦ ρομαντισμοῦ, ὁ Novalis ἐνῷ συγχρόνως θριαμβεύει ἡ Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου. Οὕτως ἡ ἄλλως ὁ Lessing καὶ ὁ Herder ἀποτελοῦν τοὺς μεταβατικοὺς τύπους τοῦ ρομαντισμοῦ. 'Η χαρακτηριστικὴ ὅμως αὐτὴ σύμπτωσις δύναται νὰ τονίσῃ ἐντυπωσιακῶς τὸ γεγονός ὅτι τὸ δρθιολογιστικὸν καὶ ρομαντι-

κὸν πνεῦμα ἡλέγχετο καὶ παρηκολουθεῖτο κατὰ πόδας ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἐπιστημονισμοῦ, τὸ ὅποῖον ὑπὸ ἐμβρυώδη μορφὴν ἔξεπροσώπει ὁ Kant. Παρὰ ταῦτα ὁ ρομαντισμὸς κρατεῖ τὰ σκῆπτρα καθ' ὅλον τὸν 19ον αἰῶνα. 'Ο K. Barth λίαν χαρακτηριστικῶς λέγει δὲ ὁ Nietzsche, ὁ Wagner, ὁ Tolstoi, ὁ Haekel κ.ἄ. δὲν ἔξηγοῦνται βάσει τῶν ἀρχῶν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Kant, ἀλλὰ τοῦ ρομαντισμοῦ, ίδιᾳ τοῦ Novalis¹. 'Ο ρομαντισμὸς ἐπεδίωκε νὰ δημιουργήσῃ διαφόρους κατὰ πάντα ἀρμούς μεταξὺ προσώπου καὶ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, προσπαθῶν νὰ προφυλάξῃ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐκ τῶν ἀδιεξόδων, τὰ ὅποια ἐδημιούργει ὁ δρθιολογισμὸς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Διαφωτισμοῦ. Δὲν ἡδύνατο δμως ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν ὄρμὴν τοῦ νέου πνεύματος τοῦ πολιτισμοῦ, ἥτοι τοῦ ἐπιστημονισμοῦ. 'Ο εὐρωπαϊκὸς τύπος τοῦ ἀνθρώπου ἐλάμβανε πλέον, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥπτον, ἐχθρικὴν στάσιν ἔναντι τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως. Διεγράφετο δὴ. ἡ νέα μοῖρα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. 'Η φιλοσοφία ἤρχισε μετὰ ταῦτα (ὡς εἰς τὸν αἰῶνα μας) νὰ προσανατολίζεται εἰς τὴν ἐπιστήμην ἡ εἰδικότερον εἰς τὰ Μαθηματικὰ (π.χ. Russel, Whitehead) ἡ νὰ εύρισκῃ νέους τρόπους στοχασμοῦ καὶ ἐπεξεργασίας τῶν προβλημάτων (π.χ. φιλοσοφία τοῦ ὑπαρξισμοῦ). Οὕτως ἡ ἀλλως ὁ πολύπλοκος σύγχρονος ἐπιστημονικὸς πολιτισμὸς ἀντιτίθεται εἰς τὸ ρομαντικὸν πνεῦμα καὶ ἐμπιστεύεται τὴν ἔρευναν εἰς τὰ Μαθηματικὰ καὶ τὴν πολύπλοκον ὄφὴν τῶν λεπτῶν μηχανῶν παρὰ εἰς αὐτονόμους καὶ αὐτοδυνάμους νόμους τῆς λογικῆς. Διὰ τοῦτο ἡ φιλοσοφία τοῦ Kant ἐνῷ ἔδωκε τὴν ὁθησιν εἰς τὴν ἀνδρωσιν τοῦ ἐπιστημονισμοῦ, σήμερον πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς μὴ συμφωνοῦσα πρὸς τὰς ἐπιστημονικὰς ἀρχὰς.

Αἱ φιλοσοφικαὶ αὐταὶ κατευθύνσεις παρέσυραν ἀποφασιστικῶς τὴν θεολογικὴν σκέψιν εἰς τὴν δίνην τῶν ἀλλαγῶν καὶ συγκρούσεων. 'Ο Kant καὶ ὁ Hegel ἔθεσαν κυρίως εἰπεῖν τὴν σφραγίδα εἰς τὴν θεολογικὴν σκέψιν τοῦ γερμανικοῦ Προτεσταντισμοῦ². Κατὰ ταῦτα τὸ δόγμα ἔξητάζετο μὲν ὑπὸ τῶν ὑπὸ τὴν ἔντονον ἐπιρροὴν τῆς φιλοσοφίας τελούντων θεολόγων ἀνεξαρτήτως τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας, πάντοτε δμως διαφόρως καὶ συμφώνως πρὸς τὰς ἑκάστοτε ἐπιρροὰς τοῦ δρθιολογισμοῦ, ρομαντισμοῦ καὶ ἐπιστημονισμοῦ, ὡς τὸ πρᾶγμα θὰ διασαφηθῇ καλλίτερον εἰς τὰ ἀμέσως ἐπόμενα.

1. K. Barth, *Die protestantische Theologie im 19. Jahrhunderte*, σ. 306.

2. H. R. Mackintosh, *Types of Modern Theology*, σ. 4 ἐ.

2. 'Η ἐν γενικαῖς γραμμαῖς θέσις τῆς φιλελευθέρας θεολογικῆς σκέψεως ἔναντι τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος.

'Ο Προτεσταντισμὸς διὰ τῆς κριτικῆς του στάσεως ἔναντι τῆς παραδόσεως παρέσχε μὲν κατὰ τινα τρόπον ἀνέτους προϋποθέσεις διὰ τὴν ἀνδρωσιν τῆς θεολογίας, συγχρόνως δμως, λόγῳ τῆς ὑπὸ αὐτοῦ ἀμφισβητήσεως τοῦ ιστορικοῦ κύρους τῆς παραδόσεως, συνετέλεσεν εἰς νέαν ριζικὴν θεώρησιν τῆς σημασίας τοῦ ἐν Χριστῷ σωτηριώδους ἔργου, εἰς τρόπον ὡστε τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος νὰ ἀπολέσῃ τὴν ιστορικὴν βάσιν. Εἶναι βεβαίως κατὰ πάντα δρθὸν δὲ τοις ἀρχικαὶ θέσεις τῆς Μεταρρυθμίσεως δὲν ἥσαν τόσον ἐχθρικαὶ πρὸς τὴν ζωὴν τῆς παραδόσεως, αἱ προβληθεῖσαι δμως ἀπόψεις ὡς πρὸς τὴν θεώρησιν τῆς σωτηριολογίας ἐν στενῇ συναρτήσει πρὸς τὴν Χριστολογίαν, δχι δμως, ὡς θὰ ἥτο δρθόν, καὶ πρὸς τὴν ιστορικὴν διάστασιν τῆς Ἐκκλησιολογίας, ὀδήγησαν τὴν θεολογικὴν σκέψιν μοιραίως τρόπον τινὰ εἰς τὰς ἀκραίας νεοπροτεσταντικὰς περὶ Ἐκκλησίας καὶ παραδόσεως ἀντιλήψεις, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἐπέφερεν δρνητικὰς ἐπιπτώσεις ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τῆς οὐσίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος. 'Ο ἀρχέγονος Προτεσταντισμὸς διὰ τῶν Ὀμολογιῶν ἐσκλήρυνε τὴν θέσιν του δχι μόνον ἔναντι τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἔναντι τῶν ἀποκλινουσῶν αἵρετικῶν ὀδάδων ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς Μεταρρυθμίσεως. Οὕτω κατὰ τὴν προσπάθειαν διασαφήσεως καὶ ἐρμηνείας τοῦ θεολογικοῦ περιεχομένου τῶν Ὀμολογιῶν καὶ κατὰ τὸν ἀγῶνα ἀντιμετωπίσεως τῶν ρωμαιοκαθολικῶν δογματικῶν θέσεων καὶ τῶν αἵρετικῶν προτεσταντικῶν παραφύαδων διεμορφώθη ἡ συντηρητικὴ προτεσταντικὴ θεολογία τοῦ 17ου αἰῶνος, ἡ ἀποκαλουμένη προτεσταντικὴ δρθοδοξία. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν διεμορφώθη ὁ προτεσταντικὸς σχολαστικὸς καὶ ἡ διδασκαλία περὶ τῆς κατὰ γράμμα θεοπνευστίας τῶν ἱερῶν κειμένων τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Γενικῶς ἡ περίοδος τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνος δὲν ὑπῆρξε δυσμενής πρὸς τὴν παράδοσιν καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν δόγμα¹.

'Ο 18ος αἰώνων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς θεολογικῆς ζωῆς καὶ σκέψεως ἔχει νὰ παρουσιάσῃ δύο περιέργους καὶ κατὰ τινα τρόπον ἀντιφατικὰς κατευθύνσεις: ἐξ ἐνδεικτικής θεολογίας, ἀνδρωθεῖσα ὑπὸ τὴν Ισχυρὰν ἐπιρροὴν τοῦ πνεύματος τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἐπεζήτησε ριζικῶς νέαν θεώρησιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος, ἐντοπίσασα τοῦτο εἰς τὴν

1. Πρβλ. F. KANTZENBACH, *Evangelium und Dogma*, σ. 27 ἐ.

αὐτοτέλειαν τῆς ἡθικῆς καὶ λογικῆς ὑποστάσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ δχὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐθεντίαν τῆς παραδόσεως, ἔξι ἔτερου δὲ εὐσεβισμὸς (Pietismus), ἐκκολαφθεὶς κυρίως εἰπεῖν ὑπὸ τὸ ἀνήσυχον αἴσθημα τοῦ κενοῦ, τὸ ὅποιον ἐδημιούργησεν ἡ φυσικὴ θεολογία, διέβλεπεν εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν δόγμα τὴν ἀστοχὸν καὶ ἐπικίνδυνον διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐνασχόλησιν περὶ ζητήματα ξένα πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς Ἀποκαλύψεως. Τὸ λογικὸν καὶ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἐν τῷ συνόλῳ κατὰ τὴν φυσικὴν θεολογίαν δύνανται νὰ ἐλέγχουν τὴν ψευδῆ πίστιν καὶ νὰ καθορίζουν τὸ περιεχόμενον τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως· διὰ τὸν ὅποιον δύνανται νὰ βιώσῃ καὶ νὰ κατανοήσῃ τὰ προβλήματα τῆς πίστεως. Τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας, ἡ πέραν τοῦ τάφου ζωὴ καὶ τὰ θαύματα ἐναρμονίζονται κατά τινα φυσικὸν τρόπον πρὸς τὸν λόγον. Τὸ περιεχόμενον τοῦ δόγματος πρέπει νὰ συμφωνῇ πρὸς τὴν λειτουργίαν καὶ τοὺς νόμους τοῦ λόγου. Δόγμα καὶ λόγος συμβιβάζονται καὶ ἐναρμονίζονται. 'Ο φιλελεύθερος οὗτος «σχολαστικισμὸς» εἶναι διάφορος κατὰ πάντα τοῦ σχολαστικισμοῦ τῆς ρωμαιοκαθολικῆς θεολογίας, διότι ἀπορρίπτει τὴν αὐθεντίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ιστορίας. Κατὰ τὸν εὐσεβισμὸν ἔξι ἄλλου ἡ *praxis pietatis* εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ δόγμα· πρᾶξις ἡθικὴ καὶ δόγμα ταυτίζονται. Τὰ πιστευτέα (credenda) εἶναι τὰ πρακτέα (agenda)¹. Διὰ τῆς συμπτώσεως ὅμως δόγματος καὶ ἡθικῆς πράξεως δὲν συνδέεται δργανικῶς ἡ ἀλήθεια τῆς πίστεως μετὰ τῆς ἡθικῆς συμπεριφορᾶς, ἀλλ' ἔξαφανίζεται τὸ δόγμα ἡ μεταβάλλεται εἰς ἡθικίουσαν διδασκαλίαν. Αἱ δύο αὐταὶ θεολογικαὶ κατευθύνσεις, τῆς φυσικῆς θεολογίας καὶ τοῦ εὐσεβισμοῦ, μολονότι θὰ ἡδύναντο κάλλιστα νὰ ἐκληφθοῦν ὡς ἀντίθετοι, δὲν συνεκρούσθησαν, εὔρον δὲ κοινὰ σημεῖα ἐπαφῆς. Διὰ τοῦτο ἔβαινον παραλλήλως καὶ ἀλληλοσυνεπληροῦντο. 'Η ἡθικίζουσα τάσις τοῦ εὐσεβισμοῦ ἔβλεπε μετὰ πολλῆς συμπαθείας τὰ συστήματα τῆς φυσικῆς θεολογίας, ἡ ὅποια ἐπεζήτει τὴν ἔξαρσιν ἡ κατοχύρωσιν τῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου. 'Ο Christian Wolf καὶ ὁ Zinzendorf εἶναι δεσπόζουσαι θεολογοί καὶ φυσιογνωμίαι τοῦ 18ου αἰώνος. 'Η διδασκαλία των ἐναποθέτει μὲ ἀνεξίτηλα χρώματα τὴν σφραγίδα τῆς φυσικῆς θεολογίας καὶ τοῦ εὐσεβισμοῦ εἰς τὴν θεολογικὴν σκέψιν καὶ ζωήν. Τὸ ἐκκλησιαστικὸν δόγμα καὶ κυρίως αἱ μορφαὶ τοῦ δρθιδόξου δόγματος δὲν εἶχον πλέον θέσιν εἰς

1. K. BAETH, *Die protestantische Theologie im 19. Jahrhunderte*, σ. 116
2. H. R. MACKINTOSH, *Types of Modern Theology*, σ. 11 έ.

τὰ συστήματα ταῦτα. Τὸ δόγμα ἐκλαμβάνεται ἡ ὡς προϊὸν καθιυστερημένης πνευματικῆς στάθμης ἐντὸς κατωτέρων βαθμίδων ζωῆς εἰς τὴν Ιστορίαν ἡ ὡς νοθεία τῆς γνησίας χριστιανικῆς ἀρετῆς.

'Ο Christian Wolf (1679 - 1754) ἐθεμελίωσε τὴν θεολογίαν τοῦ 18ου αἰώνος ἐπὶ σχολαστικῶν προτύπων. 'Η λογικὴ εἶναι ἀποκεκαλυμμένη ἀλήθεια καὶ ἡ Ἀποκάλυψις λογική. Αἱ δύο αὐταὶ διαστάσεις εἶναι οὐσιώδη γνωρίσματα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. 'Η λογικὴ κατὰ ταῦτα ἀποτελεῖ τὸ a priori οἰκοδόμημα τῆς Ἀποκαλύψεως. 'Η θεωρητικὴ ὅμως αὕτη ἀξιωματικῶς τιθεμένη ἀρχὴ ἡνάγκασε τοὺς θεολόγους νὰ υἱοθετοῦν ριζοσπαστικὰ λύσεις ἐρμηνείας τοῦ δόγματος ἡ τῶν εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφὴν ἀναφερούμενων θαυμάτων. Πᾶσα μεταβολὴ τῆς φύσεως διείλεται εἰς τὸν Θεόν, αἱ ἀλλοιώσεις γίνονται βάσει τεθέντων νόμων, ὡς ἡ ζωὴ π.χ. διέπεται ἐκ τῶν νόμων τῆς λογικῆς. Οὕτω τὰ θαύματα ἐπὶ τῆς φύσεως, ὡς π.χ. ὁ περίπατος τοῦ Ἡ. Χριστοῦ ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ ἡ κατάπαυσις ὑπὲρ Αὐτοῦ τῆς τρικυμίας, ἐκλαμβάνονται ὡς παρανοήσεις. Διὰ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν ἐρμηνεύονται ὑπὸ τοῦ Paulus τὰ θαύματα τῆς Κ. Διαθήκης¹. Τῇ ἐπιδράσει δὲ τῶν ἀρχῶν τούτων τῆς φυσικῆς θεολογίας παραγνωρίζεται ὑπὸ τοῦ Reimarus καὶ τοῦ Paulus ἡ Χριστολογία τῆς Ἐκκλησίας. 'Η ἐρμηνεία τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἡ. Χριστοῦ γίνεται ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος καὶ ἀρά τῶν ἡγγυημένων διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως μορφῶν ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. 'Ο θάνατος καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ Ἡ. Χριστοῦ ἡ ἀμφισβητοῦνται, ἐξηγούμενα διὰ τῆς μεθόδου τῆς φυσικῆς θεολογίας, ἡ ἀποβάλλουν ὡς γεγονότα ιστορικὰ πᾶσαν σωτηριολογικὴν σπουδαιότητα ἐν τῷ παρόντι καὶ τῷ μέλλοντι. 'Η ἀμαρτία καὶ ἡ σωτηρία δὲν νοοῦνται ἐκκλησιαστικῶς ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς δόγματικῆς διδασκαλίας, ἀλλ' ἡθικῶς καὶ δρθιολογιστικῶς. Γενικῶς ἡ διδασκαλία τῆς Κ. Διαθήκης, ἡ ὅποια συνδέεται δργανικῶς μετὰ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἡ. Χριστοῦ, ἡρμηνεύετο συμφώνως πρὸς τὰς ἡθικίζουσας φιλοσοφικὰς ἀρχὰς². Οὕτω ἡ περὶ σωτηρίας διδασκαλία τίθεται εἰς τὸ περιθώριον, ὁ δὲ Ἡ. Χριστὸς ἀποβαίνει πρότυπον ἡθικοῦ διδασκάλου. 'Απορριφθέντος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος,

1. A. SCHWEITZER, *Geschichte der Leben Jesu—Forschung*, σ. 52 έ.

2. Πρὸς τοῦτο ἀρκεῖ ν' ἀναφέρωμεν ἐν μόνον παράδειγμα τὸ χωρίον Ματθ. 5,1, «Μακάριοι οἱ πενθοῦντες ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται» ὑπὸ τοῦ C. F. Bahrdt (1741 - 1792) ἐρμηνεύεται ὡς ἔξηρος: «Μακάριοι δοσὶ προτιμοῦν τὴν γλυκεῖαν μελαγχολίαν τῆς ἀρετῆς ἀπὸ τὴν μεθυστικὴν χαρὰν τῆς κακίας». Bλ. K. BAETH, *Die protestantische Theologie im 19. Jahrhunderte*, σ. 147.

έπαυσεν ύφισταμένη ή ἀξία τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ 'Ι. Χριστοῦ εἰς τὴν περὶ σωτηρίας διδασκαλίαν.

Γενικῶς δὲ εἰπεῖν οἱ διπάδοι τῶν ἀρχῶν τῆς φυσικῆς θεολογίας ἐδείκνυον περιφρόνησιν πρὸς τὴν ἱστορίαν. Αὕτη ἔπαυσε θεωρουμένη ως ἡ κονίστρα τῆς ἐξελίξεως τοῦ δράματος τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας. Δὲν ἐθεωρήθησαν μόνον τὰ δόγματα ὡς πλασματικαὶ θεωρητικαὶ συλλήψεις μὴ ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὴν ἱστορικὰ γεγονότα, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἐπεισόδια ἐκ τοῦ βίου τοῦ 'Ι. Χριστοῦ ἡρμηνεύθησαν κατὰ μέθοδον ἀντίτοικήν. Ἡ φυσικὴ θεολογία τοῦ 18ου αἰώνος ἔλαβε τὴν στάσιν ταύτην ἔναντι τοῦ δόγματος καὶ τῆς ἱστορίας, διότι κατέστη δεσμία τῶν ἡθικιζουσῶν φιλοσοφικῶν ἀρχῶν τοῦ πνεύματος τοῦ Διαφωτισμοῦ· ὑπῆρξε σάρξ ἐκ τῆς σαρκὸς τῆς ἀκμαζούσης τότε ἡθικολογίας καὶ φυσιοχρατίας τῶν φιλοσόφων. Τὸ ἱστορικὸν καὶ φιλοσοφικὸν πρίσμα ὑπὸ τὸ ὄποιον ἡ πατερικὴ θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἥρμήνευσε τὸ δόγμα παρεμερίσθη καὶ ἡγνοήθη κατὰ πάντα ὑπὸ τῶν ἐκπροσώπων τῆς φυσικῆς θεολογίας.

Ἡ φυσικὴ θεολογία ὠδήγησεν ὅμως τὴν σκέψιν εἰς πλῆρες ἀδιέξοδον. Ἡ φυσικὴ ἀντίδρασις εὑρίσκετο ἐπὶ θύραις. Ἔξ ἄλλου κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνος ἐμεσουράνει ἡ Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου τοῦ Kant. Αὕτη ἔδωκε καίριον πλῆγμα εἰς τὰ δρθολογιστικὰ συστήματα μεταφυσικῆς τῆς φυσικῆς θεολογίας. Οὗτως ἡ θεολογία εὑρεν ἄλλας ὁδούς. Ἐκ παραλλήλου οἱ θεολόγοι τοῦ ρομαντισμοῦ παρεμέρισαν τὰς δικαιοδοσίας τοῦ λόγου· ἐτέθη ἔτερον βάθρον διὰ τὴν οἰκοδημῆσιν θεολογικῶν συστημάτων. Ὁ Schleiermacher (1768 - 1834) εἶναι ἡ δεσπόζουσα φυσιογνωμία τοῦ θεολογικοῦ κόσμου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰώνος. Οὗτος, ως λέγει ὁ Fr. D. Grossen, «δὲν ἐδημιούργησε Σχολήν, ἀλλ' ὀλόκληρον ἐποχήν». Δι' αὐτοῦ, καὶ γενικώτερον διὰ τοῦ ρομαντισμοῦ, ἐπεχειρήθη, ὡς ἐσημειώθη ἄλλωστε, νὰ ἐπιγεφυρωθῇ τὸ χάσμα μεταξὺ ἱστορίας καὶ ζωῆς. Ἀνεξαρτήτως τῆς ἐπιτυχοῦς ἡ μὴ ἐκβάσεως τοῦ ἐγχειρήματος τούτου, οὕτως ἡ ἄλλως προέκυψεν ως ἀποτέλεσμα ὁ κλονισμὸς τῆς παντοδυναμίας τοῦ λόγου. Τὰ δογματικὰ ζητήματα ἐγένοντο ὑπόθεσις τοῦ συναισθήματος ἡ τῆς καρδίας. Πρέπει ἐν προκειμένῳ νὰ δεχθῶμεν διτὶ καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς, παρ' ὅλον τὸν τονισμὸν τοῦ ὑπερφυσικοῦ παράγοντος, ἐχάνετο ἡ ἱστορικὴ βάσις τοῦ περιεχομένου τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως. Ὁ Schleiermacher δὲν εἶχεν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ 'Ιουδαϊσμοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἤθελε νὰ ἐπισημάνῃ τὰς ἀρχεγόνους κα-

ταβολὰς τῆς θρησκείας¹. Οὗτος προσεπάθησε νὰ διασώσῃ τὴν θρησκείαν ἀπὸ τὸν ἀφανισμόν, εἰς τὸν ὄποιον ὠδηγεῖτο ὑπὸ τῆς φυσικῆς θεολογίας. Ἡ διδασκαλία του περὶ τοῦ «συναισθήματος» ὡς μέσου βιώσεως τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας (Abhangigkeitsgefühl) οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν μυστικισμόν. Ἡ διδασκαλία αὐτῇ ἀποτελεῖ καρπὸν τῶν αἰσθητικῶν μορφῶν ζωῆς. Ἡ θρησκεία κατὰ ταῦτα συμφιλιώνεται πρὸς τὸν πολιτισμὸν ἢ καλλίτερον ἀποτελεῖ τὸ μέσον τῆς ἐξυγιάνσεως καὶ ἡθικοποιήσεως τούτου. Τὸ κράτος διὰ τὸν Schleiermacher ἀποτελεῖ τὸ ὑψιστὸν ἀγαθόν². Ἡ θρησκεία ὅμως καὶ φυσικῷ τῷ λόγῳ ἡ ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψις, θεωρουμένη ὑπὸ τὸ αἰσθητικὸν πρίσμα, μοιραίως ἔξισώνεται πρὸς τὰς λοιπὰς πνευματικὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ Schleiermacher οὕτως ἡ ἄλλως φαίνεται διὰ παραμένει γνήσιον τέκνον τοῦ Διαφωτισμοῦ· ἡλλαξ μόνον τὸ δργανὸν τῆς σκέψεως. Τὸ ἐκκλησιαστικὸν δόγμα ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς παραδομένης ἀληθείας εἰς τὸ σύστημά του δὲν εἶχε θέσιν. Οὗτος ἡγωνίζετο νὰ διαφυλάξῃ τὴν θρησκείαν ἐκ τῶν προσβολῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ, δχι ὅμως καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν δόγμα. Οὗτος ὠδηγεῖτο μοιραίως εἰς τὸ αὐτὸν ἀδιέξοδον, εἰς τὸ ὄποιον ὠδηγήθη καὶ ἡ φυσικὴ θεολογία. Πέραν τούτων, ἐκδηλώνων τὰς ἐθνικιστικάς του ἀντιλήψεις, διεκρύζεν διτὶ τὸ γερμανικὸν πνεῦμα θὰ ἦτο ἐκεῖνο τὸ ὄποιον θὰ ἀπεμάκρυνε τὸν ἐπερχόμενον κίνδυνον ἀφανισμοῦ τῆς θρησκείας· εἰς αὐτὸν ἡ θρησκεία ἐπρεπε νὰ εῦρῃ βέβαιον ἀσύλον καὶ τὴν προστασίαν αὐτῆς ἐκ τῆς καταθλιπτικῆς βαρβαρότητος καὶ τοῦ ψυχροῦ γηίνου πνεύματος τῆς ἐποχῆς μας.

Ἡ δύναμις τοῦ συναισθήματος ὑπὸ τὴν ζωτικὴν αὐτοῦ ἐκδήλωσιν δημιουργεῖ τὴν κατὰ φύσιν ὁρθὴν σχέσιν μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ. Τὸ προπατορικὸν ἀμάρτημα συνίσταται εἰς τὴν ἀπονέκρωσιν αὐτοῦ τοῦ συναισθήματος, ἡτοι αὐτῆς ταῦτης τῆς ἐξαρτήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ δύναμις, ἐνῷ ὁ ἀνθρώπος ἡ ἀδυναμία· οὕτω δὲν γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἀγίου Θεοῦ καὶ τοῦ ἀμαρτωλοῦ ἀνθρώπου. Αἱ παραστάσεις τῆς ἀγιότητος καὶ ἀμαρτωλότητος κατὰ τὸν Schleiermacher ἀνήκουν μόνον εἰς τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ διδασκαλία ὅμως αὐτῇ δὲν οἰκοδομεῖται, κατ' αὐτόν, ἐπὶ τῆς ζωντανῆς αὐτῆς σχέσεως μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου

1. J. KALOGIROU, *Die Auffassung der orthodoxen Kirche im neueren deutschen Protestantismus*, σ. 111 ε.

2. H. R. MACKINTOSH, *Types of Modern Theology*, σ. 391 ε.

καὶ τοῦ Θεοῦ. Διότι τὰ δόγματα δὲν ἀπορρέουν ἐκ τοῦ συναισθήματος ἔξαρτήσεως, τῆς μόνης δρθῆς βάσεως πάσης θρησκείας. Τὸ ἐν λόγῳ συναισθήμα ἀποτελεῖ τὸ μέσον μεταξὺ γνώσεως καὶ πράξεως. "Ανευ δὴλ, τούτου εἰναι ἀνέφικτος ὁ δεσμὸς μεταξὺ ἀληθείας καὶ ζωῆς. Τὰ δόγματα ἔχουν διαρρήξει τὸν δεσμὸν τοῦτον διότι δὲν πηγάζουν ἐκ τῆς σχέσεως αὐτῆς. 'Ἐν προκειμένῳ ἔξαρτεται τὸ μέσον ὃς κυριωτέρα ἀρχὴ πρὸς ἀπόκτησιν γνώσεως τῆς ἀληθείας. 'Η ἀρχὴ τοῦ μέσου εὑρίσκεται εἰς ἐπίκεντρον θέσιν εἰς τὴν διασκαλίαν τοῦ Novalis, τοῦ Herder, τοῦ Schelling καὶ τοῦ Hegel¹. Τὸ μέσον δὲ τοῦτο κέκτηται αὐτοδύναμον ἀνθρωπολογικὸν χαρακτῆρα, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχον πρὸς τὴν σημασίαν τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ 'Ι. Χριστοῦ.

Κατὰ ταῦτα ἡ Χριστολογία τίθεται ἐπὶ ἀντιεκκλησιαστικῶν βάσεων. 'Ο 'Ι. Χριστὸς δὲν εἰναι ὁ σάρκωθεις Λόγος, τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς 'Αγίας Τριάδος. 'Η σάρκωσις δὲν ἀποτελεῖ τὸ μέσον καρπώσεως τῆς ἀληθείας. 'Ο 'Ι. Χριστὸς δμῶς εἰναι τὸ πρόσωπον εἰς τὸ δόπιον ἐνεσαρκώθη ἡ τελεία καὶ ἀνεπανάληπτος μορφὴ τῆς θρησκευτικότητος. Τονίζεται μετ' ἐμφάσεως ἡ ιστορικότης τοῦ προσώπου τοῦ 'Ι. Χριστοῦ καὶ οὕτω ὑπάρχει ἐν προκειμένῳ πρόδοσις ἐν σχέσει πρὸς τὴν φυσικὴν θεολογίαν. Οὗτος δὲν ἀποτελεῖ ἀπλοῦν ὑπόδειγμα, ἀλλὰ πρόσωπον, ἔχον ἀναπτύξει εἰς τὸν μέγιστον δυνατὸν βαθμὸν τὰς δημιουργικὰς ίκανότητας τοῦ συναισθήματος, ὃς καὶ ἀπαραίτητον ἀνεπανάληπτον ἀρχέτυπον τῆς ἀνθρωπότητος. Οὗτος τὸ δόγμα τῆς Νικαϊας ἀντικατεστάθη ὑπὸ τῆς ρομαντιζούσης ταύτης ἀντιλήψεως διὰ τῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ ἀνεπαναλήπτου εἰς τὴν ιστορίαν ἀρχετύπου, δυνάμει τοῦ δόπιου ἀναπτύσσεται ἡ θρησκευτικότης τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν ἀναζητεῖται ὁ σάρκωθεις Λόγος, τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς 'Αγίας Τριάδος εἰς τὴν ἐμπειρίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς.

'Ο Schleiermacher ἐπηρέασε τὴν θεολογίαν τοῦ 19ου καὶ 20ου αἰώνος. 'Η θεολογικὴ σκέψις αὐτοῦ ἀπετέλεσεν ἀφετηρίαν δημιουργίας πολλῶν θεολογικῶν συστημάτων. 'Ο A. Ritschl (1822 - 1889) π.χ. εἰναι γνήσιος μαθητὴς τοῦ Schleiermacher. Αἱ ίδεαι τῆς φιλοσοφίας τοῦ Kant καὶ ἡ θεολογία τοῦ Schleiermacher ἀπετέλεσαν εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Ritschl κρᾶμα ἀπαραμέλλου τεχνικῆς ἀρτιότητος. 'Η ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳ ἐκλαμβάνεται ὑπὸ αὐτοῦ ὃς ἡ ζωὴ τῆς κοινότητος, ἡ δόπια ἔχει πραγματοποιήσει ἡ τέλει νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ήθικὸν ίδανικὸν τῆς ἀνθρωπότητος. 'Η βασιλεία τοῦ Θεοῦ δὲν θεωρεῖ-

1. K. BARTH, *Die protestantische Theologie im 19. Jahrhunderte*, σ. 400 ε.

ται ὑπὸ τὸ δόγμα τῆς ἐνσαρκώσεως καὶ τῆς διὰ τῆς ἀναστάσεως καταργήσεως τῆς ἀμαρτίας, ἀλλ' ὡς ἡ κοινότης τῆς ἀγάπης τῶν πιστῶν ἐν ἡθικῇ ἐννοίᾳ. 'Η δημιουργία τοιαύτης κοινότητος ἀποτελεῖ τὸν σκοπὸν διαδόσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ¹. Κατὰ τὰς θεωρήσεις αὐτὰς ἡ Ἐκκλησιολογία καὶ Χριστολογία παρουσιάζονται ὡς ἀπολέσσαι πᾶσαν βάσιν τῆς παραδόσεως. Οὗτος τὸ περιεχόμενον τῆς ἐν Χριστῷ 'Αποκαλύψεως ἔξηλθε τῆς φυσικῆς του κοίτης. 'Η ἀνθρωπολογία καὶ Χριστολογία ἐκολοθώθησαν, διότι ἀπερρίφθη τὸ κύρος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος. 'Εξ ἀλλου δ F. Chr. Baur (1792 - 1860) ὑπῆρξεν ἐγειλικὸς καὶ ιστορικός. Αἱ a priori φιλοσοφικαὶ θέσεις συμφύρουνται μετὰ τῶν νέων κριτικῶν ἐπιστημονικῶν μεθόδων ἐρεύνης τῆς ιστορίας. Οὗτος ἡ 'Ιστορία τῶν Δογμάτων ἔξετάζεται συμφώνως πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς ιστορίας τοῦ πνεύματος². 'Η οὐσία τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας ἐντοπίζεται εἰς τὴν σύγκρουσιν 'Ιουδαϊσμοῦ καὶ 'Εθνισμοῦ πρὸς ἐπιβολὴν τῶν ίδεων ἐκατέρου συστήματος. Κατὰ τὴν σύγκρουσιν ταύτην τὸ ίωάννειον πνεῦμα πραγματώνει τὴν σύνθεσιν τῶν ἀντιθέσεων τούτων. 'Η οὗτος σχηματοποιηθεῖσα χριστιανικὴ διδασκαλία, κατὰ τὸν Baur, ἔχει νὰ παρουσιάσῃ τὰς ἔξης δύο ἀπόψεις περὶ τοῦ δόγματος: 1) τὸ δόγμα ἀντικειμενικῶς ἀποτελεῖ τὴν ὑλοποιημένην ίδεων, ἐνεργοῦσαν εἰς τὴν ιστορίαν καὶ 2) τὸ δόγμα ἔξι ὑποκειμένου εἰναι ἡ οἰκείωσις τῆς πνευματικῆς ίδεας ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου συνειδότος³.

Κατὰ ταῦτα ἡ 'Ιστορία τῶν Δογμάτων τῶν προτεσταντικῶν Σχολῶν ἀπὸ τοῦ 18ου αἰώνος καὶ ἔξης ἔσχεν ὡς βάσιν τὰς φιλοσοφικὰς θέσεις τοῦ δρθιολογισμοῦ, ρομαντισμοῦ, υἱοθετήσασα τὸ πνεῦμα τοῦ ἐπιστημονισμοῦ, τὸ δόπιον ἐπέβαλε κριτικὴν ἔρευναν τῶν ιστορικῶν γεγονότων καὶ φιλολογικῶν κειμένων. Οὗτος τὸ δόγμα ἐτέθη ὑπὸ τὴν κριτικὴν τῆς ἐρεύνης ἀνευ συσχετίσεως τούτου πρὸς τὸ κύρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας. 'Η ἐπιδρασίς τῶν φιλοσοφικῶν ἀρχῶν, ὡς ἔχομεν σημειώσει κατὰ τὴν ἔξετασιν τῶν κυρίων φιλοσοφικῶν καὶ θεολογικῶν συστημάτων τοῦ παρελθόντος, καὶ αἱ νέαι ίδεαι περὶ ἐπιστημονικῆς ἔρευνης ἔθεσαν αὐθαιρέτως τὸ ἐκκλησιαστικὸν δόγμα ἐπὶ ἔξωεκκλησιαστικῆς βάσεως, ἀποσπάσσασι τοῦτο ἐκ τῆς φυσικῆς του κοίτης, ἥτοι τῆς Ἐκκλησίας. Αἱ κύριαι φιλελεύθεροι Σχολαὶ τοῦ

1. Αὐτόθι, σ. 598 ε.

2. A. ADAM, *Dogmengeschichte*, τόμ. 1, σ. 17.

3. K. BARTH, *Die protestantische Theologie im 19. Jahrhunderte*, σ. 455 ε.

20ου αιώνος, αἱ ἀσχοληθεῖσαι περὶ τὴν γένεσιν καὶ οὐσίαν τοῦ δόγματος ὑπὸ τὴν ἔντονον ἐπιρροὴν τῶν κληρονομηθεισῶν ίδεῶν τῶν προειρημένων συστημάτων, ἡτοι ἡ Σχολή τοῦ A. Ritschl καὶ A. Harnack, τῆς «συνεποῦς ἐσχατολογίας» τοῦ A. Schweitzer καὶ M. Werner, καὶ ἡ «μορφοϊστορική» Σχολή, συνήντησαν τὴν σθεναρὰν ἀντίδρασιν τῆς Διαλεκτικῆς Θεολογίας τοῦ K. Barth καὶ E. Brunner, ἡ ὅποια ἔξετάζει τὸ δόγμα βάσει τοῦ κύρους τῆς λειτουργίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Παραλλήλως ρωμαιοκαθολικοὶ θεολόγοι ὡς καὶ προτεστάνται, ἔχοντες ἔντονα οἰκουμενικὰ ἐνδιαφέροντα καὶ ἀκολουθοῦντες τὰ πορίσματα τῆς βιβλικῆς θεολογίας, ἀνεσκεύασαν τὰς θεωρίας τῶν φιλελευθέρων τούτων Σχολῶν, αἱ ὅποιαι, σημειωθήτω, ἐστρέφοντο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἡττον κατὰ τοῦ ὀρθοδόξου δόγματος καὶ κατὰ τῆς ὀρθοδόξου πνευματικότητος, δημιουργήσαντες νέας κατευθύνσεις εἰς τὴν θεολογικὴν σκέψιν τῆς Δύσεως. Περὶ τῶν φιλελευθέρων τούτων Σχολῶν τῆς θεολογίας τοῦ 20ου αιώνος καὶ περὶ τῆς γνώσεως καὶ οὐσίας τοῦ δόγματος ἡ ἐπόψεως ὀρθοδόξου θὰ ἴδωμεν εἰς τὰ ἐπόμενα κεφάλαια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΒΑΣΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΟΥ ΔΟΓΜΑΤΟΣ

1. Γενικὴ περὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ δόγματος θεώρησις.

Γενικῶς ὁ ὄρος δόγμα¹ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ θύραθεν γραμματείαν εὑρηται ὑπὸ ποικίλας σημασίας². Ἡ σημασιολογία τοῦ ὄρου τούτου ἡ ἐπόψεως ιστορικοφιλολογικῆς ἔχει καθορισθῆ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἡττον κατὰ τρόπον σαφῇ ὑπὸ τῶν συστηματικῶν θεολόγων τῆς Δογματικῆς καὶ τῆς Ιστορίας τῶν Δογμάτων. Ἐν προκειμένῳ διητοῦ δόγματος ἡ ἐπόψεως περιεχομένου ἔννοια τοῦ δόγματος

1. 'Ο δρος δόγμα σημαίνει κατ' ἀρχὴν ἐπὶ μέρους αὐθεντικὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἀναφερομένην εἰς τὴν ἀλήθειαν τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως, κυρίως καὶ κατ' ἔξοχὴν διωνταί τὴν γενικὴν δομὴν τῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ περιεχομένου τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως, θεωρουμένης ἐν τῷ συνόλῳ. Ἐν προκειμένῳ εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην χρησιμοποιοῦμεν τὸν ὄρον ὑπὸ τὴν δευτέραν ταύτην βασικὴν ἔννοιαν. Κατὰ ταῦτα τὰ δόγματα τῆς χριστιανικῆς θεωροῦνται γενικῶς ὡς θεωρητικαὶ τῆς πίστεως ἀλήθειαι, λαμβάνονται αὐθεντικὸν κύρος ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἡθικὴν καὶ τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως. 'Ο ἀκόλουθος συνήθης δρισμὸς διασαφεῖ περιεκτικῶς καὶ ἐπιγραμματικῶς τὴν ἔννοιαν τῶν δογμάτων «Δόγματα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας εἰναι αἱ ἐπὶ τῆς θείας αὐθεντίας ἐρειδόμεναι καὶ ἀπόλυτον καὶ ὑποχρεωτικὸν κύρος κεκτημέναι θεωρητικαὶ τῆς πίστεως ἀλήθειαι, αἱ ὅποιαι περιεχόμεναι συνεπτυγμένως ἐν τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ καὶ φερόμεναι ἀνεπτυγμένως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἡττον θεολογικῶς ἐν τῇ Ιερᾷ Παραδόσει, ἐπιστευθῆσαν ἀνέκαθεν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐν μέρει μὲν ὀρθοδοξίας καὶ διετυπώθησαν συνοδικῶς ὑπ' αὐτῆς ἐν μέρει δὲ ἀναγνωριζόμεναι ὑπὸ τῆς κοινῆς ἐκκλησιαστικῆς συνειδήσεως διδάσκονται ἐν τῇ πράξει ἀδιαλείπτως ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας».

2. Περὶ τῶν ποικίλων ἔννοιῶν τοῦ δόγματος, σημαίνοντος διαταγήν, διάταγμα, νόμον, κρίσιν, γνώμην, ἀξίωμα, θεμελιώδη ἀρχήν, ἡθικὴν ἀλήθειαν τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως, βλ. A. Θεοδορογ., «Σημασιολογία τοῦ δόγματος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ χριστιανικῇ καὶ ἐξωχριστιανικῇ γραμματείᾳ», σ. 236 καὶ τοῦ αὐτοῦ, 'Ιστορία τῶν Δογμάτων, τόμ. 1, σ. 10 ἐ. Bλ. καὶ R. SEEBERG, *Dogmengeschichte*, τόμ. 1, σ. 2 ἐ. G. KRETSCHMAR, *Wahrheit als Dogma*, σ. 94 ἐ.

εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν καὶ σκέψιν. Οὕτω πᾶσα ἀλήθεια τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως περιεχομένη εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφήν, εἰς τὰ γραπτὰ μνημεῖα τῆς παραδόσεως, εἰς τοὺς δρους καὶ τὰ σύμβολα τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ἡ ἀνακυκλουμένη ἐντὸς τῶν παραστάσεων τῆς σκέψεως καὶ τῆς ζωῆς τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς δόγμα ἀνεξαρτήτως τῆς ὑπὸ τῆς θεολογικῆς σκέψεως εἰδοποιήσεως ἡ μὴ τούτου.¹ Η ἔννοια τοῦ δόγματος δηλ. πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ἐν στενῇ καὶ εὐρείᾳ ἔννοιᾳ.² Η ἀποψίς τοῦ R. Seeberg ὅτι ὡς δόγμα δύναται νὰ θεωρηθῇ μόνον πᾶσα θεωρητικὴ πρότασις πίστεως, τυχοῦσα μορφολογικῆς ἐπεξεργασίας καὶ ἐπισήμου ἀναγνωρίσεως ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἐσφαλμένη. Ἔνστερνιζόμενος οὗτος τὴν ἐν λόγῳ ἀποψίν δὲν θεωρεῖ ὡς δόγματα τὴν πίστιν τῆς Ἐκκλησίας περὶ ἀγγέλων, διαιμόνων κ.λ.π.¹. Κατὰ ταῦτα δύο εἶναι τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν δογμάτων: 1) ἀποτελοῦν αὐθεντικὰς θεωρητικὰς προτάσεις μορφολογικῶν ἐπεξειργασμένας ἡ ἀπλῶς εἶναι ἀποφάνσεις περὶ τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως καὶ 2) αἱ θεωρητικαὶ αὐταὶ προτάσεις ἡ αἱ κατὰ ἀπλουστάτην ἐκφορὰν ἀποφάνσεις περὶ τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως ἀνακηρύσσονται ἐπισήμως ὡς δόγματα βάσει τοῦ αὐθεντικοῦ κύρους τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἔξουσίας νοούμενης ἐν δργανικῇ συνοχῇ μετὰ τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας καὶ δυνάμει τῆς ἐμπειρίας τῶν γεγονότων τῆς ιστορίας τῆς θείας Οἰκουνομίας, τὰ δόπια ἐπαναλαμβάνονται μυστηριακῶς καὶ ἐνσαρκώνονται εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῆς εἰς τὴν ιστορίαν πορευομένης πρὸς ἐν τέλος Ἐκκλησίας. Συμφώνως δὲ πρὸς τὴν λογικὴν ἐκφορὰν τοῦ ὄρισμοῦ ἡ ἔννοια γένους ἀναφέρεται εἰς τὴν αὐθεντικὴν θεωρητικὴν πρότασιν τῆς ἀληθείας, ἡ δὲ ἔννοια εἴδους εἰς τὴν ἐπισήμανσιν τοῦ περιεχομένου τῆς ἀληθείας, ἡ δόπια ἀναφέρεται εἰς τὴν διὰ τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως σωτηρίαν.

Ο δρος δόγμα πρὸς δήλωσιν θεμελιωδῶν ἀρχῶν, ἀναφερομένων εἰς τὴν ἀλήθειαν ἐνὸς συστήματος φιλοσοφικοῦ εὑρηται συχνάκις εἰς τὴν θύραθεν γραμματείαν. Οὕτω τὰ δόγματα τῶν φιλοσόφων, τὰ δόγματα τῶν αἵρετικῶν καὶ τὰ «σωτήρια δόγματα»² τῆς Ἐκκλησίας πολ-

1. R. SEEBERG, *Dogmengeschichte*, τόμ. 1, σ. 2. Τὴν ἀποψίν τοῦ Seeberg φαίνεται ἀσπαζόμενος καὶ δ ZANKOW, *Das orthodoxe Christentum des Ostens*, Berlin 1928, σ. 37 - 38. Περὶ αὐτῶν βλ. Π. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, «Η ἔννοια τοῦ δόγματος ἐν τῇ ὁρθοδόξῳ θεολογίᾳ», σ. 509 - 516 καὶ Δ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ, *Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ιστορίαν τῶν Δογμάτων*, Αθῆναι 1919, σ. 10 - 11.

2. ΟΡΙΓΕΝΟΥΣ, *Περὶ ἀρχῶν* 4,1,1.

λάκις κατὰ τὰς θεωρητικὰς ἀναμετρήσεις μεταξὺ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων καὶ τῶν πολεμίων τῆς χριστιανικῆς πίστεως συγκρούονται καὶ ἀξιολογοῦνται βάσει τοῦ κριτηρίου τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως. Άλι θεμελιώδεις δμως ἀρχαι καὶ τῶν δύο πνευματικῶν ὀρθομονα, τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῶν θύραθεν ἰδεολογιῶν, καλοῦνται δόγματα¹. Είναι δὲ ἄκρως χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός ὅτι δὲ Ισίδωρος εἰς τὰς Ἐπιμολογίας αὐτοῦ θεωρεῖ τὸ δόγμα ὡς τὴν προσωπικὴν γνώμην τῶν ἐκάστοτε φιλοσόφων κατὰ τὴν ὅποιαν τοῦτο ἡ ἐκεῖνο εἶναι καλὸν ἡ ἀληθές². Ο δὲ δρος δογματισμὸς ἀπέκτησεν οὕτω καὶ σημασίαν ἀρνητικήν, διὰ τῆς ὅποιας δηλώνεται ἡ ἴδιότυπος ἡ ἀνεύνης καὶ ὁρθῆς ἐκτιμήσεως τῶν πραγμάτων προσκόλλησις εἰς ἴδεωδη ἡ ἀρχάς. Οὕτως ἡ ἄλλως δμως ἡ σημασιολογία τοῦ δρου δόγμα συμφώνως πρὸς τὰ ἴστορικοφιλολογικὰ δεδομένα δὲν ἀποτελεῖ οὐσιαστικὴν συμβολὴν εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ περιεχομένου τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀληθείας, ἀλλὰ διασαφεῖ τὰς ἔννοιας πρὸς ἀκριβῆ ἐννοιολογικὸν καθορισμὸν τῶν δρων τῆς ἐν λόγῳ ἀληθείας. Η κατὰ τὸν δόγματος διάδοση τῆς θεολογίας καὶ τῶν ἀποφάσεων τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων συντελεῖται πάντοτε συμφώνως πρὸς τὰς κρατούσας θεωρητικὰς καὶ φιλοσοφικὰς ὄρολογίας, δεδομένου ὅτι τὸ δόγμα ἐξυπηρετεῖ πάντοτε τὴν κατανόησιν τοῦ περιεχομένου τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς πίστεως ἀφ' ἐνὸς καὶ πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν αἵρετικῶν διδασκαλιῶν

1. ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Φλωρῖνον* 2, PG 7, 1225B - 1228A. «Ταῦτα τὰ δόγματα, Φλωρῖνε, ἵνα πεφεισμένως εἴπω, οὐκ ἔστιν ὑγιαῦς γνώμῃς· ταῦτα τὰ δόγματα ἀσύμφωνά ἔστι τῇ Ἐκκλησίᾳ, εἰς τὴν μεγίστην ἀσέβειαν περιβάλλοντα τοὺς πειθομένους αὐτοῖς». ΟΡΙΓΕΝΟΥΣ, *Εἰς τὸ κατὰ Ιωάννην* 2, 14,10. «Ἐστι τινὰ δόγματα παρ· Ἐλληστ, καλούμενα παράδοξα, τῷ κατ' αὐτοὺς σοφῷ πλεῖστα δσα...». Ιη. ΧΡΥΞΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησίους* PG 62, 220. «Καὶ μικρὸς καὶ μέγας Θεὸς ἔνι; Καὶ τὰ ἐλληνικὰ τοῖς τῆς Ἐκκλησίας δόγμασιν ἐπεισάγετε; Μέγας γάρ καὶ μικρὸς παρ' αὐτοῖς θεός». ΚΥΡΙΑΛΟΥ ΛΑΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Εἰς τὸ κατὰ Ιωάννην Εὐαγγέλιον*, PG 73, 277A καὶ PG 74, 756C. «Ο Μάρκελλος Ἀγκύρας θεωρεῖ τὸν δρον δόγμα ὡς ἐκφράζοντα ἀρχὰς ἡ ἀντιλήψεις τοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ πνεύματος. Βλ. παρ' ΕΥΖΕΒΙΟΝ, Κατὰ Μαρκέλλου Ἀγκύρας, PG 24, 756C. «Ἀπόφασιν ἀποπεφάνθαι τοὺς ἔστιν πατέρας, Ἀστέριος φησι, καὶ δόγμα περὶ Θεοῦ γεγραφέναι ἀπὸ τῆς οἰκείας αὐτῶν προαιρέσεως· τὸ γάρ τοῦ δόγματος δνομα τῆς ἀνθρωπίνης ἔχεται βουλῆς καὶ γνώμης, ὅτι δὲ τοῦθι οὕτως ἔχει μαρτυρεῖ μὲν ἡμῖν Ικανῶς ἡ δογματικὴ τῶν ἱατρῶν τέχνη· μαρτυρεῖ δὲ καὶ τὰ τῶν φιλοσόφων καλούμενα δόγματα».

2. ΙΣΙΔΟΡΟΥ, *Etymologiarum libri 8*, 2, PL 82, 295C. «Dogma a putando philosophi nominaverunt, id est, hoc puto esse bonum, hoc puto esse verum». Πρβλ. G. KRETSCHMAR, *Wahrheit als Dogma*, σ. 95.

άφ' έτέρου. 'Η καθ' όλην συγκρότησις τοῦ δόγματος συντελεῖται πάντοτε έντος τῶν μορφῶν τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Κατὰ ταῦτα ἡ εἰς θεωρητικὴν πρότασιν, ἡτοι δόγμα, ἐκφορὰ τῆς ζώσης ἀληθείας τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ λειτουργίαν τοῦ πνευματικοῦ δυναμικοῦ αὐτῆς' είναι δὲ ἔργον λεπτὸν καὶ ἔχει ως προύποθεσιν τὴν ἔνταξιν τῶν θεολογούντων εἰς τὸ σύνολον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. 'Επειδὴ δὲ ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας δὲν είναι κάτι τὸ στατικόν, ἀλλὰ δυναμικὴ πορεία πρὸς τὸ μέλλον καὶ ἄρα ἴστορικὴ ἐκδίπλωσις καὶ προβολὴ τῆς οὐσίας αὐτῆς, διὰ τοῦτο τὸ δόγμα συνδέεται μετὰ τῆς ἴστορίας τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς τὴν ἴστορίαν ἔχομεν, κατὰ τὰς ἑκάστοτε ἐκδιπλουμένας φάσεις, νέα σχήματα καὶ νέας ἐκδηλώσεις τοῦ πνεύματος. Εἰς τὸ σημεῖον δὲ τοῦτο ἔγκειται καὶ ἡ κρίσιμος θεώρησις τῆς ἴστορίας τοῦ δόγματος ως πρὸς τὴν μορφολογίαν καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ. Τὸ θέμα δὲ τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ μέγα ἴστορικοφιλολογικὸν πρόβλημα τῆς γενέσεως καὶ οὐσίας τοῦ δόγματος.

'Η ἴστορία τῶν Δογμάτων είναι ἡ ἔρευνα τῶν μορφῶν τῆς πνευματικῆς ζωῆς, διὰ τῶν ὅποιών ἐκφράζονται αἱ ἀληθείαι τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳς κατὰ τὰς ἑκάστοτε προσπαθείας κατανόησεως καὶ προβολῆς τῶν ἀληθεῶν τούτων ὑπὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πληρώματος, τὸ ὅποιον ζῆι καὶ κινεῖται ἐντὸς τῶν ποικιλομόρφων πνευματικῶν καὶ πολιτιστικῶν ἀλλαγῶν τῆς ἴστορίας. 'Η κατανόησις αὕτη καὶ προβολὴ τῶν σωτηριῶν τῆς πίστεως ἀληθεῖῶν οἰκοθεν νοοῦνται ως ἀναφερόμεναι εἰς τὸ ἑκάστοτε τὸ αὐτὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως προβαλλόμενον περιεχόμενον τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳς, τὸ ὅποιον κατὰ τὴν περίοδον τοῦ «πληρώματος τοῦ χρόνου» ἔλαβε τὰς συγκεκριμένας ἴστορικὰς μορφὰς ἐκδηλώσεως κατὰ τὴν φανέρωσιν τοῦ ἔργου τῆς σαρκώσεως, τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς ἀναστάσεως, ως καὶ τοῦ μετὰ ταῦτα ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων καὶ τῆς Ἐκκλησίας συντελεσθέντος κηρύγματος. 'Ἐπ' αὐτῶν τῶν γεγονότων γίνεται ἡ βαθυτέρα κατανόησις ἡ προβολὴ τῶν ἀληθεῶν τῆς πίστεως. Κατὰ ταῦτα τὸ αὐτὸν γεγονός τυγχάνει οἰκειώσεως ὑπὸ τοῦ ἑκάστοτε ἐκκλησιαστικοῦ πληρώματος ἐντὸς διαφόρων ἴστορικῶν φάσεων καὶ περιόδων. 'Η τυχὸν ἀπόρριψις τῆς θέσεως ταύτης ἄγει εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ δόγμα ἐκφράζει ἀντιλήψεις παρεισφρησάσας εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἄρα τοῦτο ἀποτελεῖ καρπὸν τῆς ζωῆς ξένου πρὸς τὴν ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳν σώματος, τὸ ὅποιον ἐνεκεντρίσθη εἰς τὴν σύνολον ἐκκλησιαστικὴν ζωήν. 'Η ἀποψίς αὕτη, ως θὰ ἰδωμεν λεπτομερέστερον κατωτέρω, είναι ἐπιστημονικῶς λίαν ἐπισφαλής, ἡ δὲ δρθόδοξος διδασκαλία ἐπ'

οὐδενὶ λόγῳ δύναται νὰ δεχθῇ τοιούτου εἶδους ἐρμηνείαν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος. 'Η ἴστορία τῶν Δογμάτων κατὰ ταῦτα ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν κατὰ τὰς ἑκάστοτε ἴστορικὰς ἀλλαγὰς προβολὴν καὶ ἀξιολόγησιν τῶν μορφῶν τῆς κατανόησεως τῶν σωτηριῶν ἀληθειῶν τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως.

Παραλλήλως ὅμως πρὸς τὴν θέσιν ταῦτη, πρέπει νὰ ἐπισημανθῇ ἡ χαρακτηριστικὴ ἱδιότης τοῦ περιεχομένου τοῦ δόγματος. Τὸ περιεχόμενον τοῦ δόγματος, ἡτοι αὐτὸν τὸ ὅποιον ἐκφράζει ἡ θεωρητικὴ αὐθεντικὴ τῆς πίστεως ἀληθεία ἡ ἡ ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία γενικῶς είναι ἴστορικόν δὲν ἀποτελεῖ θεωρητικὴν «κατασκευὴν» ἡ ἔννοιαν παραγομένην ἐκ τινος γενικῆς ἀρχῆς. Τὸ δόγμα καθ' όλην είναι τὸ διαρκῶς ἀναλλοίωτον περιεχόμενον τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας. Τὸ τριαδικόν δόγμα π.χ. ἐπισημαίνει τὴν ἴστορίαν τῆς θείας Οἰκουνομίας διὰ τῶν γεγονότων τῆς δημιουργίας, τῆς σαρκώσεως τοῦ Λόγου, τοῦ σταυροῦ, τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας. Κατὰ ταῦτα, δύται νὰ εἴπῃ κανεὶς, ἡ κυρία χαρακτηριστικὴ ἱδιότης τοῦ δόγματος είναι ἡ «ἴστορικότης» αὐτοῦ. Τὸ δόγμα δηλ. ἐκφράζει περιεχόμενον ἴστορικόν, ἡ δὲ ἴστορία τῶν Δογμάτων είναι ἡ ἔρευνα ἐπὶ τομέων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, ἡ ὅποια προβάλλει κατὰ ποικίλας μορφὰς θεωρητικὰς προτάσεις τῆς ζώσης ἀληθείας τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας. 'Η ἀρνησις τῆς «ἴστορικότηος» τοῦ δόγματος ὁδηγεῖ μοιραίως εἰς τὴν ἀπόσπασιν τοῦ δόγματος καθ' ἐαυτὸν ἀπὸ τῆς ἴστορικῆς συνεχείας τοῦ ἐν Χριστῷ ἔργου τῆς σωτηρίας, ἐκδηλούμενου καὶ ἐπαναλαμβανομένου μυστηριακῶς εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτω ὁδηγούμεθα εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ δόγματος ως ἀποτελοῦντος «κατασκευὴν» ἡ συμπλήρημα μεταφυσικῶν θεωριῶν τῇ ἐπιδράσει πολιτιστικῶν παραγόντων ἐντὸς τοῦ περιβάλλοντος κόσμου. Τὸ δόγμα δηλ. κατανοεῖται οὕτω ως ἐκτροπὴ ἐκ τοῦ καθαροῦ κηρύγματος τοῦ 'Ι. Χριστοῦ καὶ ως σῶμα ξένον εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας. 'Ακριβῶς τὸ πνεῦμα αὐτὸν διαβλέπει κανεὶς εἰς τὰς προσπαθείας τῶν ἔρευνητῶν πρὸς σύνθεσιν τῆς βιογραφίας τοῦ 'Ι. Χριστοῦ μακρὰν δογματικῶν προϋποθέσεων, ως καὶ εἰς τὰς θεωρίας π.χ. τοῦ Harnack καὶ τοῦ Sohm, κατὰ τὰς ὅποιας τὸ δόγμα καὶ ἡ δργάνωσις τῆς Ἐκκλησίας ἀντικατέστησαν καὶ δὲν συνέχισαν τὸ κηρύγμα καὶ τὸ ἔργον τοῦ 'Ι. Χριστοῦ. 'Η διαφορὰ κατὰ τὸν Harnack μεταξὺ τῆς Χριστολογίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ κηρύγματος καὶ τοῦ ἔργου τοῦ 'Ι. Χριστοῦ είναι ἀβυσσώδης. 'Η θέσις αὕτη τεκμηριώνεται, κατὰ τὸν Harnack καὶ τοὺς ἔρευνητὰς τῆς ἰδίας Σχολῆς, διὰ τῆς ἴστορικῆς ἔρευνης ἡ ἀκριβέστερον εἰπεῖν τῆς ἴστορίας

τῶν Δογμάτων. Ἡ ἀσφαλής δύναμις κατὰ τὴν ὁρθόδοξον ἀποψίν τοῦ θέματος εἰναι ὁ ἄρρηκτος δεσμὸς μεταξὺ τῆς «ἱστορικότητος» καὶ τῆς ἱστορίας τῶν δογμάτων.

2. Γένεσις τοῦ δόγματος ἐξ ἐπόψεως μορφολογίας καὶ περιεχομένου.

Τὸ δόγμα ἀποτελοῦν τὴν αὐθεντικὴν περὶ τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως ἀπόφανσιν τῆς Ἐκκλησίας παρουσιάζεται μορφολογικῶς καὶ καθ' ὅλην ἐνιαῖον. Ἡ κατ' ἀρχὴν προσπάθεια ἀναλύσεως τῶν στοιχείων τούτων τοῦ δόγματος πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς λίαν προβληματική. Τὸ περιεχόμενον τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως προβαλλόμενον καὶ ἀναπτυσσόμενον ἐπιβάλλει καὶ τὴν ἀνάλογον τῇ βοηθείᾳ τῶν τρόπων ζωῆς καὶ σκέψεως τοῦ περιβάλλοντος μορφολογίαν τοῦ δόγματος, δργανικῶς συνδεδεμένη μετὰ τῆς οὐσίας αὐτοῦ. Αἱ ἱστορικαὶ καταβολαὶ τῆς ἀληθείας τοῦ δόγματος παραμένουν εἰς τὴν συνέχειαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς πάντοτε ὡς ρίζαι αἱ αὐταὶ. Ἡ ἔκαστοτε μορφολογία τοῦ δόγματος ἀρρήκτως καὶ δργανικῶς συνδεδεμένη μετὰ τοῦ ἀρχεγόνου περιεχομένου τῆς ἀληθείας τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως θεωρεῖται ὡς ἀποτελοῦσα μετ' αὐτοῦ ἀδιάσπαστον καὶ ἐνιαῖον σύνολον. Οἱ αὐτὸς ζῶν δργανισμὸς τῆς Ἐκκλησίας - τοῦτο ἰσχύει διὰ πάντα ζῶντα δργανισμὸν - μετουσιώνει περιεχόμενον τῆς πίστεως καὶ ἐκφραστικὰς παραστάσεις εἰς τὴν ἀποτελεσμένην μορφὴν τοῦ δόγματος. Δὲν δύναται κανεὶς ἡ δὲν ἐπιβάλλεται νὰ διαχωρίσῃ τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα· μόνον ἡ ἴδια ζωὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δργανισμοῦ εἰς νέας καταστάσεις προβάλλει τὸ αὐτὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως ὑπὸ τὰς κρατούσας ἐκφραστικὰς παραστάσεις. Πᾶς ζῶν δργανισμὸς οὗτος προσαρμόζεται· ὁ νεκρὸς δργανισμὸς οὐδεμίαν κέκτηται προσαρμοστικὴν ἵκανότητα. Δὲν ἀλλάσσεται ἐν προκειμένῳ ἡ μορφολογία ὡς κατὶ ξένον ἡ δυνάμενον νὰ ἐκβληθῇ τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως, ἀλλ' ὁ αὐτὸς ζῶν δργανισμὸς ἐκδηλώνει κατὰ τὰς ἔκαστοτε φάσεις τῆς ζωῆς του τὴν οὐσίαν αὐτοῦ· πρόκειται δηλ. περὶ ἐκδηλώσεως τῆς οὐσίας τοῦ ζῶντος ἐκκλησιαστικοῦ δργανισμοῦ καὶ ὅχι περὶ θεωρητικῆς συνθέσεως ἐνὸς δόγματος διὰ τῶν δύο στοιχείων, ἥτοι τῆς μορφῆς καὶ τοῦ περιεχομένου. Τὸ περιεχόμενον τῆς ἐκδηλώσεως εἰναι προϊὸν ἐνιαῖον μετὰ τῆς μορφολογίας, ἀποβαίνει δὲ ἀνωφελής πᾶσα προσπάθεια διακρίσεως τῶν δύο τούτων στοιχείων καὶ κατὰ μείζονα λόγον ἐκτιμήσεως τοῦ περιεχομένου ἐκ τῆς μορφῆς, ὡς πράττει π.γ. ἡ Σχολὴ τοῦ Harnack, ὑπο-

στηρίζουσα τὸν κατὰ περιεχόμενον ἐξελληνισμὸν τοῦ δόγματος, ἀπογωρίζουσα τὴν μορφὴν ἐκ τοῦ περιεχομένου καὶ ἐξετάζουσα αὐτὴν βάσει τῶν στοιχείων τῶν πολιτιστικῶν δρῶν τοῦ περιβάλλοντος.

Μορφολογία καὶ περιεχόμενον τοῦ δόγματος εὑρίσκονται εἰς ἀνάλογον σχέσιν πρὸς τὴν σχέσιν γλωσσικῆς μορφῆς καὶ περιεχομένου τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου. Γλωσσικὴ μορφὴ καὶ περιεχόμενον ἰδέας τινὸς εὑρίσκονται εἰς ἄρρηκτον συνάφειαν. Τὸ αὐτὸ περιεχόμενον δύναται νὰ λάβῃ ἄλλην γλωσσικὴν μορφὴν ὑπὸ ἄλλας συνθήκας καὶ ὑπὸ ἄλλους πνευματικοὺς δρους, οὐδέποτε δύναμις νὰ διακριθῇ κατὰ φάσιν τινὰ ἐκδηλώσεώς του δέξεται εἰς μορφὴν καὶ περιεχόμενον. Κατὰ συνέπειαν, ἐφαρμόζοντες ὑποβοηθητικῶς τὴν ἀναλογίαν ταύτην, ἐκ τῆς ἀλλαγῆς τῆς μορφῆς τοῦ δόγματος δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν διτὶ ἔχομεν ἀλλαγὴν τοῦ περιεχομένου, ἀλλὰ διαπιστώνομεν διτὶ τὸ αὐτὸ περιεχόμενον κατὰ τὰς ἔκαστοτε ἴστορικὰς φάσεις ἐνδέται δργανικῶς τὰς ἀναγκαῖας μορφὰς ἐκφράσεώς του. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εὑρίσκεται ἡ ἀχίλλειος πτέρνα τῶν φιλελευθέρων Σχολῶν τῆς Δύσεως, τῶν ἐμφορούμενων ὑπὸ «Θρησκειολογικῶν» προκαταλήψεων. Πολλοὶ ἐρευνηταὶ ἐνόμισαν διτὶ δύνανται θρησκειολογικῶς νὰ ἐρευνήσουν τὴν οὐσίαν τῆς δρθιδόξου πνευματικότητος. Ἐξήτασαν ἐξονυχιστικῶς τὰ θρησκειολογικὰ παράλληλα πρὸς τὴν ζωὴν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, παρέλειψαν δύναμις περιέργως νὰ ἐξετάσουν συγχρόνως καὶ τὸν ἴδιαίτερον κόσμον τῆς Ἐκκλησίας. Αὕτη ὡς ζῶν δργανισμὸς εἶχε καὶ ἔχει αὐτονόμους ἴδιακας τῆς μορφὰς ζωῆς, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ὑπὸ τῆς ἐν λόγῳ ἐρεύνης ἡγνοήθη παντελῶς, ἐξητάσθησαν δὲ μόνον τὰ θρησκειολογικὰ παράλληλα πρὸς τὸν κόσμον τῆς Ὁρθοδόξιας, δὲ ὅποιος αὐτονοήτως ἦρχετο εἰς σχέσιν πρὸς αὐτά.

Ἐν προκειμένῳ ἡδὲ τὸν κατ' ἀρχὴν ποίαν λύσιν ἐπεχείρησε νὰ δώσῃ διὰ τῆς ἴστορικῆς ἐρεύνης τῶν πηγῶν ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἐξελίξεως τοῦ δόγματος ἡ Σχολὴ τοῦ Harnack. Ἡ Σχολὴ αὕτη ἡτο ἡ δεσπόζουσα ἐπὶ πολλὰς δεκαετηρίδας. Ἡ θέσις αὐτῆς τοῦ ἀνευδογματικῆς διδασκαλίας ἀληθοῦς Χριστιανισμοῦ εὑρε πολλοὺς διαδούς. Ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τοῦ Harnack ἡτο ἡ ἐλευθέρα ἐρευνα τῶν μορφῶν τοῦ δόγματος ἀνευ τῆς δεσμευτικῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας. Οὕτω ἡ Δογματικὴ τῆς ἐκκλησίας καθ' ἑαυτὴν δὲν ἐξέφραζε τὸ ἀρχέγονον πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ¹. Ἡ ἐν λόγῳ ἀποψίς ὑπεστη-

1. Εἰναι χαρακτηριστικὴ ἐν προκειμένῳ ἡ φράσις τοῦ Harnack: «Wir stellen die Dogmatik zur schönen Literatur» βλ. H. SHULTZ, *Tendenzen der heutigen Theologie*, σ. 46-48.

είχθη ύπο δύμαδος ἐρευνητῶν προηγγείλησαν τοῦ Harnack. 'Ο Λούθηρος ἐνῷ δὲν διέκειτο κατ' ἀρχὴν ἔχθρικῶς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν δόγμα, ἔθεσε τοῦτο ύπο τὸν ἔλεγχον τῆς βιβλικῆς διδασκαλίας. Οὗτος δὲν ἦτο ἴστορικοδογματικός, ἀλλὰ βιβλικὸς θεολόγος. Τὰ ἀρχαῖα δόγματα τῆς Ἐκκλησίας ἡσαν δρθὰ ὅχι διότι ἐλάμβανον τὸ κῦρος ἐκ τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ διότι συνεφώνουν πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἡ ὁποία ἦτο ἡ ὑψίστη αὐθεντία. 'Η ἀποψίς αὐτή, φυσικῷ τῷ λόγῳ, ἐπεδέχετο πολλὰς ἐλαστικὰς ἐρμηνείας καὶ εὐκόλως ὀδηγεῖτο κανεὶς εἰς τὴν ἀρνησιν τοῦ δόγματος, ὡς ἀλλωστε ἐπραξεν δὲ "Ἐρασμος, ὑποστηρίξας ὅτι τὸ δόγμα ἐμάρανε τὴν ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν¹. 'Ο λόγος τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Μεταρρυθμίσεως, καλεῖ δλους εἰς τὴν ἀρχέγονον πηγὴν τῆς ἀληθείας, ὡς τὸ αὐτὸν ἐπραττε καὶ ἡ πατερικὴ διδασκαλία τῆς παραδόσεως². Οἱ Ἀναβαπτισταὶ δύμας κατ' ἀρχὴν προελθόντες ἐκ τῆς Μεταρρυθμίσεως ἐτάχθησαν σφοδρῶς κατὰ τοῦ δόγματος. Τὸ σύνθημα ἦτο ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὰς πρώτας πηγὰς τοῦ ἀρχεγόνου Χριστιανισμοῦ, εἰς τὸν ὅποῖον δὲν ἀπαντοῦν δόγματα! Βραδύτερον προσεβλήθησαν διὰ θεωρητικῶν ἐπιχειρημάτων ύπο προτεσταντῶν ἐρευνητῶν ἡ μορφὴ καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ δόγματος. 'Ο ἔξελληνισμὸς τοῦ δόγματος κατὰ τοὺς ἐν λόγῳ ἐρευνητὰς δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν μορφολογίαν, ἀλλὰ καὶ τὸ περιεχόμενον. Οὕτω διαχωρίσαντες ὁξέως μορφὴν καὶ περιεχόμενον τοῦ δόγματος, ἔξηραν τὴν μορφὴν ύπερ τὸ δέον καὶ ἔθεωρησαν ταύτην ὡς ἀλλοιώνουσαν οὐσιωδῶς τὸ περιεχόμενον. Οἱ πρό τοῦ Harnack προσβαλόντες τὸ δόγμα ἀξιόλογοι ἐρευνηταὶ τοῦ 17ου αἰώνος Toland καὶ Souverain, τοῦ 18ου αἰώνος Mosheim καὶ Semler καὶ τοῦ 19ου αἰώνος ὁ μνημονευθεὶς Chr. Baur ἐκινήθησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐπὶ τῶν ἀκραίων ριζοσπαστικῶν προσποθέσεων τῆς Μεταρρυθμίσεως³.

'Ο Harnack θεμελιώνει τὴν Ἰστορίαν τῶν Δογμάτων ἐπὶ τριῶν προσποθέσεων: 1) ἐπὶ τῆς κριτικῆς τοῦ χριστολογικοῦ δόγματος διὰ τοῦ διαχωρισμοῦ τούτου ἀπὸ τοῦ ἴστορικοῦ Ἰησοῦ, 2) ἐπὶ τῆς ἴστορικῆς κριτικῆς ἐρεύνης ύπο αὐστηρῶς ἐπιστημονικὸν πρίσμα καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας καὶ 3) ἐπὶ τῆς μετὰ πάθους ἔξαρσεως τῆς καταθλιπτικῆς κατ' αὐτὸν ἐπιδράσεως τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος ὡς καὶ τῶν ἀλλων πολιτιστικῶν καὶ πολιτειακῶν παραγόν-

1. F. KANTZENBACH, *Evangelium und Dogma*, σ. 20.

2. Αὐτόθι, σ. 25 έ.

3. Αὐτόθι, σ. 61 έ.

των τοῦ ἐλληνορρωματικοῦ κόσμου ἐπὶ τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς δογματικῆς διδασκαλίας αὐτῆς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. 'Η βάσις τῆς ἐρεύνης τοῦ Harnack, ἡ ὁποία διαφαίνεται εὐκρινῶς εἰς ὀλόκληρον τὸ ἐπιστημονικόν του ἔργον, συνίσταται εἰς τὴν κατ' ἐπαγγείλην ἐρευναν τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας καθ' ὅλας τὰς ἴστορικὰς φάσεις τῶν πρώτων αἰώνων πρὸς κατανόησιν τῆς οὐσίας τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Εἰς τὸ ἔργον του *Das Wesen des Christentums* σημειώνει χαρακτηριστικῶς: "Οπως διὰ νὰ γνωρίσωμεν καλῶς ἐν φυτόν, δὲν ἔξετάζομεν μόνον τὴν ρίζαν καὶ τὸν κορμόν, ἀλλὰ καὶ τὸν φλοίον, τοὺς κλάδους καὶ τὰ ἄνθη, οὕτω δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν δρθῶς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν διὰ πλήρους ἐπαγγεικῆς ἐρεύνης, ἡ ὁποία ἐκτείνεται εἰς τὴν σύνολον ἴστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ"¹.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἴστορικὴ ἐρευνα ἀποτελεῖ τὴν ἐκ τῶν δύν οὐκ ἄνευ προϋπόθεσιν πρὸς κατανόησιν τοῦ περιεχομένου τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Φυσικῷ τῷ λόγῳ ὁ κύριος στόχος εἰς τὸν ὅποῖον ἀπευθύνεται ὁ Harnack ἐν προκειμένῳ εἰναι τὸ δόγμα. Διότι ύπο τὸν δρόν χριστιανικὴ θρησκεία ἐννοεῖται υπ' αὐτοῦ τὸ δόγμα. Διὸ τῆς ἴστορικῆς ἐρεύνης ὁ Harnack κατέληξεν εἰς τὸ βασικὸν συμπέρασμα περὶ τῆς ὑφισταμένης κατ' οὐσίαν δξείας διακρίσεως μεταξύ τοῦ Εὐαγγέλιου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ καὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰ. Χριστοῦ ἐντὸς δλίγων ἐτῶν μετεβλήθη εἰς «δογματικὸν Εὐαγγέλιον» περὶ τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. Τὸ τελευταῖον ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον εἰναι κατὰ πάντα διάφορον τοῦ Εὐαγγέλιου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. Κατὰ ταῦτα ὁ Harnack διὰ τῆς κριτικῆς ἀναλύσεως τῶν πηγῶν καὶ τῆς ἴστορικοφιλολογικῆς αὐτῶν ἀξιολογήσεως ύποστηρίζει διὰ τὸ περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰ. Χριστοῦ καὶ ἡ μετέπειτα ἀνάπτυξις ταύτης εἰς δόγμα τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἔχουν μεταξύ των ἐσωτερικὸν δργανικὸν δεσμόν, ἀφίστανται δὲ ἀπ' ἀλλήλων οὐσιωδῶς καὶ κατὰ περιεχόμενον². Τὰ δὲ ἐπιχειρήματα αὐτοῦ δὲν στηρίζονται ἐπὶ συγκεκριμέ-

1. A. HARNACK, *Das Wesen des Christentums*, σ. 7.

2. A. HARNACK, *Dogmengeschichte*, τόμ. 1, σ. 52 έ. Τοῦ αὐτοῦ, *Das Wesen des Christentums*, σ. 79 έ. Πρβλ. A. ADAM, *Dogmengeschichte* τόμ. 1, σ. 20. 'Ο Harnack τὸν κατὰ περιεχόμενον τοῦτον ἔξελληνισμὸν τοῦ Χριστιανισμοῦ θεωρεῖ ὡς ἔκπτωσιν ἐν τοῦ ἀρχεγόνου κηρύγματος τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. 'Ο E. Benz ἐν προκειμένῳ ἐπεσήμανε τὰς ἀκρότητας τῆς θεωρήσεως ταύτης, σημειώσας διὰ σήμερον κρίνομεν τὴν ἐν λόγῳ ἔξελιξιν κατὰ διάφορον τρόπον (Wir beurteilen heute diesen Prozess anders). 'Ο ἔξελληνισμὸς δηλ. ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν μορφολο-

νων γεγονότων μαρτυρούντων τὴν ριζικὴν ταύτην ἀλλαγὴν τοῦ περιεχομένου τῆς διδασκαλίας τοῦ 'Ι. Χριστοῦ, ἀλλ' ἀποτελοῦν ἀναλύσεις τοῦ περιεχομένου τῶν κειμένων τῆς Κ. Διαθήκης καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν ἀξιολόγησιν κρατουσῶν τότε πνευματικῶν καὶ πολιτιστικῶν ἰδεῶν.

Τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ 'Ι. Χριστοῦ ἀναφέρονται κατὰ τὸν Harnack εἰς τὰ ἔξης πέντε κύρια σημεῖα¹: 1) εἰς τὸ συνειδός τοῦ 'Ι. Χριστοῦ ὡς υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Μεσσίου, ἀναφερόμενον εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀναληφθεῖσαν ἀποστολήν· 2) εἰς τὸ κήρυγμα περὶ τῆς ἐρχομένης βασιλείας· 3) εἰς τὴν διδασκαλίαν περὶ τοῦ Θεοῦ ὡς πατρὸς καὶ τῆς ἀπείρου ἀξίας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς· 4) εἰς τὸ κήρυγμα περὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐντολῆς τῆς ἀγάπης καὶ 5) εἰς τὴν ἴδρυσιν ἀδελφικῆς κοινότητος τῶν ἐκλεκτῶν τοῦ Θεοῦ Πατρός². Τὰ ἐν λόγῳ ταῦτα χαρακτηριστικὰ σημεῖα τοῦ κηρύγματος τοῦ 'Ι. Χριστοῦ ἐπισημαίνονται εἰς τὰ Συνοπτικὰ Εὐαγγέλια, τὰ ὄποια καὶ ἀποτελοῦν τὴν γνησίαν πηγὴν πρὸς καθορισμὸν τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ 'Ι. Χριστοῦ. Ἡ ἀποστολὴ Αὐτοῦ συνίστατο εἰς τὴν μετάδοσιν τῆς ὑψίστης γνώσεως τῆς ἀφορώσης εἰς τὸ ἐν λόγῳ κήρυγμα. 'Ἐν προκειμένῳ κατὰ τὸν Harnack, εἰς τὴν γνῶσιν ταύτην, τὴν διδασκαλίαν καὶ τὰς ἐνεργείας τοῦ 'Ι. Χριστοῦ δὲν δύναται νὰ ἐπισημανθῇ ἡ ὑπαρξίας ἀπολυτρωτικοῦ σωτηριώδους ἔργου διὰ μέσου μυστικῶν δυνάμεων ἡ καταστάσεων' πρόκειται μόνον περὶ ἐνεργειῶν ἀφορωσῶν εἰς τὴν ἐπίτευξιν ἐσωτερικῆς μεταβολῆς τοῦ πιστεύοντος εἰς τὰς κηρυχθεῖσας ὑπὸ τοῦ 'Ι. Χριστοῦ ἀληθείας. 'Ἡ ἀδελφικὴ κοινότης ἐξ ἄλλου, ἡ ἐμμένουσα ἐπὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ κηρύγματος τούτου, δὲν εἶχε χαρακτῆρα δργανωτικὸν ἢ ἴδρυματικόν, ὡς βραδύτερον εἶχεν ἡ 'Εκκλησία' ἀπετέλει κοινότητα ἀδελφικῆς ἀγάπης. Πέραν τούτων ἡ θρησκεία αὕτη τοῦ 'Ι. Χριστοῦ δὲν εἶχε παγκόσμιον χαρακτῆρα.

Κατὰ ταῦτα ὁ θρησκευτικὸς κόσμος τοῦ 'Ι. Χριστοῦ καὶ τῆς πρώτης χριστιανικῆς ἀδελφότητος δὲν ἀποτελεῖ τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν ἐπὶ τῆς ὄποιας μεταγενεστέρως οἰκοδομεῖται ἡ ἀλήθεια τοῦ ἐκκλησιαστι-

γίαν τοῦ δόγματος. 'Ο Benz δέχεται κατὰ περιεχόμενον ἔξελληνισμὸν μόνον εἰς ὀρισμένους ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς, ὡς π.χ. εἰς τὸν 'Οριγένη. B. E. BENZ, «Bedeutung der griechisch-orthodoxen Kirche für das Abendland», σ. 337 - 38. B. καὶ κριτικὴν ἐπὶ τῆς μελέτης ταύτης τοῦ Benz ὑπὸ I. Καρμίρη, ἐν Θεολογίᾳ 30 (1959) 520 - 531.

1. A. HARNACK, *Das Wesen des Christentums*, σ. 33.

κοῦ δόγματος. 'Ο θρησκευτικὸς κόσμος τοῦ 'Ι. Χριστοῦ εἶναι καθαρῶς ιουδαϊκός. Τὸ συνειδός Αὐτοῦ ὡς Θεοῦ καὶ Μεσσίου κινεῖται εἰς τὰς ιουδαϊκὰς περὶ Θεοῦ καὶ ἐφαρμογῆς τοῦ Νόμου παραστάσεις. 'Ἡ ἔννοια τῆς υἱότητος ἡ μεσπιανικότητος τοῦ 'Ι. Χριστοῦ ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀποστολὴν Αὐτοῦ, ὡς ἀποτελοῦντος τὸν φορέα τῆς ἀληθοῦς γνώσεως περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ τῶν ἐντολῶν Αὐτοῦ. 'Ο ίδιος δὲν εἶχε συνειδητοποιήσει περὶ ἑαυτοῦ τοιωτην γνώμην, ἀπορρίπτεται ὑπὸ τοῦ Harnack, ὡς ἐσφαλμένη. 'Απαιτεῖται δημος, κατ' αὐτόν, δρθῇ ἐρμηνεία τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ προσώπου τοῦ 'Ι. Χριστοῦ, διότι ἀλλως δὲν δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὸ Εὐαγγέλιον Αὐτοῦ. 'Ἡ ἔννοια τῆς υἱότητος καὶ μεσπιανικότητος τοῦ 'Ι. Χριστοῦ δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν μεταγενεστέρως σχηματισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ 'Α. Παύλου καὶ τῆς 'Εκκλησίας. 'Ακόμη καὶ οἱ 'Απόστολοι τοῦ 'Ι. Χριστοῦ, κατὰ μείζονα λόγον, οἱ Παῦλος καὶ ἡ 'Απόστολικὴ 'Εκκλησία μετέβαλον τὴν μορφὴν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ κηρύγματος Αὐτοῦ. 'Ο Harnack δέχεται δημος διότι ἡ πρώτη κοινότης ἔσχεν ὡς βασικὸν στοιχεῖον τῆς ζωῆς τὴν πίστιν εἰς τὸν 'Ι. Χριστὸν ὡς ἀναστάντα καὶ κύριον³. 'Ο 'Ι. Χριστὸς ἐξ ἄλλου ἔσχε τὸ συνειδός περὶ ἑαυτοῦ ὡς υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Μεσσίου ὑπὸ τὴν ίδιότητα τούτου ὡς φορέως τῆς ἀληθινῆς γνώσεως τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ Πατρός. Οὕτω οἱ ἀνθρώποι διὰ τῆς γνώσεως τοῦ θελήματος τούτου ἥδυναντο νὰ βιοῦν ἐσωτερικῶς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ 'Ι. Χριστοῦ γίνεται λόγος περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ δχι περὶ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ υἱοῦ Αὐτοῦ². Τὸ δὲ κήρυγμα τοῦ 'Ι. Χριστοῦ περὶ τῆς ἀπείρου ἀξίας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐντολῆς τῆς ἀγάπης εἶχε μὲν τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς ιουδαϊκῆς προφητικῆς θρησκείας, διεκρίνετο δημος διὰ τὴν πρωτοτοπίαν τῆς καθαρότητος, σοβαρότητος καὶ τῆς πληρότητος εἰς ἐκφραστικὴν δύναμιν³. 'Ἡ δραματικὴ μελλοντικὴ ἔλευσις τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ κυριαρχεῖ βεβαίως εἰς τὸ κήρυγμα τούτο, νοεῖται δημος ὡς ἐσωτερικὴ ἡθικὴ μεταβολὴ τοῦ πιστοῦ· ἡ βασιλεία δηλ., δσον δραματικῶς καὶ ἀν παρουσιάζεται ὡς ἐρχομένη, ἀποσκοπεῖ εἰς τὸν

1. Αὐτόθι, σ. 107. A. HARNACK, *Dogmengeschichte*, τόμ. 1, σ. 88.

2. A. HARNACK, *Das Wesen des Christentums*, σ. 91.

3. Αὐτόθι, σ. 31.

τονισμὸν τῆς εὐθύνης τοῦ πιστοῦ, ὁ ὄποιος πρέπει νὰ ὑποταγῇ εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Τὸ κήρυγμα περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ὡς πρὸς τὸν πυρῆνα αὐτοῦ παρουσιάζει τρία κύρια σημεῖα: 1) ἡ ἀνθρωπίνη ὑπαρξίας κυριαρχεῖται ὑπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἀγιάζεται διὰ τῆς συγχωρήσεως τῶν ἀμαρτιῶν καὶ σώζεται ἐκ τῆς ἀθλιότητος τῆς ἀμαρτίας; 2) ἡ βασιλεία εἶναι καθαρῶς δῶρον ὑπερφυσικὸν καὶ δχὶ προῖδν φυσικῆς ζωῆς καὶ 3) ἡ ζωὴ τῆς βασιλείας εἶναι καθαρῶς ἀγαθὸν θρησκευτικόν. Τὰ δραματικὰ γεγονότα τῆς «ἡμέρας τῆς κρίσεως» τονίζουν ἐντόνως τὴν εὐθύνην ἑκάστου ἀνθρώπου πρὸς ἀποδοχὴν τῶν θεμελιωδῶν τούτων ἀρχῶν τοῦ ιηρούγματος τοῦ 'Ι. Χριστοῦ¹.

Κατὰ ταῦτα ἡ μετέπειτα ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία περὶ Θεοῦ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ 'Ι. Χριστοῦ ἀποτελεῖ κάτι τὸ ξένον πρὸς τὴν ίουδαϊκὴν θρησκείαν. Οὕτω ἐδημιουργήθη τὸ δόγμα ὡς μορφὴ καὶ περιεχόμενον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ Εὐαγγελίου². Βεβαίως ὁ Harnack δὲν ταυτίζει τὸ δόγμα πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, πλὴν δμῶς θεωρεῖ τὴν μορφὴν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ δόγματος ὡς κατὰ πάντα προϊόντα τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως ὡς καὶ τῶν ἄλλων πολιτιστικῶν παραγόντων τοῦ ἑλληνορωματικοῦ κόσμου. Κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ 'Απ. Παύλου ἡ θρησκεία τοῦ 'Ι. Χριστοῦ κατέστη παγκόσμιος. Τὸ γεγονός τοῦτο ἀπετέλεσε, κατ' αὐτόν, τὴν πρώτην παρέκκλισιν ἐκ τοῦ πνεύματος του Εὐαγγελίου τοῦ 'Ι. Χριστοῦ. 'Ο χαρακτήρας οὗτος τῆς παγκοσμότητος μετὰ ταῦτα ἔδωκε τὴν ἀποφασιστικὴν ὀρμὴν πρὸς ἔξαπλωσιν καὶ μεταμόρφωσιν τῆς θρησκείας τοῦ 'Ι. Χριστοῦ εἰς τὸ δόγμα τῆς 'Εκκλησίας, ἡ ὄποια ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέκτησε τὸν ὄργανωτικὸν καὶ κανονικὸν χαρακτῆρα, ὡς τὸ πρᾶγμα διατυπώνει ὁ Sohm καὶ ἀσπάζεται ἀνεπιφυλάκτως ὁ Harnack³. Κατὰ τὸν Harnack ἔξ ἄλλου τὰ ἔξελικτικὰ στάδια τῆς Ιστορίας τῶν ἀρχαίων θρησκειῶν ἀπὸ τοῦ 1ου μέχρι τοῦ 5ου μ.Χ. αἰώνος ἀναλογοῦν εἰς τὰ στάδια τῆς Ιστορίας τῶν Δογμάτων τῆς 'Εκκλησίας. Οἱ 'Απολογηταί, ὁ Εἰρηναῖος, Τερτυλιανός, 'Ιππόλυτος, οἱ 'Αλεξανδρινοί, ὁ Μεθόδιος 'Ολύμπου, οἱ Καππαδόκαι καὶ ὁ Διονύσιος 'Αρεοπαγίτης ἔχουν τὰ παράλληλά των εἰς τὸν Σενέκαν, Μ. Αὐρήλιον, Πλούταρχον, 'Επίκτητον, Νουμήνιον, Πλωτῖνον, Πορφύριον, 'Ιάμβλιχον καὶ Πρόκλον. 'Η ὄργανωσις καὶ ἡ λατρεία τῆς 'Εκκλησίας διεμορφώθησαν στα-

1. Αὐτόθι, σ. 36 - 40.

2. A. HARNACK, *Dogmengeschichte*, τόμ. 1, σ. 20.

3. A. HARNACK, *Das Wesen des Christentums*, σ. 68.

θερῶς ὑπὸ τὴν βαθεῖαν ἐπίδρασιν τοῦ ὄργανωμένου ἑλληνορωματικοῦ κόσμου καὶ τῶν ίδεῶν τοῦ Δικαίου καὶ τῶν πολιτικῶν συστημάτων¹.

'Ἐν προκειμένῳ συνετελέσθη, συμφώνως πρὸς τὰς θέσεις αὐτάς, ἀφ' ἐνδὸς μὲν ὁ εὐνουχισμὸς ἡ ἡ νέκρωσις τῆς ζωῆς τοῦ πρώτου γριστιανικοῦ ιηρούγματος καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ταχεῖα διαφόρφωσις τοῦ δόγματος τῆς πίστεως τῇ συνδρομῇ δλῶν τῶν προμνημονευθέντων πολιτιστικῶν παραγόντων. 'Η ιστορικὴ δηλ. ἔρευνα τοῦ Harnack καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα περὶ τῆς μεταμορφώσεως ἡ ριζικῆς ἀλλαγῆς τοῦ πρώτου χριστιανικοῦ ιηρούγματος καὶ δχὶ περὶ τῆς ἔξελιξεως ἡ ἀναπτύξεως ἡ μορφολογικῆς διαμορφώσεως τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ.

Οὕτω ἔχομεν ἀντικατάστασιν τῆς παλαιᾶς διδασκαλίας ὑπὸ νέας καὶ προβολὴν ταύτης εἰς δόγμα ὑπὸ τῆς ιεραρχικῶς δργανωθείσης 'Εκκλησίας.

Τὸ βασικὸν ἐπιχείρημα τοῦ Harnack, κατὰ τὸ ὄποιον ἡ ἀρχέγονος χριστιανικὴ διδασκαλία λίαν ταχέως καὶ ὀλοκληρωτικῶς ἥλλαξε μορφὴν καὶ περιεχόμενον, τίθεται ἀξιωματικῶς. 'Αναγνωρίζει δὲ λίαν χαρακτηριστικῶς ὅτι ἡ ριζικὴ αὐτὴ ἀλλαγὴ τοῦ πρώτου χριστιανικοῦ ιηρούγματος ἀποτελεῖ εἰς τὴν ίστορίαν ἔξαρτεσιν! 'Ιδού τί λέγει: «'Ο 'Ισλαμισμὸς ἀναπτυχθεὶς εἰς τὴν 'Αραβίαν, παρέμεινε θρησκεία ἀραβικὴ πρὸς οἰανδήποτε κατεύθυνσιν καὶ ἀν ἔξηπλωθη, ὁ Βουδδισμὸς διετήρησε καθ' δλας τὰς ἐποχὰς τὴν δύναμίν του εἰς τὴν χώραν τῶν 'Ινδιῶν ἡ θρησκεία δμῶς αὐτή, ἡ ὄποια ἐγεννήθη ἐν Παλαιστίνῃ καὶ ὑπὸ τοῦ ἰδρυτοῦ αὐτῆς ἐστηρίχθη ἐπὶ ίουδαϊκοῦ ἐδάφους ἐν τὸς ὅλιγων ἐτῶν² ἀπεσπάσθη αὐτοῦ»³. "Οσον καὶ ἀν ὁ Harnack δὲν ἐπιμένῃ ἐπὶ τοῦ προβλήματος τούτου, ὁ ισχυρισμὸς οὗτος φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ τὴν ἀχίλλειον πτέρυναν τῆς θεωρίας του. Παρακάμπτων τὴν δυσκολίαν ταύτην, τῆς ἔξηγήσεως ιστορικῶς τοῦ τρόπου τῆς ταχείας αὐτῆς μεταμορφώσεως τοῦ πρώτου χριστιανικοῦ ιηρούγματος ὡς καὶ τὴν ἀνάγκην ἐμπεδώσεως τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων ἐπὶ συγκεκριμένων ιστορικῶν δεδομένων, θέτει ἀξιωματικῶς τὴν ἀποψίν περὶ τῆς ὑπάρξεως δύο «Εὐαγγελίων», ἡτοι τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ 'Ι. Χριστοῦ καὶ τοῦ δογματικοῦ Εὐαγγελίου τῆς 'Εκκλησίας. 'Επ' αὐτῆς δὲ τῆς διακρίσεως θεμελιώνεται ἀκολούθως ἡ ἑκάστοτε θέσις αὐτοῦ εἰς τὴν Ιστορίαν τῶν Δογμάτων. 'Η ἀπότομος δμῶς καὶ ταχεῖα αὐτὴ μετα-

1. A. HARNACK, *Dogmengeschichte*, τόμ. 1, σ. 52 ἐ. 146.

2. 'Η ὑπογράμμισις τῶν λέξεων δὲν είναι τοῦ Harnack.

3. A. HARNACK, *Das Wesen des Christentums*, σ. 112.

μόρφωσις τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ δὲν τεκμηριώνεται ίστορικῶς. Βεβαίως προσάγονται ἐπιχειρήματα ἐκ τῆς παρατηρουμένης *de facto* ἐξελίξεως τῶν χριστιανικῶν ίδεῶν εἰς τὴν πρώτην Ἐκκλησίαν. 'Η ἐξέλιξις ὅμως αὐτῇ καθ' ἔαυτήν, αὐτονόητος ἄλλωστε κατὰ πάντα, δὲν δύναται νὰ ἐκληφθῇ καὶ ὡς παρέκκλισις. 'Ως πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο δὲν προσάγονται ἐπιχειρήματα, παρὰ μόνον ἐξαίρεται δὲν ἐκάστοτε διάφορος τρόπος σκέψεως εἰς τὴν θεολογίαν, πρᾶγμα τὸ ὅποιον εἶναι λίαν εὐεξήγητον νὰ παρουσιάζεται εἰς ἓνα ζῶντα δργανισμόν, ὡς εἶναι ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας.

Πέραν τούτων δύναται νὰ ἐρωτήσῃ κανεὶς κατὰ πόσον εἶναι θεμιτή ἡ ἐρμηνεία τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, κατὰ τὴν ὅποιαν τοῦτο δὲν προβάλλει τὴν ἀλήθειαν περὶ ἀπελευθερώσεως καὶ ἀπολυτρώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς ἀμαρτίας δ'¹ ὑπερτέρων μυστικῶν δυνάμεων, τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς ἀναστάσεως, ἀλλὰ δέχεται τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου ὡς συνισταμένην εἰς τὴν διὰ τῆς ὑπακοῆς εἰς τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ διὰ τῆς πληροφορίας περὶ τοῦ θελήματος Αὐτοῦ γέννησιν ἐσωτερικῶν ἡθικῶν δυνάμεων διὰ τῶν ὅποιων δὲν ἀνθρώπως μεθίσταται εἰς τὸ βασίλειον τῆς ἀγάπης. Δοθέντος δὲν ὁ Harnack δὲν ζῇ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τῆς «μορφοίστορικῆς Σχολῆς», δέχεται δὲ δὲν διὰ τοῦ Χριστὸς εἴχε περὶ ἔαυτοῦ ἐσχηματισμένην τὴν ίδεαν δὲν εἶναι υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Μεσσίας, πρᾶγμα τὸ ὅποιον συνδέεται ἀμεσώτατα πρὸς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ ἔργον Αὐτοῦ, ἡ θέσις τοῦ ἐν λόγῳ ἐρευνητοῦ ἀποβαίνει λίαν δυσχερῆς δσάκις ὑποστηρίζει τὴν ἀπουσίαν μυστικῆς ἀπολυτρωτικῆς δυνάμεως ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. Τὰ Συνοπτικὰ Εὐαγγέλια τονίζουν κατὰ τρόπον ἐμφαντικὸν τὸ γεγονός τῆς κυριαρχίας τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῶν δαιμονικῶν δυνάμεων. Τὸ ἐσχατολογικὸν κήρυγμα τοῦ Ἰ. Χριστοῦ περὶ τῆς ἐπικειμένης ἐλεύσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἀναφέρεται εἰς ἥδη παρόντα γεγονότα, δυνάμει τῶν ὅποιων συντελεῖται ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν ἐκλεκτῶν τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς ἀμαρτίας καὶ τῆς κυριαρχίας τῶν ἔργων τοῦ Διαβόλου, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἀπουσιάζει ἐκ τῆς ἐβραϊκῆς θρησκείας. 'Η βασιλεία τοῦ Διαβόλου ἀλίσκεται κατὰ κράτος, τὰ δὲ θαύματα ἀποτελοῦν ἀποδεικτικὰ σημεῖα τῆς κυριαρχίας τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ κράτους τῶν δαιμόνων. 'Η ἐσχατολογία τῶν Εὐαγγελίων καὶ τὰ Μυστήρια τοῦ Βαπτίσματος καὶ τῆς Θ. Εὐχαριστίας ἔχουν σαφῶς ἀπολυτρωτικὸν χαρακτήρα.

'Η γένεσις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος τῆς σωτηρίας διὰ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ δὲν συντελεῖται ἐντὸς τοῦ ἐλληνορρωματικοῦ κό-

σμου, διότι ἡ ρίζα τῆς δογματικῆς διδασκαλίας δὲν εὑρίσκεται εἰς τὰς ἐλληνικὰς φιλοσοφικὰς ίδεας, ἀλλ' εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ἰ. Χριστοῦ καὶ κυρίως εἰπεῖν εἰς τὸ γεγονός καὶ τὸ κήρυγμα τῆς ἀναστάσεως. 'Ο Harnack ὁμολογεῖ δὲν ἡ πίστις τῆς πρώτης ἐν Παλαιστίνῃ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς χριστιανικῆς κοινότητος ἀναφέρεται εἰς τὴν δόξαν τοῦ ἀναστάντος Κυρίου. 'Αποχώς τὸ σπουδαιότατον τοῦτο σημεῖον μένει ἀπαρατήρητον κατὰ πάντα, δὲν δηλ. τὸ δόγμα τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳς ἔχει τὴν ρίζαν εἰς τὴν διδασκαλίαν, τὸ ἔργον, τὸν θάνατον καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Ἰ. Χριστοῦ¹. Λίαν εὐστόχως ἐν προκειμένῳ δὲ H. Küng παρατηρεῖ δὲν ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ διεχώρισαν τοὺς ιουδαίους Χριστιανούς ἐκ τῆς ιουδαικῆς θρησκείας². 'Η δὲ πίστις τῆς πρώτης χριστιανικῆς κοινότητος εἰς τὸν ἀναστάντα Κύριον οὐδόλως εἶναι προτὸν ἐξεληγησμοῦ τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος. 'Ο Harnack δέχεται τὴν ἀλήθειαν ταύτην, κατὰ πάντα ἄλλωστε ἀποδεικτήν, δὲν ἐπιμένει ὅμως ἐπὶ τῶν συμπερασμάτων, τὰ ὅποια προκύπτουν ἐξ αὐτῆς. Τὸ κενὸν τοῦτο ἀποτελεῖ ἐπίσης εὐπαθὲς σημεῖον τῆς θεωρίας του. 'Ἐνῷ δηλ. ἡ γένεσις τοῦ δόγματος ἔχει τὴν ρίζαν εἰς τὸ γεγονός τῆς ἀναστάσεως, ὁ Harnack τὴν βασικὴν αὐτὴν θεώρησιν μετατοπίζει εἰς τὸν πολιτιστικὸν παράγοντα τοῦ ἐλληνορρωματικοῦ κόσμου.

"Ετερον σημεῖον ἀποδεικνύον τὴν ἐπισφαλῆ θεμελίωσιν τῆς θεωρίας τοῦ Harnack εἶναι τὸ γεγονός δὲν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐξεληγησμοῦ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ὡς ὑποστηρίζει τοῦτο ὁ ίδιος, ἔχομεν τὴν ἐμφάνισιν ἀπηνοῦς συγκρούσεως τῶν ίδεῶν τοῦ ἐλληνορρωματικοῦ κόσμου πρὸς τὸν Χριστιανισμόν. 'Εντεῦθεν καὶ αἱ προσπάθειαι συνδιαλλαγῆς, αἱ ἀναληφθεῖσαι ὑπὸ τῶν 'Απολογητῶν καὶ ἀργότερον ὑπὸ τῆς 'Αλεξανδρινῆς Σχολῆς, ὡς καὶ τὸ δριμύτατον κατηγορητήριον τοῦ Πορφύριου, τοῦ Κέλσου καὶ τοῦ 'Ιουλιανοῦ κατὰ τὸν Χριστιανισμόν. 'Ο Harnack ὅμως εὑρίσκει οὐσιώδη παράλληλα τῆς 'Ιστορίας τῶν Δογμάτων καὶ τῆς ίστορίας τῶν θρησκευτικῶν ίδεῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, οὐδαμοῦ ὅμως αἰτιολογεῖ τὴν ἀπηνή ταύτην σύγκρουσιν μεταξὺ τῶν δύο κόσμων. 'Η σύγκρουσις αὕτη ἀπετελεῖ οὕτως ἡ ἄλλως

1. F. HEILER, *Urkirche und Ostkirche*, σ. 69. O. CULLMANN, *Die Christologie des N. Testaments*, σ. 136 ε. R. SCHNACKENBURG, «Konkrete Fragen an den Dogmatikern», σ. 27. R. SLENZKA, *Geschichtlichkeit und Personsein Jesu Christi*, σ. 350 ε.

2. H. KÜNG, *Die Kirche*, σ. 113.

γεγονός παράδοξον, καθ' ὅσον μεταξὺ Χριστιανισμοῦ, ὁ ὅποιος ὑπέστη ἐξελληνισμόν, καὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἐλληνισμοῦ, κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Harnack πάντοτε, ὑφίστανται οὐσιώδεις δμοιότητες, ἡ ἀκριβέστερον εἰπεῖν καθ' ὅσον ἡ ἀλήθεια τοῦ δόγματος εἶναι ἔργον τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ Εὐαγγελίου.

'Ἐν προκειμένῳ ὁ Harnack προσεπάθησε νὰ μείνῃ συνεπής εἰς τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς κατ' ἐπαγωγικὴν μέθοδον ἐρεύνης τῶν σταδιακῶν ἐξελικτικῶν μορφῶν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας πρὸς ἀκριβῆ ἀνάλυσιν τῆς οὐσίας τοῦ δόγματος. Τὴν ἐν λόγῳ ἀρχὴν ἔξηρεν ὑπὲρ τὸ δέον εἰς τὸ ἔργον του *Das Wesen des Christentums*, παραβάλλων αὐτὴν πρὸς τὴν ἐξουσιοτικὴν ἐξέτασιν ἐνὸς φυτοῦ κατὰ τὸν φλοιόν, τοὺς κλάδους καὶ τὰ ἄνθη. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ ἔρευνα αὐτοῦ δὲν ἀποβαίνει καρποφόρος, δεδομένου ὅτι οὗτος μᾶλλον δὲν μένει συνεπής εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτῆν. Διότι ὁ δέσμως γενόμενος διαχωρισμὸς μεταξὺ τῶν δύο βασικῶν ἐξελικτικῶν σταδίων, διὰ τῶν ὅποιων ἡνδρώθη ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία, ἥτοι τῶν σταδίων τοῦ Ιουδαϊκοῦ καὶ ἐλληνορρωμαϊκοῦ κόσμου, σημαίνει καὶ μὴ συνεπῇ συμμόρφωσιν πρὸς τὴν ἐπαγωγικὴν ταύτην μέθοδον. Τὸ φυτὸν τοῦτο, ὡς θὰ ιθελεν ὁ Harnack, δὲν ἐξετάζεται κατὰ τρόπον ἐνιαῖον εἰς ὅλα του τὰ μέρη, τὰ ὅποια πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἐν τῷ συνόλῳ των δργανικῶν μεταξύ των συνδεδεμένα. 'Ο εἰς καὶ αὐτὸς κορμὸς τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος εἰς τὸ Ιουδαϊκὸν καὶ ἐλληνικὸν περιβάλλον διατέμνεται δέσμως ὑπὸ τοῦ Harnack καὶ ἐξετάζεται εἰς ἔνα ἔκαστον ἐκ τῶν ἀποκεχωρισμένων τμημάτων ὑπὸ διάφορον κατὰ πάντα πρίσμα. Πέραν τοῦ δέσμου τούτου διαχωρισμοῦ μεταξὺ τοῦ Ιουδαϊκοῦ καὶ ἐλληνικοῦ παράγοντος, διὰ τῆς θεωρήσεως τῆς ἐσχατολογίας τοῦ Ἰησοῦ, ὡς ἔχούσης ἀτομοκρατικόν, πνευματικὸν καὶ ἡθικὸν χαρακτῆρα, ὁ Harnack μᾶλλον παρερμηνεύει τὰ ίστορικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς τῆς *K. Διαθήκης*, δεδομένου ὅτι δὲν ἐκτιμᾷ ὅρθως τὸ προφητικὸν κήρυγμα, ἀποδίδων εἰς αὐτὸν καθαρῶς μόνον πνευματικὸν καὶ ἡθικὸν χαρακτῆρα¹.

'Η ἀρχὴ αὕτη τῆς Σχολῆς τοῦ Harnack, κατὰ τὴν ὄποιαν ἡ μορφὴ καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος πρέπει νὰ ἐρευνηθοῦν ἐπαγωγικῶς εἰς τὰ ἐξελικτικὰ στάδια τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι ὅρθη. 'Εμπνεόμενος οὗτος ὑπὸ χαρακτηριστικοῦ ίστορικοῦ πάθους, τοποθετεῖ κατ' ἀρχὴν ὅρθως τὴν ἀποψίν περὶ τοῦ ὅτι τὸ δόγμα ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐξελίξεως τῆς ίστορικῆς πραγματικότητος. Δὲν

1. F. FLÜCKIGER, *Der Ursprung des christlichen Dogmas*, σ. 20.

δύναται ὅμως νὰ κατανοήσῃ κανεὶς τόσον εὐκόλως τὴν διάσπασιν τῆς συνοχῆς μεταξὺ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ 'Ι. Χριστοῦ καὶ τῆς μετέπειτα δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας. Συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν ταύτην, ὁ Harnack τοποθετεῖ τὸ ἐκκλησιαστικὸν δόγμα ἐντὸς τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου ἡ ἀκριβέστερον εἰπεῖν ἐντὸς τῆς ζυμώσεως, τὴν ὅποιαν ὑφίστατο τὸ χριστιανικὸν κήρυγμα εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἐλληνορρωμαϊκοῦ κόσμου. 'Ο ἐντοπισμὸς οὗτος τοῦ ἐμβρυώδους ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος εἰς τὴν, κατὰ τὴν ὅνω θεωρίαν, ἀπαρχὴν τοῦ ἐξελληνισμοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀποτελεῖ ἐν ἐκ τῶν εὐπαθῶν σημείων τῆς ἐρεύνης τοῦ Harnack. 'Ἐνῷ δὲ τὸ δόγμα ἐξετάζεται ἐν συναρτήσει πρὸς τὸν ίστορικὸν παράγοντα, οὐσιαστικῶς τοῦτο θεωρεῖται ἐκτὸς τῆς ίστορικῆς πραγματικότητος, διότι ἡ ρίζα αὐτοῦ τοποθετεῖται εἰς τὴν ίστορίαν τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος καὶ δχι εἰς τὴν ίστορίαν τῶν γεγονότων τοῦ ἔργου τοῦ 'Ι. Χριστοῦ' ἀκριβέστερον εἰπεῖν γίνεται μεταπήδησις ἐκ τῆς ίστορικῆς πραγματικότητος, διότι ἡ ρίζα αὐτοῦ τοποθετεῖται εἰς τὴν ίστορίαν τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος καὶ δχι εἰς τὴν ίστορίαν τῶν γεγονότων τοῦ ἔργου τοῦ 'Ι. Χριστοῦ' ἀπό τὸν πραγματικότητος, ἐντὸς τῆς ὅποιας ἐνεφανίσθησαν αἱ ἀρχαὶ τοῦ δόγματος, ἥτοι ἡ διδασκαλία καὶ τὸ ἔργον τοῦ 'Ι. Χριστοῦ', εἰς τὸν ίστορικὸν χῶρον τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος. Οὕτω ἡ ίστορία τοῦ ἔργου τοῦ 'Ι. Χριστοῦ' ἀπεσπάσθη τῆς ίστορίας τοῦ δόγματος. Πρὸς κατανόησιν καὶ ἀξιολόγησιν τῆς γενέσεως τοῦ δόγματος διαχωρίζονται δέσμως ὁ Ιουδαϊκὸς καὶ ἐλληνικὸς παράγων, τοποθετεῖται δὲ ἡ ρίζα τοῦ δόγματος εἰς τὸν ἐλληνικὸν ίστορικὸν παράγοντα. Τοιοῦτος ὅμως δέσμος διαχωρισμὸς μεταξὺ 'Ιουδαϊσμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν πρᾶξιν δὲν ἐγένετο· ἡ Ιουδαϊκὴ σκέψις καὶ ἡ λατρεία τῆς Συναγωγῆς ἀπετέλεσαν τὴν μήτραν τῆς ἐξωτερικῆς δργανώσεως τῶν θεσμῶν τῆς Ἐκκλησίας, κατὰ μείζονα δὲ λόγον ἡ διδασκαλία καὶ τὸ ἔργον τοῦ 'Ι. Χριστοῦ', τὰ ὅποια ἡνδρώθησαν ἐντὸς τοῦ Ιουδαϊκοῦ κόσμου, ὑπῆρξαν οὐσιαστικοὶ παράγοντες τῆς διαμορφώσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς¹. Λίαν εὐστόχως ὁ H. Küng παρατηρεῖ ὅτι ἡ δραματικὴ ίστορία τῆς μεταβολῆς τῆς πρώτης χριστιανικῆς Ιουδαϊκῆς κοινότητος εἰς χριστιανικὴν κοινότητα 'Ιουδαίων καὶ 'Εθνικῶν, βραδύτερον δὲ ἀπὸ τοῦ 80 μ.Χ. καὶ ἐξῆς εἰς τὴν χριστιανικὴν κοινότητα 'Εθνικῶν, δὲν σημαίνει ὅτι ἐπαυσεν ὑφισταμένη ἡ σχέσις 'Ιουδαϊσμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ· πῶς θὰ ισχυρίζετο ἡ ίδια ἡ Ἐκκλησία ὅτι εἶναι λαὸς τοῦ Θεοῦ;² Κατὰ ταῦτα τὸ πρόσωπον τοῦ 'Ι. Χριστοῦ' καὶ τὸ ἐκκλησια-

1. F. HEILER, *Urkirche und Ostkirche*, σ. 68 ἐ. Πρβλ. W. BAUER, *Rechtsgläubigkeit und Ketzerie im ältesten Christentum*, σ. 240.

2. H. KÜNG, *Die Kirche*, σ. 138.

στικὸν δόγμα πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἐν στενῇ συναρτήσει πρὸς τὸν ἰστορικὸν παράγοντα¹, ὁ ὅποῖος ἔχει τὰς ρίζας του εἰς τὴν ἰουδαικὴν θρησκείαν, τὸ ἔργον τοῦ Ἰ. Χριστοῦ καὶ τὸ ἔργον τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ «συνεπῆς ἐσχατολογία» τοῦ A. Schweitzer καὶ M. Werner ἀνατρέπει κατὰ βάσιν τὰς ἀπόψεις τοῦ Harnack καὶ γενικώτερον τῆς ἰστορικῆς θεολογίας. Τὸ δογματικὸν περιεχόμενον τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας τῆς πρώτης ἐν Παλαιστίνῃ κοινότητος, ὡς καὶ τῆς χριστιανικῆς κοινότητος τῶν Ἑθνικῶν, συνδέεται πρὸς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, ἥτοι ἀκριβέστερον εἰπεῖν στηρίζεται ἐπὶ τῶν συνεπειῶν τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. Φυσικῷ τῷ λόγῳ ὑποστηρίζεται ὅτι βραδύτερον τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως ὑφίσταται ισχυρὰν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀπορρίπτεται ὅμως ἡ θέσις τοῦ Harnack περὶ τοῦ δξέος διαχωρισμοῦ μεταξὺ ιουδαικοῦ καὶ ἐλληνικοῦ παράγοντος, ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τοῦ δόγματος, καὶ περὶ τοῦ ἐντοπισμοῦ τῆς γενέσεως τούτου ἐπὶ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος. Οὕτω ἡ βάσις τῆς θεωρίας τοῦ Harnack ἀνατρέπεται, οὕτως ἡ ἀλλας δὲ σημειώνεται πρόδοος ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς ἰστορικῆς ἐρεύνης. Ἡ ρίζα τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας τοποθετεῖται λίαν δρθῶς κατ' ἀρχὴν — ἀνεξαρτήτως τῶν ἀλλων «συνεπειῶν» τῆς θεωρίας τοῦ Schweitzer — ἐπὶ τοῦ γεγονότος τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰ. Χριστοῦ². Οὕτω ὁ Schweitzer παρακάμπτει τὴν ἀστοχίαν τοῦ Harnack, ὁ ὅποῖος τὴν γένεσιν τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τοποθετεῖ ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, ἥτοι ἀκριβέστερον ἐπὶ τοῦ γεγονότος τῆς κατ' αὐτὸν μεταφυτεύσεως καὶ μεταμορφώσεως τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ ἐντὸς τοῦ ἐλληνορρωματικοῦ χώρου.

Κατὰ τὴν «συνεπῆ ἐσχατολογίαν» τὸ ἐκκλησιαστικὸν δόγμα δὲν εἶναι προὸν τῆς πρώτης ἡ τῆς μετὰ ταύτην ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος, ἀλλὰ πηγάζει ἐκ τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν πράξεων τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. Ὁ Schweitzer δὲν δέχεται ὅτι ἡ ἐσχατολογία τοῦ Ἰ. Χριστοῦ εἶχε καθαρῶς ἡθικὸν καὶ πνευματικὸν χαρακτῆρα. Λοτη, κατ' αὐτόν,

1. H. R. MACKINTOSH, *The Doctrine of the Person of Jesus Christ*, σ. 307.

2. Ὁ Schweitzer ὅμως ὡς ἔξης παρουσιάζει τὸ γεγονός τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰ. Χριστοῦ τὴν ἐπομένην τοῦ Σαββάτου οἱ μαθηταὶ Του εὗρον τὸν τάφον κενόν. Ἀναμένοντες δὲ μετὰ πλήρους ἀγωνίας τὴν ἐμφάνισιν Αὐτοῦ, βλέπουν Αὐτὸν κατόπιν δραματισμῶν ὡς ἀναστάντα· σχηματίζουν οὕτω τὴν πεποίθησιν περὶ τῆς δευτέρας ἐλεύσεως τοῦ Ἰ. Χριστοῦ πρὸς ἐγκαθίδρυσιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ (βλ. *Ma vie et ma pensée*, σ. 48).

ἐξελαμβάνετο ὑπὸ τοῦ Ἰ. Χριστοῦ ὡς ἡ διὰ δραματικῶν φάσεων ἐλεύσις τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἔχουσης ὑπερφυσικὸν χαρακτῆρα. Ὁ Ἰ. Χριστὸς ἡτο κατ' ἀρχὴν βέβαιος περὶ τῆς ἐλεύσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν Του καὶ περὶ τοῦ ὅτι θὰ ἡτο οὗτος ὁ προάγγελος αὐτῆς. Αἱ ἐσχατολογικαὶ δὲ αὐταὶ προσδοκίαι ἥσαν ὁ καρπὸς τῆς «ἀποκαλυπτικῆς» διδασκαλίας τοῦ βιβλίου τοῦ Δανιήλ καὶ τοῦ Ἐνώχ. Οὕτω δὲ Ἰ. Χριστὸς ἐκλαμβάνεται ὡς προφήτης ἀνήκων εἰς τοὺς ιουδαϊκούς ἐκείνους κύκλους, οἱ ὅποιοι ἀνέμενον τὴν ἐλεύσιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

Τὸ κεντρικώτερον καὶ κριτικώτερον σημεῖον τῆς θεωρίας τοῦ Schweitzer ἀναφέρεται εἰς τὴν ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ «ἀπεσχατολόγησιν» (*Enteschatologisierung*) τοῦ πρώτου κηρύγματος Αὐτοῦ περὶ τῆς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν Του ἐπικειμένης ἐλεύσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

Κατὰ ταῦτα πεπεισμένος ὁ Ἰ. Χριστὸς περὶ τῆς ἐπικειμένης ἐλεύσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν Του, ἀπέστειλε τοὺς μαθητὰς Αὐτοῦ διὰ νὰ προετοιμάσουν τὸν λαὸν (*Ματθ.*, Κεφ. 10), προλέγων συγχρόνως εἰς αὐτοὺς τὰς δοκιμασίας καὶ τοὺς διωγμούς, τοὺς ὅποιους θὰ ὑφίσταντο. Οἱ μαθηταὶ ὅμως ἐπέστρεψαν χωρὶς νὰ συμβοῦν τὰ προφητευθέντα γεγονότα. Ὁ Ἰ. Χριστὸς εὑρέθη πρὸ διδυνηρᾶς διαψεύσεως τῶν προσδοκιῶν τούτων. Οὕτω ἐν συνεχείᾳ πιστεύει ὅτι πρέπει νὰ προηγηθῇ γεγονὸς ἐκτάκτου σημασίας, συνειδητοποιεῖ δὲ τὴν ἀνάγκην τῆς θυσίας αὐτοῦ τοῦ ἰδίου διὰ μαρτυρικοῦ θανάτου ὡς Μεσσίου, διὰ τῆς ὅποιας θὰ ἥδυνατο νὰ ἀπαλλάξῃ τοὺς ἐκλεκτοὺς διπαδούς του ἐκ τῶν μελλοντικῶν δοκιμασιῶν, χάρις εἰς τὴν εὐσπλαγχνίαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀργοπορία αὕτη τῆς ἐλεύσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ μετὰ ταῦτα ἀλλαγὴ τῆς σκέψεως καὶ στάσεως τοῦ Ἰ. Χριστοῦ ἀποτελοῦν κατὰ τὸν Schweitzer τὴν ρίζαν τῆς μετέπειτα ἐξελίξεως τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας περὶ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. Ἡ ἀπόφασις αὕτη τοῦ Χριστοῦ νὰ προβῇ εἰς ρίζικὴν ἀναθεώρησιν τῶν ἐσχατολογικῶν προσδοκιῶν καὶ ν' ἀποτελέσῃ τὸ ἐξιλαστήριον θῦμα ἐστηρίχθη ἐπὶ τοῦ Κεφ. 53 τοῦ Ἡσαίου, εἰς τὸ ὅποιον γίνεται λόγος περὶ τοῦ πάσχοντος δούλου διὰ τὰς ἀμαρτίας τῶν ἀλλων. Οὕτω δὲ Ἰ. Χριστὸς διεμόρφωσε τὸ ἔκυπτον συνειδὸς ὡς Μεσσίου, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἀπετέλει προσωπικὸν μυστικόν. Ἡ περίοδος δὲ ἀπὸ τῆς διαμορφώσεως τοῦ μυστικοῦ τούτου διαχωρίζεται ἐκ τῆς πρώτης δημοσίας δράσεως Αὐτοῦ. Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ μυστικοῦ τούτου γίνεται εἰς τὴν Καισάρειαν τῆς Φιλίππου (*Ματθ.*

16, 13 - 23. Πρβλ. καὶ Μάρκ. 8, 27 - 33) τὸ πρῶτον εἰς τὸν Πέτρον, ὁ ὄποιος μετὰ ταῦτα γνωστοποιεῖ τοῦτο καὶ εἰς τοὺς ἄλλους μαθητάς. Κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα μετ' ἄλλων Γαλιλαίων ὁ Ἰ. Χριστὸς σκηνοθετεῖ τὴν θριαμβευτικὴν εἶσοδον εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα· ὁ λαὸς δὲν τὸν ἔξελαβεν ὡς Μεσσίχην ἢ υἱὸν τοῦ Θεοῦ, διότι τοῦτο θὰ ἦτο βλάσφημον, ἀλλ’ ὡς προφήτην. Οἱ Ἰούδας ἐπρόδωσε τὸ μυστικὸν εἰς τοὺς ἵερεῖς, οἱ ὄποιοι μετὰ ταῦτα συνέλαβον τὸν Ἰησοῦν. Οἱ λαὸς κατὰ τὴν δίκην τοῦ Ἰησοῦ ἤθελε νὰ τὸν ἀθωάσῃ. Οἱ ἱερεῖς τοῦ συνεδρίου, ἀντιληφθέντες ἐν τῷ μεταξὺ τὸν κίνδυνον, ἀνεμίγθησαν μετὰ τοῦ λαοῦ καὶ ἐπρόδωσαν τὸ βλάσφημον μυστικόν. Οὕτω ὁ λαὸς ἔξαγριωθεὶς ἔζητησε τὴν καταδίκην τοῦ Ἰησοῦ καὶ τὴν ἀθώωσιν τοῦ Βαραβᾶ¹.

Ποῖαι ἐν προκειμένῳ αἱ συνέπειαι τῆς «συνεποῦς ἐσχατολογίας» ὡς πρὸς τὸν προσδιορισμὸν τῆς οὐσίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος; «Ως ἐσημειώσαμεν καὶ ἀνωτέρω ὁ Schweitzer θεωρεῖ τὸ γεγονός τῆς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἰ. Χριστοῦ διαψεύσεως τῆς ἐλπίδος περὶ τῆς ταχέως ἐπικειμένης ἐλεύσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ὡς τὴν ἀφορμὴν καὶ ἀφετηρίαν τῆς γενέσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Η «ἀπεσχατολόγησις» (Enteschatologiesierung) αὐτὴ τοῦ κηρύγματος ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου τοῦ Χριστοῦ θέτει ὡς ἀφετηρίαν τὴν δημιουργίαν ἢ προβολὴν τῶν παραστάσεων περὶ τῆς σημασίας τοῦ θανάτου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. Ο θάνατος Αὐτοῦ ὑπὸ τῶν μαθητῶν Του συνδέεται μετὰ ταῦτα μετὰ τῆς ἀναστάσεως. Οὕτω δημιουργεῖται ἡ θεολογικὴ διδασκαλία περὶ τῆς σημασίας τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως. Τὸ περιεχόμενον δμως τούτων καθορίζεται ἐκ τῶν ἐσχατολογικῶν παραστάσεων περὶ τοῦ τέλους τοῦ κόσμου, τὸ ὄποιον ἐντοπίζεται εἰς τὸ γεγονός τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ἀναστάντος Ἰησοῦ. Ἐπὶ τῶν παραστάσεων τούτων διαμορφώνεται ἡ περαιτέρω δογματικὴ διδασκαλία. Τὰ δὲ Μυστήρια τοῦ Βαπτισμάτος καὶ τῆς Θείας Εὐχαριστίας δὲν ἔσχον ἀναγεννητικὴν λυτρωτικὴν δύναμιν, ἀλλ’ ἀπετέλουν σημεῖα ἐνδεικτικά, ἐπισημαίνοντα τὴν μελλοντικὴν συμμετοχὴν τῶν βεβαπτισμένων καὶ κοινωνούντων τῆς Εὐχαριστίας εἰς τὴν ἔρχομένην βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Η ἀπολυτρωτικὴ σημασία τῶν Μυστηρίων ἐτονίσθη ὑπὸ τῆς μετὰ τὸν Ἀ. Παύλον Ἐκκλησίας, εἰς τὴν ζωὴν τῆς ὄποιας ἐπῆλθεν ἔξελληνισμός². Κατὰ

1. A. SCHWEITZER, *Geschichte der Leben—Jesu Forschung*, σ. 390-443. Τοῦ αὐτοῦ, *Ma vie et ma pensée*, σ. 43 - 48.

2. A. SCHWEITZER, *Geschichte der Leben—Jesu Forschung*, σ. 425. Τοῦ αὐτοῦ, *Die Mystik des Apostels Paulus*, σ. 324.

ταῦτα ὁ Schweitzer δέχεται ἔξελληνισμὸν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας γενόμενον μετὰ τὴν παύλειον ἐποχὴν, ἡ ἔξελληνισθεῖσα δμως αὐτὴ διδασκαλία εἶναι ἡ συνέχεια τῆς πίστεως εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, δεδομένου δτὶ ἡ ἐν λόγῳ πίστις ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μετὰ τὴν διάψευσιν τῶν ἐσχατολογικῶν ἐλπίδων τοῦ Ἰ. Χριστοῦ σταυρικῆς θυσίας Αὐτοῦ.

Η ἐσχατολογία τοῦ Ἀπ. Παύλου δὲν εἶναι οὐσιωδῶς διάφορος τῆς περὶ ἐσχάτων διδασκαλίας τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, συμφώνως πρὸς τὰς θέσεις τῆς «συνεποῦς ἐσχατολογίας», στηρίζεται δμως ἐπὶ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς πολαιᾶς προφητείας καὶ τῶν Ἀποκαλύψεων τοῦ «Ἐσδρα καὶ Βαρούχ, κατὰ τὰς ὄποιας διακρίνονται δύο μεσσιανικαὶ βασιλεῖαι: ἡ πρώτη, ἡ ὄποια εἶναι προσωρινὴ καὶ ἡ δευτέρα, ἡ αἰωνία. Κατὰ ταῦτα θὰ ἐπισυμβοῦν δύο κρίσεις: ἡ πρώτη θὰ ἐπισυμβῇ κατὰ τὴν μεσσιανικὴν ἐποχὴν καὶ ἡ δευτέρα κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς αἰωνίας βασιλείας. Τὰ Μυστήρια καὶ ὁ μυστικισμὸς τοῦ Ἀ. Παύλου θεμελιώνονται ἐπὶ τῶν γεγονότων τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, πάντα δμως ταῦτα ἔχουν ἐσχατολογικὸν χαρακτῆρα¹. Οὕτω ὁ Παύλος ἀναμένει τὴν μετὰ τὴν ἀνάστασιν αἰωνίαν βασιλείαν, ἡ ὄποια θὰ ἔλθῃ διὰ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ἀναστάντος Ἰ. Χριστοῦ. Εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀ. Παύλου περὶ ἀναγεννήσεως, ἡθικῆς μεταμορφώσεως καὶ Μυστηρίων δὲν ἀπαντοῦν ἔχνη ἔξελληνισμοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ. "Ολαι αἱ παραστάσεις τῆς παυλείου διδασκαλίας ἔηγοῦνται βάσει τῶν ἀποκαλυπτικῶν Ιουδαικῶν ἐσχατολογικῶν ἀντιλήψεων. Εἰς τὸ κλασσικὸν ἔργον, *Die Mystik des Apostels Paulus*, ὁ Schweitzer ἔξοβελίζει πᾶσαν θεωρίαν βάσει τῆς ὄποιας ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀπ. Παύλου περὶ μεταμορφώσεως καὶ Μυστηρίων θὰ ἐπεχειρεῖτο νὰ ἔξετασθῇ ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἐλληνιστικῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἐλληνιστικῶν Μυστηρίων. Κατὰ τὸν Schweitzer, ὁ Ἀπ. Παύλος κινεῖται εἰς τὸν δρόμον, τὸν ὄποιον διήνοιξεν ἡ «συνεπής ἐσχατολογία» τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἰ. Χριστοῦ.

Τὰς περαιτέρω συνέπειας τῆς θεωρίας τοῦ Schweitzer ἔξαγει ἐπεξειργασμένας ὁ ἀρχηγὸς τῆς Σχολῆς τῆς «συνεποῦς ἐσχατολογίας» M. Werner. Οὗτος ἐπιχειρεῖ εἰς τὰ ἔργα του, *Die Entstehung des christlichen Dogmas* καὶ *Der protestantische Weg des Glaubens*, νὰ οἰκοδομήσῃ τὴν θεωρίαν περὶ τῆς γενέσεως τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος βάσει τῆς «συνεποῦς ἐσχατολογίας» τοῦ Schweitzer, τὴν ὄποιαν

1. Αὐτόθι, σ. 85 - 89.

ἀσπάζεται ἐξ ὀλοκλήρου¹. Τὰ πορίσματα τῆς ἑρεύνης τοῦ M. Werner βασίζονται ἐπὶ τῶν ἀπόψεων τοῦ ἔργου τοῦ Schweitzer, *Die Mystik des Apostels Paulus*, διὰ τοῦ ὅποιου ἡ «συνεπής ἐσχατολογία» ὀλοκληρώνεται διὰ τῆς ἔξηγήσεως ἴστορικῶς τῆς περαιτέρω ἐξελίξεως τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ ἔργου τοῦ 'Ι. Χριστοῦ, ὡς καὶ τῆς σημασίας τὴν ὅποιαν μετὰ ταῦτα ἔλαβεν ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάστασις Αὐτοῦ. Κατὰ τὸν Werner, ὁ 'Απ. Παῦλος δὲν ἀποδίδει εἰς τὸν θάνατον τοῦ 'Ι. Χριστοῦ σημασίαν σωτηριολογικήν, ἀλλὰ κοσμικήν ἡ πίστις δηλ. τοῦ 'Α. Παύλου ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐσχατολογικὸν γεγονός τῆς ἐπικειμένης παρουσίας τοῦ ἀναστάντος Χριστοῦ καὶ εἰς τὰς συνεπίας τοῦ γεγονότος τούτου, ἥτοι εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν ἐκ τοῦ νόμου καὶ τῆς ἀμαρτίας². Τοῦτο δῆμας δὲν σημαίνει ὅτι ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ 'Ι. Χριστοῦ ἐνέχουν ἀπὸ τοῦδε ἀναγεννητικὸν μυστικὸν περιεχόμενον ἐκδηλούμενον εἰς τὰ Μυστήρια τοῦ Βαπτίσματος καὶ τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Μετὰ τὴν «ἀπεσχατολόγησιν» (*Enteschatologisierung*) τοῦ κηρύγματος τοῦ 'Απ. Παύλου, δευτέραν κατὰ σειρὰν μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ 'Ι. Χριστοῦ γενομένην, κατόπιν τῆς διαψεύσεως τῆς ἐλπίδος περὶ τῆς ἐπικειμένης ἐλεύσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ὁδηγεῖται ἡ ἐκκλησιαστικὴ συνείδησις εἰς τὴν διαμόρφωσιν ἀντιλήψεων, κατὰ τὰς ὅποιας ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ 'Ι. Χριστοῦ ἐνέχουν ἀπολυτρωτικὸν χαρακτῆρα³. 'Ο ἐξελληνισμὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ εἰδικότερον τῶν Μυστηρίων διαφαίνεται εἰς τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Ἰγνατίου καὶ τὸ κατὰ Ἰωάννην Ἔναγγέλιον, τοῦ ὅποιου, σημειωθήτω, ἡ συγγραφὴ τοποθετεῖται εἰς τὰ τέλη τοῦ δευτέρου μ.Χ. αἰώνος. Οὕτω κατὰ τὴν μεταποστολικὴν ἐποχὴν ἔχομεν ριζικὴν ἀλλαγὴν τῆς παυλείου διδασκαλίας. Διότι κατὰ τὴν παύλειον διδασκαλίαν ὑφίσταται δυναμικὴ ἐντασις μεταξὺ τῶν παρουσῶν δαιμονικῶν δυνάμεων καὶ τῶν μελλουσῶν νὰ ἐμφανισθοῦν εἰς τὴν ἴστορίαν δυνάμεων τοῦ Θεοῦ, ἐνῷ κατὰ τὴν μεταποστολικὴν ἐποχὴν λόγῳ τοῦ ἐξελληνισμοῦ ὑφίσταται στατικὴ διαρχία μεταξύ τῶν δαιμονικῶν δυνάμεων καὶ τοῦ μυστικοῦ ἡ μυστηριακοῦ θείου στοιχείου ἐντὸς τῆς ἴστορίας⁴.

'Η θεωρία τοῦ Schweitzer καὶ τοῦ M. Werner περὶ τῆς «συνε-

1. M. WERNER, *Der protestantische Weg des Glaubens*, σ. 28 ἢ. 120 ἢ.
2. M. WERNER, *Die Entstehung des christlichen Dogmas*, σ. 184 ἢ.
3. Αὐτόθι, σ. 273 ἢ. Τοῦ αὐτοῦ, *Der protestantische Weg des Glaubens*, σ. 158 ἢ.
4. Αὐτόθι, σ. 164.

ποῦς ἐσχατολογίας» ὑπερνικῷ πολλὰς δυσχερείας, παρουσιαζομένας εἰς τὴν μέθοδον τῆς ἴστορικῆς ἑρεύνης τοῦ Harnack. Άλι δυσχέρεια αὐταὶ ἀναφέρονται εἰς τὸ γεγονός τῆς ὑπὸ τοῦ Harnack θεωρήσεως, συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς φυσικῆς θεολογίας, τοῦ ἐν Χριστῷ σωτηριώδους ἔργου, ὡς μὴ ἔχοντος μυστικὸν ἀπολυτρωτικὸν περιεχόμενον, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἀνατρέπεται διὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ Schweitzer καὶ τοῦ Werner τονισμοῦ τῆς ἐσχατολογίας. "Ἄς ἰδωμεν δῆμας ποῖα τὰ μειονεκτήματα καὶ ποία ἡ πρόδος, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἔρευναν τοῦ Harnack, τῆς θεωρίας περὶ τῆς «συνεποῦς ἐσχατολογίας».

Κατ' ἀρχὴν ὁ Ισχυρισμὸς τοῦ Schweizer περὶ «ἀπεσχατολογήσεως» τοῦ κηρύγματος τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ εἶναι ὀλίγον παράδοξος. Διότι οὐδαμοῦ ὑπάρχει πληροφορία εἰς τὴν Ἀποκαλυπτικὴν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ περὶ τῆς δυνατότητος ἐπισπεύσεως τῆς ἐλεύσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου ἐνὸς ἀνθρώπου, ὡς ἀκριβῶς ἀπεφάσισε νὰ πράξῃ κατὰ τὸν Schweitzer ὁ 'Ι. Χριστός. 'Εξ ἄλλου ὁ Schweitzer ἐπισημαίνει τὸ γεγονός ὅτι, κατὰ τὰς κρατούσας ἀποκαλυπτικὰς ἀντιλήψεις, ἡ ἐλεύσις τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἥτο ἀποκλειστικῶς ἔργον τῆς βουλήσεως τοῦ Θεοῦ. Πῶς δῆμας ὁ 'Ι. Χριστός διεμόρφωσε τοιαύτην ἀντιλήψιν περὶ δυνατότητος ἐπισπεύσεως τῆς ἐλεύσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου; Μόνον εἰς τὰς ἀντιλήψεις τῶν ζηλωτῶν δύναται κανεὶς νὰ ἀνέφη τὸ ἀγωνιστικὸν ἀνθρώπινον στοιχεῖον δυνάμει τοῦ ὅποιου ἐπισπεύδεται ἡ ἐπικράτησις τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ. 'Ο Schweitzer δῆμας ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δέχεται ὅτι τὸ κήρυγμα τῶν ζηλωτῶν ἥτο δυνατὸν νὰ ἐπηρεάσῃ τὸν 'Ι. Χριστόν, τὸν ὅποιον οὔτως ἡ ἄλλως ἐκλαμβάνει ὡς γνήσιον ἐκπρόσωπον τῶν ἀποκαλυπτικῶν τάσεων. Κατὰ τὴν ιουδαϊκὴν Ἀποκαλυπτικὴν δῆμας ἡ ἐλεύσις τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ εἶναι ἔργον τῆς βουλήσεως Αὐτοῦ καὶ ἄρα δὲν εἶναι δυνατὸν ἡ ἐλεύσις τῆς βασιλείας νὰ «έκβιασθῇ» τρόπον τινὰ διὰ τῆς ἀνθρωπίνης πρωτοβουλίας.

'Η θεωρία περὶ τῆς «συνεποῦς ἐσχατολογίας» στηρίζεται κατ' ἀρχὴν ἐπὶ τοῦ γεγονότος τῆς ὑπὸ τοῦ 'Ι. Χριστοῦ ἀποστολῆς τῶν μαθητῶν διὰ νὰ προετοιμάσουν τὴν ἐλεύσιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Τὸ δέκατον δῆμας κεφάλαιον τοῦ κατὰ Ματθαίον Ἔναγγελίου δὲν ἀναφέρει τὸ γεγονός τῆς ἀποτυχίας καὶ ἐπιστροφῆς τῶν μαθητῶν! 'Ο Schweitzer βεβαίως συνδυάζει τὸ κεφάλαιον τοῦτο πρὸς τὸ χωρίον Μάρκ. 6,30, ὅπου γίνεται λόγος περὶ τῆς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ βαπτιστοῦ Ἰωάννου συγκεντρώσεως τῶν μαθητῶν, οἱ ὅποιοι ἀνέφερον εἰς τὸν 'Ι. Χριστὸν αὐτὰ τὰ ὅποια ἐπράξαν. Πρόκειται περὶ μιᾶς μικρᾶς ἀποστο-

λῆς τούτων εἰς τὴν Γαλιλαίαν. Πῶς δμως ὁ Schweitzer συνδυάζει τὰς δύο αὐτὰς περικοπάς; 'Αναφέρονται εἰς τὸ αὐτὸν γεγονός; 'Η θετική ἀπάντησις ἐν προκειμένῳ εἶναι κατὰ πάντα προβληματική.' Επειτα, ως φαίνεται εὐκόλως τὸ δέκατον κεφάλαιον τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου ἀποτελεῖ συλλογὴν λόγων τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, οἱ ὅποιοι ἐκηρύχθησαν κατὰ διαφόρους περιστάσεις. Τοῦτο συνάγεται ἀνευ ἀμφιβολίας καὶ ἐκ μόνης τῆς παρατηρήσεως τῶν καταφανῶν ἐτεροκλήτων τούτων λόγων τοῦ Ἰ. Χριστοῦ· π.χ. εἰς τὸν στίχ. 5 ἀναφέρεται· «Ἐλεῖς ὁδὸν ἔθνῶν μὴ ἀπέλθητε καὶ εἰς πόλιν Σαμαριτῶν μὴ εἰσέλθητε». Εἰς τὸν στίχ. 6 μως 18 ἀναφέρεται· «.... ἐπὶ ἡγεμόνας δὲ καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἐνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν». Κατὰ ταῦτα οἱ λόγοι οὗτοι δὲν δύνανται ν' ἀναφέρωνται εἰς τὴν πίστιν τοῦ Ἰ. Χριστοῦ περὶ τῆς ἥδη ἐπικειμένης βασιλείας τοῦ Θεοῦ· ἀποτελοῦν, συμφώνως πρὸς τὴν ἀποψιν πολλῶν ἐρευνητῶν, συλλογὴν λόγων τοῦ Ἰ. Χριστοῦ ἀναφερομένην ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ καὶ χρησιμεύουσαν εἰς τὴν ἔξυπηρέτησιν τῆς ἱεροποστολικῆς δράσεως τῆς Ἐκκλησίας¹.

Πέραν τούτων οὐδεμιοῦ τῶν κειμένων τῆς Κ. Διαθήκης δύναται νὰ θεμελιωθῇ ἡ ἀποψίς περὶ δύο ἀκρώς διαφερουσῶν μεταξὺ των ἐμφανίσεων τοῦ Ἰ. Χριστοῦ κατὰ τὴν δημοσίαν δρᾶσιν Αὐτοῦ, κατὰ τὴν μίαν ως ἀπλοῦ προαγγέλου τῆς ἐρχομένης βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ κατὰ τὴν ἄλλην ως συνειδητοποιήσαντος τὴν ἔαυτον ἀποστολὴν ως Μεσσίου, διφείλοντος δὲ νὰ θυσιασθῇ πρὸς ἐπίσπευσιν τῆς ἐλεύσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. 'Επειτα, εἶναι λίαν προβληματική ἡ θέσις τῆς «συνεποῦς ἐσχατολογίας» περὶ τῆς ἀπουσίας τῆς ἀρξαμένης ἥδη νέας ζωῆς, ἡ ὅποια παρουσιάζεται ἐντόνως εἰς τὰ κείμενα τῆς Κ. Διαθήκης. 'Η νέα αὐτὴ ζωὴ ἡ ἡ «καινὴ κτίσις» συνδέεται καταφανῶς μετὰ τοῦ ἐσχατολογικοῦ παράγοντος, δμως αἱ ρίζαι αὐτῆς παρουσιάζονται ως νὰ ἔχουν ἥδη ἀπλωθῆ εἰς τὴν παροῦσαν ζωὴν τῆς πρώτης χριστιανικῆς κοινότητος. Λίαν δρθῶς καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν φυσικὴν θεολογίαν ἔξαιρεται ὑπὸ τῆς «συνεποῦς ἐσχατολογίας» ὁ ἐσχατολογικὸς παράγων εἰς τὸ γεγονός τῆς σωτηρίας, δμως ἡ ἀρνησις πάσης σημασίας τούτου διὰ τὸ ἥδη ἀρξάμενον γεγονός τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ λίαν προβληματικὴν θέσιν. Οἱ λόγοι καὶ αἱ πράξεις τοῦ Χριστοῦ ἐνέχουν βαθύτατον μυστικὸν καὶ μυστηριακὸν περιεχόμενον· διὰ τῶν λόγων καὶ θαυμάτων καταστρέφονται αἱ δαιμονικαὶ δυνάμεις· «Εἰ δὲ ἐν πνεύματι Θεοῦ ἐγὼ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἀρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς

1. F. FLÜCKIGER, *Der Ursprung des christlichen Dogmas*, σ. 24 ε.

ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ» (*Ματθ. 12, 28*)². 'Ο ἴσχυρισμὸς περὶ τοῦ ἐσχατολογικοῦ παράγοντος τῆς Κ. Διαθήκης ως μὴ συνδεομένου μετὰ τοῦ ἥδη συντελεσθέντος ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου δὲν δύναται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῶν κειμένων αὐτῆς.

Ποια ἡ πρόδος ἐν προκειμένῳ τῆς «συνεποῦς ἐσχατολογίας» ως πρὸς τὴν θεώρησιν τοῦ προβλήματος τῆς γενέσεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἰστορικὴν ἐρευναν τοῦ Harnack; 'Η θεωρία περὶ τῆς «συνεποῦς ἐσχατολογίας» ἀνεξαρτήτως τῶν ἀδυμιῶν αὐτῆς ως πρὸς τὴν δρθὴν ἀξιολόγησιν τοῦ ἐσχατολογικοῦ παράγοντος θέτει δρθῶς τὴν βάσιν τῆς συνοχῆς μεταξὺ τοῦ δόγματος καὶ τῆς ἰστορίας. 'Η περιώνυμος ἐρευνα τοῦ Schweitzer διὰ τοῦ ἔργου *Geschichte der Leben-Jesu Forschung* συνέδεσε διὰ τῆς προβολῆς τῆς «συνεποῦς ἐσχατολογίας» ως λύσεως τοῦ προβλήματος τῆς ἐρεύνης τοῦ βίου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ τὸν ἰστορικὸν Ἰησοῦν πρὸς τὸν «δογματικὸν Ἰησοῦν». 'Η δογματικὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν «συνεπῆ ἐσχατολογίαν» δὲν ἐφευρέθη ἐντὸς τῶν ἐλληνιστικῶν κοινοτήτων, ως ἴσχυρίζεται ἡ Σχολὴ τοῦ Harnack, ἀλλ' εὑρίσκεται ὑπὸ ἐμβριώδη μορφὴν εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὰς πράξεις τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. Τὸ δόγμα ἀναβλαστάνει ως φοῖνιξ ἐκ τῆς τέφρας, ητοι ἐκ τῆς ματαιωθείσης ἐσχατολογίας τοῦ Ἰ. Χριστοῦ καὶ τοῦ Ἀπ. Παύλου, πλὴν δμως ἡ βάσις αὐτοῦ εἶναι ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ Ἰ. Χριστοῦ³. Τὸ δόγμα δηλ. κατ' ἀρχὴν ἀναφέρεται εἰς τὴν δμολογίαν περὶ τῆς σωτηριολογικῆς σημασίας τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰ. Χριστοῦ³. Βεβαίως, ὁ Schweitzer καὶ ὁ Werner κατανοοῦν τὴν γένεσιν τοῦ δόγματος ἰστορικῶν καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας, δέχονται δὲ ὅτι τὸ κήρυγμα περὶ τῆς ἐσχατολογικῶς νοούμενης σωτηρίας ὑπέστη βραδύτερον εἰς τὴν μεταποστολικὴν ἐποχὴν πλήρῃ ἔξελληνισμόν· ἐκεῖνο δμως τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ πρόδον ἐν σχέσει πρὸς τὰς θέσεις τοῦ Harnack εἶναι ὁ σύνδεσμος μεταξὺ τοῦ δόγματος καὶ τῆς ἰστορίας, ητοι ἀκριβέστερον εἰπεῖν ὁ δεσμὸς μεταξὺ τῆς διδασκαλίας, τῶν πράξεων τοῦ Ἰ. Χριστοῦ καὶ τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας. Κατὰ τὴν «συνεπῆ ἐσχατολογίαν» κατὰ ταῦτα τὸ δόγμα

1. Εἰδικῶς ως πρὸς τὸ χωρίον τοῦτο ὁ Werner προφανῶς εὑρισκόμενος εἰς δυσχερῆ θέσιν ἴσχυρίζεται ὅτι ἔχει ποιείλας σημασίας. Bλ. *Die Entstehung des christlichen Dogmas*, σ. 50 ε.

2. F. FLÜCKIGER, *Der Ursprung des christlichen Dogmas*, σ. 47.

3. Αὐτόθι, σ. 90.

δὲν εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ἀλλαγῆς τῆς πνευματικῆς καὶ ἡθικῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰ. Χριστοῦ καὶ μεταφυτεύσεως αὐτῆς εἰς τὸ ἔδαφος τοῦ ἑλληνορρωματικοῦ κόσμου, ἀλλ' ἀποτελεῖ τὴν φυσικὴν συνέπειαν τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, ἔχει δὲ τὴν ρίζαν εἰς τὸ γεγονός τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως Αὐτοῦ. ¹Ο Werner λίαν χαρακτηριστικῶς παρατηρεῖ ὅτι τὸ δόγμα ἀποτελεῖ τὴν ἱστορίαν τῆς κρίσεως τῆς Ἐκκλησίας. Τί ἔπρεπε νὰ πράξῃ ἡ Ἐκκλησία ἐνώπιον τοῦ γεγονότος τῆς δις ματαιωθείσης ἐσχατολογίας, ἥτοι τῆς προσδοκίας τοῦ Ἰ. Χριστοῦ καὶ τοῦ Ἀπ. Παύλου; ²Η πλέον ὄρθη ἀντίδρασις κατὰ τὸν Werner ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας πρὸς διάσωσιν τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἰ. Χριστοῦ ἦτο ἡ δημιουργία τῆς δογματικῆς διδασκαλίας, βασιζομένης ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ ἔργου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ³.

Ἡ «συνεπής ἐσχατολογία», ὡς σημειώνει χαρακτηριστικῶς ὁ Schweitzer, «σέβεται τὸ κείμενον τῆς Κ. Διαθήκης» ἀποφεύγει τὸν διαχωρισμὸν μεταξὺ τοῦ ἱστορικοῦ καὶ «δογματικοῦ» Ἰησοῦ καὶ ἔρμηνει ὄρθιῶς τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰ. Χριστοῦ ἀντιθέτως πρὸς τὴν φυσικὴν θεολογίαν, κατὰ τὴν ὅποιαν δὲ Ἰησοῦς ἐκήρυξε πνευματικὴν βασιλείαν, ἡθικὴν ἀναμόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅχι τὴν ἐλπίδα ἀλλαγῆς τοῦ κόσμου ἐσχατολογικῶς διὰ τῆς ἐλεύσεως ὑπερφυσικῶς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ². Μέχρι τοῦ σημείου τούτου οὐδὲν θὰ εἴχε κανεὶς νὰ ἀντείπῃ εἰς τὸν Schweitzer, πλὴν ὅμως αἱ ἀξιωματικαὶ θέσεις αὐτοῦ ὡς πρὸς τὴν ἔξηγησιν τῆς ἑκάστοτε στάσεως τοῦ Ἰ. Χριστοῦ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἱστορικῶς ὡς λίαν ἀτυχεῖς. Οὔτω κατανοεῖται ἡ μεγάλη δυσχέρεια, ἡ ὅποια προκύπτει εἰς πᾶσαν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὅποιαν ἡ ἔρευνα τῆς ἱστορίας τῶν Δογμάτων διεξάγεται ἀνεξαρτήτως τοῦ κύρους τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας.

Διάφορος κατὰ πάντα εἶναι ἡ θέσις τῆς «μορφοἱστορικῆς» Σχολῆς ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς «συνεποῦς ἐσχατολογίας». Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς συγχρόνου αὐτῆς ἔρμηνευτικῆς Σχολῆς δὲν θεωροῦν ὡς ταυτιζομένους τὸν ἱστορικὸν καὶ «δογματικὸν» Ἰησοῦν. Οὐδὲν δύναται νὰ γνωρίζῃ κανεὶς μετὰ βεβαιότητος περὶ τοῦ βίου, τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ ἐξ ἐπόψεως ἱστορικῆς πραγματικότητος. Τὰ Ἐνδαγγέλια, ὡς καὶ αἱ Ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀπ. Παύλου, δὲν παρέχουν πληροφορίας ἐξ ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἀλλὰ διὰ τῶν πα-

1. M. WERNER, *Der protestantische Weg des Glaubens*, σ. 191 ἐ.

2. A. SCHWEITZER, *Ma vie et ma pensée*, σ. 43 ἐ. Τοῦ αὐτοῦ, *Geschichte der Leben - Jesu Forschung*, σ. 425· 558.

ρεχομένων πληροφοριῶν ἀποβλέπουν εἰς τὴν εὐόδωσιν τῶν σκοπῶν τοῦ κηρύγματος. Οὔτω πλεῖσται ὅσαι παραστάσεις, αἱ ὅποιαι ἀναφέρονται ὡς χαρακτηριστικὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ δὲν προέρχονται ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ. Τὸ συνειδός π.χ. τοῦ Ἰ. Χριστοῦ περὶ τῆς ἀποστολῆς Αὐτοῦ, ὡς υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Μεσσίου, εἶναι παράστασις τῆς πρώτης χριστιανικῆς κοινότητος ἡ ἀπόδοσις τῆς ἐν λόγῳ παραστάσεως ὑπὲρ αὐτῆς εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. ¹Ο Bultmann σημειώνει λίαν χαρακτηριστικῶς ὅτι δὲ Ἰ. Χριστὸς δὲν ἔκαμε λόγον περὶ τῆς σημασίας τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως Αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ πρώτη κοινότητης ἀπέδωσε τὴν σημασίαν τῶν γεγονότων αὐτῶν εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰ. Χριστοῦ¹. ²Η πίστις τὴν ὅποιαν κηρύσσει δὲ Ἀπ. Παῦλος, κατὰ τὸν Bultmann, δὲν στηρίζεται ἐπὶ ἱστορικῶν γεγονότων ἡ παράδοσις περὶ τῆς ὅποιας κάμνει λόγον ἀποτελεῖ τὴν μετάδοσιν τοῦ κηρύγματος τῆς πρώτης κοινότητος καὶ δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν ἱστορικὸν Ἰησοῦν². ³Η δὲ μετάδοσις τοῦ περιεχομένου τῆς παραδόσεως γίνεται διὰ πρακτικούς σκοπούς τοῦ κηρύγματος καὶ δχι διὰ λόγους ἱστορικῶν ἐνδιαφέροντων³.

Αἱ ὡς ἄνω θέσεις τῆς «μορφοἱστορικῆς» Σχολῆς, ὡς εἶναι φανερόν, ἐπιφέρουν σύγχυσιν εἰς τὸ ἱστορικοφιλογικὸν πρόβλημα τῆς γενέσεως τοῦ δόγματος. Διαφόρως πρὸς τὰς θέσεις τῆς Σχολῆς τοῦ Harnack καὶ τῆς «συνεποῦς ἐσχατολογίας», ἡ ἐν λόγῳ Σχολὴ ἐπιμένει εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ ἱστορίας καὶ δόγματος. ⁴Η Σχολὴ τοῦ Harnack δὲν προβαίνει εἰς τὴν διάκρισιν αὐτήν, ἀλλὰ διαχωρίζει, ὡς ἥδη ἐσημειώσαμεν, δξέως τοὺς ἱστορικούς παράγοντας τοῦ Ιουδαϊσμοῦ καὶ Ἐλληνισμοῦ, τοποθετεῖ δὲ τὴν γένεσιν τοῦ δόγματος ἐντὸς τοῦ ἱστορικοῦ παράγοντος τοῦ Ἐλληνισμοῦ⁵. δὲν ισχυρίζεται δὲ τὴν ἀδυνατεῖ βάσει τῶν κειμένων τῆς Κ. Διαθήκης νὰ συγκροτήσῃ τὴν ἀληθῆ ἱστορίαν εἰκόνα τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, ἀλλ' ἐπισημαίνει τὸ γεγονός δὲ τη ἱστορία ἐίκων τῶν Εὐαγγελίων μεταμορφώνεται ἐντὸς τοῦ περιβάλλοντος τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου⁶ οὐτω διασπάται ἡ ἱστορικὴ συνέχεια τοῦ δόγματος.⁷Η «μορφοἱστορικὴ» Σχολὴ χωλαίνει ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸ ἱστορικοφιλογικὸν πρόβλημα τῆς σχέσεως τοῦ δόγματος πρὸς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. ⁸Η θεωρία περὶ τοῦ ἐξελληνισμοῦ

1. BULTMANN, *Jesus*, σ. 178.

2. BULTMANN, *Theologie des N. Testaments*, σ. 475.

3. Αὐτόθι, σ. 476 - 77.

τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος ἀπαντῷ ἀσφαλῶς καὶ εἰς τὴν «μορφοῖστορικήν» Σχολήν.¹ Η «συνεπῆς ἐσχατολογία» ἐξ ὅλου δὲν διασπᾶ τὴν ιστορικὴν συνοχὴν τῶν γεγονότων βάσει τῶν ὅποιων ἔξελίσσεται ἡ δογματικὴ διδασκαλία τῆς 'Εκκλησίας' ἡ ἐρμηνεία ὅμως τῶν ιστορικῶν γεγονότων τίθεται ἐπὶ ἀσφαλμένων βάσεων. Η ἀχίλλειος πτέρυνα τῆς μεθόδου τῆς «μορφοῖστορικῆς» Σχολῆς συνίσταται εἰς τὸ γενός ὅτι ἡ ἔρευνα τῆς Σχολῆς αὐτῆς ἀποτελεῖ φιλολογικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν κειμένων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μὲν διδιαφέρουσαν ἐπιχειρηματολογίαν, πλὴν ὅμως δὲν γίνεται διὰ τῆς ιστορικῆς ἀναλύσεως τῶν γεγονότων. Περιέργως δὲ βάσει τῆς ἀναλύσεως καὶ συγκρίσεως τῶν κειμένων, ἐνῷ γίνεται δεκτὸν ὅτι αἱ ἀποδιδόμεναι εἰς τὸν 'Ι. Χριστὸν παραστάσεις ἥσαν αἱ κρατοῦσαι κατὰ τὴν περίοδον τῆς ζωῆς Αὐτοῦ, ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ 'Ι. Χριστὸς δὲν διεμόρφωσε μόνος Του τὴν διδασκαλίαν βάσει τῶν παραστάσεων τούτων, ἀλλ' οἱ σύγχρονοι Του ἀπέδωσαν αὐτὴν εἰς τὸ πρόσωπόν Του. 'Ἐν προκειμένῳ καταφαίνεται καθαρώτατα ἡ ἐνδογενῆς ἀδυναμία τῆς ὡς ἀνωθεωρίας, κατὰ τὴν ὅποιαν διασπᾶται ἡ συνοχὴ μεταξὺ δόγματος καὶ ιστορίας.

Τὸ ἀδιέξοδον δὲ εἰς τὸ ὅποιον ὀδηγήθη ἡ θεολογικὴ σκέψις ἐν τῇ Δύσει προσεπάθησαν νὰ ὑπερβοῦν ἐκπρόσωποι συντηρητικῶν ἐκκλησιαστικῶν θεολογικῶν κινήσεων ἐντὸς τῶν κόλπων τοῦ Προτεσταντισμοῦ. 'Η Δαλεκτικὴ θεολογία διὰ τῶν κυρίων ἐκπροσώπων αὐτῆς K. Barth καὶ E. Brunner ἔθεσε βάσιν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐκκλησιαστικὴν διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ προβλήματος τῆς γενέσεως τοῦ δόγματος. Τὸ δόγμα συνδέεται μὲν μετὰ τῆς ιστορίας, χωρὶς ὅμως αὐτῇ νὰ νοῆται ὑπὸ ὄριζόντιον φοράν ἔξελίξεως. Τὰ ιστορικὰ γεγονότα τοῦ σωτηριώδους ἔργου τοῦ 'Ι. Χριστοῦ λαμβάνονται μὲν ὑπὲρ δψιν, δὲν ἔχουν ὅμως οὐσιαστικὴν σπουδαιότητα διὰ τὴν γένεσιν καὶ οὐσίαν τοῦ δόγματος¹. Τὸ δόγμα εἶναι ἡ συμφωνία τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως, τὸ ὅποιον εὑρηται εἰς τὴν 'Αγίαν Γραφήν. Τὸ δόγμα συνεπῶς προκύπτει κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς σχέσεως μεταξὺ τῆς ὑπὸ τῆς 'Εκκλησίας ἔξαγγελίας τοῦ κηρύγματος καὶ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ τῆς 'Αποκαλύψεως². 'Η 'Εκκλησία παραμένει μὲν ἡ αὐθεντία τοῦ δόγματος, δὲν νοεῖται δὲ ὡς ὀργανισμὸς ἐντὸς ἀρρήκτου ιστορικῆς συνεχείας, ἀλλ' ὡς ἡ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν

1. H. FISCHER, «Theologiegeschichte im dogmatischen Horizont», σ. 237. Πρβλ. K. BARTH, *Die Schrift und Kirche*, σ. 12 - 16.

2. F. KANTZENBACH, *Evangelium und Dogma*, σ. 253 - 54.

ἐντὸς τῆς ιστορίας δεχομένη τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ ἐρμηνεύουσα αὐτὸν κοινότης. 'Ο λόγος τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ ζῶν καὶ χορηγῶν τὸ πνευματικὸν βάθρον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ τὸ κριτήριον τῆς δρθῆς ἐρμηνείας τῆς 'Αγίας Γραφῆς. 'Η 'Εκκλησία ὡς ζῶσα καὶ ἀκροωμένη τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ὑπομνηματίζει καὶ ἐρμηνεύει τὴν ἀλήθειαν τοῦ κηρύγματος. Τὸ δόγμα δηλ. εἶναι ἡ ἐκάστοτε δρθὴ ὑπὸ τῆς 'Εκκλησίας ἐρμηνεία τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ. Οὕτω ἡ Δογματικὴ ἀποτελεῖ καρπὸν τῆς λειτουργίας τῆς 'Εκκλησίας¹. 'Η δύναμις καὶ ἡ αὐθεντία τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἐγγυῶνται τὴν «ιστορικότητα» τοῦ δόγματος, τὸ ὅποιον κατὰ περιεχόμενον συνδέεται μετὰ τοῦ κηρύγματος τῆς K. Barth². 'Ἐν προκειμένῳ ἡ ἐκδήλωσις αὐτὴ τῆς δογματικῆς διδασκαλίας κατ' οὐδένα λόγον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπόκλισις ἐκ τοῦ ὀρχικοῦ κηρύγματος³. 'Οταν ἡ 'Εκκλησία κηρύττῃ αὐθεντικῶς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, παρέχει καὶ τὸ αὐθεντικὸν περιεχόμενον τῆς δογματικῆς διδασκαλίας. 'Ο λόγος τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ πάντοτε τὸ ἐσχατον κριτήριον τῆς δογματικῆς διδασκαλίας καὶ τῆς αὐθεντικῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς⁴. 'Ως πρὸς τὸν προσδιορισμὸν τῆς γενέσεως καὶ τῆς οὐσίας τοῦ δόγματος τὰ ιστορικὰ γεγονότα εἶναι ἀδιάφορα, ὡς ἐπίσης καὶ αἱ ὀργανωτικαὶ δεσμεύσεις τοῦ ὀρατοῦ χαρακτῆρος τῆς 'Εκκλησίας, κατὰ μείζονα δὲ λόγον τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνης. 'Ψύστη ἀρχὴ ἐν προκειμένῳ εἶναι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ κηρυττόμενος καὶ ἐρμηνεύόμενος ὑπὸ τῆς κοινωνίας τῆς 'Εκκλησίας⁵ ἡ κοινωνία αὐτὴ καθορίζει τὴν ἀλήθειαν τοῦ δόγματος εἰς μορφὴν καὶ περιεχόμενον, τὰ δὲ ιστορικὰ προβλήματα τοποθετεῖ εἰς δευτερεύουσαν θέσιν⁶. Οὕτω ὁ E. Brunner παρατηρεῖ λίαν χαρακτηριστικῶς ὅτι ἡ 'Εκκλησία δὲν ἔχει δόγματα, ἀλλ' ὅμολογίας⁷. Διὰ τῆς θεωρήσεως ταύτης τοῦ δόγματος ἐπαύσεν ὑφιστάμενον τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως μεταξὺ τούτου καὶ τῆς ροῆς τῶν ιστορικῶν γεγονότων. Τὰ ιστορικὰ γεγονότα, εἴτε ἀφοροῦν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν εἴτε δῃ, δὲν καθώρισαν τὴν γένεσιν τοῦ δόγματος, ἀλλὰ μόνον ἡ αὐθεντία τοῦ ζῶντος Θεοῦ προβάλλει ἀκαταπαύστως τὰς μορφὰς τῆς δογματικῆς διδασκαλίας. Τὸ πρόβλημα δηλ. δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν σχέσιν μεταξὺ ιστορίας καὶ δόγματος, ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ

1. K. BARTH, *Dogmatik* τόμ. 1, 2, σ. 949 ε.

2. Πρβλ. A. ADAM, *Dogmengeschichte* τόμ. 1, σ. 28 ε.

3. K. BARTH, *Dogmatik* τόμ. 1, 2, σ. 559 ε.

4. Πρβλ. D. BONHOEFFER, *Sanctorum communio*, σ. 207 ε.

5. E. BRUNNER, *Dogmatik*, τόμ. 1, σ. 63.

λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀκροωμένης τοῦτον ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος.

‘Η ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τούτων κατ’ ἀρχὴν στηριζομένη θεολογία τοῦ R. Niebuhr καὶ P. Tillich ἡμιβλυνε τὴν ἀρνητικὴν στάσιν τῆς Διαλεκτικῆς θεολογίας ἔναντι τοῦ ἴστορικοῦ παράγοντος. Κατὰ τὴν «νεορρεαλιστικήν» ταύτην θεολογίαν ἡ ἴστορικα κέκτηται σπουδαιότητα¹. Παρὰ ταῦτα ὁ ἴστορικὸς παράγων δὲν θεωρεῖται ὡς ἡ κατὰ ὄριζόντιον φορὰ ἐκτύλιξις τῶν ἴστορικῶν γεγονότων τοῦ σωτηριώδους ἔργου· ὑπερτονίζεται ἡ κάθετος σχέσις τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἐκδηλουμένην ἀλήθειαν τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως. Τὰ ἴστορικά γεγονότα τῆς θείας Οἰκονομίας ἀξιολογοῦνται μὲν θετικῶς, ὡς καὶ ἡ εὐθύνη τοῦ πιστοῦ ἔναντι τῆς ἴστορίας², ἡ δοπία ἀποτελεῖ καὶ τὸν «τόπον τοῦ ἀγίου», τὰ σωτηριώδη δμῶς γεγονότα καθ’ ἔκατα ἀποβαίνουν σύμβολα ἡ χαρακτηρίζονται ὡς «μῦθος», ἐκφράζων τὴν κάθετον σχέσιν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰς ἐκάστοτε ἴστορικὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἀλήθειας τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως³. Κατὰ ταῦτα ἡ δογματικὴ διδασκαλία περὶ τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως ἀναφέρεται εἰς τὴν ὑπεύθυνον καὶ ἀμεσον ταύτην σχέσιν τοῦ ζῶντος ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας πιστοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ κατ’ ἀκολουθίαν πρὸς τὴν ἴστοριαν.

3. Ἀποκάλυψις καὶ δόγμα.

Αἱ ἀπὸ τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ ἔξῆς ριζοσπαστικαὶ φιλελεύθεροι θεολογικαὶ Σχολαὶ ἔτεινον σαφῶς εἰς τὴν ἔρμηνειαν τῆς Ἀποκαλύψεως ὡς φαινομένου τῆς λογικῆς καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ συνειδότος ἡ γενικότερον τῆς συνόλου ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Οὕτω ἡ Ἀποκάλυψις δὲν ἔξελαμβάνετο ὡς γεγονὸς ἴστορικόν, διεκόπτετο δὲ πᾶσα σχέσις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος πρὸς τὴν ἴστορικὴν πραγματικότητα τῶν ἀληθειῶν τῆς Ἀποκαλύψεως. Εἶναι λίαν γνωσταὶ αἱ ἀπόψεις τοῦ Διαφωτισμοῦ, αἱ δοπίαι εἰχον ἐμποτίσει τὰ μετέπειτα ρεύματα τῆς φυσικῆς θεολογίας· συμφώνως πρὸς τὰς ἐν λόγῳ ἀντιλήψεις αἱ ἴστορικαὶ θρησκεῖαι ἡμαύρωσαν τὸ γνήσιον θρησκευτικὸν συν-

1. R. NIEBUHR, *Faith and History*, σ. 35 ε.

2. P. TILLICH, *Der Widerstreit von Raum und Zeit, Gesammelte Werke*, τόμ. 6, Stuttgart 1963, σ. 9 - 41· 90 ε.

3. R. NIEBUHR, *The Nature and Destiny of Man* New York, 1949, 2, σ. 47 - 52.

αἰσθημα. Τοιουτοτρόπως εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῶν διαφωτιστῶν παρουσιάζεται ἀσυμβίβαστος σχέσις περιεχομένου τῆς Ἀποκαλύψεως πρὸς τὴν ἴστορίαν. Κατ’ ἀναλογίαν τὸ δόγμα ἀπώλεσε πᾶσαν ἔννοιαν ἴστορικότητος, ὡς ἦτο δὲ φυσικὸν ἐγένετο ἀντικείμενον σφοδροτάτης πολεμικῆς. Οὕτω κατανοεῖται εὐκόλως διὰ ποῖον λόγον ἔμειναν ἄθικτα κατὰ πάντα τὰ «λογικά», ἀς εἴπωμεν, δόγματα, ἦτοι ἡ ὑπαρξία τοῦ Θεοῦ, ἡ ἡθικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς¹. Τὸ ἐκκλησιαστικὸν δμῶς δόγμα ἐν τῷ συνόλῳ του παρεμερίσθη εἰς τὸ περιθώριον καὶ ἐθεωρήθη ὡς ἐκτροπὴ ἐκ τῆς ὑγιοῦς φυσικῆς πορείας τῆς ἀνθρωπίνης θρησκευτικότητος.

‘Η Ἀποκάλυψις μόνον ἐντὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς νοούμενη δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὸ δόγμα, διότι ἐντὸς τῆς ζωῆς ταύτης ἀξιολογεῖται θετικῶς ὁ ἴστορικὸς παράγων, φυσικῷ δὲ τῷ λόγῳ δὲν ἀγνοεῖται ἡ φυσικὴ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ πρυτανεῦον δμῶς στοιχεῖον ἡ γνώρισμα τῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κατανοούμενης Ἀποκαλύψεως εἶναι ἡ ἴστορικὴ δομὴ τῶν ἀληθειῶν αὐτῆς. Ἀποδεικνύεται δὲ ἴστορικῶς, ὡς ἥδη ἐσημειώσαμεν, διτὶ ὁ τονισμὸς τοῦ ἀσυμβίβαστου τῆς σχέσεως τοῦ δόγματος πρὸς τὴν ἴστορικὴν ἐκφρασιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐντὸς τῆς ζωῆς τῆς ἐκκλησίας συνετέλεσεν ἀναποτρέπτως εἰς τὸν ἔξοβελισμὸν ὑπὸ τῆς φυσικῆς θεολογίας τῶν οὐσιωδῶν δογμάτων τῆς ἐκκλησίας καὶ εἰς τὴν ἔξαρσιν τοῦ λογικοῦ καὶ φυσικοῦ στοιχείου τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος.

‘Η Ἀποκάλυψις δμῶς πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ φανέρωσις τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ εἰς τὴν ἴστορικὴν πραγματικότητα, δυνάμει δὲ τῆς φανερώσεως ταύτης πραγματώνεται ἡ σχέσις ἡ ἡ κοινωνία τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ δι’ αὐτῆς συντελεῖται τὸ σωτηριῶδες ἐν Χριστῷ γεγονὸς ἐντὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. ‘Η φανέρωσις αὕτη τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ ἐντὸς τῆς ἴστορικῆς δομῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς νοεῖται ὡς διαρκῆς ἐνέργειας Αὐτοῦ καὶ ὡς ἐπανάληψις τοῦ σωτηριώδους ἐν Χριστῷ γεγονότος διὰ τῶν Μυστηρίων. ‘Ανεξαρτήτως τοῦ προβλήματος, τοῦ ἀφορῶντος εἰς τοὺς φορεῖς τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως (‘Ἄγιαν Γραφὴν - Παράδοσιν), περὶ τοῦ δοπίου θὰ γίνη κατωτέρω λόγος, ἡ Ἀποκάλυψις πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς διαρκῆς ἐντὸς τῆς ἴστορίας φανέρωσις τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ, δυνάμει τοῦ ἐσχηματισμένου ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας ἔργου τῆς σωτηρίας, τὸ δοπίον ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἐπανάληψιν τῶν Μυστηρίων.

1. K. BARTH, *Die protestantische Theologie im 19. Jahrhunderte*, s. 143.

Κατὰ ταῦτα ἡ δρθόδοξος πατερικὴ διδασκαλία θεωρεῖ ὡς Ἀποκάλυψιν τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ λαοῦ Αὐτοῦ, ὡς παρουσιάζεται τὸ γεγονός τοῦτο εἰς τὴν Π. Διαθήκην, καὶ εἰς τὴν «καινὴν κτίσιν» ἐντὸς τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ δυναμικὴν πρὸς τὰ πρόσωπορείαν, ἡ ὅποια ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν μεταμόρφωσιν τῆς ἱστορίας. «Η μετοχὴ εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν ὁδηγεῖ τὸν πιστὸν καὶ μετέχοντα αὐτῆς εἰς τὴν ἀληθῆ «θεογνωσίαν» αὕτη νοεῖται ὑπὸ διαρκῆ δυναμικὴν τελείωσιν. Διὰ τοῦτο ἡ παρ' ἡμῖν παρεισφρήσασα ἀποψίς, κατὰ τὴν ὅποιαν εἰς μὲν τὴν Π. Διαθήκην ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται «ἀτελῶς», εἰς δὲ τὴν Κ. Διαθήκην «τελείως», θεωρεῖ τὴν Ἀποκάλυψιν τῆς Κ. Διαθήκης ὑπὸ πρίσμα στατικόν. «Ο Ἀπ. Παῦλος π.χ. ὁ ὅποιος εἶδε τὸν ἀναστάντα, ὅχι μόνον δὲν ἐκήρυξεν ὅτι ἐν Χριστῷ κατέχει τὴν τελείαν γνῶσιν, ἀλλ' ἐδίδαξεν ὅτι «δι」 ἐσόπτρου καὶ ἐν αἰνῆγματι» καθορᾶτὴν πραγματικότητα τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ. Τὸ ἔργον βεβαίως τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας καθ' ἑαυτὸν εἶναι τέλειον, ἡ γνῶσις δμως ἡμῶν ἦται ἀκριβέστερον εἰπεῖν ἡ συμμετοχὴ ἡμῶν εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἄρα εἰς τὴν «θεογνωσίαν» ἀποτελεῖ διαρκῆ δυναμικὴν ἔξελιξιν, ἡ ὅποια καταλήγει προοδευτικῶς εἰς τὴν ὄμιλίαν «προσώπου πρὸς πρόσωπον». Κατὰ ταῦτα τὸ δόγμα ὡς ἀποτελοῦν τὴν ἔκφρασιν τοῦ περιεχομένου τῆς ἀληθείας ταύτης προβάλλει κατὰ σαφῆ καὶ συστηματικὸν τρόπον τὸ ἔργον τῆς Ἀποκαλύψεως, ἐρμηνεύει δὲ μέρος τῆς ἀπέρου δόξης τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ, συμφώνως πρὸς ὅ,τι ἐδόθη καὶ πρὸς ὅ,τι δύναται ὁ ἀνθρωπὸς νὰ κατανοήσῃ. Κατὰ συνέπειαν δόγμα καὶ Ἀποκάλυψις εὑρίσκονται ἐν στενῇ συναρτήσει. «Η προσβολὴ ὑπὸ τῆς φιλελευθέρας θεολογικῆς σκέψεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος ἥτο προσβολὴ τοῦ κύρους καὶ τῆς αὐθεντίας τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διενεργουμένης ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως.

Ἐν προκειμένῳ τίθεται τὸ ἐρώτημα μήπως ἡ Ἰστορικὴ ἐν Χριστῷ Ἀποκάλυψις εὑρίσκεται εἰς διαλεκτικὴν σχέσιν πρὸς τὴν φυσικὴν Ἀποκάλυψιν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ θεωρῆται ἀδύνατος ἡ συνύπαρξις τούτων. Τὸ πρόβλημα ἔτεθη οὕτω ὑπὸ τῆς φιλελευθέρας φυσικῆς θεολογίας ἀφ' ἐνὸς καὶ ὑπὸ τῆς Διαλεκτικῆς Θεολογίας ἡ γενικότερον τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἀφ' ἔτέρου. Καὶ αἱ δύο μερίδες ἔταχθησαν, ἐκάστη ἐκ τῶν δύο κεχωρισμένων, ὑπὲρ τῆς μιᾶς μορφῆς Ἀποκαλύψεως· ἡ μὲν φιλελευθέρα φυσικὴ θεολογία ἔταχθη ἀποκλειστικῶς ὑπὲρ τῆς φυσικῆς ἡ γενικής Ἀποκαλύψεως, ἡ δὲ Διαλεκτικὴ Θεολογία ὑπὲρ τῆς Ἰστορικῆς ἡ εἰδικῆς Ἀποκαλύψεως. Ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία ἔξι ἄλλου ἐνηρμόνιζε πάντοτε τὰς δύο ταύτας μορφὰς τῆς Ἀποκαλύψεως.

ψεως, έξαίρουσα έπικινδύνως τὴν σπουδαιότητα τῆς φυσικῆς 'Αποκαλύψεως¹. Ή δρθόδοξος θεολογία, ἀντιμετωπίζουσα τὸ πρόβλημα νηφαλίως, οὐδέποτε δύναται νὰ δεχθῇ τὰς ἐν λόγῳ ἀπόψεις, δεδομένου δτὶ ή ἔκαστοτε ἐν τῇ Δύσει θεολογικὴ σκέψις, ή ὅποια ἔθετεν εἰς διαλεκτικὴν σχέσιν η τελείαν ἀρμονίαν τὴν φυσικὴν καὶ ιστορικὴν 'Αποκάλυψιν, ἐπηρεάσθη ριζικῶς ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἔξωτερικῶν παραγόντων τοῦ πολιτισμοῦ (δρθολογισμὸς τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀντίδρασις τῆς Διαλεκτικῆς Θεολογίας κατὰ τῆς φυσικῆς θεολογίας, δργάνωσις τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς 'Εκκλησίας). Η δρθόδοξος διδασκαλία ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος τάσσεται ἀνεπιφυλάκτως ὑπὲρ τῆς ἀναγκαιότητος καὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς φυσικῆς 'Αποκαλύψεως. Βεβαίως, δὲν θὰ εὑρωμεν εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς δρθοδόξου παραδόσεως συστηματικὴν ἀνάπτυξιν περὶ τοῦ θέματος τούτου οὔτε ἀφορμὰς ἴσχυρὰς πρὸς δημιουργίαν πλουσίας θεολογικῆς σκέψεως ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ προβλήματος. Διὰ τοῦτο ἐπιβάλλεται οὕτως ἢ ἄλλως καὶ ὁ δρθόδοξος συστηματικὸς θεολόγος νὰ εἶναι προσεκτικὸς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος, νὰ ἔχῃ δὲ πάντοτε ὑπ' ὅψιν του τὰς ἔξης βασικὰς ἀρχὰς ὡς πρὸς τὴν ἀξιολόγησιν τῆς φυσικῆς 'Αποκαλύψεως¹) η ἀνάδειξις η ἐπισήμανσις τῆς φυσικῆς 'Αποκαλύψεως πρέπει νὰ γίνεται ὑπὸ τὸν προβολέα τῆς ιστορικῆς ἐν Χριστῷ 'Αποκάλυψεως. 'Εφ' ὅσον, διὰ νὰ φύσωμεν εἰς τὴν ιστορικὴν ἐν Χριστῷ 'Αποκάλυψιν, ἐκκινοῦμεν ἐκ τῆς φυσικῆς 'Αποκαλύψεως, θεωροῦντες αὐτὴν ὡς προσταδιακὴν βαθμίδα ἀνευ ἔξαρτήσεως ἐκ τῆς ιστορικῆς 'Αποκαλύψεως, τότε ὑφίσταται ἔκδηλος ὁ κίνδυνος τῆς ἔξαγωγῆς πεπλανημένων συμπερασμάτων. Η 'Αγία Γραφὴ καὶ οἱ Πατέρες τῆς 'Εκκλησίας δσάκις ἐπισημαίνουν τὸ γεγονός τῆς φυσικῆς 'Αποκαλύψεως ἐκκινοῦν ἐκ τῆς ιστορικῆς 'Αποκαλύψεως, ὑπὸ τὸν προβολέα δῆλ. αὐτῆς ἀνευρίσκουν τὰ ἵχνη τῆς φυσικῆς 'Αποκαλύψεως. 2) Η ἀπόδοσις τοῦ σωτηριολογικοῦ χαρακτῆρος πρέπει νὰ γίνῃ μόνον εἰς τὴν ιστορικὴν ἐν Χριστῷ 'Αποκάλυψιν. 'Εὰν ίσχυρισθῇ κανεὶς δτὶ ή φυσικὴ 'Αποκάλυψις ἔχει σωτηριολογικὸν περιεχόμενον, ήτοι δυνατότητα παροχῆς τῆς ἐλευθερίας ἐκ τῆς ἀμαρτίας, η δύναται νὰ πληροφορήσῃ τὸ θέλημα τοῦ εἰς τὴν ιστορίαν ἀποκαλυφθέντος ἐν Τριάδι Θεοῦ, τότε μεταβαίνει εἰς ἐπικίνδυνον ἀτραπόν. 3) Η φυ-

1. Ἡ δευτέρα σύνοδος τοῦ Βατικανοῦ προσεπάθησεν εἰς τὸ θέμα τῆς Ἀποκαλύψεως νὰ ὑπερβῇ ὡρισμένας θέσεις τῆς σχολαστικῆς θεολογίας, ἔξηρε δὲ τὴν βιβλικὴν διδασκαλίαν περὶ Ἀποκαλύψεως: σὺν τοῖς ἄλλοις ὅμως ἐτόνισε τὸ γεγονὸς τῆς φυσικῆς Ἀποκαλύψεως. Βλ. *De divina revelatione*, 1, 6.

σική 'Αποκάλυψις, ώς έπισημαίνουν αύτήν οι έρμηνευταί καὶ οἱ Πατέρες κυρίως ἐπὶ τῶν κλασσικῶν χωρίων 1,18 - 23 καὶ 2,14 - 15 τῆς Πρὸς Ρωμαίους 'Ἐπιστολῆς¹, δόηγεῖ εἰς τὴν πεποίθησιν περὶ τῆς πτώσεως καὶ ἀμαρτωλοῦ καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἐν Χριστῷ 'Αποκαλύψεως. 'Ο 'Απ. Παῦλος π.χ. δὲν εἶχεν ως σκοπὸν ν' ἀναπτύξῃ τὸ θέμα τῆς φυσικῆς 'Αποκαλύψεως, ἀλλὰ τὸ θέμα τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας διὰ τῆς πίστεως· εἰναι γνώστης τῆς φυσικῆς 'Αποκαλύψεως, διότι κατέχει τὴν ἴστορικὴν ἐν Χριστῷ 'Αποκάλυψιν, οἱ δὲ διακόφαντες τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίαν, ἀρνούμενοι νὰ δοξολογήσουν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, κατέστησαν καὶ τὴν φυσικὴν 'Αποκάλυψιν ἄχρηστον, εὐρισκόμενοι εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἔξαχρειωτικῆς διαστροφῆς καὶ τῆς πλάνης. 'Εάν δηλ. ἡ γνῶσις τῆς φυσικῆς 'Αποκαλύψεως ἥρκει διὰ τὴν δημιουργίαν κοινωνίας μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ σπουδαιότερον, ἐὰν ὑπῆρχεν ἡ ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου δυνατότης πρὸς τοῦτο, τότε πῶς παρουσιάζεται ἡ ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳ ως ἡ μόνη διέξοδος; 'Η φυσικὴ 'Αποκάλυψις ὅμως - καὶ τοῦτο ἐνέχει οὐκ ὀλίγην σπουδαιότητα - ἀποτελεῖ τὴν ἀπαραίτητον καὶ μοναδικὴν ὁδόν, ἡ ὅποια γεφυρώνει τὴν ἀπόστασιν μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, εἰς τρόπον ὥστε οὗτος νὰ δημιουργῇ δεσμὸν πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς ἐν Χριστῷ 'Αποκαλύψεως. "Αλλως θὰ ἔλεγε κανεὶς δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἡ ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου δυνατότης ἀποδοχῆς τοῦ προσφερομένου διὰ τῆς ἐν Χριστῷ 'Αποκαλύψεως ἀγαθοῦ τῆς σωτηρίας. 4) 'Η φυσικὴ 'Αποκάλυψις ως γνῶσις περὶ τοῦ Θεοῦ, τὸ ἡθικὸν συνειδής καὶ αἱ λοιπαὶ ψυχικαὶ ἵκανότητες τοῦ ἀνθρώπου συναπαρτίζουν τὰς δυνατότητας τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, δυνάμει τῶν ὅποιων ἀνταποκρίνεται οὗτος εἰς τὴν κλῆσιν τοῦ Θεοῦ. Οἱ ἀπορρίψαντες τὴν φυσικὴν 'Αποκάλυψιν μοιράως δόηγοῦνται - ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐὰν διαφωνοῦν ως πρὸς τοῦτο - εἰς τὴν μαγικῷ τῷ τρόπῳ ἔρμηνειν τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας, διότι καθιστοῦν προβληματικὴν τὴν δυνατότητα ἐλεθέρας προσωπικῆς σχέσεως μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ.

Κατὰ ταῦτα ἡ πατερικὴ δρθόδοξος διδασκαλία θέτουσα τὴν προσωπικὴν σχέσιν μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ εἰς ἐπίκεντρον θέσιν, δέχεται τὴν φυσικὴν 'Αποκάλυψιν, τὴν «συνεργίαν» καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως ως ἀληθείας αὐτονοήτους, διότι ἀξιολογεῖται ἐν προ-

1. Βλ. ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, 1, 17· Ιω. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, PG 60, 414· ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ, PG 82, 1, 24, 61 BCD· Ιω. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, PG 95, 1, 4, 449 AB· 2, 7, 453 D· ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΟΥ, PG 118, 2, 340 AB· ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ, PG 124, 1, 11, 353 BC· 2, 19, 368C.

κειμένω δρθῶς ἡ σχέσις «προσώπου πρὸς πρόσωπον», ἢτοι ἡ σχέσις μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ. 'Η διδασκαλία ὅμως τῆς δρθοδόξου παραδόσεως ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος κατ' οὐδένα τρόπον δέχεται αὐτοδύναμον ἀνθρωπίνην προσωπικότητα. Θὰ ἥρκει ως παράδειγμα νὰ μνημονευθῇ 'Ιωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ ὁποῖος, σημειωθήτω, ὑπερτονίζει μὲν τὸν παράγοντα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης «συνεργίας», δέχεται δόμως συγχρόνως τὴν μηδαμινότητα καὶ ἀνικανότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ δημιουργήσῃ κάτι τὸ ἀξιόλογον· «Ἀνθρωπος γῆ καὶ σποδὸς ὑπάρχων, σάρξ καὶ αἷμα, χόρτος καὶ ἀνθος χόρτου, σκιὰ καὶ καπνός, καὶ εἴτι τούτων ἀδρανέστερον καὶ εὐτελέστερον»¹. Κατὰ τὴν ρῆξιν μεταξὺ τῶν κορυφαίων διαλεκτικῶν K. Barth καὶ E. Brunner διὰ τὸ θέμα τῆς φυσικῆς 'Αποκαλύψεως, ὁ πρῶτος εἰς δέξεῖν ἀπάντησιν πρὸς τὸν δεύτερον ὑπεστήριξε τὴν ἀποφιν κατὰ τὴν ὅποιαν ἡ παραδοχὴ τῆς φυσικῆς 'Αποκαλύψεως ἀγει εἰς θεώρησιν αὐτοδυνάμου ἀνθρωπολογίας ἀνεξαρτήτως τῆς Χριστολογίας, 'Εκκλησιολογίας καὶ Πνευματολογίας². 'Η κριτικὴ αὕτη τοῦ K. Barth είναι βεβιασμένη, διότι τοιοῦτόν τι δὲν ὑποστηρίζει ὁ E. Brunner. 'Εν προκειμένῳ κατὰ μείζονα λόγον ἡ δρθόδοξος πατερικὴ διδασκαλία δὲν δέχεται αὐτόνομον ἀνθρωπολογίαν, ἀλλὰ συνηρητημένην πρὸς τὴν Χριστολογίαν καὶ 'Εκκλησιολογίαν.

'Ο ἀνθρωπος κέκτηται καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν τὰς δυνατότητας νὰ ἀχθῇ εἰς ἀντίληψιν περὶ τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος φανερώνεται εἰς τὴν φύσιν³, τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει διτὶ δύναται ἐκ τοῦ γεγονότος αὐτοῦ νὰ ἀντλήσῃ τὴν σωτηρίαν. Τὸ Περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου ἔργον τοῦ M. 'Αθανασίου ἀποτελεῖ κείμενον εἰς τὸ ὅποιον περιγράφονται μετὰ χαρακτηριστικοῦ τόνου τὰ διδυνηρὰ συμπτώματα τῆς ἀμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου, τὰ ὅποια ἐκμηδενίζονται διὰ τῶν «τροπαίων τῆς ἀναστάσεως», ως ὁ M. 'Αθανάσιος σημειώνει κατ' ἐπανάληψιν. Οὕτω δὲν δύναται

1. Ιω. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Περὶ ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ 2, PG 48, 712.

2. K. BAERTH, *Nein! Eine Antwort an Emil Brunner*, ἐν Theol. Existenz heute 14, München 1934, σ. 27 ἐ. Βλ. ἐπίσης 'Ι. ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ, 'Η περὶ συνεργίας ἐν τῇ δικαιώσει τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία ἐξ ἐπόφεως δρθοδόξου καὶ αἱ περὶ αὐτῆς συζητήσεις τῶν ἐπεροδόξων, σ. 53 ἐ.

3. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Θεολογικὸς 2, 16, PG 36, 48 B· «οὐτως δὲ Θεοῦ λόγος καὶ πᾶσι σύμφυτος καὶ πρῶτος ἐν ἡμῖν νόμος καὶ πᾶσι συνημμένος, ἐπὶ Θεὸν ἡμᾶς ἀνήγαγεν ἐκ τῶν δρωμένων». Ιω. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, "Ἐκδ. δρθοδ. πίστεως 1, 3, PG 94, 793 C - 796 - 97A· «... ἡ γνῶσις τοῦ εἰναι Θεὸν φυσικῶς ἡμῖν ἐγκατέσπαρται».

νὰ νοηθῇ αὐτοδύναμος ἀνθρωπολογία κατὰ τὴν δρθόδοξον διδασκαλίαν. Κατὰ ταῦτα καὶ ἡ στροφή, τὴν ὁποίαν ἐσημείωσεν ὁ E. Brunner, ἀποδεχθεὶς τὰ «σημεῖα ἐπαφῆς» (Anknüpfungspunkte) μεταξὺ τοῦ ἔργου τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως καὶ τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος δὲν ἀποτελεῖ προσανατολισμὸν εἰς αὐτοδύναμον ἀνθρωπολογίαν, ὡς ισχυρίσθη διὰ βιαίας καὶ βεβιασμένης κριτικῆς ὁ Barth. Ἐν προκειμένῳ, λόγῳ τῆς ἀπαραδέκτου ἀκραίας θεωρήσεως τοῦ προβλήματος τούτου ὑπὸ τοῦ K. Barth, δημιουργεῖται ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ ίδιου ἡ ἐντύπωσις διτὶ οἱ δρθιδόξας προσκλίνοντες εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς φυσικῆς Ἀποκαλύψεως μεταβάλλοντας τὴν ἐν Χριστῷ θεώρησιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς αὐτοδύναμον ἀνθρωπολογίαν.

Ἡ διευκρίνησις τῆς θέσεως εἰς τὸ ἀνωτέρω πρόβλημα εἶναι ἀναγκαῖα, δεδομένου διτὶ ἀναλόγως τῆς θεωρήσεως τοῦ προβλήματος τῆς φυσικῆς Ἀποκαλύψεως ἔχομεν καὶ κατὰ τινα τρόπον ἀνάλογον ἐρμηνείαν τοῦ περιεχομένου τῆς δογματικῆς ἀληθείας. Οἱ ἔξαραντες π.χ. ἀποκλειστικῶς τὴν φυσικὴν Ἀποκάλυψιν, αὐτονοήτως ἀπέρριψαν τὸ κῦρος τοῦ ἀκκλησιαστικοῦ δόγματος, οἱ δὲ ἀπορρίψαντες τὴν φυσικὴν Ἀποκάλυψιν, ὡς π.χ. οἱ διαλεκτικοὶ θεολόγοι καὶ γενικῶς ὁ Προτεσταντισμός, ἐδέχθησαν μὲν ὡς πηγὴν τῆς δογματικῆς ἀληθείας τὴν ἐν Χριστῷ Ἀποκάλυψιν ἔξεμηδένισκαν ὅμως τὴν ἀνθρωπίνην συμμετοχὴν πρὸς οἰκείωσιν τῆς ἀληθείας τοῦ δόγματος καὶ ἄρα ἐκλόνισκαν οὕτως ἡ ἀλλως τὴν αὐθεντίαν τῆς ὀργανωμένης εἰς τὴν Ιστορίαν Ἐκκλησίας. Ὁ δὲ Ρωμαιοκαθολικισμὸς τονίσας ὑπὲρ τὸ δέον τὴν φυσικὴν Ἀποκάλυψιν καὶ ἐναρμονίσας αὐτὴν πρὸς τὴν ἐν Χριστῷ Ιστορικὴν Ἀποκάλυψιν ἔδωκε μεγαλυτέραν βαρύτηταν εἰς τὴν ἀκκλησιαστικὴν ἔξουσίαν πρὸς διατύπωσιν δογματικῶν ἀληθειῶν. "Οπως καὶ ἀν ἔχῃ ὅμως τὸ πρᾶγμα, πρέπει νὰ τονισθῇ ισχυρῶς τὸ γεγονός διτὶ τὸ δόγμα καθ' ἔαυτὸ διὰ πρὸς τὴν οὔσιαν τοῦ δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν φυσικὴν Ἀποκάλυψιν, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐν Χριστῷ Ιστορικὴν Ἀποκάλυψιν¹. Ἡ φυσικὴ Ἀποκάλυψις, ὁ λόγος καὶ γενικῶς τὰ θετικὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος ἀποτελοῦν τὰ μόνα ἐνδεδειγμένα μέσα πρὸς οἰκείωσιν καὶ παραδοχὴν τοῦ δόγματος τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας. Κατὰ ταῦτα

1. R. BULTMANN, *Die Frage nach der natürlichen Offenbarung*, σ. 103 ἐ., ἔνθα ὁ Bultmann τονίζει λίαν σαφῶς καὶ χαρακτηριστικῶς διτὶ ἡ φυσικὴ Ἀποκάλυψις εἶναι ἡ δυνατότητης συνειδητοποιήσεως τῆς ἀμαρτίας καὶ τοῦ ἄγγελους· ἡ συγχώρησις τῶν ἀμαρτιῶν διὰ τῆς πίστεως συντελεῖται μόνον δυνάμει τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως.

πηγὴ τοῦ δόγματος πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐν Χριστῷ Ἀποκάλυψις, ὡς ἐτελεσιουργήθη καὶ προεβλήθη ὑπὸ τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς Ἐκκλησίας Ἡ. Χριστοῦ. Ἡ θεωρία τοῦ Harnack, τοποθετοῦσα τὴν γένεσιν τοῦ δόγματος ἐντὸς τοῦ ἐλληνικοῦ παράγοντος ἡγγόνησε τὴν βασικὴν ταύτην ἀλήθειαν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἀκκλησιαστικὸν δόγμα ἔχει τὴν ρίζαν τοῦ ἐντὸς τοῦ γεγονότος τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως.

Οἱ Bultmann θεωρεῖ τὴν Ἀποκάλυψιν ὡς συμβάν (Geschehen) ἢ πρᾶξιν τοῦ Θεοῦ (Tun Gottes). Ταῦτα ὅμως δὲν εὑρίσκονται ἐκτὸς ἡμῶν ὡς ἀντικείμενα, ἀλλ' εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ δχι διὰ μέσων ἀπτῶν ἡ δυναμένων νὰ γνωσθοῦν ἡ νὰ ἐρευνηθοῦν δυνάμει Ιστορικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν κριτηρίων· αἱ ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ κατανοῦνται διὰ τῆς πίστεως, ἐντὸς δὲ τῆς σφαῖρας τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως συντελοῦνται ἡ ἀλλαγὴ καὶ ἡ συγχώρησις τῶν ἀμαρτιῶν. Ἡ Ἀποκάλυψις εἶναι χορηγὸς ζωῆς καὶ δχι σειρὰ Ιστορικῶν γεγονότων, διότι τὰ γεγονότα ταῦτα, κατ' αὐτόν, ἀποτελοῦν τὸ μυθικὸν στοιχεῖον τῆς Ἀποκαλύψεως¹. Ἐν προκειμένῳ, ὡς φρονοῦμεν, ἡ Σχολὴ τοῦ Bultmann ἐπωφελεῖται ἐκ τῆς δυτῶς μεγάλης κατατήσεως τοῦ συγχρόνου φιλοσοφικοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, βάσει τῆς ὅποιας γίνεται διαχωρισμὸς μεταξὺ «γεγονότος» (Fait, fact, Tatsache) καὶ «σημασίας» (Signification, Bedeutung). Ἡ ἐν λόγῳ ριζοσπαστικὴ ἀποψίς τῆς συγχρόνου φιλοσοφικῆς σκέψεως διαχωρίζει σαφῶς τὴν ἐπιστήμην ἐκ τῆς ἐρμηνείας. Ἡ σειρὰ τῶν γεγονότων ἀποτελεῖ ἀντικείμενον ἐρεύνης τῆς ἐπιστήμης, ἡ ὅποια δύναται νὰ περιγράψῃ, ἀναλύσῃ καὶ κατατάξῃ τὰ ἐπὶ μέρους γεγονότα εἰς ἐνότητας· αὐτὸ τὸ ὅποιον ὅμως ἐκφράζει τὸ γεγονός δὲν δύναται νὰ ὑποπέσῃ εἰς τὴν «μέτρησιν» καὶ «ἐκτίμησιν» τῆς ἐπιστήμης. Ἡ προσωπικὴ ὁδύνη π.χ. ἐνδὸς ἀνθρώπου λόγῳ τραγικῶν ἀτυχημάτων ἡ συγκρούσεων αὐτοῦ πρὸς τὸ περιβάλλον δὲν δύναται νὰ «ἐκτιμηθῇ» δυνάμει τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ στατιστικῶν δεδομένων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ αἴτια, τὴν συγχότητα καὶ τὰς μορφὰς τῶν διαφόρων κοινωνικῶν ἀτυχημάτων ἡ δυσκολίῶν ἡ δυσμενῶν συνθηκῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Τὰ γεγονότα καθ' ἔαυτὰ ἐρευνῶνται ἐπιστημονικῶς καὶ «ἐκτιμῶνται» ὡς πρὸς τὴν ἐμφάνισιν καὶ διαδρομὴν αὐτῶν, ἡ σημασία ὅμως τούτων διὰ τὴν δύνωμαν τοῦ παραξειν ἐκφεύγει παντελῶς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης.

1. R. BULTMANN, *Der Begriff der Offenbarung im N. Testament*, σ. 9. 14 ε.

Κατὰ ταῦτα ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ θεολογία τοῦ Bultmann ἐπιχειρεῖ τὴν δξεῖν αὐτὴν διάκρισιν μεταξὺ «γεγονότων» καὶ «σημασίας». Τὰ ιστορικὰ δηλ. γεγονότα τῆς Ἀποκαλύψεως ἐκλαμβάνονται ως μὴ ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὴν σημασίαν τοῦ περιεχομένου αὐτῆς. Οὕτω τὰ γεγονότα καθ' ἑαυτὰ εὐκόλως δύνανται ν' ἀποδοθοῦν εἰς τὰς μυθικὰς παραστάσεις, ἡ σημασία δμως αὐτῶν ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον ἐρμηνείας ὑπὸ τῆς θεολογίας.

Ἡ διάκρισις αὗτη μεταξὺ «γεγονότος» καὶ «σημασίας» ἀποτελεῖ ὄμολογουμένως κατάκτησιν, πλὴν δμως ως ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν, ἡ ἐφαρμογὴ ἡ ἡ ἐκτίμησις αὐτῆς γίνεται πεπλανημένως. Ἡ διάκρισις αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν δὲν θέτει ως αὐτονόητον καὶ τὴν «διάσπασιν» τῆς ἐνότητος μεταξὺ γεγονότος καὶ σημασίας ἀπλούστατα, ἡ σημασία τοῦ γεγονότος κατανοεῖται διὰ τῆς ἐρμηνείας καὶ δχι διὰ τῆς ἐπιστήμης, ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δμως νοεῖται ἀπεσπασμένον τὸ γεγονός ἐκ τῆς σημασίας, διότι καὶ τὰ δύο ἔχουν δργανικὴν συνοχήν. Ἡ «διάσπασις» αὗτη ἀποτελεῖ οὕτως ἡ ἀλλως μέγα γνωσιολογικὸν πρόβλημα, ως ἐπίστησις καὶ ἡ μὴ διάκρισις μεταξὺ «γεγονότος» καὶ «σημασίας» ὁδηγεῖ εἰς ἐσφαλμένας θεωρήσεις τῆς σημασίας τοῦ γεγονότος. Τὸ τελευταῖον τοῦτο Ισχύει π.χ. διὰ τὴν μέθοδον τῆς Σχολῆς τοῦ Harnack. Γεγονὸς καὶ σημασία ἐκλαμβάνονται ὑπὸ αὐτῆς ως ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα καὶ ἄρα ἡ γνῶσις τῆς ούσιας καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς Ἀποκαλύψεως ἔχαντεῖται διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τοῦ γεγονότος. Τὰ γεγονότα τῆς σαρκώσεως, τοῦ σταυρικοῦ θυνάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ δύνανται νὰ τύχουν οἰασδήποτε ἔξηγήσεως βάσει Ιστορικοφύλοογικῶν κριτηρίων, ἡ σημασία δμως τούτων δὲν ὑπόκειται εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ἀλλ' εἶναι ἡ περιοχὴ τῆς πνευματικῆς λειτουργίας τῆς ἐρμηνείας, ἡ ὁποία ἐν προκειμένῳ ἀποτελεῖ τὴν βασικὴν λειτουργίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Τὰ γεγονότα ταῦτα ἀποτελοῦν τὴν πεμπτουσίαν τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως¹, ἡ δὲ ἐρμηνεία τῆς σημασίας αὐτῶν ὁδηγεῖ εἰς τὴν δμολογίαν τῆς πίστεως καὶ τὸ δόγμα. Ἡ σημασία δμως τούτων καθίσταται ἀσαρκος ἀρχὴ ἀνευ ἀπολυτρωτικοῦ νοήματος, ἐφ' ὅσον δὲν συνδέεται ἀρρήκτως πρὸς τὰ γεγονότα καθ' ἑαυτά. Ἡ διάσπασις μεταξὺ «γεγονότος» καὶ «σημασίας» εἰς τὸ ἔργον τῆς Ἀποκαλύψεως σημαίνει ἄρνησιν τοῦ μυστηρίου τῆς

1. Πρβλ. E. SCHICK, *Offenbarung und Geschichte*, σ. 76. Πρβλ. L. SCHEPFCZYK, *Kein Christentum ohne Dogma*, σ. 191 ἐ. Πρβλ. καὶ H. HAMMANS, «Die neueren katholischen Erklärungen der Dogmenentwicklung», σ. 51.

'Αποκαλύψεως. Τὸ δόγμα ἀναφερόμενον εἰς τὸ γεγονός καὶ τὴν σημασίαν αὐτοῦ παραμένει ἐντὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς ως ἀσφαλῆς ἐρμηνεύς καὶ τὸ μέσον κατανοήσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως.

4. Παράδοσις καὶ δόγμα.

Ἡ παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ τὸν δυναμικὸν καὶ ζῶντα φορέα τῆς Ἀποκαλύψεως. Ἡ Ἀποκάλυψις ως φανέρωσις τοῦ θελήματος καὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ εἰς τὴν Ιστορίαν πρέπει νὰ διοχετευθῇ κατά τινα τρόπον κατ' ἀνάγκην ἐντὸς συγκεκριμένων ἡ ὠργανωμένων μορφῶν τῆς ζωῆς καὶ δράσεως τοῦ ἀνθρώπου. "Αλλως καθίσταται ἀδύνατος ἡ σχέσις ἡ συνάντησις τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ ἀποκαλυπτομένου ἔργου. 'Ἐπι πλέον μοιραίως ὁδηγούμεθα εἰς τὴν θεώρησιν τῆς ούσιας τῆς Ἀποκαλύψεως ἐκτὸς τῆς Ιστορικῆς πραγματικότητος καὶ ἄρα ἐντοπίζομεν τὴν Ἀποκάλυψιν, δίκην διαφωτιστῶν εἰς τὴν φύσιν, τὸ συναίσθημα καὶ τὸν λόγον. 'Ἐπειδὴ δὲ μόνον ἡ παράδοσις συνέχει, διατηρεῖ καὶ, τὸ σπουδαιότερον, συνεχίζει τὴν μετάδοσιν τῶν ἀληθειῶν τῆς Ἀποκαλύψεως εἰς τὴν Ιστορίαν, δὲν δυνάμεθα κατ' ἀνάγκην ἀνευ τῆς παραδόσεως νὰ διαπιστώσωμεν οἰανδήποτε ὑφισταμένην σχέσιν μεταξὺ Ἀποκαλύψεως καὶ δόγματος. 'Ἐν προκειμένῳ, ἀς μᾶς ἐπιτραπῆ νὰ προβῶμεν εἰς περαιτέρω γενικὴν θεώρησιν τοῦ ρόλου καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς παραδόσεως. Αὕτη θεωρουμένη καὶ ἐκτὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς ἀποτελεῖ ούσιῶδες συστατικὸν τῆς συνεχείας τῆς Ιστορικῆς πραγματικότητος. 'Ἡ παράδοσις δηλ. εἶναι τὸ συνεκτικὸν νῆμα, τὸ δρποῖον συγκρατεῖ εἰς συνεχῆ πρὸς τὰ πρόσω πορείαν τὴν ζωήν, τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου ἡ τὴν Ιστορικὴν πραγματικότητα ἐντὸς δργανικῆς συνοχῆς. Αἱ ἐπιτεύξεις εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἐπιστημῶν, τῆς τεχνικῆς καὶ τοῦ πλούτου τῆς ἀνθρωπίνης ἐμπειρίας παραδίδονται διὰ συνεχείας εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς, συντελουμένης οὕτω τῆς δυναμικῆς πρὸς τὰ πρόσω πρόσδου. Παρὰ ταῦτα αἱ ἐπιτεύξεις αὐταὶ δύνανται καὶ ἐκ νέου νὰ καταστοῦν κτῆμα τοῦ ἀνθρώπου, ἥτοι νὰ ἀνακαλυφθοῦν ἡ ἐφευρεθοῦν ἔξι ἀρχῆς ὅλα τὰ ἡδη κατακτηθέντα μέσα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐμπειρίας ἀνευ μεσολαβήσεως τῆς παραδόσεως. 'Ἡ Ιστορικὴ συνείδησις τῆς συνεχείας δμως οὐδέποτε δύναται νὰ ἔκτυλιχθῇ ἀνευ τῆς ζωῆς τῆς παραδόσεως, διότι ἡ Ιστορικὴ αὕτη συνείδησις ἐπιβάλλεται ως ἐμπειρία ζωῆς ἐκ τῶν ἔξω καὶ κατὰ «συνεργίαν» τῆς ἀνθρωπίνης δεκτικότητος κατ' ἀκολουθίαν ἀφομοιώνεται ὑπὸ τῆς ἐκάστοτε νέας γενεᾶς. Τοιουτοπρόπως ἡ Ἀπο-

κάλυψις ως γεγονός ιστορικὸν καὶ ἀλήθεια ἐπιβαλλομένη ἔξωθεν καὶ γενομένη δεκτὴ κατὰ «συνεργίαν» τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος εἰναι ἀδύνατον νὰ μεταδοθῇ χωρὶς νὰ παραδοθῇ εἰς τὴν ἑκάστοτε ἐπερχομένην γενεάν. Αἱ ἐπικρίσεις τοῦ Harnack κατὰ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, τὴν ὅποιαν ἔχαρακτήρισεν ως εὐρισκομένην ὑπὸ τὴν καταθλιπτικὴν κυριαρχίαν τοῦ Traditionalismus πρέπει νὰ θεωρηθοῦν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἡττον ὡς ἀτυχεῖς¹.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἐν τῇ Δύσει Μεταρρύθμισις εἰσήγαγε νέον πρόβλημα εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας, ἡτοι τὴν ἀνάγκην ἐντοπισμοῦ τῆς πραγματικῆς σχέσεως μεταξὺ τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ παραδόσεως. Εἶναι ἀληθές, ἂν καὶ ἡ Μεταρρύθμισις ἔξηρε τὴν Ἀγίαν Γραφὴν καὶ τὸν ζῶντα λόγον τοῦ Εὐαγγελίου (*viva vox*), ἐν τούτοις ὅτι δὲν ἔθεσεν εἰς δέξιαν διαλεκτικὴν σχέσιν τὴν Ἀγίαν Γραφὴν πρὸς τὴν παράδοσιν ἔξήτει μόνον τὴν ἀνανέωσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως. Ἐδίδετο δῆμως τοιαύτη ὠθησις πρὸς ἔξαρσιν τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἡ ὅποια ἔθεωρεῖτο ἀνεξαρτήτως τῶν δεσμευτικῶν μορφῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ὥστε ὀργάντερον ὁ Νεοπροτεσταντισμὸς ἔθεωρησε τὴν παράδοσιν ως ἔξοβελιστέαν ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Ἡ Μεταρρύθμισις δῆμως οὕτως ἡ ἀλλως ἔδωκε τὴν ἀφορμὴν πρὸς σαφῆ διάκρισιν ὑπὸ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας μεταξὺ Ἀγίας Γραφῆς καὶ παραδόσεως. Ἐνῷ δὲ ἐγένετο ἡ σαφῆς αὐτῆς διάκρισις, συγχρόνως ἐτονίζετο τὸ γεγονός ὅτι αἱ δύο αὐταὶ πηγαὶ ἡ φορεῖς τῆς Ἀποκαλύψεως εἶναι ισόκυροι². Οὕτω ἡ δογματοποίησις τῆς θέσεως ταύτης ως πρὸς τὴν σχέσιν Ἀγίας Γραφῆς καὶ παραδόσεως ἐπήρεασε μετὰ ταῦτα καὶ τὴν ὀρθόδοξον Δογματικήν. Παρὰ ταῦτα δῆμως ἡ παράδοσις ἔξήρθη ὑπὸ τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ ὑπὲρ τὸ δέον λόγῳ τῆς κατὰ συγκεντρωτικὸν καὶ ἱεροκρατικὸν τρόπον ὀργανώσεως αὐτοῦ καὶ τῆς ὑπὸ αὐτοῦ σκληρύνσεως τῆς στάσεως ἔναντι τοῦ Προτεσταντισμοῦ. Ἀγία Γραφὴ καὶ Ἱερὰ Παράδοσις εἰς τὸν Ρωμαιοκαθολικισμόν, ἐνῷ θεωρητικῶς εἶναι ισόκυροι, τελοῦν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ παπικοῦ ἀλαθήτου· κατὰ καιροὺς δὲ ἔξήρθη τόσον πολὺ ἡ ζωὴ τῆς παραδόσεως, διὰ τῆς προβολῆς νέων δογμάτων, ὥστε διεσπάσθη μοιραίως ὁ ὀργανικὸς δε-

1. A. HARNACK, *Das Wesen des Christentums*, σ. 142 ἐ. Πρβλ. P. BRATSIOTIS, *Die Grundprinzipien und Hauptmerkmale der orthodoxen Kirche* σ. 118 ἐ. Πρβλ. F. Loofs, *Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte*, σ. 58 ἐ.

2. DENZINGER, 1501 καὶ 3005. Πρβλ. R. DAUNIS, «Schrift und Tradition», σ. 196 - 97.

σμὸς μεταξὺ Ἀγίας Γραφῆς καὶ Ἰ. Παραδόσεως, πρᾶγμα τὸ ὅποιον συμβαίνει καὶ εἰς τὸν Προτεσταντισμόν, δεδομένου ὅτι οὗτος ὅλως ἀντιθέτως ἀπεδεσμεύθη τῆς παραδόσεως¹. Ὁσάκις καὶ ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων συνεζητεῖτο τὸ θέμα τῆς θεοπνευστίας τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ὑπεισήρχετο λάθρᾳ τὸ αὐτὸν πρόβλημα, ἡτοι τοῦ καθορισμοῦ τῆς σχέσεως μεταξὺ Ἀγίας Γραφῆς καὶ παραδόσεως². Ἐν προκειμένῳ πᾶσα θεωρία περὶ θεοπνευστίας τῆς Ἀγίας Γραφῆς πρέπει νὰ ἀφορμᾶται ἐκ τῆς θεωρήσεως τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ τῆς παραδόσεως ως διαστάσεων εὐρισκομένων ἐν στενῇ ὀργανικῇ ἀλληλουχίᾳ. Ἡ ἔξαρσις τοῦ ἐνὸς φορέως τῆς Ἀποκαλύψεως, ἡτοι τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἡ τῆς παραδόσεως, ὑπὲρ τὸ δέον καὶ ὑπὲρ τὸν ἔτερον φορέα δημιουργεῖ πρόβλημα ως πρὸς τὴν θεωρησιν τῆς θεοπνευστίας ἀφ' ἐνὸς, ἡ ὅποια ἐκλαμβάνεται ἄλλοτε μὲν ως ἔργον ἐκτάκτου ἐνεργείας τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, ἄλλοτε δὲ ως ἔργον ἐπεκτεινόμενον ἀνεξελέγκτως εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας, θέτει δὲ ἀφ' ἔτερου δυσχερείας ως πρὸς τὴν ἔρμηνεαν τῆς Ἐκκλησιολογίας. Διὰ τοῦτο παριστάμεθα μάρτυρες τῶν ἀκροτήτων τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ καὶ Προτεσταντισμοῦ, οἱ ὅποιοι εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἀντιμετωπίσεως θεολογικῶν προβλημάτων δὲν θεωροῦν τὴν Ἀγίαν Γραφὴν καὶ τὴν παράδοσιν ως τὸν αὐτὸν ζωντανὸν κορμὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, ἀλλ' ὑψώνουν τὴν μίαν ἡ τὴν ἄλλην εἰς κυριαρχὸν

1. Οἰκουμενικὸν ἐνδιαφέροντα τοῦ συγχρόνου Προτεσταντισμοῦ ἔδωσαν ἀφορμὴν πρὸς θετικὴν ὑπὸ αὐτοῦ ἀξιολόγησιν τῆς παραδόσεως (βλ. E. SCHLINK, *der kommende Christus*, σ. 196 ἐ.). Ἐξ ἀλλοῦ ἡ περὶ τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως Constitutio τῆς δευτέρας συνόδου τοῦ Βατικανοῦ (*De divina revelatione*) παρουσιάζει καταφανῶς τὴν προσπάθειαν τῆς συνόδου νὰ ἐναρμονίσῃ ὀργανικῶς τὴν Ἀγίαν Γραφήν, παράδοσιν καὶ ἀνωτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἀρχήν. Τονίζεται ἀρκούντως ἡ ἀξία τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ως καὶ ἡ ἀνάγκη μελέτης αὐτῆς, ὑπὸ τὸ φῶς τῆς παραδόσεως (βλ. Κεφ. 3, 11 καὶ 6,25).

2. Κατὰ τὰς συζητήσεις περὶ τῆς θεοπνευστίας τῆς Ἀγίας Γραφῆς ὑπὸ Ἑλλήνων θεολόγων ἔξηρεν θεωρίαι διαφέρουσαι μεταξὺ των. Οὕτω δὲ Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ θεοπνευστία τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἡτο ἔργον ἐκτάκτου καὶ εἰδικῆς πρὸς τοῦτο ἐνεργείας τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Ἡ θέσις δῆμως αὐτὴ θέτει τὴν παράδοσιν εἰς κατωτέραν μοῖραν καὶ ἀρχα αὐτὴν ταύτην τὴν ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν ἐν τῷ συνόλῳ νοούμενην. Διαφόρως δὲ Ε. Ἄντωνιάδης θεωρεῖ τὴν θεοπνευστίαν τῆς Ἀγίας Γραφῆς ως ἔργον τῆς ἐπιστασίας τοῦ Ἀγίου Πνεύματος πρὸς δρθῆν κατανόησιν καὶ ἔρμηνεαν τῶν ἡδη ἀποκαλυφθεισῶν ἀληθειῶν. Κατὰ ταῦτα παράδοσις καὶ Ἀγία Γραφὴ θεωροῦνται ως διαστάσεις ἔχουσαι ὀργανικὸν μεταξὺ τῶν δεσμὸν (βλ. Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, Ἡ θεοπνευστία τῆς Ἀγίας Γραφῆς, Ἀθῆναι 1938 καὶ E. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, Ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς θεοπνευστίας τῆς Ἀγίας Γραφῆς, Ἀθῆναι 1938).

έξουσίαν¹, ρυθμίζουσαν τὴν διατύπωσιν τῶν δογματικῶν ἀληθειῶν κατὰ μορφὴν καὶ περιεχόμενον. Ἡ ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ὅμως ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρίαν καὶ τὴν ἔξουσίαν τῆς προβολῆς τοῦ κύρους τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ τῆς παραδόσεως. Πᾶσα ρωγμὴ ἐντὸς τῆς ὀργανικῆς ἐνότητος μεταξὺ Ἀγίας Γραφῆς καὶ παραδόσεως ὀδηγεῖ μοιραίως τὴν θεολογικὴν σκέψιν εἰς τὴν ἔξαγωγὴν πεπλανημένων ἀπόψεων ὡς πρὸς τὴν αὐθεντίαν καὶ τὸ κῦρος τῶν δογματικῶν ἀληθειῶν τῆς Ἐκκλησίας. Διότι ἐν προκειμένῳ διασπᾶται ἡ συνεχής ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι ζωὴ τῆς παραδόσεως ἐντὸς τῶν μορφῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Ἡ ἀδιάσπαστος συνοχὴ τῆς ζωῆς τῆς παραδόσεως ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι ἐγγυᾶται τὴν δρθήν ἀγγελίαν καὶ διατύπωσιν τῶν δογματικῶν ἀληθειῶν τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἀληθεια τῆς Ἀποκαλύψεως φανερώνεται εἰς τὴν ἴστορίαν, παρέχουσα δχι μόνον γνῶσιν περὶ τῶν μέσων τῆς σωτηρίας, ἀλλ’ αὐτὴν ταῦτην τὴν σωτηρίαν. Προηγεῖται τὸ γεγονός τῆς φανερώσεως καὶ ἄρα τὸ ἴστορικὸν παραδοτέον στοιχεῖον καὶ μετὰ ταῦτα συνεχίζεται διὰ τῆς αὐτῆς πάντοτε ἐμπειρίας ἡ ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ. Ἡ ἐν λόγῳ ζωὴ εἶναι συνεχῆς «μαρτυρίᾳ» καὶ «ἀπαγγελίᾳ» τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως· «Ο Ἰησὸς ἀπὸ ἀρχῆς, δὲ ἀκηδάμεν, δὲ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, δὲ ἐθεασάμεθα καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν, περὶ τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς - καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη καὶ ἑωράκαμεν καὶ μαρτυροῦμεν καὶ ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἥτις ἦν πρὸς τὸν Πατέρα καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν» (Α' Ἰω. 1, 1 - 2).

Κατὰ ταῦτα ὡς βασικὸν κριτήριον τῆς ἀληθείας τῆς Ἀποκαλύψεως πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν προκειμένῳ ίσχύει καλῶς τὸ *primum vivere deinde theologizari*. Ἡ θεολογία βασιζομένη ἐπὶ τῆς ζωῆς τῆς παραδόσεως δύναται νὰ διατυπώσῃ δρθοδόξως τὰς δογματικὰς ἀληθείας τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως. Τὰ βασικὰ κριτήρια τῆς ὑγιοῦς παραδόσεως, πλὴν τῆς ἀδιάσπαστου συνοχῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς κατὰ τὰς διαφόρους ἴστορικὰς φάσεις,

1. Ἡ διατύπωσις ἐν προκειμένῳ τοῦ Π. Τρεμπέλα περὶ τοῦ κύρους τῆς Ἀγίας Γραφῆς πρέπει νὰ θεωρηθῇ δλίγον ἐπικίνδυνος ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὰς συνεπείας ὡς πρὸς τὴν θεώρησιν τῆς δρθοδόξου Ἐκκλησιολογίας· «Μολονότι δὲ ἐκφράζει ἀδιάσπεστον ἀληθειαν δὲ ἀνύγουστινος λέγων, διτὶ δὲ ἐπίστευεν εἰς τὴν Γραφήν, ἐὰν μὴ παρωτρύνετο ὑπὸ τοῦ κύρους τῆς Ἐκκλησίας, ὅμως τὸ κῦρος αὐτῆς ἡ Ἀγία Γραφὴ δὲν ἀντλεῖ ἐκ τῆς Ἐκκλησίας (sic), ἀλλ' ἀμέσως ἐκ τοῦ Θεοῦ τοῦ λαλοῦντος ἐν αὐτῇ. Δὲν δημιουργεῖ ἡ Ἐκκλησία ἐξ ἀντῆς τὴν Ἀγίαν Γραφήν» (βλ. Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Δογματικὴ* τόμ. 1, σ. 102).

ἀναφέρονται εἰς τὸ ἀρχέγονον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς¹, τὴν δργανικὴν ἐνότητα μετὰ τοῦ περιεχομένου τῆς Ἀγίας Γραφῆς, τὴν κατὰ τὰς ἑκάστοτε κρατούσας ἴστορικὰς συνθήκας δυνατότητα προσαρμογῆς καὶ τὴν στενὴν συνάρτησιν τοῦ περιεχομένου αὐτῆς πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀρχήν, ἡ ὅποια δὲν πρέπει νὰ συγκεντρώνεται εἰς μεμονωμένον πρόσωπον ἢ τὴν ἱεραρχίαν, ἀλλὰ νὰ ἐκφράζεται ἐντὸς τοῦ συνόλου πληρώματος τῆς ἱεραρχίας καὶ τοῦ πιστεύοντος λαοῦ. Εἰς περίπτωσιν κατὰ τὴν ὅποιαν τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἀπουσιάζουν ἐκ τῆς ζωῆς τῆς παραδόσεως, τότε εἰς τὴν ἑκάστοτε θεώρησιν τῶν δογματικῶν θεμάτων καὶ τῶν πρακτικῶν κοινωνιῶν προβλημάτων ἔχομεν κατ' ἀνάγκην πεπλανημένα συμπεράσματα, μὴ ἔχοντα οὐσιαστικὴν σχέσιν πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως. Ἐν προκειμένῳ οἱ διαδοτοὶ τῆς θεωρίας τοῦ Harnack, τῆς «συνεποῦς ἐσχατολογίας» καὶ τῆς «μορφοὶστορικῆς» Σχολῆς διαρρηγνύουν τὴν ἐνότητα τοῦ ὀργανικοῦ δεσμοῦ μεταξὺ Ἀποκαλύψεως - ἴστορίας - παραδόσεως - δόγματος· διαρρηγνύοντες δὲ τὴν ἐνότητα ταῦτην ἀπορρίπτουν καὶ τὴν δυνατότητα σχέσεως κατὰ μυστικὸν τρόπον ἴστορίας καὶ Ἀποκαλύψεως καὶ κατὰ συνέπειαν ἀπογυμνώνονται τοῦ μυστηρίου τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς· ἀπογυμνούμενοι ὅμως τοῦ μυστηρίου τούτου, στεροῦνται κατ' οὐσίαν τοῦ ὑγιοῦς κριτηρίου τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνειδήσεως, δυνάμει τοῦ ὅποιου ἀναπτύσσεται δρθῶς πᾶσα δογματικὴ ἀληθεια, τῆς ὅποιας τὸ κῦρος προέρχεται ἐκ τῆς ζωῆς καὶ δχι ἐκ τῆς θεωρητικῆς δυνατότητος τοῦ διασκεπτικοῦ νοῦ. Δύναται οὕτως ἡ ἀλλως νὰ ὑπάρξῃ μορφολογικῶς δρθὴ διατύπωσις εἰς τὸ δόγμα, ἡ μὴ στενὴ κοινωνία ὅμως τοῦ θεολογοῦντος μετὰ τοῦ μυστηρίου τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς θέτει εἰς ἀχρηστίαν τὴν γνῶσιν ταῦτην, πολλάκις μάλιστα ὀδηγεῖ τοῦτον εἰς

I. Πρβλ. ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, «Ἐλεγχον 4, 33, 8, PG 7, 1077B: «Γνῶσις ἀληθὴς ἡ τῶν Ἀποστόλων διδαχὴ καὶ τὸ ἀρχαῖον τῆς Ἐκκλησίας σύστημα κατὰ παντὸς τοῦ κόσμου». Ἐν προκειμένῳ δ Von Campenhausen λίαν προσφιῶς καὶ χαρακτηριστικῶς ἐπεσῆμαν δύο θεμελιώδη γνωρίσματα τῆς παραδόσεως· ἡ Ἐκκλησία κατ' ἀρχὴν λαβοῦσσα τὴν ἐν Χριστῷ ἀποκαλυψθεῖσαν ἀληθειαν καὶ προβάλλουσαν αὐτὴν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς αὐτῆς, οὐδέποτε παρουσίασε κινήσεις πρὸς ἀποβολὴν ἡ ἀλλοίωσιν τῆς ἐν λόγῳ ἀληθείας. Ἡ Κ. Διαθήκη βεβαίως ἐν σχέσει πρὸς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην προσέφερεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τὸ νέον καὶ ριζοσπαστικὸν στοιχεῖον. Τὸ περιεχόμενον δημοσίευσαν τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας ἀντικατεστάθη δι' ἄλλου. Ἐπίσης τὸ πνεῦμα τῆς παραδόσεως δεχόμενον καὶ ἐνυλῶνον ἐν ἔκυρῳ τὴν ἐν Χριστῷ ἀληθειαν οὐδὲν ἔτερον κριτήριον, ἐκτὸς τῆς Ιδίας ζωῆς αὐτοῦ, ἔχει ἀνάγκην πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς ἀληθείας αὐτῆς. Βλ. H. F. v. CAMPENHAUSEN, *Tradition und Leben*, σ. 14 ἐ.

πράξεις μισαλλοδοξίας, φανατισμοῦ καὶ σκληροκαρδίας. Διότι primum vivere deinde theologizari. Κατὰ συνέπειαν ἡ ζωὴ τῆς παραδόσεως δὲν ἀποτελεῖ συσσώρευσιν στοιχείων, ἀλλὰ δυναμικήν προβολὴν τοῦ οὐσιώδους πυρῆνος τοῦ σωτηριάδους ἐν Χριστῷ ἔργου. 'Ἐν προκειμένῳ εἶναι λίαν χαρακτηριστικὴ ἡ διατύπωσις τοῦ Μ. Βασιλείου κατὰ τὴν ὅποιαν ἡ 'Εκκλησία πλὴν τῶν ἐκ τῆς ἐγγράφου παραδόσεως «δογμάτων καὶ κηρυγμάτων», πολλὰ δόγματα «παρεδέξατο ἐν μυστηρίῳ». Τὰ δόγματα θεωροῦνται ὡς ἀλήθεια ἐνυπάρχουσαι μυστικῶς ἐντὸς τῆς λατρευτικῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας, μακρὰν τῆς βεβήλου περιεργείας¹. Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὁρθῶς τὰ τρία ἔξελικτικὰ ὄργανικῶς συνδεόμενα στάδια, διὰ τῶν ὅποιων ἡ 'Εκκλησία διδηγεῖται εἰς τὴν δογματικὴν διατύπωσιν πάσης σωτηριολογικῆς ἀληθείας: 1) τὸ γεγονός τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳ, ἥτοι ἡ σάρκωσις, ὁ σταυρικὸς θάνατος καὶ ἡ ἀνάστασις, 2) τὴν ὁμοιογίαν πίστεως εἰς τὸν ἀναστάντα, ὡς κύριον καὶ σωτῆρα καὶ 3) τὴν θεωρητικὴν συστηματικὴν ἐκφορὰν τῆς πίστεως. Τὰ στάδια ταῦτα δύνανται ν' ἀπέχουν μεταξὺ των χρονικῶς, πλὴν ὅμως ἡ ἐγγύησις τοῦ ὄργανικοῦ μεταξὺ των δεσμοῦ εἶναι ἡ ζωὴ τῆς παραδόσεως, ἡ ὅποια ἐν τελευταίῃ ἀναλύσει εἶναι ἡ ζῶσα ἴστορικὴ ἐν 'Αγίῳ πνεύματι κοινωνία τῆς 'Εκκλησίας.

1. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος* 27, 66, PG 32, 188A. 189B: «Τῶν ἐν τῇ 'Εκκλησίᾳ πεφυλαγμένων δογμάτων καὶ κηρυγμάτων τὰ μὲν ἐκ τῆς ἐγγράφου παραδόσεως ἔχομεν, τὰ δὲ ἐκ τῆς τῶν ἀποστόλων παραδόσεως διαδοθέντα ἡμῖν ἐν μυστηρίῳ παρεδεξάμεθα». «Ἄλλο γάρ δόγμα καὶ ἄλλο κηρυγμα, τὸ μὲν γάρ σιωπᾶται τὰ δὲ κηρύγματα δημοσιεύεται. Σιωπῆς δὲ εἰδος καὶ ἡ ἀσάφεια, ἡ κέχρηται ἡ Γραφή». Πρβλ. R. SEEBERG, *Dogmengeschichte*, τόμ. 4/2, σ. 940 - 41.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΣΩΤΗΡΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΤΟΥ ΔΟΓΜΑΤΟΣ

1. Τὸ τριαδικὸν καὶ χριστολογικὸν δόγμα ὡς τὸ κέντρον τῆς σωτηριολογίας.

'Η ὑψίστη δογματικὴ ἀλήθεια τῆς 'Ορθοδόξου Καθολικῆς 'Εκκλησίας ἐκφράζεται κυρίως καὶ κατ' ἔξοχὴν εἰς τὴν περὶ 'Αγίας Τριάδος καὶ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ 'Ι. Χριστοῦ διδασκαλίαν. 'Η "Εκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὁρθοδόξου πίστεως" Ιωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἡ ὅποια ἀποτελεῖ ἐπιτομὴν τῶν δογμάτων τῆς 'Ορθοδοξίας, ἔχει ὡς κορμὸν τὸ τριαδικὸν καὶ χριστολογικὸν δόγμα. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ περὶ 'Αγ. Τριάδος καὶ 'Ι. Χριστοῦ διδασκαλία τῶν 'Ελλήνων πατέρων συνδέεται ἀρρήκτως πρὸς τὴν σωτηριολογίαν καὶ 'Εκκλησιολογίαν. 'Ως ἐκ τούτου δὲ ὀσάκις ἀντιμετωπίζεται τὸ σωτηριολογικὸν πρόβλημα γίνεται ἐκτενῆς λόγος περὶ ἀνθρώπου καὶ ἀμαρτίας. Οὕτω ἡ ἀποψίς τοῦ Kliefoth, κατὰ τὴν ὅποιαν ἡ ἴστορία τῶν Δογμάτων δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς τρεῖς κυρίους κύκλους, ἥτοι 1) εἰς τὸν ἔλληνικὸν ὁρθόδοξον κύκλον, ὃπου ἐπικρατεῖ ἡ θεολογία, 2) εἰς τὸν δυτικὸν ρωμαιοκαθολικὸν κύκλον, ὃπου ἐπικρατεῖ ἡ ἀνθρωπολογία καὶ 3) εἰς τὸν προτεσταντικὸν δυτικὸν κύκλον, ὃπου ἐπικρατεῖ ἡ σωτηριολογία, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς μὴ ἀνταποκρινομένη πρὸς τὰ πράγματα καὶ ὡς ἀποτέλεσμα γενικεύσεως ἡ ἔξαρσεως ὡρισμένων χαρακτηριστικῶν τῆς θεολογικῆς σκέψεως εἰς τοὺς ἐν λόγῳ τρεῖς κύκλους¹. Διότι ἡ ὁρθόδοξος Δογματικὴ ἔξαρσουσα τὴν περὶ 'Αγίας Τριάδος διδασκαλίαν καὶ τὴν Χριστολογίαν ἔχει πάντοτε πρὸς ὁφθαλμῶν τὴν ἀν-

1. Εἰς τοὺς τρεῖς τούτους τύπους τῆς θεολογικῆς σκέψεως δὲ Kliefoth προσέτει καὶ τὸν σύγχρονον, δ ὅποιος ἀναφέρεται εἰς τὴν 'Εκκλησιολογίαν καὶ ἐσχατολογίαν. Bλ. F. KANTZENBACH, *Evangelium und Dogma*, σ. 156. Πρβλ. A. ADAM, *Dogmengeschichte*, τόμ. 1, σ. 17.

Θρωπολογίαν και σωτηριολογίαν, οι όποιαι τοποθετοῦνται ἐντὸς ἐκκλησιαστικῶν πλαισίων.

Τὸ κέντρον ἐν προκειμένῳ τῆς σωτηριολογίας εὑρίσκεται εἰς τὴν περὶ Ἰ. Χριστοῦ διδασκαλίαν τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας· τὸ πρόσωπον και τὸ ἔργον Αὐτοῦ συνδέεται ἀρρήκτως πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα και τὸ ἔργον τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Δυνάμει δὲ τοῦ ἔργου τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ θεωρεῖται ἡ περὶ ἀνθρώπου και Ἐκκλησίας πραγματικότης. Ἡ πίστις εἰς τὴν παρουσίαν και τὸ ἔργον τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἔξεφράζετο εἰς τὰς ὄμολογίας πίστεως ἡ εἰς τὰ βαπτιστήρια σύμβολα. Ἡ ἀποκαλυψθεῖσα δῆλη διδασκαλία περὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ ἀπετέλει τὴν ἐμπειρίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι προηγήθησαν θεωρητικὰ ἐνδιαφέροντα ἡ θεωρητικαὶ συλλήψεις ἀφορῶσαι εἰς τὴν περὶ Ἀγίας Τριάδος και Ἰ. Χριστοῦ διδασκαλίαν. Ρίζαν πάσης περαιτέρω περὶ τὰ θέματα ταῦτα θεολογικῆς ἐμβαθύνσεως και ἀναπτύξεως ἀπετέλει αὐτῇ ἡ ἐμπειρία τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας, ἡ ὅποια ἔξεδηλώνετο διὰ τῆς δοξολογίας τοῦ ὄντος τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ, διὰ τῶν ὄμολογιῶν τῆς πίστεως και τῶν μετὰ ταῦτα διαμορφωνομένων βαπτιστηρίων συμβόλων. Τὰ κείμενα τῆς Κ. Διαθήκης ὡς και τῶν Ἀποστολικῶν πατέρων ἔχουν νὰ παρουσιάσουν ποικιλίαν τοιούτων ὄμολογιῶν και βαπτιστηρίων συμβόλων¹. Κατὰ ταῦτα ἡ παράδοσις προηγεῖται πάσης ἀληγορίας ἐκδηλώσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς ἡ ζωὴ τῆς παραδόσεως ἀποτελεῖ αὐτὸ τὸ γεγονός τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, προβάλλεται δὲ μετὰ ταῦτα πᾶσα περαιτέρω ἀνάπτυξις τῆς ἀληθείας τοῦ δόγματος και οὕτω ἡ παράδοσις ἀποβαίνει ὁ συντηρητής τῆς ἀληθείας και τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἡ ὅποια οὕτως ἡ ἄλλως εἶναι ἡ καρδία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς· τρέφεται δῆλος και ζῆται ἡ καρδία, ἐπειδὴ ζῆται ὁλόκληρον τὸ σῶμα και ζῆται ὁλόκληρον τὸ σῶμα ἐπειδὴ ζῆται ἡ καρδία.

Ἡ Ἰστορία τῶν Δογμάτων ἐρευνᾷ τοὺς ἔξελικτικοὺς τύπους τῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ, τοὺς ὅποιους ἐπισημαίνει κατ' ἀρχὴν εἰς τὰ μονομερῆ χριστολογικὰ βαπτιστήρια σύμβολα (πίστις εἰς τὸν Ἰ. Χριστόν, ὡς Κύριον, Ἀναστάντα, Υἱὸν τοῦ Θεοῦ και σωτῆ-

2. Ἐν προκειμένῳ δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν περὶ τοιαῦτα θέματα· δύναται νὰ ἐδη κανεὶς λεπτομερεῖας παρὰ Ἰ. ΚΑΡΜΙΡΗ, *Tὰ δογματικὰ και συμβολικὰ μνημεῖα*, τόμ. 1, σ. 36-46. Βλ. ἐπίσης H. LIETZMANN, *Geschichte der alten Kirche*, Berlin 1936 και J. KELLY, *Early Christians Creeds*, London 1960².

ρα), τὰ διμερῆ βαπτιστήρια σύμβολα (πίστις εἰς Πατέρα και Υἱὸν) και τὰ τριμερῆ σύμβολα (πίστις εἰς Πατέρα, Υἱὸν και Ἀγίον Πνεῦμα)· οὕτως ἡ ἄλλως δμως θὰ ἦτο σφάλμα κατὰ τὴν ἐρευναν ταῦτην νὰ διέδῃ κανεὶς ἀλλοιώσεις ἡ ἐκτροπάς ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ περὶ τῆς σωτηρίας κηρύγματος. Διότι ἡ πρώτη χριστιανικὴ κοινότης τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας ἀναλόγως τῶν ἐκάστοτε ἀναγκῶν ἡ προσβολῶν κατὰ τῆς ἐν Χριστῷ ἀληθείας διεμόρφωνε τὸν τύπον τῆς ὄμολογίας πίστεως, ὁ όποιος πάντοτε κατ' οὐσίαν ἦτο δ αὐτός, οὕτε δὲ δύναται τόσον εὐχόλως και ἐντὸς γενεᾶς ἡ γενεῶν νὰ ἀλλοιωθῇ τὸ περιεχόμενον οἰασδήποτε μορφῆς θρησκευτικῆς ζωῆς, ὡς ἀλλάσσονται τὰ ἐνδύματα. "Ἐπειτα, ἀς σημειωθῇ διτὶ τὸ ἔργον τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας εἰς δλα τὰ κείμενα παρουσιάζεται ως ἔργον ἐπιτελούμενον ὑπὸ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι. Ἡ ὑπὲρ τὰ ἄλλα πρόσωπα κατ' ἀρχὴν ἔχαρσις τοῦ προσώπου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, ὡς Κυρίου και σωτῆρος εἶναι λίαν αὐτούθιος, δεδομένου διτὶ ἡ σωτηρία ἔχει ως κέντρον τὰ ἴστορικὰ γεγονότα τῆς σαρκώσεως, τοῦ σταυρικοῦ θανάτου και τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. Ἐπὶ παραδείγματι, εἰς πᾶσαν προβολὴν τοῦ ἔργου τῆς σωτηρίας ἐπισημαίνεται ἡ παρουσία τοῦ Ἀγίου Πνεύματος· ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς παρουσίας ταύτης διαμορφώνεται εἰς πολὺ μεταγενεστέρους χρόνους ἀπὸ τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας ὑπὸ τῆς θεολογίας τῶν Καππαδοκῶν θεολόγων ἡ ἔννοια τοῦ προσώπου τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Ἡ διδασκαλία δμως περὶ τῆς δημιουργικῆς παρουσίας τοῦ Ἀγίου Πνεύματος εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας εἶναι τόσον ἔκδηλος, ώστε εἶναι ἀπορίας ἄξιον ἐάν θελήσῃ κανεὶς τὴν μεταγενεστέραν περὶ Ἀγίου Πνεύματος διδασκαλίαν νὰ ἔξαρτησῃ ἐξ ἄλλων παραγόντων και δχι ἐκ τῆς δυνατῆς ταύτης ρίζης, ἢτοι τῆς παρουσίας τοῦ Ἀγίου Πνεύματος εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας. Ἡ Χριστολογία κατέχει πάντοτε τὴν ἐπίκεντρον θέσιν εἰς τὰς ὄμολογίας πίστεως ἡ τὰ βαπτιστήρια σύμβολα, συνδέεται δὲ στενότατα πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς περὶ Ἀγίας Τριάδος διδασκαλίας. Διότι ἡ τυχὸν παρεμηνεία τοῦ ἔργου και τοῦ προσώπου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ θὰ είχει ἀντίστοιχον ἀστοχίαν εἰς τὴν θεώρησιν τῆς θέσεως τοῦ δευτέρου προσώπου, ἢτοι τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν Ἀγίαν Τριάδα¹. Ἔξ ἐπόψεως δὲ κατανοήσεως τοῦ περιεχομένου τῆς ἐν

1. Ἡ περὶ Ἀγίας Τριάδος διδασκαλία εἶχε διαμορφωθῆ ἡδη εἰς τὴν λειτουργικὴν πρᾶξιν τῆς Ἐκκλησίας (βλ. π.χ. *Ρωμ. 8, 34· Α' Κορινθ. 15, 3-8· Φιλιπ. 2, 5 - 18· Α' Τιμ. 3, 16· Β' Τιμ. 2, 8· Διδαχὴ 7, 1· ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ, Πρόδ. Κορινθ. Α' 46, 6· ΙΓΝΑΤΙΟΥ, Πρόδ. Εφεσ. 20, 2· Πρόδ. Τραχ. 19, 1-2· ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, Απολ. Α', 13). 'Ο*

Χριστῷ σωτηρίας πρέπει νὰ σημειώσωμεν τὸ ἔξῆς ἀξιοπαρατήρητον· ἡ ἔξέλιξις ὡς πρὸς τὴν ὁρολογίαν καὶ μορφολογίαν τοῦ τριαδικοῦ καὶ χριστολογικοῦ δόγματος δὲν ὑπηγορεύθη μόνον ἐκ τῆς ἀνάγκης ἀποκρούσεως τῶν αἰρέσεων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐν λόγῳ ἔξελίξεως ἔξεδηλώνετο ὑγιῶς ἡ ζῶσα πραγματικότης τῆς Ἐκκλησίας καὶ οὕτω κατὰ τὰς ἔκάστοτε ἀνάγκας καὶ ἀφορμάς ἐτονίζετο ἡ οὐσιαστική πλευρὰ τοῦ σωτηριώδους ἐν Χριστῷ γεγονότος. Ἡ σωτηριολογία δὴ. ἢτο πάντοτε τὸ ἐπίκεντρον τοῦ ἐνδιαφέροντος, αἱ δὲ ἔκφράσεις αὐτῆς ἡσαν ἔκδηλώματα τοῦ ζωντανοῦ τούτου ἐνδιαφέροντος. Ἐν προκειμένῳ τὸ κυριαρχοῦν στοιχεῖον εἰς τὸν ἄγῶνα κατὰ τῆς ἔκάστοτε προσβολῆς τοῦ δόγματος ἢτο ἡ ἔξαρσις τοῦ ἀληθινοῦ σωτηριολογικοῦ περιεχομένου τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὅχι μόνον ἡ θεωρητικὴ τῷ τρόπῳ ἀπόκρουσις τῆς ὑπὸ τῶν αἰρέσεων γινομένης προσβολῆς. Καὶ δταν ἀκόμη ἀπουσίαζον αἱ κατὰ τοῦ δόγματος προσβολαὶ, ἡ ζῶσα ἐμπειρία τοῦ περιεχομένου τοῦ δόγματος ἔξεδηλώνετο μετὰ τῆς αὐτῆς ἐντάσεως ὡς πίστις ἡ ὅμοιογία πίστεως ἐντὸς τῶν κύλπων τῆς ἔκκλησιαστικῆς ζωῆς. Ὁ ὑγιῆς δὴ. ὄργαν-

¹. Χριστὸς ἐπιστεύετο καὶ ὅμοιογείτο ὡς Γίδες Θεοῦ, μονογενής, Κύριος, σωτὴρ. Προέντος τοῦ χρόνου παρουσιάσθη θεωρητικωτέρα καὶ θεολογικωτέρα διατύπωσις χριστολογικῶν καὶ τριαδικῶν δρῶν. Ὁ Εἰρηναῖος ἀναλύει τὸ ἥδη ἐμπειρικῶς βιούμενον γεγονός τῆς σωτηρίας δυνάμει τοῦ ἔργου τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ(βλ. ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, "Ἐπίδειξιν 3· α' Εδέχθημεν τὸ βάπτισμα διὰ τὴν ἀφεσιν τῶν ἀμαρτιῶν εἰς τὸ δνομα τοῦ Θεοῦ πατρὸς καὶ τοῦ Ἱ. Χριστοῦ τοῦ σαρκωθέντος καὶ σταυρωθέντος καὶ ἀναστάντος Γίδον τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν τῷ Ἀγίῳ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ», κατὰ μετάφρασιν Ι. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ, Θεσσαλονίκη 1965. Πρβλ. καὶ ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, "Ἐλεγχον 1, 10, 1, PG 7, 549 AB). Ὁ Ὁριγένης καὶ ὁ Τερτυλλιανὸς ἀποτελοῦν σταθμὸν εἰς τὴν διὰ θεολογικῶν δρῶν ἀνάπτυξιν τῆς περὶ Ἀγίας Τριάδος διδασκαλίας ὁ δρός τριάς ἀναλύεται καὶ εἰς τὰ συστατικά του. Ὁ Πατὴρ, δὲ Γίδες καὶ τὸ "Ἀγίου Πνεύμα ὑπὸ τοῦ Ὁριγένους καλοῦνται ὑποστάσεις· τὸ λατινικὸν substantia ἀποδίδεται ἐν προκειμένῳ διὰ τοῦ δρου ὑπόστασις. Ὁ Ὁριγένης δέχεται εἰδός τι ὑποταγῆς (subordinationismus), θεωρῶν τὸν Γίδον ὡς «ἀτμίδα» τῆς δυνάμεως τοῦ Πατρὸς καὶ «ἀπόρροιαν εἰλικρινῆ τῆς παντοκρατορικῆς δόξης Αὐτοῦ»(βλ. ΟΡΙΓΕΝΟΥΣ, Κατὰ Κέλσου 8, 12· «Ἐναὶ οὖν Θεόν, ὡς ἀποδεδώκαμεν, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Γίδον θεραπεύομεν καὶ μένει ἡμῖν ὁ πρὸς τοὺς ἀλλούς ἀτενής λόγος... θρησκεύομεν οὖν τὸν Πατέρα τῆς ἀληθείας καὶ τὸν Γίδον τὴν ἀληθειαν, ὅντα δύο τῇ ὑποστάσει πράγματα, ἐν δὲ τῇ ὅμοιοις καὶ τῇ συμφωνίᾳ καὶ τῇ ταυτότητι τοῦ βουλήματος· ὡς τὸν ἔωρακότα τὸν Γίδον, ὅντα ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτήρα τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ». Πρβλ. ΟΡΙΓΕΝΟΥΣ, Περὶ ἀρχῶν 1, 1· βλ. ἐπίσης ΟΡΙΓΕΝΟΥΣ, Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην 13, 25· «Ἐκείνων γάρ ἐστι τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ καὶ ἀπαύγασμα οὐ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τῆς δόξης αὐτοῦ, καὶ τοῦ ἀιδίου φωτὸς αὐτοῦ, καὶ ἀτμίς οὐ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, καὶ ἀπόρροια εἰλικρινῆς τῆς παντοκρατορικῆς δόξης αὐτοῦ». Βλ. καὶ 2,10,6·² «Ημεῖς μέντοι γε τρεῖς ὑποστάσεις πειθόμενοι τυγχά-

σμὸς ἔκδηλώνει πάντοτε τὰ γνήσια αὐτοῦ γνωρίσματα, ὑφιστάμενος δὲ ἐπίθεσιν ἐκ τῶν ἔξω στρατολογεῖ δλας τὰς ὑγιεῖς δυνάμεις πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς προσβολῆς καὶ ἀνάδειξιν τῆς κατὰ φύσιν ζωῆς. Οὗτω ὁ ἔκκλησιαστικὸς ὄργανισμὸς ἔκδηλώνει ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν τὸ περιεχόμενον τῆς ζωῆς του, συνιστάμενον εἰς τὸ ἐν Χριστῷ σωτηριώδες ἔργον. Ἡ ἔκάστοτε δὲ εἰδολογικὴ ἔκφορά τοῦ δόγματος γίνεται κατόπιν ἀναλύσεως τούτου τοῦ σωτηριολογικοῦ περιεχομένου τῆς ἔκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ ὅχι κατόπιν ἐφευρέσεως ἡ δανεισμοῦ θύραθεν φιλοσοφικῶν καὶ θρησκευτικῶν στοιχείων.

Κατὰ ταῦτα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ θεολογία τοῦ A. Ritschl καὶ A. Harnack παρουσίασε τὴν πλέον χαρακτηριστικὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν συνείδησιν περὶ τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας τῆς ἔκκλησιαστικῆς παραδόσεως. Ὁ A. Harnack ἔθεωρησε τὸ χριστολογικὸν δόγμα ὡς καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν πατέρων περὶ τῆς θέσεως τοῦ δευτέρου προσώπου τῆς Ἀγίας Τριάδος εἰς τὸ δλον σωτηριολογικὸν δρᾶμα ὡς τὴν κατ' ἔξοχὴν παρέκκλισιν ἐκ τοῦ γνησίου Εὐαγγελίου τοῦ Ἱ. Χριστοῦ· διεῖδεν εἰς τὴν διδασκαλίαν ταύτην τῆς ἔκκλησιαστικῆς παραδόσεως τὸν πλήρη ἔξελληνισμὸν καὶ τὴν μετατροπὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς φυσικήν, μαγικήν θρησκείαν. Ἡ διδασκαλία τῶν συνόδων καὶ τῶν πατέρων περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου καὶ τῆς δι' αὐτῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου, περὶ τῆς ἐνώσεως ἐν Χριστῷ τῶν δύο φύσεων, τῆς ἀν-

νειν, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Γίδον καὶ τὸ "Ἀγίου Πνεύμα, καὶ ἀγένητον μηδὲν ἔτερον τοῦ Πατρὸς εἰναι πιστεύοντες, ὡς εὐσεβέστερον καὶ ἀληθὲς προσιέμεθα τὸ πάντων διὰ τοῦ Λόγου γενομένων, τὸ "Ἀγίου Πνεύμα πάντων εἰναι τιμιώτερον καὶ τάξει πάντων τῶν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ Χριστοῦ γεγενημένων". Πρβλ. καὶ Περὶ ἀρχῶν 1, 1-2). Κατὰ τὸν Τερτυλλιανὸν ὁ Πατὴρ, δὲ Γίδες καὶ τὸ "Ἀγίου Πνεύμα θεωροῦνται ἐν πλήρει ἐνότητι καὶ διακρίσει (βλ. ΤΕΡΤΥΛΙΑΝΟΥ, *Adversus Prætream* 2, PL 2, 180B· «Tres autem non statu, sed gradu, nec substantia et unius status, et unius potestatis». Βλ. καὶ PL 2, 187C «... nec divisione alium, sed distinctione; quia non sit idem Pater et Filius, vel modulo alius ab alio. Praeter enim tota substantia est, Filius vero derivatio totius et portio»). Κατὰ ταῦτα βάσει τῆς ἔμπειρης τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας, τῶν πρώτων θεολογικῶν συλλήψεων, τῶν βαπτιστηρίων συμβόλων καὶ τῶν ἀποφάσεων τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ἡ περὶ Ἀγίας Τριάδος διδασκαλία καὶ Χριστολογία ἀνεπτύχθησαν διὰ πλουσίας θεολογικῆς σκέψεως καὶ διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῆς σαφοῦς διακρίσεως τῶν δρῶν οὐσία, ὑπόστασις, φύσις, πρόσωπον κ.λ.π. (βλ. Ιω. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Κεφάλαια φιλοσοφικά*, PG 94, 605 - 816 καὶ "Ἐκδ. Ορθοδ. πλοτεως 1, 8, PG 94, 808-833. Πρβλ. A. CRILMEIER, *Die theologische und sprachliche Vorbereitung der christologischen Formel von Chalkedon*, σ. 202).

θρωπίνης καὶ θείας, ὡς βάσεως τῆς κηρυττομένης σωτηρίας, περὶ τῆς ἀθανασίας, ἀφθαρσίας καὶ μετοχῆς εἰς τὴν θεότητα τοῦ Ἰ. Χριστοῦ ἀποτελεῖ, κατ' αὐτὸν, προϊὸν ἐλληνικῶν καὶ συγκρητιστικῶν παγανιστικῶν ἀντιλήψεων. Οὗτος ὑποστηρίζει δὲ τὸ χριστολογικὸν δόγμα παρουσιάζει τὴν σωτηρίαν ὡς συντελουμένην μαγικῶς, φυσιοκρατικῶς, μυστικῶς καὶ μηχανικῶς. Πρόδρομος, κατὰ τὸν Harnack, τῆς διαμορφωθείσης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ταύτης διδασκαλίας εἶναι, μετὰ τὸν Ἰγνάτιον φυσικῷ τῷ λόγῳ, ὁ Εἰρηναῖος¹. Οὗτο, κατ' αὐτὸν, ἡ Ἐκκλησία ἔξελληνισθεῖσα καὶ θεμελιώσασα ἐλληνικῆς ἀντιλήψεως σωτηριολογίαν ἀπεμακρύνθη τῆς διδασκαλίας τῆς πρώτης χριστιανικῆς κοινότητος².

Οὗτο ἡ Σχολὴ τοῦ Harnack ἔθεωρησε τὴν γένεσιν καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ τριαδικοῦ καὶ χριστολογικοῦ δόγματος ὡς ἔξαρτηθείσας δργανικῶς ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων τοῦ περιβάλλοντος κόσμου τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ θεωρία τοῦ Harnack στερούμενη ἐκκλησιαστικοῦ φρονήματος μοιραίως ἔθεμελιώθη ἐπὶ βεβιασμένων συμπερασμάτων, τὰ ὅποια ἔξήχθησαν ἐκ τῆς μελέτης τοῦ φιλοσοφικοῦ καὶ εἰδωλολατρικοῦ περιβάλλοντος, ἔθεωρήθησαν δὲ δὲ διὰ τὴν ἴσχυνταν τῆς οὐσίας τοῦ περιεχομένου τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος. Εἰς τί συνίσταται δμως ἡ ἀστοχία δσον ἀφορᾶ εἰς τὴν ἀκριβῆ ἐκτίμησιν τῆς οὐσίας τοῦ δόγματος; Τὸ κύριον σημεῖον τὸ ὅποῖον ἀπησχόλησε τὸν Harnack ἵτο ἡ περὶ σωτηρίας διδασκαλία τῆς δρθοδόξου διδασκαλίας, ἡ ὅποια κατ' αὐτὸν ὑπέστη πλήρη ἔξελληνισμὸν λόγῳ τῆς στενοτάτης σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὴν «φιλοσοφικὴν Χριστολογίαν». Κατὰ ταῦτα, ὡς ἴσχυρίζεται καὶ ὁ A. Ritschl, ὁ ἔξελληνισμὸς δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ μόνον μορφολογικῶς, ἀλλὰ καὶ κατὰ περιεχόμενον ὁ Harnack ἐν προκειμένῳ οὐδὲν θετικὸν στοιχεῖον διείδειν εἰς τὴν

1. ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, "Ἐλεγχος 3, 18, 7, PG 7, 937AB: «Καὶ εἰ μὴ συνηνώθῃ ὁ ἄνθρωπος τῷ θεῷ οὐκ ἂν ἥδυνήθῃ μετασχεῖν τῆς ἀφθαρσίας». Βλ. καὶ 3, 19, 2, PG 7, 939B: «Εἰς τοῦτο γάρ ὁ Λόγος ἄνθρωπος (ἐγένετο), ἵνα δὲ ἄνθρωπος τὸν Λόγον χωρήσας καὶ τὴν υἱόθεσίν λαβών υἱὸς γένηται Θεοῦ» καὶ 4, 20, 5, PG 7, 1035 BC: «Ωσπερ οἱ βλέποντες τὸ φῶς ἐντός εἰσι τοῦ φωτὸς καὶ τῆς λαμπρότητος αὐτοῦ μετέχουσιν, οὗτοι οἱ βλέποντες τὸν Θεόν, ἐντός εἰσι τοῦ Θεοῦ, μετέχοντες αὐτοῦ τῆς λαμπρότητος.... ζωῆς οὖν μεθέξουσιν οἱ δρῶντες τὸν Θεόν».

2. A. HARNACK, *Das Wesen des Christentums*, σ. 144 ἐ. Τοῦ αὐτοῦ, *Dogmengeschichte*, τόμ. 2, σ. 44 - 67· 157 ἐ. *Dogmengeschichte*, τόμ. 1, σ. 550 - 613. Βλ. E. BRUNNER, *Der Mittler*, σ. 219 ἐ.

δρθοδόξον δογματικὴν διδασκαλίαν¹. Οὗτος μετὰ τοῦ Ritschl ὑπεστήριξεν δὲ τὸ ὑποτικός βίος τῆς δρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ τὸ πλέον ἀρνητικὸν σημεῖον τῆς δρθοδόξου πνευματικότητος²: ἐπέμενεν δμως οὕτως ἡ ἄλλως ἐπὶ ὥρισμένων σημείων τῆς δογματικῆς διδασκαλίας χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπὸ δψιν τὴν σύνολον θεώρησιν τῆς δρθοδόξου παραδοσεως. Ἡ δρθοδόξος διδασκαλία ὡς πρὸς τὰ κεντρικὰ αὐτῆς δόγματα δὲν ἀνεπτύχθη εἰς σύστημα παρ' ὅλον δὲ δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς συνοπτικάς δογματικάς ἐκθέσεις τὰ ἔργα Περὶ ἀρχῶν τοῦ Ὁριγένους, Κατηχήσεις τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, Κατηχητικὸν τὸν μέγαν Γρηγορίου τοῦ Νύστης καὶ Ἐκδοσιν ἀκριβῆ τῆς δρθοδόξου πίστεως Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Διὰ τὴν ἐπισήμαντιν δμως τῆς δρθοδόξου σωτηριολογίας ἀπαιτεῖται πολλὴ προσοχὴ ἐκ μέρους τοῦ δρθοδόξου θεολόγου πρὸς συστηματοποίησιν τῶν ἀναφερομένων τῆς διδασκαλίας.

Ο Harnack ἐν προκειμένῳ δὲν κατώρθωσε νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς ὡς ἄνω δυσχερείας φαίνεται δὲ παρανοεῖ τέσσαρα κύρια σημεῖα τῆς δρθοδόξου δογματικῆς διδασκαλίας¹) τὸ νόημα τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳ, 2) τὴν ἀνθρωπολογίαν καὶ τὴν περὶ ἀμαρτίας διδασκαλίαν, 3) τὴν περὶ ἐλευθερίας καὶ πίστεως δρθοδόξου διδασκαλίαν καὶ 4) τὴν δρθοδόξον Ἐκκλησιολογίαν καὶ πνευματικότητα. Τὰ ἐν λόγῳ σημεῖα ἔχουν ἀρρηκτὸν σχέσιν πρὸς τὸ τριαδικὸν καὶ χριστολογικὸν δόγμα.

Ο Harnack ἐντοπίζει τὸ νόημα τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳ εἰς τὴν περὶ ἀνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου διδασκαλίαν καὶ εἰς τὴν δι' αὐτῆς θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου, εύρισκων δέ, φυσικῷ τῷ λόγῳ, παραλλήλους ἰδέας εἰς τὸ φιλοσοφικὸν καὶ θρησκευτικὸν περιβάλλον τοῦ συγκρητισμοῦ, ίσχυρίζεται ἐντόνως δὲ δημιουργίας τῆς δογματικῆς διδασκαλίας ὡς πρὸς τὸ βασικὸν τοῦτο σημεῖον ὑπέστη πλήρη ἔξελληνισμὸν ἡ ἡλιοτιάθη σοβαρῶς ἐκ τῶν παγανιστικῶν περὶ σωτηρίας ἀντιλήψεων. Διότι, κατ' αὐτόν, διδασκαλία αὐτῆς παρουσιάζει τὸ γεγονός τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳ ὡς ἔργον φυσικόν, μηχανικόν καὶ μαγικόν. Τὴν ἐλληνικὴν αὐτὴν περὶ σωτηρίας ἀντιλήψιν, κατ' αὐτόν, δὲν ἐκπροσωπεῖ μόνον ὁ Ἀθανάσιος ἡ οἱ μεταγενέστεροι αὐτοῦ πατέρες, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Εἰρηναῖος. Ἐν προκειμένῳ δημιουργίας τοῦ Harnack — δημιουργίας σημειωθήτω εύρισκεται λεληθότως καὶ εἰς μελέτας δρθοδόξων — ἀναφέρεται εἰς τὸν ἐντοπισμὸν τοῦ σωτηριώδους γεγονότος μόνον ἐπὶ τῆς ἀνανθρω-

1. J. KALOGIROU, *Die Auffassung der orthodoxen Kirche im neueren deutschen Protestantismus*, σ. 165 ἐ.

2. Αὐτόθι, σ. 113.

πήσεως τοῦ Λόγου. Τὸ γεγονός αὐτὸν ἐκλαμβάνεται ὑπ' αὐτοῦ ὡς παράστασις παγανιστικὴ ἢ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Οὐδαμοῦ δικαιούμενος ἔπισημαίνει τὸ γεγονός ὅτι οἱ πατέρες θεωροῦν τὸ σωτηριῶδες γεγονός ὑπὸ ἐνότητα ἀρρηκτον μεταξὺ τῆς σαρκώσεως, τοῦ σταυρικοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως. 'Η διάσπασις τῆς ἐνότητος ταύτης ὁδηγεῖ μοιραίως τὴν θεολογικὴν σκέψιν εἰς δύνην διασθήματα, ὡς συνέβη εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Harnack. 'Ητο λίαν εὔκολον νὰ ἐκλάβῃ τὴν σάρκωσιν τοῦ Λόγου καὶ τὴν δι' αὐτῆς θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου ὡς παγανιστικὴν περὶ σωτηρίας ἀντίληψιν, δεδομένου ὅτι ηὔνοεῖτο ἐκ τῶν θρησκειολογικῶν παραλλήλων, ἡ ἐνότης δικαιούμενος τὸ γεγονός ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἐνιαίας ἐκδηλώσεως τῆς σαρκώσεως, τοῦ σταυρικοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως ἀποκλείει πολλὰς ἀτοπίας. Οὕτως ἡ ἀλλως δὲ Harnack δέχεται ὅτι ἡ πίστις τῆς πρώτης κοινότητος ἀνεφέρετο εἰς τὸν ἀναστάντα 'Ι. Χριστόν, ὑψωθέντα ἐν δόξῃ καὶ μέλλοντα νὰ κρίνῃ τὸν ἀδόμον¹ περιέργως δικαιούμενος δὲν ἀναγνωρίζει τὸν ἀναστάσιμον χαρακτῆρα τῆς ὀρθοδόξου σωτηριολογίας καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν εὐρίσκει συνδετικοὺς ἀρμούς μεταξὺ τοῦ ἀρχεγόνου Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς Ὀρθοδοξίας. Οὕτως δέχεται βεβαίως ὅτι ἡ σωτηρία ἐγένετο διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου ἐπὶ τῷ σκοπῷ ὅπως ἀντιμετωπισθῇ ὁ θάνατος². Τὴν ἀποψιν δικαιούμενος αὐτὴν θέτει εἰς τὸ περιθώριον ὑποστηρίζει δὲ ὅτι κατὰ τὴν ὀρθόδοξην διδασκαλίαν καὶ δὴ κατὰ τὸν Εἰρηναῖον καὶ M. 'Αθανάσιον, ἡ σωτηρία νοεῖται ὡς φυσική, μαγική καὶ μηχανική, συνδεομένη πρὸς τὴν ἐνανθρώπησιν καὶ τὴν δι' αὐτῆς θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Οὕτω παραθεωρεῖται παντελῶς ὁ ἀναστάσιμος χαρακτῆρας τῆς ὀρθοδόξου σωτηριολογίας, δὲ προτελεῖ τὴν ζῶσαν πίστιν τῆς πρώτης χριστιανικῆς κοινότητος.

"Ἄς ἰδωμεν δικαιούμενος τὰ κεντρικὰ σημεῖα τῆς περὶ σωτηρίας διδασκαλίας τοῦ Εἰρηναίου καὶ M. 'Αθανάσιου, ἐπὶ τῶν ὅποιων δὲ Harnack ἐμμένει, ὑποστηρίζων τὸν ἐξελληνισμὸν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. 'Η διδασκαλία τοῦ 'Ιγνατίου καὶ Εἰρηναίου περὶ τῆς θείας Εὐχαριστίας ὡς «φαρμάκου θάνατος» ὑπὸ τοῦ Harnack θεωρεῖται ὡς τὸ ἀποκορύφωμα τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς περὶ σωτηρίας χριστιανικῆς διδασκαλίας. Παραγνωρίζει δικαιούμενος τὸ προκειμένω τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα συνδέεται πρὸς τὴν ἀνάστασιν, καὶ ἀρα πρὸς τὴν πίστιν τῆς ὀρθεγόνου 'Εκκλησίας καὶ ὅχι πρὸς παγανιστικὰς μαγικὰς

1. A. HARNACK, *Das Wesen des Christentums*, σ. 96 ε.

2. A. HARNACK, *Dogmengeschichte*, τόμ. 2, σ. 158.

ἀντιλήψεις¹. Κατὰ συνέπειαν ἡ ἐξάλειψις τοῦ ἀναστασίμου χαρακτῆρος ἐκ τῆς ἐν λόγῳ διδασκαλίας μοιραίως ὁδηγεῖ τὸν Harnack εἰς τὴν ἀρνητικὴν ἀντιμετώπισιν τῆς περὶ σωτηρίας δογματικῆς διδασκαλίας τῆς 'Εκκλησίας. 'Εξ ἄλλου ἐνῷ ἐπέμενεν ὑπὲρ τὸ δέον εἰς τὴν περὶ σαρκώσεως τοῦ Λόγου διδασκαλίαν τοῦ M. 'Αθανάσιου, ὡς εὐρίσκομεν αὐτὴν κλασικῷ τῷ τρόπῳ παρουσιαζομένην εἰς τὸ ἔργον Περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου, παρεμέρισε καὶ ἡγνόσης τὸ γεγονός ὅτι δὲ M. 'Αθανάσιος εἰς τὸ ἐν λόγῳ ἔργον συνέδεσε κατὰ ἀπαραμίλλως παραστατικὸν τρόπον τὴν περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου διδασκαλίαν πρὸς τὸ ἔργον τῆς ἀναστάσεως. Εἶναι δὲ λίαν χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός ὅτι ἐν προκειμένῳ αἱ περὶ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως σκέψεις τοῦ M. 'Αθανάσιου ὑπερτεροῦν καὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸν συντριπτικῶς ἔνοικτι τῶν ἀντιστοίχων σκέψεων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν διδασκαλίαν περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου². 'Η περιώνυμος ρῆσις τοῦ M. 'Αθανάσιου, «Ἄντος γάρ ἐνηνθρώπησεν ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν»³, ἀποτελεῖ τὸ συμπέρασμα τῆς θεωρήσεως τοῦ σωτηριῶδους ἔργου ὑπὸ τὸ πρίσμα «τῶν τροπαίων τῆς ἀναστάσεως», κατὰ τὴν χαρακτηριστι-

1. ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, "Ἐλεγχος 5, 2, 3, PG 7, 1127B: «Οὕτω καὶ τὰ ἡμέτερα σώματα ἐξ αὐτῆς τρεφόμενα (τῆς Εὐχαριστίας) καὶ τεθέντα εἰς τὴν γῆν καὶ διαλυθέντα ἐν αὐτῇ ἀναστήσεται ἐν τῷ ίδιῳ καιρῷ, τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ τὴν ἔγερσιν αὐτοῖς χαριζομένου εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός, δε ὅντως τῷ θυητῷ τὴν ἀθανασίαν περιποιεῖ καὶ τῷ φθαρτῷ ἀφθαρτίαν προχαριζεται». Τὸ γεγονός τοῦτο συνδέεται πρὸς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἀρα ἀποκλείεται πᾶσα μαγική περὶ θείας Εὐχαριστίας ἀντίληψις. Βλ. "Ἐλεγχον 5, 3, 2, PG 7, 1129B: «Εἰ γάρ τὸ θυητὸν οὐ ζωοποιεῖ καὶ τὸ φθαρτὸν μὴ ἀνάγει εἰς ἀφθαρτίαν οὐκ ἔστι δυνατός ὁ Θεός».

2. Βλ. ὀρισμένας μόνον χαρακτηριστικάς περικοπάς. M. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου 10, PG 25, 113C: «Ἐπειδὴ γάρ ἐξ ἀνθρώπους δικαιούμενος ὁ θάνατος ἐκράτησε, διὰ τοῦτο πάλιν διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου ἡ τοῦ θανάτου κατάλυσις γέγονε καὶ ἡ τῆς ζωῆς ἀνάστασις». Βλ. καὶ 8, PG 25, 109D: «Ως δὲ εἰς φθορὰν ἀναστρέψαντας τοὺς ἀνθρώπους πάλιν εἰς τὴν ἀφθαρτίαν ἐπιστρέψῃ καὶ ζωοποιήσῃ τούτους ἀπὸ τοῦ θανάτου, τῇ τοῦ σώματος ίδιοποιήσει καὶ τῇ τῆς ἀναστάσεως χάριτι τὸν θανάτον ἀπ' αὐτῶν ὡς καλάμην ἀπὸ πυρὸς ἐξαφανίζων». 'Εν προκειμένῳ πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι αἱ κατὰ τῆς γνησιότητος τοῦ ἀθανασίαν τούτου ἔργου ἐνστάσεις δὲν εἰναι λιχυραῖ. Πέραν δικαιούμενος τοῦ προβλήματος τούτου ἡμᾶς ἐνδιαφέρει τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου, τὸ ὅποιον ἀνήκει εἰς τὴν ὀρθόδοξην παράδοσιν. Οὕτως ἡ ἀλλως δὲ Harnack δέχεται τὸ ἔργον τοῦτο ὡς γνήσιον ἔργον τοῦ M. 'Αθανάσιου. Βλ. ἐπίσης ΚΥΡΙΑΛΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, Κατηχήσεις 14, 17, PG 33, 848A: «Ἐκουσίως δὲ κατηλθεν ἵνα ἐξεμέση τοὺς καταποθέντας δικαιούμενος».

3. M. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου, 54, PG 25, 192B.

κήν ἔκφρασιν αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα ὁ Ἀθανάσιος θεωρεῖ τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Λόγου ως γινομένην πρὸς «κατάλυσιν τοῦ Θανάτου» καὶ ἐξαγωγὴν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐκ τῆς «εἰδωλομανίας καὶ ἀθεότητος». Οὗτο ἡ διδασκαλία αὕτη δὲν δύναται εἰς τὴν οὐσίαν τῆς νὰ ἔξομοιωθῇ πρὸς τὴν μαγικήν, φυσικήν καὶ ἐλληνικήν περὶ σωτηρίας ἀντίληψιν. 'Ἐν προκειμένῳ ὑφίσταται οὐσιαστικὴ διαφορὰ μεταξὺ «θεώσεως» καὶ «ἀποθέωσεως»: ή «ἀποθέωσις» ἔχει χαρακτῆρα παγανιστικόν, ἐνῷ ή «θέωσις» ἔρμηνεύεται ὑπὸ τὸ σχῆμα σάρκωσις - σταυρικὸς θάνατος - ἀνάστασις. Λίαν χαρακτηριστικῶς Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἐπεσήμανε τὴν διάκρισιν ταύτην: «Διὸ οὐκ ἀνθρωπὸν ἀποθεωθέντα λέγομεν, ἀλλὰ Θεὸν ἐνανθρωπήσαντα»¹. 'Η ἐνανθρώπησις δηλ. καὶ ή δι' αὐτῆς θέωσις τοῦ ἀνθρωπίνου στοιχείου δὲν δύναται νὰ συσχετισθῇ πρὸς τὴν ἐλληνικοῦ χαρακτῆρος «ἀποθέωσιν», διότι συνδέεται πρὸς τὸ ἔργον τῆς ἀναστάσεως. Τὴν ἐνότητα ταύτην μεταξὺ σαρκώσεως, σταυρικοῦ θανάτου καὶ ἀναστάσεως παρουσιάζει ὁ Εἰρηναῖος κατ' ἀμίμητον ἔκφραστικὸν τρόπον: «Ἐὰν λοιπὸν δὲν ἐγεννήθη, ἄρα δὲν ἀπέθανε, καὶ ἐὰν δὲν ἀπέθανε δὲν ἀνεστήθη ἐκ νεκρῶν καὶ ἐὰν δὲν ἀνεστήθη ἐκ νεκρῶν, δὲν ἐθριάμβευσεν ἐπὶ τοῦ θανάτου καὶ δὲν κατήργησε τὸ κράτος του καὶ ἐὰν δὲν ἐθριάμβευσεν ἐπὶ τοῦ θανάτου, πῶς θὰ δυνηθῶμεν νὰ ὑψωθῶμεν μέχρι τῆς ζωῆς ἡμεῖς, οἱ ὅποιοι ἔξ ἀρχῆς ὑποκείμεθα εἰς τὸν θάνατον;»².

Πέραν τῆς ὑπὸ τοῦ Harnack παρερμηνείας τῆς οὐσίας τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας, δὲν ἀξιολογεῖται ὑπὸ αὐτοῦ δρθῶς ή δρθόδοξος ἀνθρωπολογία καὶ ή δρθόδοξος ἀποψίς περὶ ἀμαρτίας, ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ πίστεως, ἀκριβέστερον δύμας εἰπεῖν γίνεται ή ἐν λόγῳ παρερμηνεία, διότι ἔξ ἀρχῆς ή περὶ σωτηρίας διδασκαλία τῆς δρθόδοξου παραδόσεως ἐτέθη ἐπὶ ἐσφαλμένων βάσεων. 'Η δρθόδοξος διδασκαλία ἔχει τὸ στενότατα τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐκ τοῦ ἔργου τῆς χάριτος καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι δὲν δύναται νὰ ἔχῃ γηθῆ βάσει σχημάτων τῆς παγανιστικῆς φυσικῆς θρησκείας. Πέραν τούτου ὁ ρόλος τῆς «συνεργίας», ητοι δὲν ὑπὸ τῶν πατέρων τονιζόμενος ρόλος τῆς καὶ μετὰ τὴν ἀμαύρωσιν τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκόνος τοῦ Θεοῦ ἐλευθερίας, ἀποκλείει ἀρδην τὰ ἐλληνικὰ σχήματα περὶ μαγικῶν

1. Ἰo. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, "Ἐκδ. δρθοδ. πίστεως 3, 2, PG 94, 988A.

2. ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, 'Ἐπίδειξις 39. Πρβλ. G. AULEN, *Christus Victor*, σ. 42 ἐ. Τὴν διδασκαλίαν τοῦ Εἰρηναίου φαίνεται διτὶ παρανοεῖ καὶ ὁ W. BOUSSSET. Βλ. *Kyrios Christos*, σ. 333 ἐ.

τῷ τρόπῳ σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου. Πρέπει δὲ πάλιν νὰ ὑπομνήσωμεν διτὶ τὸ κέντρον τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας εἶναι τὸ ἔργον τῆς ἀναστάσεως, οὔτω δὲ η τοιαύτη περὶ σωτηρίας διδασκαλία δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ως ἐλληνική. 'Ο ἀναστάσιμος οὔτος χαρακτήρας τῆς σωτηρίας ἔχειρεται ὅχι μόνον ὑπὸ τῆς λειτουργικῆς ζωῆς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς συνόλου θεολογικῆς σκέψεως τῶν πατέρων¹. 'Η ἀμαρτία δὲν νοεῖται φυσικῶς ή μαγικῶς: εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς παρακοῆς τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τῆς ὅποιας ἐπῆλθεν η «ἀλλοτρίωσις» τῆς ζωῆς, κατὰ χαρακτηριστικὴν ἔκφρασιν Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, δ ὅποιος συνδέει στενότατα τὴν οἰκονομίαν πρὸς τὴν «ἀνάκλησιν» ή «ἐπάνοδον» τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν Θεόν, ητοι κατὰ τὴν ὄρολογίαν τοῦ Εἰρηναίου

1. 'Ο Ι. Χριστὸς «ἀποθνήσκει, ζωοποιεῖ δέ, καταλύει τῷ θανάτῳ τὸν θάνατον». 'Η ἐπιγραμματικὴ αὐτὴ φράσις δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ως πεμπτουσία τῆς διδασκαλίας τῶν Θεολογικῶν λόγων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου (Βλ. Θεολογικὸν 3, 20, PG 36, 101B). Τὰ πάθη, δ σταυρὸς καὶ η ἀνάστασις εἶναι συνδεδεμένα ἀρρήκτως πρὸς τὴν «μετὰ σαρκὸς ἐπιδημίαν τοῦ Χριστοῦ», κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν ἔκφρασιν τοῦ M. Βασιλείου (βλ. Περὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος 15, 35, PG 32, 128D). Διὰ τῶν παθῶν τούτων συντελεῖται η «μίμησις» τοῦ Χριστοῦ, η ὅποια νοεῖται μυστηριακῶς καὶ μυστικῶς καὶ ὅχι ήθικῶς. 'Ο Κύριλλος Ιεροσολύμων ἐν προκειμένῳ ἀναπτύσσει τὴν διδασκαλίαν αὐτὴν, ἔχαίρων τὸ γεγονός διτὶ η «μίμησις» συντελεῖται διὰ τῆς μετοχῆς εἰς τὰ πάθη καὶ τὴν ἀνάστασιν μυστηριακῶς καὶ μυστικῶς: οἱ πιστοὶ λαμβάνοντες τὰς δωρεάς τοῦ Ἀγίου Πνεύματος καθίστανται «σύστωμοι καὶ σύναψιμοι Χριστοῦ, ἀποκαλούμενοι «πνευματοφόροι καὶ χριστοφόροι» (βλ. Κατηχήσεις 20, 5, PG 33, 1081A. 'Χριστὸς δητῶς ἐσταυρώθη καὶ δητῶς ἐτάφη καὶ ἀληθῶς ἀνέστη καὶ πάντα ἡμένια ταῦτα κεχάρισται, ἵνα τῇ μιμήσει τῶν παθημάτων αὐτοῦ κοινωνήσαντες, ἀληθείᾳ τὴν σωτηρίαν κερδήσωμεν». Βλ. καὶ Κατηχήσεις 21, 2, PG 33, 1089C· 22, 1, 1097A· 22, 3, 1100A. Πρβλ. M. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Περὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος 9, 23, PG 32, 109BC). Τό δολον δὲ δρᾶμα τῆς σωτηρίας ἔχει ως σκοπὸν η τέρμα τὴν «ἀνάκλησιν» ή «ἐπάνοδον» τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διὰ τῆς ἀναστάσεως (βλ. M. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Περὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος 15, 35, PG 32, 128 CD· ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος Κατηχητικὸς 25, PG 45, 68A· «Η γάρ ἐκείνου ἀπὸ τοῦ θανάτου ἐπάνοδος ἀρχὴ τῷ θυητῷ γένει τῆς εἰς τὴν ἀδάνατον ζωὴν ἐπανόδου γίγνεται». Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου 17, PG 44, 188CD· «Η δὲ τῆς ἀναστάσεως χάρις οὐδὲν ἔτερον ἡμῖν ἐπαγγέλλεται η τὴν εἰς τὸ ἀρχαῖον τῶν πεπτωκότων ἀποκατάστασιν· ἐπάνοδος γάρ τις ἔστιν ἐπὶ τὴν πρώτην ζωὴν). 'Επίσης Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς κατὰ λίαν χαρακτηριστικὸν τρόπον συνδέει ἀρρήκτως τὴν ἐνανθρώπησιν πρὸς τὴν ἀνάστασιν (βλ. Ἐκδ. δρθοδ. πίστεως 3, 12, PG 94, 1028C-1029A· «Η γάρ ἐνανθρώπησις τοῦ Θεοῦ Λόγου διὰ τοῦτο γέγονεν, ἵνα αὐτὴ η ἀμαρτήσασα καὶ πεσοῦσα καὶ φθαρεῖσα φύσις νικήσῃ τὸν ἀπατήσαντα τύραννον καὶ οὔτω τῆς φθορᾶς ἐλευθερωθῇ, καθὼς φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, ἐπειδὴ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν· εἰ τὸ πρῶτον ἀληθὲς καὶ τὸ δεύτερον»).

πρὸς τὴν «ἀνακεφαλαίωσιν»¹. Πλεῖστοι δοῦλοι δμῶας, ἐπιχειρήσαντες ν' ἀνατρέψουν τὰς θέσεις τοῦ Harnack, παρέβλεψαν καὶ αὐτοὶ τὴν περὶ σωτηρίας καὶ ἀναστάσεως διδασκαλίαν τῆς δρθοδόξου θεολογίας, τὴν ὅποιαν αὐτὸς οὗτος ἡ ἄλλως παρηρμήνευσε². Λίαν χαρακτηριστικῶς δμῶας ὁ P. Brunner εἶπεν ὅτι ἐὰν δὲ Χριστὸς δὲν ἤγέρθη ἐκ νεκρῶν καὶ δὲν ὑψώθη ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρός, τότε ἡ 'Αγία Γραφὴ ἀποτελεῖ κείμενον τῆς θρησκευτικῆς ιστορίας τοῦ ἀσιατικοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου³. Πέραν τούτων ὁ Harnack δὲν ἥρμηνευσε καλῶς τὴν δρθοδόξον 'Εκκλησιολογίαν καὶ πνευματικότητα, περὶ αὐτοῦ δμῶας θὰ γίνη λόγος εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον. Γενικῶς εἶπεν θὰ ἡδύνατο κανεὶς νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ εὔστοχον καὶ εὐγλωττον συμπέρασμα τοῦ διαλεκτικοῦ θεολόγου E. Brunner: «Ο σύγχρονος δρθολογισμὸς τοῦ A. Ritschl καὶ Harnack ἔχει περισσότερον ἑλληνικὸν χαρακτῆρα παρὰ ἡ διδασκαλία τοῦ Εἰρηναίου, 'Αθανασίου καὶ Κυρίλλου»⁴.

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὴν οὐσίαν τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳς μόνον ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν δρθὴν ἐρμηνείαν τοῦ τριαδικοῦ καὶ χριστολογικοῦ δόγματος. 'Ο ἐν Τριάδι Θεὸς ἀποτελεῖ τὴν εἰδοποιὸν διαφορὰν τῆς ἐκκλησιαστικῆς περὶ Θεοῦ διδασκαλίας ἔναντι τῶν περὶ Θεοῦ ἀντιλήψεων τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἄλλων θρησκειῶν. 'Η διδασκαλία δὲ περὶ τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ καὶ τοῦ ἔργου Αὐτοῦ, σαφῶς ἀναφέρεται εἰς τὴν σωτηριολογίαν. 'Ο Μ. 'Αθανάσιος π.χ. ἀπέκρουσε τὸν 'Αρειανισμὸν διότι οὗτος ἐλυμαίνετο τὴν δρθοδόξον περὶ σωτηρίας διδασκαλίαν. 'Η μέθοδος τοῦ 'Αθανασίου, δύναται νὰ εἴπῃ κανεὶς, ἡτο ἐπαγωγική· οὗτος χωρῶν ἐκ τῆς σωτηριολογικῆς βάσεως τῆς 'Ἐκκλησίας ἔξηγαγεν ἀβιάστως τὸ συμπέρασμα διὰ τὴν δύοτιμίαν τοῦ δευτέρου προσώπου τῆς 'Αγίας Τριάδος πρὸς τὸν Πατέρα ἡτο κατὰ πάντα ἀναγκαῖα, δεδομένου ὅτι εἰς ἀντίθετον περίπτωσιν ἡ ἡδη ὑπάρχουσα ἐμπειρία περὶ τοῦ σωτηριώδους ἐν Χριστῷ γεγονότος δὲν θὰ ἀνταπε-

1. M. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ τοῦ 'Αγίου Πνεύματος* 15, 35, PG 32, 128C: «Ἡ τοῦ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν περὶ τὸν ἀνθρώπουν οἰκονομίαν ἀνάκλησίς ἐστιν ἀπὸ τῆς ἐκπτώσεως καὶ ἀπάνοδος εἰς οἰκείωσιν Θεοῦ ἀπὸ τῆς διὰ τὴν παρακολήν γενομένης ἀλλοτριώσεως». Πρβλ. H.F.v. CAMPENHAUSEN, *Vollmacht*, σ. 135.

2. E. BRUNNER, *Der Mittler*, σ. 222 ἐ.

3. P. BRUNNER, *Pro ecclesia*, τόμ. 1, σ. 40. Bl. N. NISSIOTIS, *Die Theologie der Ostkirche im ökumenischen Dialog*, σ. 58. Πρβλ. C. DRATSELLAS, «Questions of the soteriological teaching of the Greek Fathers», σ. 224. A. TSIRPANLIS, «The Anthropology of Saint of Damascus», σ. 90.

4. E. BRUNNER, *Der Mittler*, σ. 233.

κρίνετο πρὸς τὴν πραγματικότητα. 'Η σωτηρία δηλ. καθίσταται ἀνέφικτος ἀνευ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ, ὃς δέχεται ἡ 'Εκκλησία τὴν θέσιν καὶ σχέσιν τῶν προσώπων Αὐτοῦ. Κατὰ συνέπειαν ἡ ἀρειανικὴ ἔρις προσέβαλλε κατ' ἀνάγκην τὴν σωτηριολογίαν, ἐδημιούργει δὲ ἐσφαλμένας ἀντιλήψεις περὶ τῆς δρθοδόξου ἀνθρωπολογίας.

'Ο Μ. 'Αθανάσιος ἀγνοούσι τὸν 'Αρειανισμὸν διέκρινεν εὐστόχως μεταξὺ τῆς ἀπροσίτου οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κτιστοῦ κόσμου· ὁ κτιστὸς οὗτος κόσμος εἶναι δημιούργημα τῆς βουλήσεως τοῦ Θεοῦ, ὁ Λόγος δμῶας, τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς 'Αγίας Τριάδος, ἐγενήθη ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ δὲν εἶναι ἔργον τῆς βουλήσεως Αὐτοῦ¹. 'Ολως ἀντιθέτως ὁ "Αρειος ἔθεωρει τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς 'Αγίας Τριά-

1. M. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Katὰ 'Αρειανῶν* 2, 2, PG 26, 149C: «Εἰ γὰρ τὸ βούλεσθαι περὶ τῶν μὴ ὄντων διδόσαι τῷ Θεῷ, διατί τὸ ὑπερκείμενον τῆς βουλήσεως οὐκ ἐπιγινώσκουσι τοῦ Θεοῦ; 'Ὑπερανθεβέηκε δὲ τῆς βουλήσεως τὸ πεφυκέναι καὶ εἶναι αὐτὸν Πατέρα τοῦ Ιδίου Λόγου» (Bl. G. FLOROVSKY, *The Concept of Tradition in Saint Athanasius*, σ. 46 - 47). 'Ἐν προκειμένῳ δὲ "Αρειος ἡσπάσθη ἀριστοτελικάς περὶ Θεοῦ ἀντιλήψεις. Εἰς τὸν Θεὸν Πατέρα ἀπέδωκε τὸ ἀγένητον (ἐκ τοῦ γίγνεσθαι) καὶ τὸ ἀγένητον (ἐκ τοῦ γεννᾶσθαι), τὸν Θεὸν δμῶας ἐθεωρήσεν ὡς ὃν ἀκίνητον καὶ ἀναλλοίωτον εἰς τὸ διηγεῖται· οὗτος εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνη δεκτὸν διὰ τὸ Θεὸν γεννᾶ ἐκ τῆς οὐσίας Αὐτοῦ τὸν Λόγον, διότι τοιωτὴ ἐνέργεια ἐπιφέρει κίνησιν καὶ ἀλλοίωσιν. 'Ο Μ. 'Αθανάσιος ἀπήντησεν εἰς ταῦτα, ἐπισημάνας χαρακτηριστικῶς τὴν προέλευσιν τῶν ἐν λόγῳ θέσιν· «Καὶ τὸ μὲν ἀγένητον παρ' Ἐλλήνων εὑρηται, τῶν μὴ γινωσκόντων τὸν Υἱόν, τὸ δὲ πατήρ παρὰ τοῦ Κυρίου ἐγνώσθη καὶ κεχάρισται». Bl. Κατὰ 'Αρειανῶν 1, 34, PG 26, 81B. 'Ιωάννης δὲ Δαμασκηνὸς συνοψίζει ἀρισταὶ τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς διὰ τῆς βουλήσεως τοῦ Θεοῦ δημιουργίας τῶν κτισμάτων καὶ περὶ τῆς διὰ τῆς βουλήσεως ὑπάρξεως τοῦ δευτέρου προσώπου τῆς 'Αγίας Τριάδος (Bl. 'Ἐκδ. δρθοδ. πίστεως, 1,8, PG 94, 813AB· «Ἡ μὲν γένησις ἐπὶ Θεοῦ ἀναρχος καὶ ἀΐδιος, φύσεως ἔργον οὖσα καὶ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ προάγουσα, ἵνα τροπὴν ὁ γεννῶν μὴ ὑπομείνῃ καὶ ἵνα μὴ Θεὸς πρῶτος καὶ Θεὸς δευτερος εἴη καὶ προσθήκην δέξηται· ἡ δὲ κτίσις θελήσεως ἔργον οὖσα, οὐ συνατδίσις ἐστι τῷ Θεῷ, ἐπειδὴ οὐ πέφυκε τὸ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγόμενον συνατδίον εἶναι τῷ ἀνάρχῳ καὶ ἀξὶ ὄντιν». 'Ἐν προκειμένῳ οἱ 'Απολογηταί, οἱ δόποι εἰς τὴν διδασκαλίαν περὶ Λόγου ἐτόνισαν περισσότερον τὸ διδασκτικὸν ἔργον τοῦ δευτέρου προσώπου τῆς 'Αγίας Τριάδος, συνιστάμενον εἰς ἀποκάλυψιν ἀληθείων, αἱ δόποι εἰχον σχέσιν πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς ἀληθείας, θέσαν εἰς τὸ περιθώριον τὴν σωτηριολογίαν, ὑποστηρίξαντες διὰ τὸν Λόγος εἶναι ἔργον τῆς θείας βουλήσεως καὶ διὰ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ (Bl. ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, 'Απολ. Α', 23,2: «Καὶ 'Ιησοῦς Χριστὸς μόνος Ιδίως τῷ Θεῷ γεγένηται, λόγος αὐτοῦ ὑπάρχων καὶ πρωτότοκος καὶ δύναμις καὶ τῇ βουλῇ αὐτοῦ γεννόμενος ἀνθρώπος, ταῦτα ἡμᾶς ἐδίδαξεν ἐπ' ἀλλαγῇ καὶ ἐπαναγωγῇ τοῦ ἀνθρωπείου γένους». Bl. ΤΑΤΙΑΝΟΥ, *Πρὸς 'Ελληνας*, 5· «Θελήματι δὲ τῆς ἀπλότητος αὐτοῦ προπηδῆ λόγος». Bl. καὶ J. K. MOZLEY, *The Beginnings of Christian Theology*, σ. 54).

δος ώς έργον τῆς θείας βουλήσεως. Κατ' ἀκολουθίαν καὶ τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας δὲν θὰ ἡτο ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἀλλ᾽ ἐνδεικτικός. Οὕτω ἐνῷ ὁ Ἀθανάσιος θεωρεῖ ὅρθιοδόξως τὴν περὶ ἀμαρτίας διδασκαλίαν καὶ τὴν ἀπόστασιν μεταξὺ τῆς ἀπροσίτου οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὁ Ἀρειανισμὸς δέχεται κοινωνίαν μεταξὺ Θεοῦ καὶ κόσμου διὰ κτιστῶν μέσων, ὡς εἶναι, κτιστὸν μέσον κατ' αὐτὸν, ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Κατ' ἀκολουθίαν, συμφώνως πρὸς τὴν ὅρθιοδόξην ἀποψιν, ὁ ἀπρόσιτος Θεὸς κοινωνεῖ πρὸς τὸν κόσμον διὰ τῆς βουλήσεως καὶ τῶν ἐνεργειῶν Αὐτοῦ, χάριτι δὲ ὁ πεπτωκὼς ἀνθρωπὸς μετέχει εἰς τὴν δόξαν Αὐτοῦ. Ὁ Ἀρειανισμὸς ἔξι ἀντιθέτου δέχεται ἐπικοινωνίαν διὰ τῶν κτιστῶν δημιουργημάτων καὶ δὴ τοῦ δευτέρου προσώπου τῆς Ἀγίας Τριάδος. Καταφαίνεται συνεπῶς δὲ ἡ περὶ Ἀγίας Τριάδος ὅρθιοδόξης διδασκαλία συνδέεται ἀρρήκτως πρὸς τὴν ἀνθρωπολογίαν καὶ σωτηριολογίαν. Κατὰ τὸν Ἀρειανισμὸν ἔξι ἄλλου, ὁ Ἡ. Χριστός, ὡς κτίσμα, διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ προϋποθέσεων ἀδημιούργησε τὴν βάσιν τῆς σωτηρίας. Ἡ τοιαύτη δύμας σωτηρίας ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν παραδοχὴν αὐτονόμου ἀνθρωπολογίας καὶ ἄρα εἰς διάφορον κατὰ πάντα θεώρησιν τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας¹.

Ἡ ὅρθιοδόξης διδασκαλία περὶ Ἀγίας Τριάδος θέτει εἰς ἐπίκεντρον θέσιν τὴν γνῶσιν περὶ τοῦ ἀληθινοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ, ὁ ὅποιος δρᾶ, ζῶν καὶ ἐνεργῶν εἰς τὸν κόσμον· δὲν εἶναι μόνον διδασκαλία περὶ Θεοῦ ἀλλὰ κυρίως καὶ κατ' ἔξοχὴν διδασκαλία περὶ σωτηρίας. Διὰ τοῦτο δὲν ἐν Τριάδι Θεὸς δὲν εἶναι ὁ Θεὸς τῶν φιλοσόφων, ἀλλὰ τοῦ Ἀβραάμ, Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ². Ἡ κοινωνία μεταξὺ τῶν τριῶν προσώπων τῆς Ἀγίας Τριάδος θεμελιώνει τὴν ἔννοιαν τοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ. Δυνάμει δὲ τοῦ ἔργου τῶν προσώπων τῆς Ἀγίας Τριάδος ἔχουν τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας τὴν βεβαίαν πίστιν εἰς ἄνευ Πατέρα δημιουργὸν τοῦ σύμπαντος κόσμου ἐκ τοῦ μὴ δύντος. Ἡ ἐκ τοῦ μὴ δύντος δημιουργία ἐνέχει ἴδιάζον κατὰ πάντα νόημα εἰς τὴν βιβλικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν

1. M. Ἀθανασίου, *Katὰ Ἀρειανῶν 1, 5*, PG 26, 21C: «Καὶ τῇ μὲν φύσει, ὥσπερ πάντες, οὕτω καὶ αὐτὸς ὁ Λόγος ἐστὶ τρεπτός, τῷ ἰδίῳ αὐτεξουσίῳ, ἔως βούλεται μένει καλός» δι τούτοις θέλει, δύναται τρέπεσθαι καὶ αὐτὸς ὥσπερ καὶ ἡμεῖς, τρεπτῆς ὅν φύσεως. Διὰ τοῦτο γάρ, φησι, καὶ προγιγνώσκων δὲ Θεὸς ἔσεσθαι καλὸν αὐτὸν, προσλαβών αὐτῷ ταῦτην τὴν δόξαν ἔδωκεν, ἦν ἀνθρωπὸς καὶ ἐκ τῆς ἀρετῆς ἔσχε μετὰ ταῦτα ὥστε ἐξ ἔργων αὐτοῦ, ὅν προέγνω δὲ Θεός, τοῦτον αὐτὸν γεγονέναι πεποίηκε.

2. Περιώνυμος φράσις τοῦ Pascal, ἡ δύμας προέρχεται ἐκ τῶν ὅρθιοδέξων πατέρων τῆς Ἀνατολῆς.

ζωήν. Διὰ τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς ἐκ τοῦ μὴ δύντος δημιουργίας ἡ Ἐκκλησία ρίπτει βαθείας ρίζας εἰς τὴν ὅρθιοδόξην θεολογίαν καὶ σωτηριολογίαν. Διότι ἡ ἐξ ὑπαρχούσης ὅλης δημιουργίας μεταβάλλει ἀρδην τὴν θεολογικὴν περὶ σχέσεως μεταξὺ Θεοῦ καὶ κόσμου διδασκαλίαν, θεωρεῖ δὲ τὸν κόσμον καὶ τὸν ἀνθρωπὸν ὡς κατὰ νόμους φυσικοὺς ἔξελισσομένους καὶ τείνοντας εἰς προκαθωρισμένον τέρμα. Οὕτω ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλας θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις ἡ εὐσέβεια τῆς πίστεως εἰς ἄνευ Θεὸν Πατέρα, δημιουργὸν ἐκ τοῦ μὴ δύντος ἀποκτῷ ἴδιάζον κατὰ πάντα νόημα. «Ἄνευ τοῦ δευτέρου προσώπου τῆς Ἀγίας Τριάδος, ὅμοιοσι τῷ Θεῷ Πατρὶ καὶ ἄρα ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας καὶ δχι ἐκ τῆς βουλήσεως, ἡ ἔνωσις θείου καὶ ἀνθρωπίνου στοιχείου μυστικῶς καὶ μυστηριακῶς, ἡ διὰ τῆς ἀναστάσεως κατάργησις τῆς ἀμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου καὶ ἄρα ἡ ἀπόκτησις τῆς ἐν Χριστῷ ἐλευθερίας, «ἡ Χριστὸς ἡμᾶς ἡλευθέρωσε», καθίστανται ἀνέφικτοι. Οὕτω δὲν νοεῖται ὅρθιοδόξης εὐσέβεια ἄνευ πίστεως εἰς τὸ δευτέρον πρόσωπον τῆς Ἀγίας Τριάδος. «Ἐξ ἄλλου διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ τρίτου προσώπου τῆς Ἀγίας Τριάδος, ἡτοι τῆς ἐκχύσεως τῶν δωρεῶν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, ἴδρυθη ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡρχισεν ὁ κόσμος μεταμορφούμενος. Διὰ τῶν δωρεῶν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος συντελεῖται ἡ καρποφορία τοῦ ἔργου τῆς σωτηρίας. Οὕτω νοεῖται ἡ προσδοκωμένη μεταμόρφωσις τοῦ πεπτωκότος κόσμου. Τὸ «Ἀγίου Πνεύμα δὲν εἶναι μόνον δύναμις, ἐνισχύουσα τὸν πιστὸν εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τῆς ἀρετῆς ἡ τῶν ἔργων τῆς σωτηρίας, ἀλλὰ τὸ τρίτον πρόσωπον τῆς Ἀγίας Τριάδος δυνάμει τοῦ ὅποιου πληροῦται ἡ ἴστορία καὶ φανερώνεται σύμπασα ἡ ἐν Χριστῷ οἰκονομία. Τὸ ἔργον τῆς «μετὰ σαρκὸς ἐπιδημίας» τοῦ Ἡ. Χριστοῦ, κατὰ τὴν ἐκφρασιν Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, παρουσιάζει εὐγλώττως τὴν ὡς ἄνω πραγματικότητα. Τὸ «Ἀγίου Πνεύμα διὰ τῆς καρποφορίας τῆς Πεντηκοστῆς ὀδηγεῖ τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὴν τελείωσιν διὰ τῆς ἀναστάσεως»: «Καὶ πᾶσα ἡ Πεντηκοστὴ τῆς ἐν τῷ αἰώνι προσδοκωμένης ἀναστάσεως ἔστιν ὑπόμνημα»³. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ πατερικὴ θεολογία ὑπεραμύνεται τῆς θεότητος τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Κατὰ Γρηγόριον τὸν Θεολόγον ἡ θεότης ἄνευ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος θὰ ἡτο ἀτελής, ἀτελές ἄρα καὶ τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας⁴. Διὰ τοῦτο θεωρεῖ τὴν ἐνστασιν τῶν ἀρνητῶν τῆς θεότητος τοῦ Ἀγίου Πνεύματος («Πόθεν ἡμῖν

23. M. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ Ἀγίου Πνεύματος 27, 66*, PG 32, 192B. Πρβλ. N. NISSIOTIS, *Die Theologie der Ostkirche im ökumenischen Dialog*, σ. 74 ε.

24. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Θεολογικὸς 5, 4*, PG 36, 137AB.

έπεισάγεις ξένον θεὸν καὶ ἔγραφον)) δῶς ἄρνησιν τοῦ ἕργου τῆς σωτηρίας καὶ τῶν σωτηριῶδῶν Μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας¹. Κατὰ ταῦτα ἡ πίστις εἰς ἓν Θεὸν Πατέρα δῆμιουργόν, εἰς Γίδην Αὐτοῦ, Κύριον καὶ σωτῆρα καὶ εἰς τὸ Ἀγιον Πνεῦμα, τὸ ἴδρυον τὴν Ἐκκλησίαν καὶ μεταμορφῶν τὴν ἴστορίαν, ἀποτελεῖ τὴν πεμπτουσίαν τῆς δρθιδόξου δογματικῆς διδασκαλίας περὶ σωτηρίας. "Ἄρνησις τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ σημαίνει ἄρνησιν τοῦ ἕργου τῶν τριῶν προσώπων τῆς Ἀγίας Τριάδος καὶ ἡ αἱρα ἀπομάκρυνσιν ἐκ τῆς δρθιδόξου Χριστολογίας καὶ σωτηριολογίας. Τὸ δόγμα συνεπῶς κατὰ τὴν προσφυᾶ ἔκφρασιν Βασιλείου τοῦ Μεγάλου ἀποτελεῖ τὸ «μέγα τῆς εὐσεβείας κήρυγμα»².

2. Ἐκκλησιολογία καὶ δόγμα.

Ἡ περὶ Ἐκκλησίας ἐμπειρία καὶ θεωρητικὴ ἀποψίς τῶν Ἑλλήνων πατέρων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνοψισθῇ εἰς ἓν δρισμόν. Ἡ δρθιδόξος παράδοσις ἐπίσης δὲν ἐδημιούργησεν εἰδικὸν δογματικὸν δόρον ἢ σύμβολον περὶ Ἐκκλησίας. Καὶ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἀπέφυγε νὰ καθορίσῃ τὸν χαρακτῆρα τῆς Ἐκκλησίας δι' ἑνὸς δρισμοῦ. Ὁ Florovsky παρατηρεῖ λίαν χαρακτηριστικῶς διτὶ οἱ πατέρες δὲν ἥσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην τοῦ δρισμοῦ τῆς ζωντανῆς πραγματικότητος τῆς Ἐκκλησίας· ἡ πραγματικότης αὐτῆς ἡτο πλουσία ἐμπειρία τῆς ζωῆς τῶν³. Ἀκόμη καὶ εἰς τὰ συμβολικὰ βιβλία τοῦ 17ου αἰώνος τῆς Ὁρ-

1. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Θεολογικὸς 5, 1, PG 36, 133B. W. ZENKOWSKY, «Das Böse im Menschen» σ. 351.

2. M. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, 'Επιστολὴ 52, 1, PG 32, 392C.

3. G. FLOROVSKY, *Le Corps du Christ vivant*, σ. 9 ἐ. Ἡ *Confessio Augustana* εἰς τὸ ἔβδομον δρθρὸν αὐτῆς περιέχει δρισμὸν περὶ Ἐκκλησίας, ὁ ὅποῖος κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἡτο ἀπετέλεστ τὴν βάσιν πάσης περὶ Ἐκκλησίας προτεσταντικῆς θεωρητικῆς διδασκαλίας «Item docent, quod una sancta ecclesia perpetuo mansura sit. Est autem ecclesia congregatio sanctorum, in qua Evangelium pure docetur et recte administrantur sacramenta». (Bd. *Die Bekenntnisschriften der evangelisch - lutherischen Kirche*, Göttingen 1956^a, σ. 61). Ἐξ ἀφορμῆς τῆς Μεταρρυθμίσεως ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία ἐσκλήρυνε τὴν στάσιν τῆς ἔναντι τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ὑπέρτονίσασα τὸν δρατὸν χαρακτῆρα τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι γνωστὸς ὁ ισχυρισμὸς τοῦ Βελλαρμίνου, κατὰ τὸν δρόπον ἡ Ἐκκλησία εἶναι τόσον δρατὴ δσον ἡ ὡργανωμένη Δημοκρατία τῆς Ἐνετίας. Ἡ ἐγκύλιος τοῦ πάπα Πίου 12ου «Mystici corporis» τοῦ 1943 ἀναπτύσσει διεξοδικώτατα τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς οὐσίας τῆς Ἐκκλησίας. Ἐξαίρεται ὁ δρατὸς ἱεραρχικὸς χαρακτῆρ αὐτῆς, πλὴν δμως ἐπισημαίνεται καὶ ἡ μαστικὴ πλευρὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ προεκτεινό-

θοδόξου Ἐκκλησίας, γραφέντα ἐξ ἀφορμῆς τοῦ διαλόγου μεταξὺ Προτεσταντισμοῦ καὶ Ὁρθοδοξίας δὲν ἀπαντᾷ δρισμὸς περὶ Ἐκκλησίας, ἐνῷ οὗτως ἡ ἄλλως ἐδόθη ἀφορμὴ δεδομένου ὅτι ὁ Προτεσταντισμὸς διὰ τῆς Μεταρρυθμίσεως ἔθετε διὰ πρώτην φορὰν τόσον δξέως τὸ ἐκκλησιολογικὸν πρόβλημα.

Ἡ δρθιδόξος θεολογικὴ σκέψις καθορίζει ἡ ἐπισημαίνει τὴν μορφὴν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ δόγματος ἐν στενῇ συναρτήσει πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς Ἐκκλησιολογίας. Ἡ θεώρησις πάσης δογματικῆς διδασκαλίας ἐκτὸς τῶν ἐκκλησιολογικῶν πλαισίων ἀποτελεῖ ματαιοπονίαν ὡς πρὸς τὴν προσπάθειαν καθορισμοῦ τῆς γενέσεως καὶ οὐσίας τοῦ δόγματος. Άλι τυχὸν ἔξηγήσεις, αἱ ὅποιαι ἐνδεχομένως δύνανται νὰ δοθοῦν, θὰ βασίζωνται μόνον ἐπὶ ἴστορικοφιλολογικῶν δεδομένων καὶ κατ' ἀκολουθίαν θὰ περιγράφουν μὲν τὴν ἴστορικὴν διαδικασίαν ἐμφανίσεως ἢ ἔξελίξεως τοῦ δόγματος, δὲν θὰ ὑπεισέρχωνται δμως εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ οὐσιαστικοῦ περιεχομένου αὐτοῦ. Ἡ συνείδησις δηλ. τῆς ζώσης Ἐκκλησίας ὑπὸ τὴν χαρισματικὴν καὶ ἵεραρχικὴν τάξιν ἀποτελεῖ τὴν ἐγγύησιν τῆς δογματικῆς ἀληθείας. Διότι τὸ δόγμα δὲν εἶναι ἐφεύρημα λογικόν· ἀποτελεῖ μαρτυρίαν ἡ ὑπομνηματισμὸν τοῦ μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας, καθορίζοντας οὕτω δσον εἶναι ἐπιτρεπτὸν εἰς τὰς νοητικὰς ἴκανότητας τοῦ ἀνθρώπου τὴν λογικήν, ἀς εἴπωμεν, διάρθρωσιν καὶ συνέπειαν τῆς πίστεως. Ἐκ τοῦ δόγματος ἡ τοῦ συμβόλου ὡς ἐπεξηγηματικοῦ σημείου, ὡς ἀφετηρίας, οἱ πιστοὶ κινοῦνται ἀνετώτε-

μενον εἰς τὴν ἴστορίαν. Ἐν προκειμένῳ ἐπιδιώκεται ὁ τονισμὸς τῆς ἐνότητος μεταξὺ δρατοῦ καὶ ἀδράτου στοιχείου τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸ πρότυπον τῆς ἐνόστεως τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων. Bd. DENZINGER, *Enchiridion Symbolorum* 1963, 3800 - 3811. Πρβλ. I. ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ, *Περὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὰς ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ θεμελιώδεις σωτηριολογικάς ἀρχάς*. σ. 74 ἐ. Άλι περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀντιλήφεις πεπτέρων ρωμαιοκαθολικῶν θεολόγων, σ. 62 ἐ. Ἡ δευτέρᾳ σύνοδος τοῦ Βατικανοῦ (1962 - 65) διὰ τῆς *Constitutio dogmatica de ecclesia* ἐπεγείρησε νὰ προωθήσῃ τὸ ζήτημα τοῦ καθορισμοῦ τῆς οὐσίας τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἀπόψεων περὶ Ἐκκλησίας ἔξυπηρετεῖ τὸν οἰκουμενικὸν διάλογον, διὰ τοῦτο καὶ ἡ *Constitutio* συνδέεται στενῶς πρὸς τὸ *Decretum de oecumenismo*. Δι' αὐτῶν ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία προσπαθεῖ νὰ ὑπερβῇ τὰς δυσχερίας ἐκ τοῦ γεγονότος δτι ἀποτελεῖ συγκεντρωτικὸν ἱεροκρατικὸν δργανισμόν. Ἐπιχειρεῖται σὺν τοῖς δλλοις νὰ ἀμβλυνθῇ ἡ ἐντύπωσις ἐκ τοῦ παπικοῦ πρωτείου καὶ ἀλαθήτου διὰ τῆς παραχωρήσεως ἔξουσίας εἰς τὸ Collegium τῶν ἐπισκόπων, τελοῦν δμως ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ πάπα. Ἡ Ἐκκλησία ἔξ ἄλλου ἀναδεικνύεται ὡς μυστηριακός, χαρισματικός καὶ οἰκουμενικός δργανισμός, πάντοτε δμως τελοῦσα ὑπὸ τὸν περιορισμὸν τῆς παπικῆς καὶ ἱεραρχικῆς ἔξουσίας.

ρον ἐντὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας ἡ προσανατολίζονται εἰς τὸν δρόμον τῆς ἐπιστροφῆς, ἐφ' ὅσον ἔχουν ἐκτραπῆ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας διὰ τῆς αἱρέσεως. Εἴτε ὅμως οὗτοι κινοῦνται ἀνετώτερον εἴτε προσανατολίζονται εἰς τὸν δρόμον τῆς ἐπιστροφῆς, καρπώνονται τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα τῆς κατανοήσεως τῶν δογματικῶν ἀληθειῶν ἢ τῆς ἐπιτεύξεως τοῦ σωτηριολογικοῦ σκοποῦ, ζῶντες συνειδητῶς καὶ μυστικῶς ἐντὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ Ἐκκλησιολογία ἐνέχει μεγίστην σπουδαιότητα ὡς πρὸς τὴν ἔρμην καὶ κατανόησιν τῶν δογματικῶν ἀληθειῶν καὶ ἄρα τοῦ περιεχομένου τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳς.

Κατὰ ταῦτα τὸ πλέον οὐσιαστικὸν στοιχεῖον τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ἐκφραζόμενον εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφὴν καὶ τὴν παράδοσιν ἐντὸς τῆς συνεχοῦς πορείας τῆς Ἐκκλησίας, εἰναι ἡ ἐν τῇ ζωῇ αὐτῆς διατήρησις τοῦ ἀρχεγόνου καὶ καθολικοῦ πυρῆνος τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ βεβαιότης περὶ τῆς γνησίας καὶ αὐθεντικῆς παραδόσεως κατοχυρώνεται κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν κατ' ἐπανάληψιν ζωὴν τοῦ μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὅποιον ἐπεκτείνεται καὶ παραδίδεται ἀκαταπαύστως ἐντὸς τῆς ἴστορικῆς πραγματικότητος. Ἡ ἀλήθεια συνεπῶς περὶ τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς καὶ τοῦ κανόνος τῆς πίστεως δὲν ἔξαντλεῖται εἰς τινα ἔξωτερικὸν ὄλικὸν σκελετόν, ἀλλὰ θεωρεῖται ὑπὸ διπλῆν σημασίαν, ἥτοι ὡς αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας ἐνύλωμένον ἐντὸς τῶν μορφῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, ἐπαναλαμβανόμενον ἡ παραδιδόμενον, καὶ ὡς τὸ μετ' αὐτοῦ ὄργανον καὶ χαρισματικῶς συνδεδεμένον ἐκκλησιαστικὸν σῶμα τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον προέχει ἐν προκειμένῳ εἰναι ἡ καθολικότης τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ ἔργου τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας καὶ δχι ἡ γεωγραφικὴ καὶ ἴστορικὴ ἔκτασις παντοῦ καὶ πάντοτε ἡ Ἐκκλησία παραδίδει τὴν αὐτὴν καθολικὴν πίστιν, ἡ δὲ ἐγγύησις τῆς γνησιότητος καὶ τῆς ὁρθῆς κατανοήσεως τοῦ δόγματος εἰναι ἡ ἀποστολικὴ διαδοχὴ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς συνεχείας τοῦ ὄρατοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὄργανισμοῦ καὶ τῆς παραδόσεως τῆς αὐθεντικῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἐπαναλήψεως τοῦ ἰδίου μυστηρίου ἐντὸς τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἔξαπλωσις λοιπὸν τῆς Ἐκκλησίας κατὰ χώρον καὶ χρόνον ἔχει παντοῦ καὶ πάντοτε τὴν σφραγίδα τῆς καθολικότητος καὶ τῆς αὐθεντικότητος¹.

1. ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, "Ἐλεγχος 1, 10, 1 PG 7, 54 9AB: «Ἡ μὲν γὰρ Ἐκκλησία, καίπερ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔως περάτων τῆς γῆς διεσπαρμένη, παρὰ δὲ

Τὸ αὐτὸ κήρυγμα καὶ ἡ αὐτὴ πίστις ἀποτελοῦν τὴν συνεχῆ μαρτυρίαν τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας¹, ἀλλως ἔχομεν ψευδοεκκλησίαν ἡ αἵρεσιν. Ἐκάστη δὲ ἴδρυμένη Ἐκκλησία ἐντὸς περιοχῆς τινος κοινωνεῖ μετὰ τῆς ἀλλης τῆς αὐτῆς καθολικῆς ἀληθείας τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας. Ἐκτὸς τῆς κοινωνίας ταύτης καὶ ἄρα ἐκτὸς τοῦ ἴστορικοῦ ὄργανισμοῦ δὲν ὑφίσταται πράγματι ἡ ἐνέργεια τοῦ μυστηρίου τῆς σωτηρίας καὶ τὸ γνήσιον περὶ αὐτῆς κήρυγμα. Ἐντὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας τῶν πιστῶν, γράφει ὁ Ὁριγένης, εὑρίσκεται αὐτὸς οὗτος ὁ Χριστὸς καθ' ὅσον ζῇ ἐντὸς τῶν ἡνωμένων πιστῶν². Κατὰ ταῦτα ἡ Ἐκκλησία «διεσπαρμένη», κατὰ τὸν Εἰρηναῖον, ἀνὰ τὸν κόσμον ὀλόκληρον κρατεῖ σταθερῶς τὴν αὐτὴν καθολικὴν πίστιν. Τὸ περιεχόμενον ὅμως τῆς πίστεως ταύτης ἐκφράζεται ἐντὸς τῆς ὄργανωμένης καὶ ἵεραρχημένης Ἐκκλησίας, ἡ ὅποια πρὸ καταβολῆς κόσμου «κτισθεῖσα πρότερον μετὰ ταῦτα ἐγεννήθη ἐκ Θεοῦ»³. Ἡ «γέννησις» τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ γεγονός ἴστορικον, μυστικὸν καὶ μυστηριακόν. Οὕτω πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ καθολικότης (Sobornost κατὰ τὴν ρωσικὴν θεολογικὴν ὄρολογίαν) τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ζωὴ τῆς ὅποιας ἐκφράζει τὸ δόγμα, τὰς λατρευτικὰς ἐκδηλώσεις καὶ τὴν συλλογικὴν ὄργάνωσιν. Φυσικῷ τῷ λόγῳ ἡ πεμπτουσία τῆς συλλογικῆς ταύτης ζωῆς εἰναι τὸ καθολικὸν νόημα τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας⁴. Πρέπει οὖτως ἡ ἀλλως

τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν ἐκείνων μαθητῶν παραλαβοῦσα τὴν εἰς ἓν Θεόν, Πατέρα παντοκράτορα, τὸν πεποιηκότα τὸν οὐρανὸν πίστιν... καὶ εἰς ἓν Χριστὸν Ἰησοῦν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν σαρκωθέντα ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας σωτηρίας⁵ καὶ εἰς Πνεῦμα Ἄγιον τὸ διὰ τῶν προφητῶν κεκρυψός τὰς οἰκουμένας... καὶ τὴν ἐκ τῶν οὐρανῶν ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς παρουσίαν αὐτοῦ, ἐπὶ τὸ ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα καὶ ἀναστῆσαι πᾶσαν σάρκα πάσης ἀνθρωπότητος».

1. ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, "Ἐλεγχος 1, 10, 1-2, PG 7, 552AB: «Τοῦτο τὸ κήρυγμα παρειληφθεῖ καὶ ταύτην τὴν πίστιν, ὡς προέρχαμεν, ἡ Ἐκκλησία, καίπερ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ διεσπαρμένη ἐπιμελῶς φυλάσσει ὡς ἓνα οἰκοῦσα καὶ ὅμοιως πιστεύει τούτοις ὡς μίαν ψυχὴν καὶ τὴν αὐτὴν ἔχουσα καρδίαν καὶ συμφώνιας ταῦτα κηρύσσει, καὶ διδάσκει καὶ παραδίδωσιν ὡς ἓν στόμα κεκτημένην. Καὶ γὰρ αἱ κατὰ κόσμον διάλεκτοι ἀνόμοιοι, ἀλλ' ἡ δύναμις τῆς παραδόσεως μία καὶ ἡ αὐτή».

2. ὉΡΙΓΕΝΟΥΣ, Εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον, 13, 9. Πρβλ. Ἰησ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολήν, PG 62, 26: «Καὶ γάρ πλήρωμα κεφαλῆς σῶμα καὶ πλήρωμα σῶματος κεφαλῆ».

3. Βλ. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Περὶ τῆς ἐνσάρκου ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ 12, PG 26, 1004C.

4. Πρβλ. ΚΥΡΙΑΛΟΥ ΙΕΡΟΧΟΛΥΜΩΝ, Κατηχήσεις 18, 23, PG 33, 1044AB: «Καθολικὴ μὲν καλεῖται, διὰ τὸ κατὰ πάσης εἰναι τῆς οἰκουμένης, ἀπὸ περάτων γῆς ἔως περάτων καὶ διὰ τὸ διδάσκειν καθολικῶς καὶ ἀνελλιπῶς ἀπαντά τὰ εἰς

νὰ ύψισταται: ύποδειγματική ίσορροπία μεταξύ τῆς πνευματικῆς ἐκφράσεως τῆς καθολικότητος καὶ τῶν ὄρατῶν ιστορικῶν ἐκδηλώσεων τῆς 'Εκκλησίας, νὰ καταδικάζεται δὲ πᾶσα «ιστορικοποίησις» ἢ «κοινωνικοποίησις» ἢ «έσχατολογικοποίησις» τῆς 'Εκκλησίας, ὡς μὴ ἐκφράζουσα τὸ πνεῦμα τῆς καθολικότητος¹. 'Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὑπάρχει κατ' ἀνάγκην ὁ ἀμεσος κίνδυνος τῆς παρερμηνείας τοῦ δόγματος τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας καὶ τῆς κατ' ἀκολουθίαν μὴ ὀρθῆς συμμετοχῆς εἰς τὸ σωτηριῶδες ἐν Χριστῷ ἔργον ἐντὸς τῆς ζωῆς τῶν Μυστηρίων τῆς 'Εκκλησίας.

'Ἐτερον οὐσιαστικὸν γνώρισμα τῆς Καθολικῆς 'Εκκλησίας είναι τὸ γεγονός διτὶ ἀποτελεῖ τὴν συνέχισιν καὶ ἐκπλήρωσιν τῶν σχεδίων τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ «έκλεκτοῦ λαοῦ», τοῦ 'Ισραήλ. 'Η ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν «έκλεκτὸν λαὸν» ἀποτελεῖ ὀργανικὸν τμῆμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐν Χριστῷ καθολικῆς ἀληθείας. 'Ἄς μὴ λησμονῶμεν διτὶ ἡ ριζοσπαστικὴ κριτικὴ τῆς ιστορικῆς καὶ φυσικῆς θεολογίας καὶ συγκεκριμένως τῶν ιστορικοδογματικῶν πορισμάτων τῆς Σχολῆς τοῦ Harnack ἥτο ἀποτέλεσμα διασπάσεως, εἰς τὴν θεωρητικὴν ἔρευναν, τῆς ὀργανικῆς ἐνότητος μεταξύ 'Ισραὴλ καὶ 'Εκκλησίας. Οὕτω εὐκόλως ὑπεστηρίχθη ὁ ἔξελληνισμὸς τοῦ δόγματος. 'Η ἐπίγειος δύμας 'Εκκλησία (qahal) είναι ιστορικὸς ὀργανισμός, ἡ δὲ ιστορικὴ ἀρχὴ αὐτῆς εὑρηται εἰς τὸ γεγονός τῆς ἐκλογῆς τοῦ «έκλεκτοῦ λαοῦ» καὶ τῆς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐνάρξεως τῆς ιστορίας τῆς Θείας Οἰκονομίας πρὸς ἐπανένωσιν τῶν πάντων ἐν Χριστῷ, δεδομένου διτὶ ἡ πτῶσις τῶν πρωτοπλάστων διέρρηξε τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίαν τούτων καὶ ἅρα κατέστρεψε τὴν ύφισταμένην ἐν τῷ παραδείσῳ 'Εκκλησίαν. 'Η στειρότης τῆς γυναικὸς τοῦ «έκλεγέντος 'Αβραὰμ» θεραπεύεται τῇ ἐπεμβάσει τοῦ Θεοῦ. Τὸ γεγονός τοῦτο ἐνέχει ύψιστην θεολογικὴν σημασίαν² ἡ ἔναρξις τῆς ιστορίας τοῦ «έκλεκτοῦ λαοῦ» καὶ δ-

γνῶσιν ἀνθρώπων ἐλθεῖν ὀφείλοντα δόγματα, περὶ τε ὄρατῶν καὶ ἀοράτων πραγμάτων, ἐπουρανίων τε καὶ ἐπιγείων.... καὶ διὰ τὸ καθολικῶς ιατρεύειν μὲν καὶ θεραπεύειν ἄπαν τὸ τῶν ἀμαρτιῶν εἰδος».

1. Αἱ ἐν λόγῳ τάσεις ἐνεφανίσθησαν κατὰ καιροὺς εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν θεολογικὴν τῶν δυτικῶν 'Εκκλησιῶν. Οὕτω π.χ. καὶ ἡ εἰς τὰς ἡμέρας μας ἀπάντησις τοῦ Moltmann εἰς τὸν μαρξιστὴν E. Bloch διὰ τῆς «θεολογίας τῆς ἐλπίδος» (βλ. J. MOLTMANN, *Theologie der Hoffnung*, München 1965) καθιστᾶ προβληματικὴν τὴν 'Εκκλησιολογίαν καὶ Χριστολογίαν. Βλ. ἡμετέραν κριτικὴν ἐν Θεολογίᾳ 38, 1 (1967), πρβλ. καὶ G. FLOROVSKY, *Le corps du Christ vivant*, σ. 40.

ρα ἡ ἀπαρχὴ τῆς 'Εκκλησίας είναι ἔργον, θέλημα καὶ εὐλογία τοῦ Θεοῦ. 'Ο Θεὸς είναι ἐν προκειμένῳ ὁ ἐνεργῶν καὶ ἐγκαινιάζων τὴν νέαν δημιουργίαν. 'Η νέα δημιουργία ἡ ἡ 'Εκκλησία ἀποτελεῖ ὁμαδικόν, συλλογικὸν καὶ ιστορικὸν ὀργανισμόν.

Κατὰ ταῦτα τὸ δόγμα δὲν ἀποτελεῖ ἔκφρασιν τῆς ὑποκειμενικῆς ζωῆς, ἀλλ' είναι καρπὸς τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς ἐντὸς τοῦ ιστορικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς 'Εκκλησίας. Τὸ ὑποκείμενον ἡ τὸ πρόσωπον ἐντάσσεται εἰς τὴν ζωὴν τῆς ὁμάδος καὶ οὕτω καταξιώνεται καὶ μετέχει τῶν δωρεῶν τοῦ δυνάμει τοῦ ἐν Χριστῷ σωτηριώδους ἔργου ἐκχεομένου εἰς τὴν 'Εκκλησίαν 'Αγίου Πνεύματος. Μυστικισμὸς ὡς προσωπικὸς ἀθλος, κατὰ τὸν ὅποιον τὸ ὑποκείμενον, ἀλλον τὴν ἀπόστασιν μεταξύ γηίου καὶ ὑπεργηίου, αἰσθητοῦ καὶ ὑπεραισθητοῦ, ταυτίζεται μετὰ τοῦ θείου ὑπερκοσμίου ὄντος, δὲν ἔχει θέσιν εἰς τὴν ζωὴν τῆς 'Ορθοδόξου 'Εκκλησίας. 'Η ἀποφατικὴ θεολογία Διονυσίου τοῦ 'Αρεοπαγίτου, Μαξίμου τοῦ 'Ομολογητοῦ καὶ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, διὰ ν' ἀναφέρωμεν τοὺς κυριωτέρους ἐκπροσώπους τοῦ μυστικισμοῦ τῆς ὁρθοδόξου παραδόσεως, δὲν καταλήγει εἰς τὸν ὑποκειμενικόν, ἀτομοκρατικὸν καὶ παθητικὸν μυστικισμόν. "Οσον καὶ ἀν ἀνευρίσκη κανεὶς τοιαῦτα στοιχεῖα, τὸ πνεῦμα τῆς ὁμαδικῆς ιστορικῆς συνειδήσεως τῆς 'Εκκλησίας συμπληρώνει τὸν ἀποφατισμὸν τοῦτον καὶ τὸν ἐγκεντρίζει εἰς τὸν μυστηριακὸν καταφατισμόν, τύπου Κατηχήσεων Κυρίλλου 'Ιεροσολύμων" ρίζα παντὸς μυστικισμοῦ τῆς ὁρθοδόξου παραδόσεως είναι ὁ μυστηριακὸς μυστικισμὸς τοῦ Κυρίλλου 'Ιεροσολύμων¹. Διὰ τὸν λόγον ἀκριβῶς αὐτὸν ἡ μυστικὴ ζωὴ τῆς ὁρθοδόξου, 'Εκκλησίας δὲν ἀποτελεῖ προνόμιον ἐκλεκτῆς τινος μερίδος (elite), ἀλλὰ κτῆμα τοῦ εὐσεβοῦς πληρώματος². Κατ' ἀκολουθίαν πᾶσα ἀπόπειρα κατανοήσεως τῆς μορφῆς καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ δόγματος τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας πρέπει νὰ συντελῆται ἐντὸς τοῦ ὁμαδικοῦ

1. 'Ο F. Heiler γράφει, εἰς τὸ κλασσικόν του ἔργον *Urkirche und Ostkirche*, διτὶ ὁ μυστικισμὸς ἀποτελεῖ τὸ ὠραιότατον καὶ λεπτότατον ἀνθος τῆς 'Ορθοδόξου 'Εκκλησίας: οὗτος δύμας ἐντάσσεται εἰς δλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως. Εἰς τὸν μυστικισμὸν Διονυσίου τοῦ 'Αρεοπαγίτου ἐξ ἄλλου συναντῶνται ὁ ὁρθολογικὸς μυστικισμὸς Κλήμεντος τοῦ 'Αλεξανδρέως, ὁ πρακτικὸς τοῦ 'Οριγένους, ὁ μυστηριακὸς τοῦ Κυρίλλου 'Ιεροσολύμων καὶ ὁ θεωρητικὸς Γρηγορίου τοῦ Νόσσης. Βλ. F. HEILER, σ. 395 - 96, 409.

2. 'Αγιορ. Τόμος, PG 150, 1228C. «Οἱ μὲν αὐτὴν τὴν πείρα μεμυημένοι, ἔκυοις γάρ καὶ τῷ θεῷ δι' ἡσυχίας ἀπεριμερίμνως σχολάσσαντες.... οἱ δὲ τῇ πρὸς τοὺς τοιούτους αἰδοῖ καὶ πίστει καὶ στοργῇ».

φρονήματος τῆς Ἐκκλησίας, κατόπιν δὲ ὅρθης θεωρήσεως τῆς Ἐκκλησιολογίας, διότι τὸ δόγμα ἐν τελευταὶ ἀναλύσει ἀποτελεῖ τὸν καρπὸν τῆς λειτουργίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς διὰ τῶν δωρεῶν τοῦ Ἅγιου Πνεύματος.

3. Αἵρεσις καὶ δόγμα.

Ἡ αἵρεσις ὡς ἀνεπιτυχῆς ἔρμηνείᾳ ἢ κατανόησις τοῦ περιεχομένου τῆς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας κηρυττομένης περὶ τοῦ σωτηριώδους ἐν Χριστῷ ἔργου δογματικῆς διδασκαλίας ἀποτελεῖ κατ' ἀρχὴν ἀστοχίαν κατὰ τὴν θεωρητικὴν ἐπεξεργασίαν τῆς διδασκαλίας, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον ἐπιφέρει πραγματικάς ἀλλοιώσεις καὶ διαταράξεις εἰς τὴν συνοχὴν τοῦ σώματος τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἐν λόγῳ ἀνεπιτυχῆς ἔρμηνείᾳ ἀποτελεῖ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὑπὲρ τὸ δέον ἔξαρσιν ἐπὶ μέρους δογματικῆς ἀληθείας, εἰς τρόπον ὥστε νὰ διασπαλεύεται ἡ ὀργανικὴ συνοχὴ καὶ ισορροπία πασῶν τῶν ἐπὶ μέρους ἀληθειῶν, αἱ δοκοὶ ἀποτελοῦν ἐν τῷ συνόλῳ τὸ δόγμα τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳς. Ἡ διδασκαλία π.χ. περὶ τῆς ἀνθρωπότητος τοῦ Ἰ. Χριστοῦ εἶναι κατὰ πάντα ἀληθεία τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὑπὲρ τὸ δέον δομῶς καὶ εἰς βάρος τῆς θεότητος Αὐτοῦ ἔξαρσις ταύτης ὑπὸ τῆς αἵρεσεως δημιουργεῖ παρερμηνείαν τοῦ γεγονότος τῆς ἐν Χριστῷ ἐνώσεως τῆς ἀνθρωπότητος καὶ θεότητος, ἔχουσαν κίνδυνον παρερμηνείας καὶ τῆς σημασίας τοῦ ἐν Χριστῷ σωτηριώδους ἔργου.

Ἡ ἐν λόγῳ ἔξαρσις ἡ ἀπομόνωσις ἐνδὲ μέρους τῆς ἀληθείας καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ παρερμηνεία τοῦ ἐν Χριστῷ σωτηριώδους ἔργου καθιστᾷ τὴν αἵρεσιν διαβρωτικὸν παράγοντα ἐνεργείας, ὁ δοκοὶ ἐπιφέρει τρεῖς κυρίας ἐπιπτώσεις: 1) προσβάλλει τὴν αὐθεντίαν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος ἐν τῷ συνόλῳ, 2) διασπᾷ κατ' ἀκολουθίαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν καὶ 3) προσβάλλει τὴν καθολικότητα καὶ ἀποστολικότητα τοῦ περιεχομένου τῆς δογματικῆς ἀληθείας τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ αἵρεσις κατ' οὐσίαν εἶναι κάτι τὸ ἀντίθετον πρὸς τὴν καθολικότητα καὶ ἀποστολικότητα τῆς Ἐκκλησίας¹. Ἡ θεωρητικῶς διατυπωμένη αἵρετικὴ γνώμη, ἐφ' ὅσον δὲν διασπαλεύει διὰ τῆς προβολῆς τῆς τὴν ἀρμονικὴν ἐνότητα τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας, πολλάκις δὲν δημιουργεῖ πρόβλημα ἡ δὲν ἐκλαμβάνεται ὡς αἵρεσις, ἀλλ' ὡς ἰδιω-

1. Πρβλ. P. BRUNNER, *Pro ecclesia*, τόμ. 2, σ. 227. Πρβλ. N. NISSIOTIS, *Die Theologie der Ostkirche im ökumenischen Dialog*, σ. 86 ἐ.

τικὴ γνώμη τοῦ διατυπώνοντος τὴν ἐπὶ ἐνδὲ προκειμένου θεολογικοῦ θέματος ἄποψιν². Ὁσάκις δομῶς ἀποτελεῖ προσβολὴν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος καὶ συγχρόνως δημιουργεῖ, ἃς ἐπιτραπῇ νὰ εἴπωμεν, «ἐκκλησιολογικάς ἐπιπτώσεις», τότε ἔχομεν αἵρεσιν ἐνεργείᾳ, ἐκπροσωπουμένην ὑπὸ ἐνδὲ προσώπου ἡ ὁμάδος καὶ χαρακτηριζομένην ὡς ἐπικίνδυνον ὑπὸ τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ αἵρεσις κατὰ ταῦτα ἀντίθεται πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως ὡς παρεδόθη τοῦτο εἰς τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν, ἡ δὲ διάφορος ἔρμηνείᾳ τοῦ περιεχομένου τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας ἐπιφέρει χωρισμὸν ἐκ τοῦ σώματος τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας: ἡ αἵρεσις διαχωρίζει τὴν μερίδα αὐτῆς ἐκ τοῦ συνόλου σώματος καὶ ἄρα ἀποσπᾶται ἐκ τῆς κοινωνίας τῶν πιστῶν³. Κατὰ ταῦτα ὅπου συναντῷ κανεὶς τὴν αἵρεσιν, ἐκεὶ πρότερον ὑπῆρχον ὑγιᾶ μέλη τῆς Ἐκκλησίας, τὰ ὅποια ἀπεμονώθησαν⁴ κατὰ συνέπειαν καθολικότης καὶ αἵρεσις εὑρίσκονται εἰς ἄκρα ἀντίθεσιν⁵. Ἡ καθολικότης ἀποτελεῖ τὸ πλήρωμα τῆς ἐν Χριστῷ ἀληθείας, ἡ ὅποια εἶναι γνῶσις καὶ σωτηρία, ἐνῷ ἡ αἵρεσις «ἀλύει τὰ μέλη τῆς ἀληθείας», κατὰ τὴν εὔστοχον ἐκφρασιν τοῦ Εἰρηναίου⁶. Ἡ «ἀλύσις» αὐτὴ τῶν μελῶν τῆς ἀληθείας ἐπιφέρει καὶ τὴν πολλότητα ἐντὸς τῶν αἱρετικῶν ὅμαδων ἐν ἀντίθεσι πρὸς τὴν ἐνότητα καὶ καθολικότητα τῆς ἐν Χριστῷ ἀληθείας: οὕτω ἡ καθολικὴ πίστις καὶ ἡ Ἐκκλησία εἶναι μία, ἐνῷ αἱ αἵρεσεις πολλαῖ. Τὸ δόγμα ἐκφράζει τὴν ἐνότητα καὶ καθολικότητα τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας, ἐνῷ ἡ αἵρεσις λυμαίνεται τὴν ἐνότητα ταύτην. Ἡ αἵρεσις προκύ-

1. Ἡ διδασκαλία π.χ. τοῦ Ἰουστίνου περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ Λόγου «τῇ βουλῇ τοῦ Θεοῦ» δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς προαρειανίζουσα. Βλ. ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, 'Απολ. Α', 23, 2.

2. ΟΡΙΓΕΝΟΥΣ, *Eἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην*, 1, 2, 4: «Πάσης τοίνυν ἡμῖν πράξεως ἀνακειμένης Θεῷ καὶ παντὸς τοῦ βίου, ἐπεὶ σπεύδομεν ἐπὶ τὰ κρίττονα καὶ βουλομένων ἡμῶν ἔχειν πᾶσαν αὐτὴν ἀπαρχὴν τῶν πολλῶν ἀπαρχῶν, εἰ γε μὴ σφαλλόμεθα τοῦτο νομίζοντες, ποίαν ἔχρην εἶναι, μετὰ τὸ κατὰ σῶμα κεχωρίσθαι ἡμᾶς ἀλλήλων, διαφέρουσαν ἡ τὴν περὶ Εὐαγγελίου ἔξετασιν; Καὶ γάρ τοιμητέον εἰτεῖν πασῶν τῶν Γραφῶν εἶναι ἀπαρχὴν τὸ Εὐαγγέλιον».

3. Ἡ Ἐκκλησία, δύναται νὰ εἴπῃ κανεὶς ἐλαβε τὸν τίτλον Καθολικὴ ἐν ἀντίθεσι πρὸς τὴν αἵρεσιν ἐταύτισε δὲ τὸν Ἰ. Χριστὸν πρὸς τὴν Καθολικότητα τῆς Ἐκκλησίας: «Οπου ἂν ἡ Χριστὸς Ἰησοῦς, ἐκεὶ καὶ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία» (Βλ. ΙΓΝΑΤΙΟΥ, *Σμερν.* 8, 2). Τὸν τίτλον αὐτὸν ἔχρησιμοποίησαν καὶ οἱ πρωτεργάται τῆς ἐν τῇ Δύσει θρησκευτικῆς Μεταρρυθμίσεως τοῦ 16ου αἰώνος. Βλ. F. HEILER, *Urkirche und Ostkirche*, σ. 8 ἐ.

4. ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, "Ἐλεγχος 1, 8, 1. PG 7, 521A.

πτει ἐντὸς τῆς πορείας τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι μεταγενεστέρα τῆς πίστεως καὶ ἄρα δὲν δύναται νὰ διεκδικήσῃ τὸ ἀρχέγονον τῆς καθολικότητος καὶ ἀποστολικότητος. Τοῦτο δύναται νὰ συνοψισθῇ εἰς τὰ ἔξης Ἰστορικὰ στάδια: 1) Ὁ Ἱ. Χριστὸς ἀπεκάλυψε διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν πράξεων Λύτου τὴν ἀλήθειαν, συγχρόνως δὲ ἐθεμελίωσε τὴν σωτηριολογικὴν κοινωνίαν τῆς Ἐκκλησίας, 2) μετὰ τὴν Ἀνάληψιν τοῦ ἀναστάντος Ἱ. Χριστοῦ οἱ Ἀπόστολοι παραλαβόντες τὴν ἀλήθειαν ταύτην παρέδωσαν εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς καὶ 3) μετὰ τοὺς Ἀπόστολους ἡ αὐτὴ διδασκαλία καὶ ἡ αὐτὴ ἐμπειρία τούτων μεταδίδεται καὶ παραδίδεται εἰς τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ ἔργου τῆς σωτηρίας¹. Ἡ αἵρεσις εὑρίσκεται ἐκτὸς τῆς Ἰστορικῆς ταύτης συνεχείας.

Κατὰ ταῦτα ὡς αἵρεσιν² δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὅχι μόνον τὴν προσβολὴν ἡ μὴ ἀποδοχὴν διατυπωμένων εἰς δρους δογμάτων, ἀλλὰ κυρίως καὶ κατ' ἔξοχὴν τὴν προσβολὴν αὐτῆς ταύτης τῆς ὑποστάσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας διὰ τῆς παρερμηνείας τῶν δογματικῶν ἀληθειῶν. Οἱ αἵρετικοὶ ἀποκεκομμένοι τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας καὶ ἄρα ἀμέτοχοι τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίας ἐπιχειροῦν ἀνεπιτυχῶς νὰ καθορίσουν ἡ νὰ ἐρμηνεύσουν τὸ ἐπεξηγηματικὸν σημεῖον τῆς ἐκκλησιαστικῆς πραγματικότητος, δηλ. τὸ δόγμα. Ἡ Ἐκκλησία ἀντιλαμβανομένη τὴν ἀπόπειραν τῆς διασαλεύσεως τῆς συνοχῆς τοῦ σώματος τῶν μελῶν αὐτῆς καταπολεμεῖ τὴν αἵρεσιν, ἔξαρουσα δρθῶς τὸ ἐπεξηγηματικὸν τοῦτο σημεῖον, ἥτοι τὸ δόγμα. Τὸ κριτή-

1. Πρβλ. W. BAUER, *Rechtgläubigkeit und Ketzerei im ältesten Christentum*, σ. 3.

2. 'Ἡ διάκρισις μεταξὺ αἵρεσεως καὶ σχίσματος, τῆς μὲν πρώτης ἀναφερομένης εἰς τὴν προσβολὴν τοῦ δόγματος, τοῦ δὲ δευτέρου εἰς τὴν διοικητικὴν μεταξὺ τῶν Ἐκολησιῶν διαφορὰν πρέπει νὰ θεωρηθῇ δρθῆ. Τὸ σχίσμα δὲν ἀποκόπτει τὰ μέλη ἐκ τῆς κοινωνίας τοῦ σωτηριώδους ἔργου, ἐνῷ ὁ αἵρετικὸς ἡ ἡ αἵρετικὴ διὰ τὸ ἀποκόπτονται τῆς ἐν λόγῳ κοινωνίας, ἐπειδὴ προσβάλλουν τὸ δόγμα, τὴν προϋπόθεσιν τῆς σωτηρίας καὶ κοινωνίας μετὰ τοῦ σωτηριώδους ἐν Χριστῷ ἔργου, δεδομένου ὅτι ἡ προσβολὴ δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν θεωρίαν, ἀλλ' εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν πρᾶξιν τῆς Ἐκκλησίας, ἐντὸς τῶν ὅποιων βλαστάνει ἡ δογματικὴ περὶ σωτηρίας διδασκαλία. Ἐν προκειμένῳ εἶναι κλασσικὴ ἡ παρατήρησις Βασιλείου τοῦ Μεγάλου ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ θέματος: «Αἱρέσεις μὲν τοὺς παντελῶς ἀπερργμένους, καὶ κατ' αὐτὴν τὴν πίστιν ἀπηλλοτριωμένους» σχίσματα δὲ τοὺς δι' αἰτίας τινὰς ἐκκλησιαστικὰς καὶ ζητήματα λάσιμα πρὸς ἀλλήλους διενεγχέντας παρασυναγωγὰς δὲ τὰς συνάξεις τὰς παρὰ τῶν ἀνυποτάκτων πρεσβυτέρων ἡ ἐπισκόπων καὶ παρὰ τῶν ἀπαιδεύτων λαῶν γινομένας». *Ἐπιστολὴ 188* Ἀμφιλοχίῳ περὶ κανόνων, PG 32, 665A.

ριον ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας, τὸ δὲ δόγμα καὶ ἡ αἵρεσις ἐνδεικτικὰ ἐπεξηγηματικὰ σημεῖα δεικνύοντα τὸν δρόμον τῆς σωτηρίας (τὸ δόγμα) καὶ τὴν ἐκτροπὴν ἐκ τῆς ἐν λόγῳ κοινωνίας (ἡ αἵρεσις). Ὁ Ἀρειος π.χ. ἡ ὁ Νεστόριος δὲν ἤλθον εἰς σύγχρουσιν πρὸς καθωρισμένους δογματικοὺς δρους, ἀλλὰ πρὸς τὴν πρᾶξιν ἡ τὴν ἐμπειρίαν τῆς Ἐκκλησίας, τὰ δόπια οὕτως ἡ ἀλλως ἦσαν ἐνυλωμένα εἰς τὰς ὄμοιογίας τῆς πίστεως καὶ τὰ βαπτιστήρια σύμβολα. Ἡ Ἐκκλησία ἐν προκειμένῳ ἀντιδράσασα καὶ θελήσασα νὰ προφυλάξῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν ἀρραγῆ, προέβαλε ἐκτυπώτερον ἡ θεωρητικώτερον παρ' ὅσον προηγουμένως τὴν ἀλήθειαν τοῦ δόγματος. Ἡ δημιουργία κατὰ συνέπειαν τῶν δογματικῶν δρων καὶ συμβόλων ἡ θεωρητικῶν θεολογικῶν συλλήψεων προκύπτει μὲν λόγῳ τῆς ἐκ τῆς αἱρέσεως προκλήσεως τοῦ κινδύνου, ἐκφράζει δῆμας οὕτως ἡ ἀλλως τὴν οὐσίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Κατὰ ταῦτα δὲν δυνάμεθα νὰ ισχυρισθῶμεν ὅτι πᾶσα δογματικῶς διατυπουμένη ἀλήθεια, κατόπιν τῆς ἐν λόγῳ προκλήσεως τοῦ κινδύνου, εἶναι προϊὸν μόνον ἀνάγκης ἐκ τοῦ κινδύνου καὶ ὅχι τῆς οὐσίας τοῦ ζῶντος κοινωνικοῦ δργανισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας¹.

Εἶναι δὲ ἄκρως χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἐκκλησία ὁσάκις καταπολεμεῖ τὴν αἵρεσιν ἔχει κατὰ νοῦν τὴν διαφύλαξιν τῆς ἐνότητος τῶν μελῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας, καθορίζουσα οὕτω καὶ τὴν σημασίαν τοῦ δόγματος, ὡς καὶ τὰ ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα τῆς αἱρέσεως. Ὁ Μ. Βασίλειος περαίνων τὸ ἔργον *Περὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος*, ἔξυμνει τὴν ἀκαταμάχητον δύναμιν τῆς Ἐκκλησίας, ἀνθισταμένης εἰς τὰς αἱρέτικὰς προσβολὰς καὶ διασφαλίζουσῆς οὕτω τὴν ἐνότητα αὐτῆς, παραβάλλει δὲ αὐτὴν πρὸς πλοῖον κλυδωνιζόμενον ὑπὸ τῶν κυμάτων, ἀλλὰ μὴ βυθιζόμενον. Ἡ δλη δηλ. προσπάθεια ἀποκρύσεως τῶν αἱρέτικῶν κατεβλήθη πρὸς σωτηρίαν τοῦ σκάφους τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν προκειμένῳ παρουσιάζεται ἐντονος ἡ ἐκκλησιαστικὴ

1. 'Ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲ σημείου διαπράττεται ἐν πολλοῖς ἡ ἀστοχίᾳ ὡς πρὸς τὴν δρθῶν ἐκτίμησιν τῶν ἔξωτερικῶν ἀντιθέσεων, πολιτικῶν διεκδικήσεων, συγκρούσεων καὶ γενικῶς τῆς κακοθείας ὡρισμένων ἐκκλησιαστικῶν προσώπων ἐν σχέσει πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ δόγματος. Κριτήριον τῆς ἀληθείας τοῦ δόγματος ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει δὲν εἶναι τὰ πορίσματα ἐκ τῆς Ἰστορικῆς ἐρεύνης ἐπὶ τῶν πολιτικῶν π.χ. συγκρούσεων κατὰ τὰς συγκλήσεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, ἀλλὰ ἡ αὐτόνομος ἐκδήλωσις τῆς ζωῆς τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας. Πρβλ. A. M. RITTER, *Das konsil von Konstantinopel und sein Symbol*, σ. 219 ε.

συνείδησις τοῦ Μ. Βασιλείου¹. 'Ο Κύριλλος Ἱεροσολύμων πρὸ τῆς ἐκθέσεως τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας ἀπευθύνεται εἰς τοὺς νεοφωτίστους Χριστιανούς ἐπισημαίνων εἰς αὐτοὺς τὴν ἀναγκαιότητα τῆς γνώσεως τῶν δογμάτων², διὰ νὰ δυνηθοῦν οὕτω νὰ «κατακοντίσουν» ἐπιτυχῶς τὸν Ἐλληνα καὶ νὰ ἀγωνισθοῦν κατὰ τοῦ αἱρετικοῦ Ἰουδαίου καὶ Σαμαρείτου³. 'Η ἴδια λοιπὸν ἡ Ἐκκλησία προβάλλει τὸ δόγμα ὡς καὶ ἡ ἴδια προστατεύει τοῦτο ἐκ πάσης προσβολῆς. Οὕτω ἡ ἴδια μετὰ ταῦτα καὶ πάλιν κρίνει, ποῖοι αἱρετικοὶ καὶ ὑπὸ ποίους δρους δύνανται νὰ ἐπανέλθουν εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας.

Κατὰ ταῦτα, συγχρινομένης τῆς αἱρέσεως πρὸς τὸ δόγμα, διαπιστώνομεν διὰ χωρῶν εἰς αὐτὴν ἐπαναστατεῖ ἐναντίον τοῦ ὁμαδικοῦ φρονήματος τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὅποια οὔτως ἡ ἄλλως κηρύσσει ἡ υἱοθετεῖ τὸ δόγμα. 'Ο αἱρετικὸς κατὰ συνέπειαν δεικνύει ἀνυπακοὴν πρὸς τὴν ὁμαδικὴν κοινότητα τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῷ ὁ δεχόμενος τὸ δόγμα, τὸ ἐπεικηγματικὸν τοῦτο σημεῖον τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳς, ζῇ ἀρμονικῶς μετὰ τῆς ὁμαδικῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Δόγμα καὶ αἱρέσις ἀποτελοῦν τὰς δύο μοναδικὰς δυνατότητας ἐκλογῆς, τὴν ὅποιαν καλεῖται νὰ πραγματοποιήσῃ ὁ ἀποφασίζων τὸν ἐνστερνισμὸν ἡ τὴν ἀπόρριψιν τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳς. 'Η συνύπαρξις τῶν δύο ἀποκλείεται, διότι ἡ αἱρέσις διασπᾶ τὴν κοινωνίαν τῆς Ἐκκλησίας. Κατ' ἀκολουθίαν ὁ μέλλων νὰ προσέλθῃ ἡ νὰ παραμείνῃ πιστὸς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἔχει νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ ἀποδοχῆς τοῦ δόγματος καὶ ἄρα ἐμμονῆς εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν ἡ ἀποδοχὴ τῆς αἱρέσεως καὶ ἄρα ἐκπτώσεως ἐκ τῆς κοινωνίας ταύτης· τρίτον τι δὲν ὑπάρχει (*tertium non datur*).

Πέραν τούτων ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς αἱρέσεως πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὴν ὄρθολογικὴν θεώρησιν τοῦ περιεχο-

1. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος*, 30, 76-77 PG 32,209-215.

2. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Κατηχήσεις* 4, 4 - 37, PG 33, 457 - 504. 'Ο Κύριλλος Ἱεροσολύμων ἀναφέρει δέκα δόγματα ὡς βάσιν τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳς ήτοι 1) περὶ Θεοῦ, 2) περὶ Χριστοῦ, 3) περὶ τῆς ἐν Παρθένῳ γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, 4) περὶ τοῦ σταυροῦ, 5) περὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Ἱ. Χριστοῦ (σταυροῦ, ἀναστάσεως, ἀναλήψεως, μελλούσης κρίσεως), 6) περὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, 7) περὶ ψυχῆς, 8) περὶ σώματος, 9) περὶ ἀναστάσεως, 10) περὶ θείων Γραφῶν.

3. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Προκατήχησις*, 9, PG 33, 349BC. «Πολλοὺς ἔχθρούς ἔχεις, πολλὰ βέλη λάμβανε πρὸς πολλοὺς γάρ ἀκοντίσεις, καὶ χρεία σου μαθεῖν πῶς κατακοντίσῃς τὸν Ἐλληνα, πῶς ἀγωνίσῃ πρὸς αἱρετικόν, πρὸς Ἰουδαῖον, πρὸς Σαμαρείτην».

μένου τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας. 'Η αἱρέσις γεννᾶται ἐκ τοῦ πόθου λογικῆς κατανοήσεως τοῦ δόγματος καὶ οὕτω ἐκ τῆς συγκρούσεως λόγου καὶ δόγματος καὶ ἄρα ἐκ τῆς ἀδυναμίας κατανοήσεως τούτου λογικῶς· τὸ περιεχόμενον τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας τίθεται εἰς τὸ περιθώριον. 'Η κατανόησις τῆς δογματικῆς ἀληθείας διὰ τῆς λογικῆς καθίσταται αὐτοσκοπὸς καὶ ὅχι μέσον πρὸς συστηματικὴν ἐκφορὰν καὶ λογικὴν διάρθρωσιν τοῦ περιεχομένου τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας, τὸ δόπιον ὁ πιστὸς κέκτηται ζῶν ἐντὸς τῆς ὁμαδικῆς κοινωνίας τῆς Ἐκκλησίας¹. 'Ιστορικοδογματικῶς εἶναι πλέον ἡ βέβαιον τὸ γεγονός διὰ αἱρέσεις, αἱ ὅποιαι συνεκλόνισαν τὴν Ἐκκλησίαν, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ Γνωστικισμοῦ, ὑπῆρξαν προϊόντα τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως. Τὸ «σκάνδαλον» καὶ ἡ «μωρία» ἡ τὸ «παράδοξον» τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας καὶ ἄρα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος ἐδημιούργει πάντοτε καὶ δημιουργεῖ τοὺς ἐπαναστάτας κατὰ τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας. 'Η φιλοσοφικὴ σκέψης προσπαθεῖ νὰ δώσῃ λύσεις ὅχι «σκάνδαλώδεις», κατόπιν λογικῆς φιλοσοφικῆς κατανοήσεως τοῦ δόγματος. 'Η Ἐκκλησία δικαίως κατανοεῖ τὸ μυστήριον καὶ «παράδοξον» τοῦ δόγματος διὰ τῆς ἐμπειρίας αὐτοῦ τούτου τοῦ ἐν Χριστῷ σωτηριώδους γεγονότος, ἐνυλωμένου ἐντὸς τῶν διαστάσεων αὐτῆς. "Ἄλλως ἡ κατανόησις τοῦ δόγματος καθίσταται ἀνέφικτος. Οὕτω ὁ αἱρετικὸς ἐπιχειρεῖ νὰ παρακάμψῃ τὸ μυστήριον ἡ τὸ «παράδοξον» τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, ἔξαίρων φιλοσοφικὰς προϋποθέσεις πρὸς κατανόησιν τοῦ δόγματος². Κατὰ ταῦτα ἡ αἱρέσις στερεῖται τοῦ μυστηρίου τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῷ τὸ δόγμα συνδέεται δργανικῶς μετὰ τοῦ ἐν λόγῳ μυστηρίου. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν περιόδων, κατὰ τὰς ὅποιας ἥκμαζον αἱ μεγάλαι αἱρέσεις, συνετελεῖτο σφοδρὸς ἀγών μεταξὺ θεολόγων τῆς Ἐκκλησίας καὶ αἱρετικῶν, καθ' ὅσον ἡ φιλοσοφία διενήργει

1. 'Η ιστορικοδογματικὴ ἔρευνα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς ἀποδεικνύει τὸ γεγονός διὰ ἡ Ρώμη, μακρὰν τοῦ συγκρητιστικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ πνεύματος τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἡτον ἡτον κατὰ πολὺ διεγώτερον εὐάλωτος ὑπὸ τῶν αἱρετικῶν κακοδοξῶν. W. BAUER, *Rechtläufigkeit und Ketzerrei im ältesten Christentum*, σ. 231 ε.

2. Πρβλ. A. ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, 'Ἐλληνικὴ φιλοσοφία καὶ χριστιανικὸν δόγμα, σ. 42 ε. Βεβαίως, ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι πάντοτε ὁ μόνος παράγων πρὸς δημιουργίαν τῆς αἱρέσεως, ὡς προσβολῆς τοῦ δόγματος. Τὰ περὶ τῆς φιλοσοφίας ἐν προκειμένῳ ισχύουν διὰ τὰς μεγάλας αἱρέσεις κατὰ τὴν περὶ οδον τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Εἶναι δικαίως δινατόν νὰ προκύψῃ αἱρέσις καὶ ἐξ ἐπιδράσεων ξένων πρὸς τὴν Ἀποκάλυψιν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων καὶ ἐκ κακῆς ἐρμηνείας τῶν Γραφῶν, συντελουμένης μακρὰν τοῦ ὁμαδικοῦ φρονήματος τῆς Ἐκκλησίας.

ἀποφασιστικάς ἐφόδους πρὸς ἔξαλειψιν τοῦ μυστηρίου τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας.

4. Ἀλήθεια τοῦ δόγματος καὶ τῆς φιλοσοφίας.

Κατωτέρω, εἰς τὰ δύο τελευταῖα κεφάλαια τῆς μελέτης, θὰ καθορίσωμεν τὴν ἔννοιαν καὶ οὐσίαν τῆς ἀληθείας καὶ γνώσεως ἐξ ἐπόψεως φιλοσοφικῆς καὶ τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως.¹ Εν προκειμένῳ ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἡ σύγκρισις τοῦ περιεχομένου τοῦ δόγματος πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ὡς αὕτη ἐκυριάρχει κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐμφανίσεως καὶ ἔξαπλωσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Η ἑλληνικὴ φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὡς καὶ κατὰ τὰς προγενεστέρας ἐποχάς, δὲν ἔχει, φυσικῷ τῷ λόγῳ, νὰ παρουσιάσῃ ἐνιαίαν γραμμήν. Πλὴν δύναται, διὰ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, τοῦ εὐαγγελισμοῦ ή τοῦ κηρύγματος, καὶ τοῦ γεγονότος τῆς σαρκώσεως, τοῦ σταυρικοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως. Λόγος καὶ γεγονός συνδέονται μεταξύ των ἀρρήκτων. Η ὑπὸ τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἐπιχειρηθεῖσα ἔξαρσις τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, ὁ διόπιστος, κατ' αὐτόν, εἶναι η πληροφορία τοῦ θείου θελήματος, η διδαχὴ καὶ αὐτὸς τοῦτο τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας, ἀποτελεῖ ἐπικίνδυνον μονομέρειαν ὡς πρὸς τὴν ἀξιολόγησιν τῆς σημασίας τοῦ σωτηριώδους ἐν Χριστῷ ἔργου. Τὸ δὲ ἐν λόγῳ ἔργον τῆς σωτηρίας δὲν ἀφορᾷ μόνον εἰς τὴν προσωπικὴν ζωὴν ἐκάστου, ἀλλ᾽ εἰς τὸ σύνολον τῶν ἀνθρώπων τοῦ κόσμου καὶ τῆς Ιστορίας. Η ἀποψίς τοῦ Harnack, διὰ τοῦ Χριστιανισμὸς ἀποβαίνει παγκόσμιος ἀπολυτρωτικὴ θρησκεία, κατὰ παρέκκλισιν ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ κηρύγματος τοῦ 'Ι. Χριστοῦ, κατόπιν τοῦ γενομένου ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας δανείου τῶν ἑλληνικῶν τρόπων τοῦ σκέπτεσθαι, πρέπει νὰ κριθῇ ἐσφαλμένη ὡς πρὸς τὸ ἔξῆς βασικὸν σημεῖον ἀλλο πρᾶγμα εἶναι η Ιστορικὴ διαδικασία τῆς ἀνδρώσεως ἐνὸς γεγονότος καὶ ἄλλο πρᾶγμα η οὐσιαστικὴ αὐτοῦ δομή. Διότι, ἐφ' ὅσον μετὰ ταῦτα διὰ τοῦ Χριστιανισμὸς ἐπαγγέλλεται τὴν σωτηρίαν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἔργου τῆς σαρκώσεως, τοῦ σταυρικοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως, τοῦτο ἀποτελεῖ ὡς οὐσιαστικὸν γεγονός κάτι τὸ ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν περὶ σωτηρίας ἀντίληψιν τοῦ Γνωστικισμοῦ καὶ γενικώτερον τοῦ 'Ἑλληνισμοῦ καὶ ἄρα ἔχει τὴν ἀρχικὴν ρίζαν εἰς τὸ λίκνον τῆς φανερώσεως τῆς Ἀποκαλύψεως, ητοι εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν διασκαλίαν καὶ τὸ ἔργον τοῦ 'Ι. Χριστοῦ¹. Κα-

1. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Μετ.* Ε, 1027b. «οὐ γάρ ἔστι τὸ ψεῦδος καὶ τὸ ἀληθὲς ἐν τοῖς πράγμασιν, ἀλλ' ἐν διανοίᾳ». Πρβλ. M. HEIDEGGER, *Platons Lehre von der Wahrheit*, σ. 26 ε.

ρίας ἀντιλήψεως δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα ἐν ἐπιστημονικῇ ἐννοίᾳ ή τὴν λειτουργίαν τοῦ νοῦ, ὁ ὅποιος διερευνᾷ τὴν ἐν λόγῳ πραγματικότητα. 'Η ἀλήθεια καὶ εἰς τὰς δύο περιοχὰς ἐκφεύγει τῆς ἀντικειμενικῆς ταύτης πραγματικότητος καὶ θεωρεῖται ὡς τὸ μυστήριον τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς καὶ η ἐσωτάτη οὐσία πάσης πραγματικότητος, νοούμενη ὡς η ἐσχάτη δυνατότης τοῦ κόσμου. Τὸ πρόβλημα κατὰ συνέπειαν θεωρεῖται κεχωρισμένον ἐκ τῆς φιλοσοφικῆς γνωστολογίας.

'Η ἀλήθεια τοῦ δόγματος εὑρέθη κατ' ἀρχὴν ἀντιμέτωπος τῆς φιλοσοφίας. 'Η ἀντίθεσις ἀνεφέρετο εἰς τὴν σωτηριολογίαν ή διόπιστα, φυσικῷ τῷ λόγῳ, συνδέεται ἀρρήκτως πρὸς τὴν θεολογίαν καὶ ἀνθρωπολογίαν. 'Η ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳ, τῆς ὅποιας τὰς προϋποθέσεις καὶ τὸ περιεχόμενον παρουσιάζει τὸ δόγμα, εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, τοῦ εὐαγγελισμοῦ η τοῦ κηρύγματος, καὶ τοῦ γεγονότος τῆς σαρκώσεως, τοῦ σταυρικοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως. Λόγος καὶ γεγονός συνδέονται μεταξύ των ἀρρήκτων. 'Η ὑπὸ τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἐπιχειρηθεῖσα ἔξαρσις τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, ὁ διόπιστος, κατ' αὐτόν, εἶναι η πληροφορία τοῦ θείου θελήματος, η διδαχὴ καὶ αὐτὸς τοῦτο τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας, ἀποτελεῖ ἐπικίνδυνον μονομέρειαν ὡς πρὸς τὴν ἀξιολόγησιν τῆς σημασίας τοῦ σωτηριώδους ἐν Χριστῷ ἔργου. Τὸ δὲ ἐν λόγῳ ἔργον τῆς σωτηρίας δὲν ἀφορᾷ μόνον εἰς τὴν προσωπικὴν ζωὴν ἐκάστου, ἀλλ᾽ εἰς τὸ σύνολον τῶν ἀνθρώπων τοῦ κόσμου καὶ τῆς Ιστορίας. 'Η ἀποψίς τοῦ Harnack, διὰ τοῦ Χριστιανισμὸς ἀποβαίνει παγκόσμιος ἀπολυτρωτικὴ θρησκεία, κατὰ παρέκκλισιν ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ κηρύγματος τοῦ 'Ι. Χριστοῦ, κατόπιν τοῦ γενομένου ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας δανείου τῶν ἑλληνικῶν τρόπων τοῦ σκέπτεσθαι, πρέπει νὰ κριθῇ ἐσφαλμένη ὡς πρὸς τὸ ἔξῆς βασικὸν σημεῖον ἀλλο πρᾶγμα εἶναι η Ιστορικὴ διαδικασία τῆς ἀνδρώσεως ἐνὸς γεγονότος καὶ ἄλλο πρᾶγμα η οὐσιαστικὴ αὐτοῦ δομή. Διότι, ἐφ' ὅσον μετὰ ταῦτα διὰ τοῦ Χριστιανισμὸς ἐπαγγέλλεται τὴν σωτηρίαν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἔργου τῆς σαρκώσεως, τοῦ σταυρικοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως, τοῦτο ἀποτελεῖ ὡς οὐσιαστικὸν γεγονός κάτι τὸ ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν περὶ σωτηρίας ἀντίληψιν τοῦ Γνωστικισμοῦ καὶ γενικώτερον τοῦ 'Ἑλληνισμοῦ καὶ ἄρα ἔχει τὴν ἀρχικὴν ρίζαν εἰς τὸ λίκνον τῆς φανερώσεως τῆς Ἀποκαλύψεως, ητοι εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν διασκαλίαν καὶ τὸ ἔργον τοῦ 'Ι. Χριστοῦ¹. Κα-

1. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, 'Η περὶ τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου ἀντίληψις τοῦ 'Ἀποστόλου Παύλου, σ. 6 ε.

τὰ τὴν φιλοσοφικὴν περὶ σωτηρίας ἀντίληψιν δὲν ἔχομεν ἀρραγῆ ἐνότητα μεταξὺ λόγου καὶ ἔργου, ὡς συμβαίνει εἰς τὴν ἐν Χριστῷ Ἀποκάλυψιν. Ἡ σωτηρία ἐκλαμβάνεται κατ’ ἀρχὴν ὡς πνευματική καὶ λογική κάθαρσις τῆς ὑπάρξεως ἢ ὡς μαγική καὶ φυσική ἀπολύτρωσις ἐκ τῶν δεινῶν τῆς ὅλης ἢ ὡς μύησις εἰς ἀναγεννητικής δυνάμεως μυστηριακάς τελετάς.

Πέραν τούτου, οὐσιώδες στοιχεῖον τῆς ἀλήθειας τοῦ δόγματος εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὁ λόγος καὶ τὸ ἔργον προέρχονται ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ. Ἡ πίστις αὕτη ἀπετέλει καὶ ἀποτελεῖ ἐσαὶ τὴν πεμπτουσίαν τῆς ὄρθιδόξου πνευματικότητος, ὡστε εἶναι ἀπορίας ἀξιον τὸ γεγονός ὅτι ὁ Harnack ὑπεστήριξε τὴν μετατροπὴν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας εἰς ἑλληνικήν ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς ὄρθιδόξου Ἐκκλησίας. Διότι ἡ σχέσις τοῦ λόγου καὶ τοῦ ἔργου πρὸς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ ἔξαλείφει πᾶσαν λογικήν, φυσικήν, μηχανικήν καὶ μαγικήν περὶ σωτηρίας ἀντίληψιν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἰ. Χριστὸς ὡς ἐνεργῶν καὶ ἀγγέλων συγχρόνως τὴν σωτηρίαν δὲν ἔχει ἀνάγκην λυτρώσεως, διότι τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας εἶναι ἀποκλειστικῶς ἔργον τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ. Ἡ ἀλήθεια τοῦ δόγματος καὶ τῆς φιλοσοφίας συγκρούονται ἀποφασιστικῶς εἰς τὸ σημεῖον αὐτό.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἐν Χριστῷ σωτηρία κέκτηται τὸν θεοκεντρικὸν καὶ θέρινον χαρακτῆρα τοῦ ἔργου αὐτῆς. Ὁ λόγος καὶ τὸ ἔργον ἔχουν πηγὴν τὸν ἐν Τριάδι Θεὸν καὶ ὅχι τὴν ἴκανότητα οἰουδήποτε κτιστοῦ σωτῆρος. Βεβαίως, ἡ «συνεργία» τοῦ ἀνθρώπου πρὸς κατανόησιν καὶ ἀποδοχὴν τοῦ ἐν λόγῳ σωτηριώδους ἔργου εἶναι αὐτονόητος, ἡ οὐσία δύμως τοῦ ἔργου τούτου εἶναι θεοκεντρική. Ἡ σωτηρία κατὰ τὸν Γνωστικισμὸν καὶ τὰς λοιπὰς θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀποτελεῖ λύτρωσιν, ἡ ὅποια κέκτηται ἀνθρωποκεντρικὸν χαρακτῆρα. Δὲν γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ παντοδυναμίας τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ περὶ τῆς περιπετείας ἐκάστης ψυχῆς καὶ τῶν κτιστῶν σωτήρων. Ἐφ’ ὅσον διατηρεῖται καθ’ ὅλην τὴν ιστορικὴν διαδρομὴν τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας ὁ θεοκεντρικὸς χαρακτῆρας τοῦ δόγματος τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας, τότε δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν τὴν ἀποψίν περὶ μετατροπῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς θρησκείαν ἑλληνικήν. Κατὰ τὸ ἔργον τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας οἰκοδομεῖται σχέσις μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου καὶ ἀρα σχέσις ἐλευθέρων προσώπων καὶ ὅχι προσώπου πρὸς ἀναγκαίαν κατάστασιν, ἐνώπιον τῆς ὅποιας, κατὰ τὴν ἑλληνικὴν περὶ σωτηρίας ἀντίληψιν, διφέλει ὁ ἀνθρωπὸς ἢ νὰ ὑποταχθῇ ἢ νὰ ἀκολουθήσῃ λογικήν, φυσικήν καὶ μαγικήν διαδικασίαν πρὸς εὔρεσιν τῆς κα-

τὰ φύσιν ζωῆς. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀλήθεια τοῦ δόγματος ἀντιτίθεται εἰς τὰς ξένας πρὸς αὐτὴν περὶ σωτηρίας ἀντιλήψεις καὶ οὕτω καθίσταται λίαν προβληματική ἡ ἀποψίς περὶ ἔξελληνισμοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Πέραν τούτων ἀξιοπαρατήρητον γνώρισμα τῆς ἀλήθειας τοῦ δόγματος εἶναι ἡ ἔννοια ἢ ὁ χαρακτῆρας τοῦ «παραδόξου». Ὁ χαρακτῆρας οὗτος τοῦ «παραδόξου» προκαλεῖ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τῆς ἀλήθειας τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως καὶ κυρίως εἰπεῖν κατὰ τῆς πίστεως εἰς τὸν παντοδύναμον Θεόν. Διότι ἡ σχέσις αὕτη τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον δημιουργεῖ πλεῖστα ὅσα ἀλυτα «λογικὰ» προβλήματα, ἀναφερόμενα εἰς τὰς ιστορικὰς ἀντινομίας, τὸ κακόν καὶ τὰς δυνατότητας τοιαύτης κοινωνίας τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Α. Camus, λίαν ὄρθιος καὶ χαρακτηριστικῶς, ὑπεστήριξεν διότι ἡ Ἐκκλησία καταδικάζουσα τὸν Γνωστικισμὸν ἐπολλαπλασίαζε τὰς τάξεις τῶν ἀντιδρώντων κατὰ τῆς ἰδέας τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ¹. Ὁ Γνωστικισμὸς δηλ., ὡς καὶ παρεμφερεῖς ἀπολυτρωτικαὶ θρησκεῖαι ἐλληνικοῦ τύπου, κατήργει τὴν ἐν λόγῳ σχέσιν μεταξὺ παντοδυνάμου ἐλευθέρου Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, εἰσάγων φυσικήν, μαγικήν περὶ κακοῦ καὶ σωτηρίας ἀντίληψιν· τοιουτοτρόπως ὅμως κατήργει καὶ τὸ «παράδοξον». Ἡ ἀλήθεια τοῦ δόγματος ἐξ ἀντιθέτου παραμένει πάντοτε «σκάνδαλον» καὶ «μωρία» ἢ «παράδοξον», δημιουργοῦσα οὕτω τὰς ἀπαναστατικὰς αὐτὰς ἀντιδράσεις, ὡς χαρακτηρίζει τὰς ἐν λόγῳ ἐνεργείας ὁ Camus, καὶ καλεῖ τὸν ἀνθρώπον νὰ διολογήσῃ πίστιν εἰς τὸν σώζοντα αὐτὸν ἐν Τριάδι Θεόν, δοξολογοῦντα τὴν ἀπειρον Αὐτοῦ μεγαλειότητα. Ἡ σχέσις τοῦ προσωπικοῦ, ἐλευθέρου παντοδυνάμου ἐν Τριάδι Θεοῦ πρὸς τὸ ἐλεύθερον πρόσωπον τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ἔργον τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας καὶ ἡ κλῆσις τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς μετάνοιαν καὶ πίστιν, ἀποτελοῦν τὰ κύρια οὐσιώδη χαρακτηριστικὰ τῆς ἀλήθειας τοῦ δόγματος· τοιαῦτα χαρακτηριστικὰ ὅμως δὲν ἀπαντῶμεν εἰς τὰς φιλοσοφικὰς περὶ σωτηρίας ἀντιλήψεις.

Ἡ ὡς ἀνωθέρησις τοῦ ἐν Χριστῷ ἔργου τῆς σωτηρίας σημαίνει τὴν δυνατότητα συνθέσεως ιστορικοῦ καὶ ὑπεριστορικοῦ παράγοντος. Δὲν δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ὄρθιος ἢ ἀλήθεια τοῦ δόγματος, ἐφ’ ὅσον δὲν τονίζεται ἡ συγχλονιστικὴ αὕτη πλευρὰ τῆς ἀλήθειας περὶ τῆς συγχωνεύσεως ιστορίας καὶ αἰώνιότητος. Τὰ πάντα εὑρίσκονται εἰς τὰς χεῖρας τοῦ παντοδυνάμου ἐν Τριάδι Θεοῦ, ἀρα καὶ ἡ ιστορία. Ὁ Θεὸς Λόγος, τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς Ἀγίας Τριάδος, σαρκώνε-

1. A. CAMUS, *L'homme révolté*, Paris 1958, σ. 43 - 53.

ται, ἀνίσταται καὶ οὗτω γίνεται πρόσωπον ἱστορικόν. 'Ο ἐν Τριάδι Θεὸς κατὰ συνέπειαν δημιουργεῖ τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας εἰς τὴν ἱστορίαν. Αὐτὸς θέλει νὰ μᾶς εἴπῃ ἐν προκειμένῳ ἡ διδασκαλία περὶ τῆς ὑποστατικῆς ἐνώσεως τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων! 'Ἐπειδὴ ὁ Ἰησοῦς εἶναι θεάνθρωπος, τὸ ἔργον εἶναι θεῖον καὶ ἀνθρώπινον, ἄρα θεῖον καὶ ἱστορικόν. 'Εὰν ἦτο μόνον Θεός, τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας θὰ ἦτο θεῖον, πνευματικόν, ἥθικόν, μὴ ἐπεκτεινόμενον ἐντὸς ἱστορικῶν διαστάσεων' ἐὰν ἦτο μόνον ἀνθρωπος, τὸ ἔργον τοῦτο θὰ ἦτο καθαρῶς ἀνθρώπινον καὶ ἄρα καθαρῶς ἱστορικόν, κατὰ τὴν ἀλήθειαν δύμας τοῦ δόγματος εἶναι θεάνθρωπος καὶ ἄρα τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας ἐκφράζεται εἰς τὸ μυστήριον τῆς συνθέσεως μεταξὺ τοῦ θείου καὶ ἱστορικοῦ παράγοντος. 'Η φιλοσοφία διαχωρίζει δξέως τοὺς δύο κόσμους, ἡ δὲ σωτηρία συνίσταται εἰς τὴν ἐγκατάλειψιν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ τοῦ κόσμου καὶ τὴν προσκόλλησιν εἰς τὸν ὠραῖον κόσμον τῆς θεϊκῆς πραγματικότητος. Κατὰ συνέπειαν, ἡ ἀλήθεια τοῦ δόγματος καταξιώνει τὸν χρόνον καὶ τὴν ἱστορίαν.

'Ἐν προκειμένῳ ἀπαντεῖται μία βασικὴ διευκρίνησις. Θὰ ἀπετέλει τραγικὸν σφάλμα νὰ ἔξαχθῇ ἐκ τῶν ὡς ἀνω θέσεων τὸ συμπέρασμα περὶ τοῦ δτι ὁ Χριστιανισμὸς ἡ ἡ ἀλήθεια τοῦ δόγματος εἶναι διδασκαλία ξένη κατὰ πάντα πρὸς τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα καὶ ἄρα καθαρὰ ἰουδαικὴ θρησκεία. Τοῦτο θὰ ἀπετέλει οὕτως ἡ ἄλλως αἱρεσιν. Λίαν δριῶς ὁ ἱστορικοδογματικὸς τοῦ 19ου αἰώνος I.A. Dorner (*Entwickelungsgeschichte der Lehre von der Person Christi von den ältesten Zeiten bis auf die neuesten*, Stuttgart 1839) ἐπισημαίνει τὸ γεγονός δτι ὁ Χριστιανισμὸς οὔτε 'Ἐλληνισμὸς οὔτε 'Ιουδαισμὸς εἶναι, ἀλλὰ τὸ νέον ἐν τῇ σαρκώσει τοῦ Λόγου, ἡ ὅποια ἀποτελεῖ ρῆξιν πρὸς τὴν πορείαν τῆς ἱστορίας τῶν θρησκειῶν¹. 'Ο Χριστιανισμὸς εἶναι ἔργον τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ, κατέστη δὲ ὁ ἱστορικὸς δργανισμὸς ἐντὸς τοῦ 'Ιουδαισμοῦ, μετὰ ταῦτα δὲ ἐντὸς τοῦ 'Ἐλληνισμοῦ προσέλαβε τὸν οἰκουμενικὸν χαρακτῆρα. Τὸ περιεχόμενον τῆς ἐν Χριστῷ 'Αποκαλύψεως ἐκφράζεται διὰ τῆς μορφολογίας τοῦ 'Ιουδαισμοῦ καὶ 'Ἐλληνισμοῦ. 'Ἐν προκειμένῳ δὲν διαχωρίζεται μορφολογία καὶ περιεχόμενον, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον ἐκφράζεται μορφολογικῶς καὶ ἡ μορφολογία ὑφίσταται δυνάμει τοῦ περιεχομένου. 'Η 'Αποκαλύψις ἡ τὸ περιεχόμενον τῆς ἀλήθειας τοῦ δόγματος εἶναι ἔργον τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ, τὸ ὅποιον κατέστη διὰ τῆς φανερώσεως τούτου ἱστορικὸν γί-

1. F. KANTZENBACH, *Evangelium und Dogma*, σ. 133 - 40.

γνεσθαι. Κατὰ ταῦτα τὸ περιεχόμενον τῆς ἀλήθειας ἐκφράζεται διὰ τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι καὶ τὸ ἱστορικὸν γίγνεσθαι ὑφίσταται δυνάμει τοῦ περιεχομένου τῆς ἀλήθειας τοῦ δόγματος. 'Τπάρχει δηλ. πάντοτε τὸ περιεχόμενον τῆς ἀλήθειας ταῦτης ἐν μορφολογικῇ ἐκδηλώσει καὶ δὲν συμβαίνει, ὡς πιστεύουν τινές, συρραφὴ μορφολογίας καὶ περιεχομένου. Διὰ τοῦτο ἡ ἀλήθεια τοῦ δόγματος ἔχει αὐθεντικὸν ἐκκλησιαστικὸν κύρος καὶ ὅχι κύρος ἰουδαικῆς ἢ ἐλληνικῆς ἀλήθειας. 'Ο G. Florovsky λίαν προσφύως ὑποστηρίζει δτι ὁ 'Ἐλληνισμὸς μετεμορφώθη δργανικῶς ἐνταχθεὶς εἰς τὴν 'Ἐκκλησίαν καὶ τὴν ζωὴν τοῦ σαρκωθέντος Λόγου². Κατὰ συνέπειαν δὲν ὑπάρχει αὐτόνομος 'Ἐλληνισμὸς οὔτε ἔξεληνισθεὶς Χριστιανισμὸς οὔτε κατὰ μείζονα λόγον ἰουδαικὴ θρησκεία: ὑπάρχει ἡ ἐν Χριστῷ 'Αποκαλύψις ἐκδηλουμένη ἱστορικῶς, μορφολογικῶς δυνάμει τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι. Πᾶσα ἔξαρσις τοῦ 'Ιουδαισμοῦ ἢ 'Ἐλληνισμοῦ θέτει εἰς τὸ περιώριον τὴν ἀλήθειαν τοῦ δόγματος περὶ τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας καὶ ἄρα ἀποτελεῖ αἱρεσιν. 'Ο Αύγουστηνος εἰς τὰς 'Ἑξομολογήσεις τονίζει τὴν ἐν λόγῳ ἀλήθειαν· ἡ ἀλήθεια λέγει, οὔτε ἐβραϊκή οὔτε ἐλληνική οὔτε βαρβαρική εἶναι· καὶ ἀνευ τῆς γλώσσης, τοῦ στόματος καὶ τῶν συλλαβῶν ἡ ἀλήθεια δύναται νὰ ἐκφρασθῇ³. 'Ο Harnack ἐν προκειμένῳ ἀγνοήσας τὴν οὐσίαν τῆς δρθιδόξου πνευματικότητος ὡς καὶ τῆς ὡς ἀνω θέσεως συνήγαγε τὸ ἔχης συμπέρασμα περὶ τῆς 'Ορθοδόξου 'Ἐκκλησίας· «Η 'Ορθόδοξος 'Ἐκκλησία ἐμφανίζεται ὅχι ὡς χριστιανικὸν δημιούργημα ἔχον ἐλληνικὸν ἔνδυμα, ἀλλ' ὡς ἐλληνικὸν δημιούργημα ἔχον χριστιανικὸν ἔνδυμα»⁴.

Κατὰ ταῦτα δ ἐρευνῶν τὴν ἀλήθειαν τοῦ δόγματος καὶ θέλων νὰ ἐπισημάνῃ τὰς ἔξελικτικὰς μορφολογικὰς αὐτοῦ ἐκφράσεις, πρέπει νὰ ἐκτιμήσῃ δριῶς τὸν ἰουδαικὸν παράγοντα εἰς τὴν διαμόρφωσιν τούτων. 'Ο Harnack π.χ. ἡγνόησε τὴν Π. Διαθήκην, τὴν ἰουδαικὴν παράδοσιν, τὸ δόγμα τοῦ ἰουδαικοῦ μονοθεϊσμοῦ καὶ τὰ λα-

1. Βλ. G. FLOROVSKY, 'Η πορεία τῆς ωσικῆς θεολογίας, σ. 36. Πρβλ. ΙΓΝΑΤΙΟΥ, Μαγν. 10, 3: «Ο γάρ Χριστιανισμὸς οὐκ εἰς 'Ιουδαισμὸν ἐπίστευσεν, ἀλλ' 'Ιουδαισμὸς εἰς Χριστιανισμόν. Κατ' ἀναλογίαν δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν λέγοντες δτι ὁ Χριστιανισμὸς ὡσπάτως δὲν ἐπίστευσεν εἰς 'Ἐλληνισμόν, ἀλλὰ 'Ἐλληνισμὸς εἰς Χριστιανισμόν.

2. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Confessiones* 11, 3, PL 32, 811: ... nec hebraea, nec graeca, nec latina, nec barbara veritas, sine oris et linguae organis sine stribitu syllabarum diceret, verum dicit.

3. A. HARNACK, *Das Wesen des Christentums*, σ. 137.

τρευτικά ιουδαικά στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπλουτίσθη ἡ ζωὴ τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας καὶ ἄρα καθαρίσθη ἡ γένεσις καὶ ἡ οὐσία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος. Ὁ A. Adam θεωρεῖ ὡς ρίζας τοῦ ἀρχεγόνου δόγματος τὴν ιουδαικὴν παράδοσιν καὶ τὴν Γνῶσιν· ἡ Γνῶσις δμως ὡς καὶ ἡ ιουδαικὴ παράδοσις δὲν ἀποτελοῦν τὸν κορμὸν τοῦ δόγματος, ἀλλὰ τὰς ρίζας, ἥτοι τὰς προϋποθέσεις¹. Ἡ ἀλήθεια τοῦ δόγματος τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳς ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν ἀποτελεῖ αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐν Χριστῷ ἔργον τῆς σαρκώσεως, τοῦ σταυρικοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

ΓΝΩΣΙΣ ΚΑΙ ΔΟΓΜΑ

1. ΛΑΗΘΕΙΑ ΚΑΙ ΓΝΩΣΙΣ ΥΠΟ ΤΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΡΙΣΜΑ

α') Γενικὴ θεώρησις.

Ἡ ἐκ τῆς φιλελευθέρας προτεσταντικῆς θεολογίας προελθοῦσα ἴστορικοδογματικὴ ἔρευνα, ὡς ἡδη ἐσημειώσαμεν εἰς τὸ πρῶτον μέρος, ἐστηρίχθη ὅχι μόνον ἐπὶ καθαρῶς ἐπιστημονικῶν ἴστορικοφιλολογικῶν δεδομένων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἐκ τῶν προτέρων ἐσχηματισμένων φιλοσοφικῶν προϋποθέσεων ἀναφερομένων κυρίως εἰπεῖν εἰς τὴν οὐσίαν τῆς θρησκευτικῆς πίστεως, τῆς σχέσεως μεταξὺ ἀπολύτου καὶ ἴστορίας, γνώσεως καὶ αὐθεντικῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας. Κατ' ἀρχὴν ἐκλογίσθη τὸ αὐθεντικὸν κῦρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀληθείας καὶ μετὰ ταῦτα, ὡς ἥτοι φυσικὸν, εἰσήχθησαν αἱ ὁδὲς ἡνωγικαὶ προϋποθέσεις. Ὁ Harnack ἢ ὁ Schweitzer π.χ. φαίνονται ἐπηρεασμένοι ὅχι μόνον ἐκ τῶν ἐπιστημονικῶν ἴστορικῶν ἔρευνῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν φιλοσοφικῶν θέσεων τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀνεξαρτήτως, φυσικῷ τῷ λόγῳ, τῶν συμπερασμάτων, εἰς τὰ ὅποια κατέληξαν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς οὐσίας τοῦ ἀρχεγόνου Χριστιανισμοῦ. Κατὰ ταῦτα ὁ ὀρθόδοξος ἴστορικοδογματικὸς καὶ ὁ συστηματικὸς θεολόγος, δεχόμενοι οὕτως ἢ ἄλλως τὸ αὐθεντικὸν κῦρος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος, διεβίλουν νὰ ἔχουν ἀποκρυσταλλωμένας θέσεις ὡς πρὸς τὴν σχέσιν μεταξὺ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος καὶ τῆς γνωσιολογίας καὶ ὡς πρὸς τὰ προβλήματα, τὰ ὅποια ἀνακύπτουν κατὰ τὴν προσπάθειαν καθορισμοῦ τῆς σχέσεως μεταξὺ δόγματος, λογικῆς καὶ ἀνθρωπίνης ἐμπειρίας καὶ ὡς πρὸς τὴν μετὰ ταῦτα συστηματικὴν ἐκφορὰν τοῦ δόγματος. Τοῦτο δηλ. Ισχύει καὶ διὰ τὸν ἴστορικοδογματικὸν καὶ ὅχι μόνον διὰ τὸν συστηματικὸν θεολόγον, δεδομένου διτοι οὕτως κατανοεῖ καὶ ἀξιολογεῖ ὀρθῶς τὰ δρια, τὴν σημασίαν, τὴν φύσιν καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς ἐξελίξεως τῶν τύπων τοῦ δόγματος, οἱ ὅποιοι διαμορφώνονται

1. A. ADAM, *Dogmengeschichte*, τόμ. 1, σ. 58.

κατὰ τὰς ἑκάστοτε προσαρμογὰς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς εἰς τὸν πνευματικὸν κόσμον τοῦ περιβάλλοντος.

Κατὰ συνέπειαν, εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἔδωμεν, τίνι τρόπῳ ἀντιμετωπίζουν ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη τὸ πρόβλημα τῆς ἀληθείας καὶ γνώσεως, διότι οὕτω θὰ ἐντοπίσωμεν σαφῶς τὴν ἐνδεχομένως ὑφισταμένην σχέσιν ἢ ἀντίθεσιν τῆς θύραθεν ἀληθείας καὶ τῆς ἀληθείας τοῦ δόγματος. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ἴστορικοδογματικὴ ἔρευνα δύναται νὰ ἐκτιμήσῃ δρθῶς τὴν σημασίαν τῆς ἴστορικῆς καὶ φιλολογικῆς διαδικασίας εἰς τὴν ἔξελιξιν τῶν μορφῶν τοῦ δόγματος.

'Ἀλήθεια καὶ γνῶσις ἀποτελοῦν τοὺς βασικοὺς στόχους τῆς γνωσιολογίας. Τὸ πρόβλημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς οὐσίας καὶ τῆς σχέσεως μεταξὺ ἀληθείας καὶ γνώσεως ἀνάγεται μὲν κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν γνωσιολογίαν, αὕτη δύμας δὲν δύναται νὰ δώσῃ πλήρη ἱκανοποιητικὴν ἀπάντησιν, δεδομένου διτὶ αἱ σύγχρονοι ἔξελιξεις εἰς τοὺς τομεῖς τῶν ἐπιστημῶν, εἰς τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ψυχολογίαν, τὴν Τέχνην καὶ τὴν Κοινωνιολογίαν ἔθεσαν πλεῖστα δσα προβλήματα, τὰ δύοια ἡ φιλοσοφικὴ γνωσιολογία ἀδύνατεῖ οὕτως ἡ ἄλλως νὰ ἐπιλύσῃ. Κατὰ ταῦτα τὸ πρόβλημα τῆς ἀληθείας καὶ γνώσεως ἔχει νὰ παρουσιάσῃ τὴν περιοχὴν τῆς ἐσωτερικῆς του δομῆς καθ' ἔαυτὴν καὶ τὴν περιοχὴν τῶν ἴστορικῶν παραχόντων. Εἶναι δυνατὸν νὰ ἔξαχθῃ θετικὸν συμπέρασμα ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς ἀληθείας καὶ γνώσεως; Αἱ κατὰ καιρούς ἐμφανισθεῖσαι θεωρίαι ἐπὶ τοῦ προβλήματος ποίαν συμβολὴν δύνανται νὰ παράσχουν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν μυστικῶν τοῦ ἐν λόγῳ θέματος; Τὰ ἐρωτήματα ταῦτα εἶναι βασικῆς σπουδαιότητος. 'Ανεξαρτήτως τῆς ἐπιτυχοῦς ἢ μὴ ἀπαντήσεως, θὰ καταβληθῇ προσπάθεια νὰ διευκρινηθῇ τὸ πρόβλημα τοῦτο ὡς πρὸς τὰ κεντρικά του σημεῖα, δσον τοῦτο εἶναι δυνατόν. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν δὲν θὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς τὴν γνωσιολογίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα δεδομένα τῆς φιλοσοφικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς σκέψεως.

β') Μορφαὶ σχέσεως συνειδέναι καὶ εἶναι.

Κατὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας καὶ τὰς κατακτήσεις τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως ἐπὶ τοῦ ὑπὸ ἔξετασιν προβλήματος, ήτοι τῆς διακριτικῆς τῆς σχέσεως μεταξὺ συνειδέναι καὶ εἶναι καὶ ἄρα τῆς ἀληθείας καὶ γνώσεως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δοθῇ δριστικὴ λύσις. Εἶναι δὲ γνωστὸν διτὶ ἐδόθησαν πλεῖστοι δσοι δρισμοὶ περὶ τῆς ἀληθείας καὶ γνώσεως. Οἱ δρισμοὶ ἔξεφέροντο ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν ἀρχῶν ἑκάστης Σχολῆς. Οἱ ἀσχολούμενοι περὶ τὴν μεταφυσικὴν ἀντιλαμβάνονται διαφό-

ρως τὴν ἀλήθειαν καὶ γνῶσιν ἐν σχέσει πρὸς ἄλλους, οἱ διότοι κινοῦνται ἐπὶ ἐμπειρικῶν ἢ ὑποκειμενικῶν δεδομένων. 'Η ἴστορία τῆς φιλοσοφίας γνωρίζει τὴν δραματικὴν διαλεκτικὴν μεταξὺ μεταφυσικῆς καὶ ἐμπειριοχρατίας, ἰδεαλιστικῶν καὶ ρεαλιστικῶν τάσεων. Πλεῖστοι δσοι δὲ ἐκ τῶν δρισμῶν ἀποτελοῦν ταυτολογίαν ἢ κύκλον (π.χ. γνῶσις εἶναι ἡ συνειδήσις περὶ τῆς συνόλου πραγματικότητος ἀλήθεια εἶναι ἡ συμφωνία τοῦ νοῦ πρὸς τὰ πράγματα, adaequatio mentis et rei· τὸ ζητούμενον δύμας εἶναι ποῖα εἶναι τὰ πράγματα) ¹. 'Η κριτικὴ σκέψις ἀναγκάζεται νὰ ἐπεξεργάζεται τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας καὶ νὰ ἀκολουθῇ τὰς ἀρχὰς τῶν ἑκάστοτε προβαλλομένων θεωρητικῶν συστημάτων τῆς γνωσιολογίας. 'Η ἔρευνα ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἐπειδὴ ἀναζητεῖ τοὺς νόμους τῆς γνώσεως, ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσῃ κατ' ἀρχὴν τὴν ἐγκυρότητα τῆς ἰδίας αὐτῆς ὑποστάσεως καὶ τοῦ ἔξωτερικοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ξτον ἀγνώστου ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικήν του δομήν.

'Ἐν προκειμένῳ πρέπει νὰ θιγοῦν ὡρισμένα κεντρικὰ σημεῖα τῶν δύο τούτων τομέων τῆς ἐρεύνης. 'Η γνῶσις ὡς λειτουργία καὶ ἀποτέλεσμα δύναται νὰ ἐκδηλωθῇ ἀναδυομένη μόνον ἐκεῖ, δσου γίνεται ἡ συνάντησις ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου. 'Άνευ τοῦ συσχετισμοῦ τούτου, ητοι τῆς προβολῆς τοῦ ἐγώ ἢ τοῦ ὑποκειμένου πρὸς ἀντικείμενον (ἢ ἔτερον ὑποκειμένον λαμβανόμενον ὡς ἀντικείμενον) δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ γνώσεως. Τοῦτο εἶναι χαρακτηριστικὸν πάσης μορφῆς γνώσεως, ητοι γνώσεως πραγμάτων, ἐννοιῶν, προσώπων, μεταφυσικοῦ κόσμου, ἀνεξαρτήτως τοῦ γεγονότος διτὶ εἰς πλεῖστα δσας περιπτώσεις δὲν ἔχομεν ἐμπειρικὸν ἀντικείμενον ἢ δημιουργοῦμεν ἐκ τοῦ ἔαυτοῦ μας ἢ τῆς ἀφαιρέσεως πλασματικὸν «ἀντικειμενικὸν» κόσμον. 'Η ἀλήθεια ὡς ἐννοια ἢ πρᾶγμα ἢ μορφὴ ζωῆς δὲν πρέπει νὰ συγχέεται πρὸς τὴν γνῶσιν. 'Η σύγχυσις τῶν δύο τούτων περιοχῶν δημιουργεῖ πλεῖστα δσα γνωσιολογικὰ προβλήματα, διγει δὲ εἰς τὴν ἔξαγωγὴν ἀνεδαφικῶν συμπερασμάτων. 'Η κλασσικὴ π.χ. φιλοσοφία θεωρεῖ ὡς ἀρχικὴν πηγὴν τῆς γνώσεως τὸ δν γίνεται ἐν προκειμένῳ σαφῆς διάκρισις μεταξὺ δντος καὶ γνώσεως. Τὸ δν προηγεῖται καὶ θεμελιώνει τὴν γνῶσιν. Θὰ ἡδύνατο νὰ εἴπῃ κανεὶς διτὶ ἡ πλατωνικὴ καὶ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ὡς πρὸς τὴν γνωσιολογίαν εἶναι ρεαλιστική· δέχεται τὸ δν ὡς προηγούμενον τῆς γνωστικῆς συνειδήσεως. Δὲν πρέ-

1. Περὶ τῶν δρισμῶν καὶ εἰδῶν τῆς γνώσεως βλ. Κ. ΣΠΕΤΣΙΕΡΗ, *Τὰ εἰδή τῆς γνώσεως*, σ. 78 ἐ., 127 ἐ.

πει νὰ μᾶς παρασύρουν αἱ ἔννοιαι τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, αἱ ὅποιαι ἀναφέρονται εἰς τὸν ἰδεατὸν ἢ εἰδολογικὸν κόσμον, εἰς τρόπον δισταντὸν νὰ θεωρήσωμεν τὴν ἀνωτέρω ἀποψιν ὡς ἐσφαλμένην. Οὕτω κατὰ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν τὸ δὲ εἶναι ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ γνῶσις μετοχὴ εἰς τὴν ἀλήθειαν¹. Ἡ σύγχρονος φιλοσοφία τοῦ ὑπαρξισμοῦ ἀπέρριψε τὴν διαρχίαν ταύτην· οὕτω συνέφυρε τὴν ἀλήθειαν μετὰ τῆς γνώσεως. Δὲν ὑφίσταται δὲν ἔκτος τῆς ὑπάρξεως καθορίζον τὴν μορφὴν καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς γνώσεως· ἡ ἐν χρόνῳ ὑπαρξίας κινουμένη καὶ ζῶσα ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρίαν καὶ τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας καὶ γνώσεως, αἱ ὅποιαι δῆμοις οὕτως ἡ ἀλλας δὲν διακρίνονται μεταξὺ των, ἀλλὰ ταυτίζονται. Τὰ δύο ἀνωτέρω χαρακτηριστικὰ παραδείγματα, ἐνῷ παρουσιάζουν ἀντιθέτους βασικὰς ἀπόψεις, ἀναγνωρίζουν δὲ τὴν ἀλήθειαν δὲν εἶναι αὐτὸς τὸ ὅποιον καλοῦμεν πραγματικότητα. Ἡ πραγματικότης βεβαιώς, ὡς τὸ ἐμπειρικὸν ἀντικείμενον, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν δὲ τοις εἶναι ἡ ἐρευνωμένη ἀλήθεια τῆς ἐπιστήμης ὑπὸ τὴν σύγχρονον ἔννοιαν. Ἡ ἀλήθεια δῆμος εἴτε ἀποτελεῖ τὴν ἐρευνωμένην πραγματικότητα τῆς ἐπιστήμης εἴτε τὴν οὔσιαν τοῦ ἀκινήτου δῆμος τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας εἴτε τὴν δυναμικὴν ζωντανὴν κίνησιν τῆς ὑπάρξεως τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας τοῦ ὑπαρξισμοῦ, εἶναι ἡ κατὰ τινα τρόπον κεκρυμμένη καὶ κατακτωμένη ἡ ἀποκαλυπτομένη «ἀντικειμενικὴ» οὔσια. Ἡ ἀλήθεια λοιπὸν εἶναι ὁ ἄγνωστος Χ, εἰς οἰανδήποτε μορφὴν καὶ ἀνανευρίσκεται ἡ βιώνεται ἡ ἀποκαλύπτεται ἡ ἐκλαμβάνεται ἀξιωματικῶς δὲ τοις εἶναι αὐτὴ αὐτὴ ἡ ἀλήθεια. Ὁ ἄγνωστος οὗτος Χ εἶναι δηλ. τὸ πρὸς κατάληψιν ὑπὸ τοῦ ὑποκειμένου προσφερόμενον ἐπιστητόν. Τοῦτο δὲν καθορίζεται μόνον ὡς φυσικὸς κόσμος. Αἱ παραστάσεις τοῦ μύθου, πάσης θρησκείας, τῆς φιλοσοφίας, τῆς Τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης προέρχονται ἐκ τῶν ἀναλόγων καὶ δημοίων πρὸς αὐτὰς ἐπιστητῶν. Ἡ γνῶσις ἀποτελεῖ μετοχὴν εἰς τὰς περιοχὰς τῶν ἐν λόγῳ ἐπιστητῶν. Ἡ γνῶσις λοιπὸν κατ' ἀρχὴν δύναται νὰ δρισθῇ ὡς μετοχὴ εἰς τὴν ἀλήθειαν. Ὁ δρισμὸς δῆμος οὗτος εἶναι ἀτελῆς καὶ ἀποτελεῖ κάτι τὸ γενικόν. Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν ἡ καλλίτερον ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ τῆς γνώσεως εἶναι ἡ σχέσις μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, διὰ τῆς δημοίας πραγματώνεται ἡ ὑπὸ τοῦ ὑποκειμένου κατά-

1. Βεβαιότατα, ὁ Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης χαρακτηρίζουν ὡς ἀλήθειαν τὸν «ἀληθῆ λόγον» ἢ τὴν ἀληθῆ κρίσιν ἀντιπαραβάλλοντες ταῦτα πρὸς τὸν «ψευδῆ λόγον» ἢ τὴν ψευδῆ κρίσιν. Βλ. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, Κρατύλος, 385B, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, Μετ. 1011b καὶ 1027b.

ληψίς μέρους ἡ τοῦ ὅλου τοῦ ἀντικειμένου, ἥτοι τοῦ ἐπιστητοῦ. Ὁ δρισμὸς δῆμος οὗτος πρέπει νὰ βελτιωθῇ. Τὸ γιγνῶσκον ἡ σκεπτόμενον ὑποκειμένον ἐντάσσεται διὰ σχέσεως εἰς περιοχὴν τοῦ ἐπιστητοῦ· ἡ ἐνταξίς αὐτὴ συντελεῖται διὰ τῆς ἐν λόγῳ σχέσεως μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, ἥτοι διὰ τῆς λειτουργίας τῆς γνώσεως. Τοῦτο δύναται νὰ ἀποσαφηνισθῇ δι' ἐνδὸς παραδείγματος· διαν λέγω δὲ τι ἔχω γνῶσιν ἐνδὸς χώρου, ἐντὸς τοῦ ὅποιού κινοῦμαι, μιᾶς δημάδος προσώπων μετὰ τῶν ὅποιων εὑρίσκομαι εἰς σχέσιν ἡ δὲ τι ἔχω γνῶσιν πνευματικῶν μορφῶν ζωῆς, τοῦτο σημαίνει δὲ τι εἰμαι ἐντεταγμένος διὰ τῆς γνωστικῆς σχέσεως μεταξὺ τοῦ ἐγώ καὶ τοῦ ἀντικειμένου εἰς τὸν χῶρον ἡ τὴν δημάδα ἡ τὰς πνευματικὰς μορφὰς ζωῆς, τὰ δημοία δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἐπιστητόν. Ἡ διὰ τῆς σχέσεως ταύτης πραγματοποιουμένη ἐνταξίς καὶ ἡ δι' αὐτῆς κατάληψίς μέρους ἡ τοῦ ὅλου τῆς οὐσίας τοῦ ἐπιστητοῦ, ἀνεξαρτήτως τῶν γνωσιολογικῶν προβλημάτων τὰ δημοία δημιουργεῖ, ἀποτελεῖ δυναμικὴν κίνησιν πρός τι ἡ εἶναι ἀγῶν καὶ κατάκτησις. Τὸ τέρμα τῆς κινήσεως ταύτης εἶναι ἡ κατάληψίς τοῦ ἀντικειμένου ἡ ἡ μετοχὴ εἰς τὴν οὔσιαν αὐτοῦ, δηλ. ἡ γνῶσις¹.

Τύπαρχουν πολλαὶ μορφαὶ τοιούτων σχέσεων; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο πρέπει νὰ δοθῇ ἀπάντησις συμφώνως πρὸς τὰς κατὰ καιρούς κατακτήσεις τῆς σκέψεως καὶ τὰς βιωθείσας μορφὰς τῆς κοινωνικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς. Ἐν προκειμένῳ δὲν τίθεται τὸ θέμα δεοντολογικῶς, ἀλλ' ὀντολογικῶς καὶ συμφώνως πρὸς τὰς πραγματοποιηθείσας κατακτήσεις τῆς σκέψεως. Πρέπει δὲ νὰ γίνῃ σύν τοῖς ἄλλοις ἀνάλυσις τῶν μορφῶν ζωῆς καὶ σκέψεως, αἱ δημοία εἰνυλώθησαν ἐντὸς τῆς Ιστορικῆς πραγματικότητος. Δυνάμεθα μεθοδολογικῶς νὰ διακρίνωμεν τὰς ἔξις μορφὰς σχέσεως τοῦ ὑποκειμένου πρὸς δὲ τι γενικῶς ἔχομεν ἐπιστημάνει ὡς ἐπιστητόν, ἥτοι μεταξὺ συνειδέναι καὶ εἶναι.

1) *Σχέσις μαγική*. Αὕτη παρουσιάζεται κυρίως καὶ κατ' ἔξοχὴν εἰς τὰς βαθμίδας τῆς πρωτογόνου ζωῆς, δὲν ἀπουσιάζει δῆμος καὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρων βαθμίδων ζωῆς τοῦ προηγμένου ἀνθρώπου. Ἡ σχέσις δῆμος αὗτη μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ποικίλιαν μορφῶν κατὰ τὰς ἐκάστοτε ἀλλαγὰς εἰς τὸν τρόπον ζωῆς καὶ σκέψεως. Ἡ ἐν λόγῳ σχέσις ἀποτελεῖ τὴν ἀντίληψιν ἢ τὴν πίστιν ἢ τὴν ἐκφρασιν τοῦ τρόπου ζωῆς ἀτόμου ἢ δημάδος κατὰ τὴν δημοίαν ἢ ἐσωτερικὴ ὑφὴ τῆς συστάσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, τοῦ ἀντικει-

1. Πρβλ. Ιο. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, Φιλοσοφικά Κεφάλαια, 3, PG 94, 536B: «Ἐγνωκότες καὶ κατειληφότες ἢ μὴ ἐγνωκότες μηδὲ κατειληφότες».

μένου ἡ ἐπιστητοῦ, συμπλέκεται μετὰ τῆς συνόλου ὑπάρκεως ἡ ὁμαδιδικῆς ζωῆς. Ἐν προκειμένῳ πρέπει νὰ γίνῃ ἡ ἐξῆς βασικὴ διευκρίνησις εἰς τὴν μαγικὴν περὶ σχέσεως μεταξὺ συνειδέναι καὶ εἰναι ἀντίληψιν μόνον τεχνικῶς δυνάμεθα νὰ διαχωρίσωμεν αὐστηρῶς τὸ συνειδέναι ἐκ τοῦ εἰναι, διότι ὁ μαγικὸς οὗτος τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι ἐκλαμβάνει τὸν ἀντικειμενικὸν καὶ ὑποκειμενικὸν κόσμον ὑπὸ πρίσμα μονιστικόν. Δὲν δύναται κανεὶς νὰ διακρίνῃ αὐστηρῶς τὴν διαρχίαν μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου.

Ἡ τοτεμικὴ ἀντίληψις τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου, κατὰ τὴν ὅποιαν οὗτος ταυτίζεται πρὸς τὸ ἱερὸν ἀντικείμενον τοτὲμ ἡ ἡ πίστις συμφώνως πρὸς τὴν ὅποιαν ἡ χρονικὴ ἀλληλουχία δύο γεγονότων ἔχει αἰτιώδη συνάρτησιν, ὡς π.χ. ἡ διέλευσις ἐνὸς πτηνοῦ καὶ ὁ ταυτοχρόνως ἐπισυμβαίνων θάνατος ἐνὸς ἀτόμου, ἡ ἡ ἀντίληψις κατὰ τὴν ὅποιαν ἡ κατοχὴ ὠρισμένων ἀντικειμένων ἔξι ἐνὸς ἄλλου ἀτόμου ἡ τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου δίδει τὴν δυνατότητα δημιουργίας εύνοικῶν ἡ δυσμενῶν ὄρων διὰ τὴν εύτυχίαν ἡ δυστυχίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀποτελοῦν ἐκφάνσεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου ὑπὸ μαγικὴν σχέσιν. Ὁ κόσμος, ἡ ζωὴ καὶ ὁ ἀνθρωπὸς ἀποτελοῦν ὅλον ἐνιαῖον καὶ ἀλληλεξαρτώμενον. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν μηχανικαὶ διαδικασίαι ὁδηγοῦν κατὰ τὴν ἐν λόγῳ πίστιν τῆς μαγικῆς ψυχοτροπίας εἰς τὴν ἐκδήλωσιν πραγματικοῦ γεγονότος. Ἡ σκηνοθετουμένη π.χ. ἡττα τῶν ἔχθρων δύναται νὰ ἐπιφέρῃ τὴν πραγματικὴν ἡτταν αὐτῶν. Αἱ παραστάσεις ζωγραφισμένων ζώων ἐντὸς τῶν σπηλαίων τῆς Altamira, βορείως τῆς Ἰσπανίας πρὸ 20 χιλ. ἐτῶν, τὴν ἐποχὴν τοῦ πάγου, ἔχουν πιθανώτατα τὴν προέλευσιν ἐκ λόγων μαγικῆς ψυχοτροπίας: διὰ τῶν ἐν λόγῳ παραστάσεων ἐπεδιώκοντο ἡ ἐπιτυχὴς θήρα καὶ ὁ δαμακόμος τῶν θηρίων. Ἔπισης εὑρεθέντα κρανία, φέροντα ὀπάς, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἀποτελεσμάτων χειρουργικῆς ἐπεμβάσεως, δὲν ἔχουν σχέσιν πρὸς τὴν Ἰατρικήν, ἀλλὰ πρὸς ἐπεμβάσεις διὰ τὴν ἀπόκτησιν φετίχ (ἱερῶν μαγικῶν ἀντικειμένων διὰ τῆς ἀποκοπῆς ὑπὸ τοῦ ἐνδιαφερομένου τεμαχίων ἐκ ξένων σωμάτων, νεκρῶν ἡ ζωντανῶν).

Ἡ τοιαύτη ἀντίληψις ἐπιζῇ καὶ εἰς ἀνωτέρας θρησκευτικὰς καὶ φιλοσοφικὰς μορφὰς ζωῆς. Αἱ μυητικὰ μυστηριακὰ θρησκεῖαι π.χ. ἔχουν ἔντονον μαγικὸν χαρακτῆρα. Διὰ τῶν μυητικῶν τούτων τελετῶν, διὰ μιᾶς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἡττον μαγικῆς διαδικασίας, ἐλύετο τὸ δρᾶμα τῶν ἐπαναγεννήσεων ἡ ὁ μύστης ἡλευθερώνετο ἐκ τῶν δεσμῶν τῆς ὕλης καὶ τοῦ θανάτου. Ἡ ἀστρολογία, ἡ ὁποία ἐπιβιώνει σήμερον ἰσχυρῶς εἰς διάφορα θεοσοφιστικὰ συστήματα, δέχεται ἀρρηκτὸν συνά-

φειαν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, τῶν τάσεών του καὶ τῶν ποικίλων ἐκδηλώσεων πρὸς τὰς ἀστρικὰς κινήσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων. Εἰς πλείστας ὅσας ὅμως ἐκ τῶν ἀντιλήψεων τούτων τῶν προηγμένων θρησκευτικῶν ἡ φιλοσοφικῶν τρόπων ζωῆς καὶ σκέψεως δὲν ἀπαντᾷ ἡ μονιστικὴ περὶ κόσμου διδασκαλία: διακρίνεται ἡ διαρχικὴ ἀντίληψις περὶ ἀνθρώπου καὶ κόσμου, πρᾶγμα τὸ δόπιον δὲν ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν τῆς μαγικῆς σχέσεως.

Αἱ σύγχρονοι ἐπιστημονικαὶ κατακτήσεις ἐξῆραν τὴν αὐτοτέλειαν καὶ τὸν συγκεκριμένον χαρακτῆρα ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου. Ἡ ἐπιστημονικὴ αὐτὴ βάσις τῆς θεωρήσεως τῆς πραγματικότητος, κατὰ τὴν κρατοῦσαν γνώμην, εἶναι κατ' ἔξοχὴν «ἀντιμαγική», οἱ δὲ υἱοθετοῦντες τὴν ἀποψίν ταύτην διακηρύσσουν μετὰ πλείστης βεβαιότητος ὅτι ἡ μαγικὴ ψυχοτροπία ἔχει ἀμείλικτον ἔχθρὸν τῆς τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν, ὑπὸ τὴν πνοὴν τῆς ὅποιας θὰ ἐπέλθῃ ὁ μαρασμὸς πάσης μαγικῆς περὶ κόσμου ἀντιλήψεως. Παρὰ ταῦτα οἱ βαθύτεροι ἀρμοί, οἱ δόπιοι συγκροτοῦν τὸ σύγχρονον κοσμοειδῶλον ἡ τὴν ἴστορικὴν ἀνθρωπολογικὴν εἰκόνα, ἔχουν νὰ παρουσιάσουν μαγικὰ στοιχεῖα: συντελεῖται τρόπον τινὰ εἰδός τι «ἐπιστημονικῆς μαγείας». Ἡ ἐπιστημονικὴ δηλ. σκέψις προβάλλει ἐντυπωσιακὰς ἀπόψεις ὡς πρὸς τὴν ἐσωτέραν ὑφὴν καὶ λειτουργίαν τοῦ σύμπαντος κόσμου εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ μικροκόσμου καὶ μακροκόσμου. Ὁ κόσμος καὶ ἡ ζωὴ προβάλλονται ὡς διαστάσεις τελοῦσαι ὑπὸ δυναμικὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν. Ἡ ὕλη δὲν ἀκλαμβάνεται ὡς κάτι τὸ ἀπλοῦν. Ἐνέργεια καὶ ὕλη συμπλέκονται εἰς ἐνιαίαν μορφήν. Ἐξ ἄλλου τὸ ἀτομον θεωρεῖται στενότατα συνηρημένον πρὸς τὰς κοινωνικὰς ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς: ἀποτελεῖ κύτταρον τῆς ἴστορίας. Ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης ἐπισημαίνεται ὡς καθοριζόμενη ὑπὸ θετικῶν ἡ ἀρνητικῶν πλεγμάτων τῶν ἀβυσσαλέων διαστάσεων τοῦ ἀσυνειδήτου. Κατὰ ταῦτα, συμφώνως πρὸς τὰς ἀντιλήψεις αὐτάς, ὁ σύνολος κόσμος καὶ ἡ ζωὴ συμπλέκονται ἐντὸς συλλογικῶν διαστάσεων. Οὕτω, θὰ ἡδύνατο νὰ εἴπῃ κανεὶς, ὅτι ἡ μαγικὴ τοτεμικὴ εἰκόνων ἀντικαθίσταται ὑπὸ τῆς «μαγικῆς ἐπιστημονικῆς» εἰκόνος.

2) **Σχέσις μυστική.** Αὕτη ἀποτελεῖ καρπὸν τῆς πνευματικῆς ζωῆς, κατὰ τὴν ὅποιαν ἡ λειτουργία τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς καθορίζεται ἐκ τῆς διαρχίας δύο πραγματικοτήτων ἡ διαρχίας ὅμως αὐτὴ δὲν ἀναφέρεται εἰς συγκεκριμένον ἐπιστητόν, ἀλλ' εἰς τὴν ἀντιπαραβολὴν ἀντιθέτων ποιοτικῶν κόσμων (π.χ. ὕλικοῦ καὶ πνευματικοῦ), ἡ σύγκρουσις τῶν ὅποιων δυσχεραίνει τὴν συνάντησιν ὑποκειμέ-

νου καὶ ἀντικειμένου. 'Ο μυστικισμὸς ἀποτελεῖ ἐν προκειμένῳ τὴν ἄρσιν τῶν πόλων τῆς διαρχίας καὶ τὴν ταύτισιν ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου. 'Η διαρχία αὕτη εἰς τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα καὶ τὰς θρησκείας δύναται νὰ παρουσιάζεται ὡς ὀντολογικὴ ἢ ἡθική. 'Η πρώτη θεωρεῖ κατ' ἄρχην ὡς προαιωνίους γενεσιούργονς αὐτίας πραγματικότητος τὴν ὑπαρξίαν δύο ἀντιθέτων αὐτοδυνάμων ἀρχῶν. Πηγὴ πάσης πραγματικότητος καὶ φαινομένου εἶναι ἡ διαλεκτικὴ τῶν δύο τούτων ἀρχῶν. 'Η κοσμολογία καὶ ἀνθρωπολογία ἐκλαμβάνονται ὡς σύνθεσις δύο αὐτοδυνάμων ἀντιθέτων ἀρχῶν (π.χ. ἀγαθοῦ Θεοῦ - κακοῦ Θεοῦ, ὅλης - πνεύματος, κόσμου - αἰωνιότητος). Αἱ ἀντιλήψεις αὐταὶ ἀπαντοῦν κυρίως εἰς τὰς θρησκείας τῆς Ἀνατολῆς, τὸν Γνωστικισμόν, τὰς μυστηριακὰς θρησκείας, τὴν πλατωνικὴν καὶ νεοπλατωνικὴν φιλοσοφικὴν διδασκαλίαν. 'Η ἡθικὴ διαρχία περιορίζει τὴν ἀντίθεσιν εἰς τὴν ἀνθρωπολογίαν καὶ ἀνάγει αὐτὴν ὅχι εἰς τὴν ἔχθρικὴν σχέσιν μεταξὺ προαιωνίων αὐτοδυνάμων δυτῶν, ἀλλ' εἰς τὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρωπίνου καὶ θείου δυτῶς· ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου ἀντιθίθεται πρὸς τοὺς νόμους τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς συνόλου δημιουργίας. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς διαρχίας ἀποτελεῖ τὸ κύριον γνώρισμα τῆς Ιουδαιοχριστιανικῆς διδασκαλίας περὶ κόσμου, Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν καὶ ἡ παρουσιαζομένη ὑπὲρ τῆς μυστικὴ σχέσις μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἔχει κατὰ πάντα ἰδιάζοντα χαρακτῆρα ἐν σχέσει πρὸς ἄλλα θρησκευτικὰ ἢ φιλοσοφικὰ συστήματα.

'Η μυστικὴ σχέσις μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου (κυρίως εἰπεῖν ἑτέρου ὑποκειμένου, λαμβανομένου ὡς ἀντικείμενον κατὰ τὴν δημιουργίαν τῆς ἐν λόγῳ σχέσεως) διαποτίζει πλείστας ὅσας ἐκδηλώσεις τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ καθόλου. 'Η ὑπερνίκησις τῶν πολωτικῶν ἀντιθέσεων καὶ ἡ ταύτισις γηγένου πνευματικοῦ στοιχείου καὶ ὑπερφυσικοῦ πνευματικοῦ κόσμου, ψυχῆς καὶ παγκοσμίου πνεύματος, τοῦ ἐγώ καὶ ἀπροσώπων συλλογικῶν δυνάμεων ἀποτελοῦν τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ μυστικισμοῦ. Πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ἡθικὴ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ κόσμον δύναται νὰ λάβῃ μυστικὸν περιεχόμενον. Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν δὲν ἔχομεν ἀρνητικὴν στάσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν κόσμον ἢ ἐπιζήτησιν ταυτίσεως τῆς ἐσωτάτης ἀνθρωπίνης οὐσίας πρὸς τὸν κόσμον ἢ ἐπιζήτησιν ταυτίσεως τῆς ἐσωτάτης ἀνθρωπίνης οὐσίας πρὸς ὑπερφυσικὸν κόσμον, ἔχομεν δημος ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ ἰδίου ἐγώ καὶ ταύτισιν τρόπον τινὰ τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ καθόλου διὰ τῆς θετικῆς ἀξιο-

λογήσεως τούτων. 'Ἐν προκειμένῳ δὲ πόνος καὶ ἡ μοῖρα τοῦ κόσμου γίνονται ἡ ἔντονος ζωὴ τοῦ ἡθικοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι φανερὸν ἀφ' ἔαυτοῦ ὅτι ἡ τοιαύτη ἡθικὴ σχέσις πρὸς τὸν κόσμον δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν «κανονιστικὴν» ἢ νομικὴν ἡθικήν, ἡ ὅποια ρυθμίζει κατ' ἔθος ἢ κατ' ἀναγκασμὸν τὴν «ἀρμονικὴν» συμβίωσιν τῶν ὅμαδων. 'Η περίπτωσις τοῦ A. Schweitzer ἀποτελεῖ κλασσικὸν παράδειγμα μυστικῆς ἡθικῆς. 'Ο λάτρις τοῦ ὅρθου λόγου Schweitzer παρουσιάζει καταπληκτικὴν εὐαισθησίαν κατὰ τὴν σχέσιν τοῦ ἔαυτοῦ του πρὸς τὸν πόνον καὶ τὴν μοῖραν τοῦ κόσμου. 'Εκ τῆς μυστικῆς σχέσεως μεταξὺ τοῦ ἐγώ καὶ τῆς συνόλου ζωῆς, διὰ τῆς ἀρσεως τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ ἰδίου ἐγώ, ὀθήθη οὗτος εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ ἀξιώματος περὶ τοῦ σεβασμοῦ τῆς ιερότητος τῆς ζωῆς. Κατὰ ταῦτα διὰ τῆς μυστικῆς σχέσεως αἴρονται αἱ πολωτικαὶ ἀντιθέσεις καὶ πραγματοποιεῖται συνάντησις τοῦ ὑποκειμένου πρὸς ἄλλο ὑποκειμένον (γνωσιολογικῶς θεωρούμενον ὡς ἀντικείμενον). Διὰ τῆς ἐν λόγῳ σχέσεως ἡ ἀποκτωμένη «γνῶσις» ἀποτελεῖ κατάληψιν τοῦ ὅλου ἢ μέρους τοῦ ἀντικειμένου διὰ τοῦ παραμερισμοῦ ἡ τῆς ἀρσεως τῶν ἀντιθετικῶν πολωτικῶν καταστάσεων. 'Ανευ ὑφισταμένης διαρχίας μεταξὺ ἀντιθέτων ποιοτικῶν κόσμων δὲν δύναται νὰ ἐπισυμβῇ ἡ μυστικὴ σχέσις μεταξὺ τοῦ γιγάντωντος ὑποκειμένου καὶ τῆς κατανοούμενῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος.

3) Σχέσις αἰσθητική. 'Η σχέσις αὕτη ἐκδηλώνεται διὰ τῶν ἐμπειριῶν τὰς ὅποιας κέκτηται τὸ ὑποκειμένον ἐρχόμενον εἰς συνάντησιν πρὸς τὸν κόσμον τοῦ κάλλους καὶ τῆς Τέχνης. 'Η αἰσθητικὴ ἐμπειρία ὀδηγεῖ τὸ ἐγώ εἰς ἰδιάζουσαν σχέσιν πρὸς τὸ ἐπιστητόν. 'Η σχέσις αὕτη, ὡς συνήθως ὀρίζεται, δὲν εἶναι θεωρητικῆς ἢ πρακτικῆς φύσεως. 'Ἐν προκειμένῳ εἶναι προφανῆς ἡ ἀτέλεια τοῦ ὄρισμοῦ τούτου, δὲν ὅποιος προσάγει μόνον ἀρνητικὰ γνωρίσματα τῆς ὄριστεας ἐννοίας. Διὰ τοῦ ὄρισμοῦ τούτου ἐπιδιώκεται νὰ ἔξαρθῃ ἡ ποιότης τῆς αἰσθητικῆς λειτουργίας, δυνάμει τῆς ὅποιας ἡ πραγματικότης καθορᾶται ἀνεξαρτήτως τῆς θεωρητικῆς ἢ πρακτικῆς ἀξίας αὐτοῦ. 'Ο κόσμος τοῦ ὥραίου συλλαμβανόμενος διὰ τῶν μορφῶν τῆς Τέχνης προβάλλει τὴν ἀλήθειαν ὡς εὑρισκομένην εἰς τὴν σφαῖραν ὑπερβάσεως τῶν σχημάτων τοῦ κόσμου, τῶν συνήθων πράξεων τῆς ζωῆς καὶ τῶν μυστηριωδῶν γεγονότων. 'Η ποικιλία δημος τῶν παραστάσεων τῆς Τέχνης εἶναι συνυφασμένη στενότατα πρὸς τὴν πραγματικότητα τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς. Διὰ τῆς λειτουργίας τῆς Τέχνης μεταμορφώνεται ἡ ἐνοποιεῖται ἡ ἀποσπασματικὴ ἐκδήλωσις τῶν πάσης φύσεως φαινομένων. 'Ιστορικῶς καὶ κοινωνιολογικῶς ἔξι ἄλλου ἀποδεικνύεται ἀδιαμφισβήτητος ὅτι ἡ Τέχνη

συνυφάνθη πρὸς τοὺς ὄρους τοῦ περιβάλλοντος. Δὲν δύναται κανεὶς νὰ ισχυρισθῇ διὰ ίκανοποιητικῶν ἐπιχειρημάτων διὰ ὑπῆρξαν μορφαὶ Τέχνης διὰ τὴν Τέχνην. Τὸ ἔκαστοτε περιβάλλον προσφέρει καὶ τὴν ἀνάλογον τροφὴν διὰ τὴν ἀνδρῶσιν τῶν δημιουργημάτων τῆς Τέχνης, τὰ δόποια ὑπηρετοῦν τοὺς ἔκαστοτε ὑπὸ τοῦ πολιτισμοῦ τιθεμένους σκοπούς. Αἱ πυραμίδες τῆς Αἰγύπτου, ἡ κλασσική, βυζαντινὴ καὶ εὐρωπαϊκὴ Τέχνη, ὡς καὶ ἡ λεγομένη «σύγχρονος» Τέχνη ἀποτελοῦν ἀδιαψεύστους μάρτυρας τῆς ἀληθείας αὐτῆς. 'Αλλ' ὅμως πρέπει νὰ γίνῃ ἡ ἔξης βασικὴ διευκρίνησις· ἡ λειτουργία τῆς αἰσθητικῆς ἐμπειρίας, εἴτε ὡς δημιουργία εἴτε ὡς μετοχὴ εἰς τὰ ἔργα τῆς Τέχνης, μεταμορφώνει καὶ συνθέτει τὰ προσφερόμενα στοιχεῖα τῆς ἔκαστοτε ἐποχῆς καὶ τοῦ περιβάλλοντος, τὸ γεγονός δὲ τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ τὸ μόνον κύριον χαρακτηριστικὸν αὐτῆς, ἀλλὰ κυρίως καὶ κατ' ἔξοχὴν προέχει ἡ σχέσις καθ' ἔαυτὴν τοῦ ὑποκειμένου πρὸς τὸ ἐπιστητόν, διὰ τῆς δόποιας συντίθεται ἡ μεταμορφώνεται ἡ ἰστορική, κοινωνική καὶ πνευματική πραγματικότης, αὐτὸ τὸ δόποιον ἐν συντομίᾳ καλεῖται ἐπιστητόν. Διὰ τῆς σχέσεως ταύτης συντελεῖται ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς φυλακῆς τῆς στατικῆς ὕλης, τῶν μεμονωμένων καὶ ἀποσπασματικῶν γεγονότων τῆς ρουτίνας καὶ τῶν μορφῶν γενικῶς τῆς ζωῆς, πάντα δὲ ταῦτα καθ' ἔαυτὰ στεροῦνται καθολικοῦ νοήματος· ἡ σχέσις ὅμως αὕτη παρουσιάζει καὶ ἔρμηνεύει τὸν κόσμον ὡς ἔνιαῖν. "Ἐν ὥραιον καὶ καταπλῆσσον οἰκοδόμημα, ἐν ἀγαλμα, μία εἰκὼν, μία ποιητικὴ δημιουργία, οἱ τόνοι τῆς μουσικῆς ἐνδὸς ἔργου κ.λ.π. προβάλλουν κατ' ἀρχὴν τὸν δυναμισμὸν τῆς κατακτήσεως, ἡ δόποια συντελεῖται εἰς τὸν χῶρον τοῦ περιβάλλοντος, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ὕλης, τῆς γλώσσης καὶ τῶν ἥχων, καὶ κατὰ δεύτερον λόγον τὸν ἐνοποιημένον κόσμον διὰ τῆς συντελουμένης συνοχῆς ὅλων τῶν ἀποσπασματικῶν τμημάτων τῆς πραγματικότητος. Τὰ ὄλικὰ σχήματα καθ' ἔαυτά, τὰ χρώματα, οἱ ἥχοι, οἱ λόγοι καὶ τὰ μεμονωμένα ἡ συγκεκριμένα ἀπλᾶ καὶ δραματικά γεγονότα τῆς ζωῆς δὲν παρουσιάζουν ἐνότητα μορφῆς καὶ περιεχομένου. Διὰ τῆς αἰσθητικῆς ὅμως σχέσεως διαβλέπει κανεὶς ἐνότητα καὶ κυρίως καθολικὸν νόημα ἡ ἀρχάς. Διὰ τῆς ἀνωτέρω σχέσεως συντελεῖται τρόπον τινὰ ἡ «διάσωσις» τοῦ κόσμου, ὁ δόποιος διασπᾶται καὶ μεταβάλλεται. Τὸ γεγονός τοῦτο θὰ ἡδύνατο νὰ κατανοηθῇ καλλίτερον διὰ τῆς θογθείας παραστάσεων εἰλημμένων ἐκ τῆς θεολογικῆς σκέψεως. Τὸ μὲν προπατορικὸν ἀμάρτημα ἀποτελεῖ διάσπασιν τῆς ἐνότητος μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ, κόσμου καὶ αἰωνιότητος, τὸ δὲν ἐν Χριστῷ ἔργον διὰ τῆς χάριτος τὴν ἐνοποίησιν

καὶ ἀποκατάστασιν τούτων. Οὗτω ὁ κόσμος καθ' ἔαυτὸν εἶναι ἀποσπασματικός, ἢτοι «κομματιασμένος»· ἡ αἰσθητικὴ σχέσις ὅμως μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἐπιστητοῦ μεταμορφώνει καὶ ἐνοποιεῖ τὰς ἀποσπασματικὰς ἐκφάνσεις τῆς συνόλου πραγματικότητος. Τοῦτο δὲ γίνεται χάριν τοῦ συνόλου περιεχομένου τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς. 'Η αἰσθητικὴ ἐμπειρία μεταδίδει ἀληθείας περὶ τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς διὰ τῆς ἐν λόγῳ σχέσεως μέσῳ προσωπικῆς συναντήσεως τοῦ ὑποκειμένου πρὸς τὰ ἐνύλωμένα ἀγαθὰ εἰς τὰ ἔργα τῆς Τέχνης· ἡ αἰσθητικὴ σχέσις δηλ. ἐντὸς τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς ἀποτελεῖ τρόπον μεταδόσεως ἀληθειῶν, αἱ δόποια εἶναι ἀπρόσιτοι διὰ μέσου τοῦ πραγματικοῦ κόσμου καὶ τῆς πραγματικῆς ζωῆς. 'Η αἰσθητικὴ ἐμπειρία ἐκφράζει μορφὴν καὶ περιεχόμενον εἰς ἀδιατάρακτον ἐνότητα· ἡ μορφὴ ὑπάρχει δυνάμει τοῦ περιεχομένου καὶ τὸ περιεχόμενον ἐκδηλώνεται δυνάμει τῆς μορφῆς. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν θεώρησις τῆς Αἰσθητικῆς ὑπὸ τὸ πρίσμα μόνον τῆς μορφολογίας (Formalismus) πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἐσφαλμένη. Δὲν ὑπάρχει αἰσθητικὴ ἐμπειρία ἀνευ περιεχομένου, διότι αὕτη ἐκφράζει μεταμορφωμένην καὶ ἐνοποιημένην τὴν φυσικήν, ίστορικήν καὶ κοινωνικήν πραγματικότητα. 'Η πραγματικότης αὕτη θεωρεῖται διαφόρως ὑπὸ τοῦ πρακτικοῦ ἡ θεωρητικοῦ ἀνθρώπου ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ αἰσθητικοῦ θεώρησιν.

'Ο S. Kierkegaard παρουσίασεν ἐνδιαφέρουσαν ἀποψίν περὶ τῆς συνθέσεως τῆς ζωῆς εἰς τριῶν στρωμάτων ἡ σφαιρῶν. 'Η αἰσθητικὴ ἐμπειρία ἀποτελεῖ τὴν πρώτην σφαιράν. Δι' αὐτῆς τὸ ὑποκειμένον ἐρχεται εἰς σχέσιν πρὸς τὸν κόσμον· ἐπιζητεῖ διὰ τῆς οἰκείωσεως τῶν στοιχείων τούτων νὰ ὀδηγηθῇ εἰς τὴν λύτρωσιν. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐπιτυγχάνεται. Οὗτω ἐκφεύγει τῆς σφαιρᾶς ταύτης, μεταβαίνει δὲ εἰς τὴν ἡθικὴν σφαιράν, διὰ τῆς δημιουργίας τῶν κανονιστικῶν καὶ νομικῶν σχέσεων. 'Η ὑπαρξίες ὅμως τοῦ ἀνθρώπου ὡς συντεθειμένη ἐκ τοῦ χρονικοῦ καὶ αἰωνίου στοιχείου, δὲν δύναται νὰ εὕρῃ εἰς τὰς σχέσεις ταύτας πληρότητα ζωῆς. Μετὰ ταῦτα ὀδηγεῖται εἰς τὴν θρησκευτικὴν σφαιράν· οὕτω ὁ ἀνθρώπος ὑποτάσσεται εἰς τὴν σχέσιν πρὸς τὸν Θεόν¹. 'Η αἰσθητικὴ λοιπὸν ἐμπειρία κατὰ τὸν Kierkegaard ἀποτελεῖ κατωτέραν καὶ «χρονικήν» μορφὴν ζωῆς.

4) *Σχέσις νοησιαρχική*. Κατ' αὐτὴν τὸ ὑποκειμένον ἐρχεται εἰς

1. Βλ. S. KIERKEGAARD, *Étapes sur le chemin de la vie*, σ. 323 – 64.
Πρβλ. N. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, 'Η φιλοσοφία τοῦ ψαρεύσιμοῦ καὶ ὁ σύγχρονος κόσμος, σ. 9 ἐ.

έπαφήν πρὸς τὸ ἐπιστητὸν τῆς φύσεως η̄ τῆς ἴστορίας δυνάμει τῶν λογικῶν δυνατοτήτων καὶ τῶν δεδομένων τῆς ἐμπειρίας. Διὰ τῆς ἐν λόγῳ σχέσεως μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἐπιστητοῦ ὁ ἀνθρωπὸς ἔλευθερώνεται η̄ προσπαθεῖ νὰ ἐλευθερωθῇ ἐκ τῶν ἀμέσων ἐνστιγματικῶν συναισθηματικῶν καὶ διαισθητικῶν ἐπαφῶν πρὸς τὸν ἔξω κόσμον. Ἡ ἔξοδος τοῦ ἐγὼ ἐκ τῆς ἴδιας αὐτοῦ περιοχῆς καὶ ὁ μετὰ ταῦτα συσχετισμὸς τούτου πρὸς τὸ ἐπιστητὸν (φυσικὸν καὶ πνευματικὸν) ρυθμίζεται ὑπὸ τῆς κριτικῆς σκέψεως καὶ τῶν στοιχείων τῆς φυσικῆς καὶ πνευματικῆς πραγματικότητος. Πρόκειται δηλ. περὶ τῶν βαθμίδων ἐκείνων τῆς πνευματικῆς ζωῆς, κατὰ τὰς ὅποιας ὁ λόγος γνωρίζει τὴν ἀποθέωσίν του. Οἱ γνῶσιοι ἐκπρόσωποι τῆς πνευματικῆς ζωῆς εὑρίσκονται εἰς τὰς τάξεις κυρίως τῶν συγγρόνων φυσικῶν ἐπιστημῶν. Εἰς πᾶσαν ἐποχὴν καὶ περιοχὴν προώδευον τοιαῦται θεωρήσεις τῆς πραγματικότητος, διότι ὁ τρόπος οὗτος τῆς σκέψεως ἀποτελεῖ βασικὸν συστατικὸν εἰς τὴν προσπάθειαν ἀναπτύξεως κυρίων εἰπεῖν τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ. Διὰ τῆς νοησιαρχικῆς γνωστικῆς ταύτης λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπου κατακτῶνται ὁ κόσμος καὶ η̄ ζωή. Ἐντὸς τῆς περιοχῆς ταύτης ἀνεπτύχθησαν ὅλαι αἱ σύγχρονοι μέθοδοι ἐρεύνης τῶν φυσικῶν καὶ πνευματικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ἔξαρσις ὅμως τῆς ἐν λόγῳ γνωστικῆς λειτουργίας ἐγένετο η̄ γίνεται πολλάκις κατὰ τινὰ τρόπον ἐχθρικὸν πρὸς τὰς ἄλλας γνωστικὰς ἴκανότητας τοῦ ἀνθρώπου. Άλι προμνημονεύθεισαι μορφαὶ σχέσεως συνειδέναι καὶ εἶναι ἐθεωρήθησαν ὡς κάτι τὸ ἀδιάφορον η̄ καὶ ὑποπτον ὡς πρὸς τὴν ἐγκυρότητα τῆς ἀληθείας. Πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθῇ ὅτι ἀπόδυτος αἰσιοδοξίᾳ τῶν ἐκπρόσωπων τῆς καθαρᾶς ταύτης ἐπιστημονικῆς σκέψεως πολλάκις ἐδοκιμάσθη δεινῶς ἐκ ποικίλων γνωσιολογικῶν προβλημάτων καὶ ἀπογοητεύσεων εἰς τὴν προσπάθειαν ἐρεύνης τῶν τομέων του ἐπιστητοῦ καθόλου.

5) **Σχέσις ὑπαρξιακή.** Εἰς τὴν μαγικήν, μυστικήν, αἰσθητικὴν καὶ νοησιαρχικὴν σχέσιν τὸ ὑποκείμενον ἐντάσσεται πάντοτε ἐντὸς τῆς περιοχῆς τοῦ ἐπιστητοῦ, ἀκόμη καὶ ὅταν πρόκειται περὶ τῆς μονιστικῆς περὶ κόσμου ἀντιλήψεως. Ἡ πρώτη ἐξ ἀντιθέτων κατεύθυνσεων συνάντησις η̄ διαλεκτικὴ σχέσις ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, η̄τοι συνειδέναι καὶ εἶναι, αἰρεται καὶ ἐπέρχεται η̄ κατάληψις ὑπὸ τοῦ ὑποκειμένου μέρους η̄ τοῦ ὅλου τοῦ πρὸς γνῶσιν προσφερομένου ἀντικειμένου. Ἐν προκειμένῳ εἰς τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα ἀντιμετωπίζομεν οὕτως η̄ ἄλλως εἰδός τι διαρχίας. Ἡ ὑπαρξιακὴ ὅμως σχέσις δὲν ἔχει νὰ παρουσιάσῃ τὰ ἀνωτέρω χαρακτηριστι-

κά: ἐξ αὐτῆς ἀποουσιάζει η̄ διαρχία συνειδέναι καὶ εἶναι. Πῶς ὅμως πρέπει νὰ ἀντιληφθῶμεν τὴν ἐν λόγῳ σχέσιν; Γενικῶς η̄ φιλοσοφία τοῦ ὑπαρξισμοῦ ἐξήλειψε τὴν διάκρισιν μεταξὺ συνειδέναι καὶ εἶναι, ὡς αὐτοτελῶν διαστάσεων. Ἡ συνείδησις τῆς ὑπάρξεως, βεβαίως, γεννᾶται ἐκ τῆς διαλεκτικῆς αὐτῆς πρὸς τὸν ἔξω μὴ σταθερὸν κόσμον. Ἡ διαλεκτικὴ ὅμως αὐτὴ δὲν ἔχει διαρχικὸν χαρακτῆρα. Τοῦτο εἶναι τὸ πλέον ἀξιόλογον σημεῖον τῆς ἐν λόγῳ φιλοσοφικῆς σκέψεως. Τὴν διαλεκτικὴν κίνησιν θέτει η̄ ζωὴ τῆς ὑπάρξεως διὰ τῆς ἐν χρόνῳ παρουσίας της εἰς τὸν κόσμον, δὲν ἀντιπαραβάλλεται ὅμως πρὸς ἀνέρτητον αὐτῆς ἀντικειμενικὸν κόσμον, η̄τοι δὲν ὑφίσταται η̄ διαρχία συνειδέναι καὶ εἶναι. Διὰ τῆς ἐν χρόνῳ παρουσίας τῆς ὑπάρξεως εἰς τὸν κόσμον καθορίζεται η̄ γνῶσις αὐτῆς τῆς ἴδιας κατ' ἀρχὴν καὶ δὲν προκύπτει ἐξ αὐτῆς ἀποτέλεσμα περὶ ἀρχῶν ἀντικειμενικοῦ κόσμου η̄ περὶ τῆς γενεσιοργοῦ αἰτίας τῆς ὑπάρξεως. Ἀνατρέπεται ἐκ βάθρων η̄ ὑπὸ τῆς κλασσικῆς φιλοσοφίας διάκρισις μεταξὺ essentia (οὐσίας) καὶ existentia (ὑπάρξεως): κατὰ τὴν κλασσικὴν φιλοσοφίαν η̄ οὐσία προηγεῖται καὶ θεμελιώνει τὴν ὑπάρξιν. Διὰ τοῦτο ὑφίσταται η̄ διαρχία συνειδέναι καὶ εἶναι. Ἐν προκειμένῳ δὲν ὑφίσταται διαρχία, ἀλλὰ παρουσία ἐν χρόνῳ αὐτοτελῆς τῆς ὑπάρξεως: η̄ διαλεκτικὴ σχέσις εὑρίσκεται ἐντὸς τῶν ὄριων τῆς ὑπάρξεως, διότι η̄ συνείδησις η̄ η̄ γνῶσις πηγάζει ἐξ ἀσυτῆς καὶ ὅχι ἐξ ἀντικειμενικοῦ κόσμου η̄ ἐκ τοῦ εἶναι. Ἡ ἀκόλουθος ἐπιγραμματικὴ φράσις ἐκφράζει τὴν ὡς ἀνω ἀλήθειαν: η̄ συνείδησις δὲν καθορίζει τὴν ὑπάρξιν καὶ τὴν ζωήν, ἀλλὰ η̄ ὑπάρξις καὶ η̄ ζωή καθορίζουν τὴν συνείδησιν. Ἡ διαλεκτικὴ τῆς ὑπάρξιακῆς γνώσεως ἀποτελεῖ αὐτοτελῆ η̄ αὐτόνομον «οὐσίαν» καὶ ὅχι στάδιον πρὸς μετάβασιν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ εἶναι, ὡς συμβαίνει εἰς τὰς προμνημονεύθεισας μορφάς γνωστικῶν σχέσεων. Τὸ φαινόμενον τῆς ζωῆς τῆς ὑπάρξεως δὲν καλύπτει ὅπισθεν τὴν οὐσίαν οὔτε καθορίζεται ὑπὸ τῆς ζωῆς ἄλλου ὄντος: τὸ αὐτὸν φαινόμενον εἶναι η̄ πραγματικότης. Κατὰ ταῦτα αἴρεται πᾶσα γνωσιολογική, ἀνθρωπολογική καὶ κοσμολογική διαρχία. Ἡ γνῶσις αὐτὴ, η̄ ὅποια εἶναι καὶ αὐτὴ η̄ ἀλήθεια, οὐδὲν σταθερὸν ἐπιστητὸν προβάλλει. Ἡ οὐσία τῆς ἐξαντλεῖται ἐντὸς τῆς ἐκδηλώσεως τῆς ὑπάρξεως: η̄ ὑπάρξις κινεῖται διαλεκτικῶς πρὸς τὸν ἀσυτόν της καὶ τὸν κόσμον, χωρὶς νὰ αἴρεται η̄ διαλεκτικὴ αὐτὴ εἰς σημεῖον τι, δεδομένου ὅτι η̄ ἀρσις τῆς διαλεκτικῆς προϋποθέτει συμφιλίωσιν τῶν ἐν διαρχίᾳ εὑρισκομένων ὄντων. Ἡ διαλεκτικὴ π.χ. τοῦ Μαρξισμοῦ προϋποθέτει τὴν σύγκρουσιν πραγματικῶν ἀντιθέτων δυνάμεων, αἱ ὅποιαι γεννοῦν συγκεκριμένα ἴστορικὰ γεγονό-

τα. 'Ο υπαρξισμός γνωρίζει μόνον την διάστασιν της ύπαρξεως, έντος της όποιας έχαντείται ή ούσια της γνώσεως και της διαλεκτικής συγκρούσεως. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν εἰς τὴν ύπαρξιακὴν γνῶσιν κέκτηται μεγίστην σπουδαιότητα ἡ ἐμπειρία ωρισμένης χρονικῆς στιγμῆς. "Ανευ ἔξαρτήσεως ἐκ τῆς ούσιας, ἡ υπαρξία γιγνώσκει τὸν ἔκυτόν της ἡ ἑτέραν ύπαρξιν.

'Ο J. P. Sartre π.χ. λεγομένει πάντοτε τὸ ἐν κινήσει φαινόμενον' δὲν είναι τὸ ὃν οὔτε δύναται νὰ ἔχῃ σχέσιν πρὸς τὸ ὄν. 'Η ίδια ἡ υπαρξία ἐκφράζει τὴν ούσιαν της, χωρὶς νὰ καθορίζεται ἐξ ὅλης ούσιας, ὡς γενεσιούργον φίλης τῆς πραγματικότητος. Κατὰ τὴν ἀποψίν δηλ. τοῦ υπαρξισμοῦ ἡ ἀντίληψις περὶ διαρχίας ύποκειμένου και ἀντικειμένου, ἥτοι συνειδέναι και εἶναι, είναι αὐθαίρετος. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ κίνησις αὕτη τῆς ύπαρξεως ἡ ἡ γνῶσις ἡ ἡ συνείδησις, ἐπειδὴ ἐξ οὐδενὸς σταθεροῦ παράγοντος καθορίζεται, ὁδηγεῖται εἰς τὸ μηδέν¹.

Κατὰ τὸν Jaspers ἡ υπαρξία ἀποκτᾷ γνῶσιν περὶ τοῦ ἔκυτοῦ της και τοῦ κόσμου κατόπιν τῆς συναντήσεως αὐτῆς τῆς ίδιας πρὸς τὰς ὑπ' αὐτοῦ καλουμένας δριακὰς καταστάσεις (Grenzsituationen), ἥτοι τὸν θάνατον, τὸν πόνον, τὸν ἀγῶνα και τὴν ἐνοχήν². Αὗται ἀποτελοῦν δχι σταθερὸν ἐπιστητόν, ὅλα τρόπους ἡ καταστάσεις τῆς ζωῆς τῆς ύπαρξεως. Τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ύπαρχοντα είναι σύμβολα, κρυπτογραφήματα ἡ ἐνδεικτικοὶ ἀριθμοὶ (Chiffren) τῆς υπερβατικῆς πραγματικότητος³. Αὗτη δμως οὐδόλως ἐκλαμβάνεται ώς ἡ υπερβατικὴ πραγματικότης τῆς κλασσικῆς φιλοσοφίας δὲν ἀποτελεῖ δηλ. μεταφυσικὸν ἐπιστητόν, ἀντικειμενικὸν κόσμον, δυντολογικὴν διάστασιν. Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦν παραστάσεις τῆς κλασσικῆς φιλοσοφίας. Τὸ υπερβατικὸν τοῦ Jaspers είναι ὁ ύπὸ τῆς ἐν χρόνῳ κινουμένης ύπαρξεως καθοριζόμενος τρόπος ζωῆς. 'Ο Jaspers δὲν συζητεῖ περὶ ύπαρξεως ύπερβατικοῦ κόσμου ἀπολύτως, τὸν διόποιον δέχεται ἀξιωματικῶς ἡ κλασσικὴ φιλοσοφία ώς προηγούμενον πάσης ύπαρξεως. Κατ' αὐτὸν ἡ ἀλήθεια κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ νοηθῇ ἀπολύτως. 'Η ἀλήθεια είναι ἡ χρονικότης (Zeitlichkeit) ώς παρόν, παρελθόν και μέλ-

1. Βλ. J. P. SARTRE, *L' être et le néant*, σ. 12 ἡ. 555 ἡ.

2. Βλ. K. JASPER, *Philosophie*, τόμ. 2, σ. 220 - 249.

3. Βλ. K. JASPER, *Philosophie*, τόμ. 1, σ. 123 ἡ. *Philosophie*, τόμ. 2, σ. 220 ἡ.

λον, ἡ ὅποια νοεῖται δχι σταθερῶς, ἀλλ' εἰς μεταβαλλομένην κίνησιν. 'Εσχατον κριτήριον τῆς ἀληθείας και τοῦ υπερβατικοῦ κόσμου είναι ἡ χρονικότης τῆς ύπαρξεως.

Κατὰ τὸν Heidegger ἡ ἄλλου ἡ ἀλήθεια είναι ἡ ἀποκαλυπτομένη διαρκῶς, δχι δμως σταθερῶς ἡ ὄριστικῶς, φαινομενικὴ πραγματικότης εἰς τὴν χρονικότητα τῆς ύπαρξεως (Dasein)⁴. 'Η θέσις τῆς φιλοσοφίας ταῦτης οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν σκεπτικισμὸν ἡ ἀγνωστικισμὸν ἡ τὴν σχετικούρατίν. Αἱ προϋποθέσεις τῶν ὡς ἄνω συστημάτων κινοῦνται εἰς τὰς προϋποθέσεις τῶν ἀρχῶν τῆς κλασσικῆς φιλοσοφίας. 'Ως ηδη ἐσημειώθη, δ υπαρξισμὸς κατήργησε τὴν γνωσιολογικὴν και ἀνθρωπολογικὴν διαρχίαν κινεῖται εἰς ἄλλην σύλληψιν τῆς πραγματικότητος. Κατὰ τὴν βασικήν του ἀρχὴν ἡ φαινομενολογία ἀποτελεῖ και τὴν ούσιαν τοῦ δόντος, οὐδὲν δὲ κρύπτεται δπισθεν αὐτῆς⁵.

1. Βλ. K. JASPER, *Von der Wahrheit*, σ. 595 ἡ. N. Νησιωτή, 'Υπαρξισμὸς και χρονικικὴ πίστις, σ. 100 ἡ.

2. M. HEIDEGGER, *Sein und Zeit*, σ. 233 ἡ. Περὶ τῆς ούσιας τῆς ἀληθείας, σ. 29 ἡ.

3. 'Ἐν προκειμένῳ πρέπει νὰ γίνῃ ἡ ἔξης ἀπαραίτητος διευκρίνησις' οἱ φιλόσοφοι τοῦ υπαρξισμοῦ ἔχουν νὰ παρουσιάσουν μεγάλην ποικιλίαν ἀπόψεων. Οὗτω γίνεται διάχρισις μεταξὺ φιλοσόφων τῆς Existentialphilosophie και τῆς Existentialphilosophie, ἡ ὅποια είναι δ τύπος τῆς φιλοσοφίας τοῦ Heidegger η τοῦ Sartre. 'Υπὸ τοῦ N. Νησιωτή ἡ πρώτη ἀποδίδεται ώς «ὑπαρκτικὴ φιλοσοφία», ἐνῷ ἡ δευτέρα ώς «ὑπαρξιστικὴ φιλοσοφία». Κατὰ τὴν πρώτην ἡ υπαρξία είναι κατηγορία «ἀντικήπη» (ontisch), ἥτοι ἀποτελεῖ πραγματικὴν δεδομένην κατάστασιν, δυνάμει τῆς ὅποιας τίθεται τὸ πρόβλημα τοῦ δόντος, τῆς πίστεως και τῆς σχέσιος τῆς ύπαρξεως πρὸς ἀπόλυτον ἡ ἀντικειμενικὴν ἀλήθειαν. 'Η βιωματικὴ ἐμπειρία τῆς ζωῆς τῆς ύπαρξεως ἀνακαλύπτει τὴν υπαρξίαν ἀλλου κόσμου, σταθεροῦ, πρὸς τὸν διόποιον ἔρχεται εἰς ἐπαφήν. 'Ο Kierkegaard π.χ. ἐκπροσωπεῖ τὴν ἐν λόγῳ τάσιν. Διαφέρως κατὰ πάντα ἡ δευτέρα δὲν ἀντιγράφει υπαρξίαν σταθεροῦ ἀπόλυτου ἀντικειμενικοῦ κόσμου' ἀποτελεῖ ἀληθή φιλοσοφίαν, κατὰ τὴν διόποιαν δυνάμει τῆς ζωῆς και κινήσεως τῆς ύπαρξεως ἐν χρόνῳ και ἐν σχέσει πρὸς τὸν κόσμον τίθεται ἡ ἔρευνα τοῦ δόντος, ἐντὸς δμως τῶν δρίων τῆς ύπαρξεως, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν υπαρκτικὴν φιλοσοφίαν ἡ ὅποια υπερβαίνει τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν. Οὗτως ἡ δυντολογία καθίσταται ἀνθρωπολογία και ἡ υπαρξία ἀπόλυτου ἀντικειμενικοῦ κόσμου δὲν συζητεῖται. 'Η δεδομένη ἡ «έριμμένη» υπαρξία εἰς τὸν κόσμον δὲν ἀποτελεῖ «ἀντικήπη» κατηγορίαν, ἀλλ' δυντολογικὴν (ontologisch), ἥτοι δυναμικὴν και συνεχῆ ἐν χρόνῳ ἀποκαλυπτομένην μορφὴν ζωῆς, ἀνευ σχέσεως πρὸς ἀπόλυτον ἡ ἀντικειμενικὴν ἀλήθειαν' αὕτη εἴτε ἀπορρίπτεται εἴτε ἀγνοεῖται — τοῦτο δὲν ἔχει πολλὴν σπουδαιότητα — δὲν δύναται νὰ θλητὴ εἰς σταθερὰν σχέσιν πρὸς τὸ ύποκειμένον. 'Η γνωστικὴ σχέσις συνειδέναι και εἶναι καθίσταται ἀδύνατος. 'Ἐν προκειμένῳ ἐνταῦθα γρηγοροποιοῦμεν μόνον τὸν δρὸν «ὑπαρξιακὴ σχέσις»

Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ ὑπαρξισμὸς τύπου Heidegger καὶ Sartre αἰωρεῖ τὴν ὑπαρξίην ὑπεράνω τοῦ μηδενός. Τὸ μηδὲν τοῦτο δὲν πρέπει νὰ συγχέεται πρὸς δὲ τι καλεῖται ὑλιστικὸς μηδενισμὸς ἢ μαθηματικὸν μηδέν. Ἡ πρώτη ἀποψίς ἀποτελεῖ ἔρημησιν μεταφυσικῶν ἀρχῶν βάσει ἐπιστημονικῶν ἐμπειρικῶν μεθόδων, ἥτοι βάσει τῆς θεωρήσεως τῆς γνώσεως ὡς ἀποτελέσματος σχέσεως μεταξὺ συνειδέναι καὶ εἶναι. Ἡ δευτέρα περὶ τοῦ μαθηματικοῦ μηδενὸς προβάλλει τὴν ἰδιότητα τούτου ὡς τὴν ἀπουσίαν παντὸς ἀριθμοῦ· ἀποτελεῖ δὴ παράστασιν πλασματικήν. Τὸ μηδὲν δῆμας τῆς φιλοσοφίας τοῦ ὑπαρξισμοῦ ἔχει ἄλλον κατὰ πάντα χαρακτῆρα· ἀναφέρεται εἰς τὴν ἄρσιν τῆς ὀντολογίας τῆς κλασσικῆς φιλοσοφίας, διὰ τοῦ ἐντοπισμοῦ τοῦ γεγονότος τῆς ὑπάρξεως, ὡς καθοριστικοῦ παράγοντος πάσης συνειδήσεως. Οὕτω μετεβλήθη ἡ συνήθης εἰκὼν τῆς γνωσιολογίας, κατέστη δὲ λίαν προβληματική οἰαδήποτε συγκεκριμένη ἢ σταθερὰ σχέσις συνειδέναι πρὸς ἐπιστητὸν (φυσικόν, πνευματικὸν καὶ μεταφυσικόν). Ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ γνῶσις ἀποτελοῦν τρόπους ζωῆς τῆς ἐν χρόνῳ ἐκτυλισσομένης ὑπάρξεως. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν, ἐφ' ὅσον αἴρεται πᾶσα σταθερὰ σχέσις μεταξὺ συνειδέναι καὶ εἶναι, ἡ ὅποια ἀποτελεῖ βασικὸν στοιχεῖον τῆς κλασσικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης, ἡ ὑπαρξίς αἰωρεῖται εἰς τὸ μηδέν, ἥτοι εἰς τὴν χρονικὴν αὐτὴν κίνησιν τῆς ὑπάρξεως· ἡ κίνησις αὗτη ἀποτελεῖ τὸ σύνολον τῶν δυνατοτήτων πρὸς δυναμικὴν ἀνέλιξιν τῶν στοιχείων τῆς ὑπάρξεως, ἀνεῦ ἄλλου ἐκ τῶν προτέρων ὑπάρχοντος ὀντολογικοῦ προσδιορισμοῦ. Τὸ μηδὲν εἶναι αὗτη αὕτη ἢ ὀντολογικὴ κίνησις τῆς ἐν χρόνῳ περιωρισμένης ὑπάρξεως, μὴ καθοριζομένης ἐξ ἄλλου δύντος, ἀλλὰ καθοριζούσης τὴν ἰδίαν αὕτης ἀνέλιξιν.

Πρὸ τοῦ κινδύνου τῆς καταπτώσεως τῆς ὑπάρξεως εἰς τὴν ἀβύσσον ταύτην τοῦ μηδενός, οἱ χριστιανοὶ ὑπαρξισταί, ὡς κυρίως καὶ κατ' ἔξοχὴν ὁ N. Berdiaeff, «σώζουν» τὸν ἄνθρωπον διὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ καὶ τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἐν Χριστῷ ἔργου, ἀποφεύγουν δῆμας νὰ τονίζουν τὸν ἀντικειμενικὸν ίστορικὸν παράγοντα τῶν

πρὸς δήλωσιν ὅλων τῶν τάσεων τῆς φιλοσοφίας τοῦ ὑπαρξισμοῦ, διότι ἡ γνωσιολογία ὅλων τῶν ἐν λόγῳ τάσεων εἶναι κατ' οὐσίαν ἡ αὕτη. Διότι, ὡς ἐσημειώθη, ἡ ἀλήθεια καὶ γνῶσις, κατὰ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ ὑπαρξισμοῦ γενικῶς, ταυτίζονται δὲν ὑφίσταται διαρχία ἀνεξαρτήτων διαστάσεων, ἥτοι συνειδέναι καὶ εἶναι. Εἴτε εἰς τὴν «ὑπαρκτικὴν» εἴτε εἰς τὴν «ὑπαρξιστικὴν» φιλοσοφίαν κινούμεθα, ἡ γνῶσις εἶναι προὶὸν τῆς συνειδήσεως, τὴν ὅποιαν καθορίζει αὗτη αὕτη ἡ ὑπαρξίς· ἡ γνῶσις δὴ, καὶ κατὰ τὰς δύο περιπτώσεις δὲν ἀνευρίσκεται εἰς τὴν σχέσιν συνειδέναι καὶ εἶναι, ἀλλ' ἀνακαλύπτεται ἐντὸς τῆς ζωῆς τῆς ὑπάρξεως.

σωτηριωδῶν ἐν Χριστῷ γεγονότων, διότι τὴν «γγῶσιν» τούτων τοποθετοῦν εἰς τὴν ὑπαρξιακὴν σχέσιν μεταξὺ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ, ἥτοι εἰς τὴν προσωπικὴν πνευματικὴν σχέσιν μεταξὺ ὑποκειμένου, καὶ ἄρα τοῦ «ἀκεραίου ὑπερβατολογικοῦ ἀνθρώπου» καὶ τοῦ πνεύματος τῆς θείας πραγματικότητος· ἡ ἐν λόγῳ σχέσις εἶναι σχέσις ἐλευθερίας¹. Οὕτω καὶ ὁ S. Kierkegaard, πολὺ προγένεστερος τῶν συγχρόνων ὑπαρξιστῶν φιλοσόφων, διὰ μέσου τῆς ἀγωνίας τῆς ὀδυνωμένης ὑπάρξεως ἀνεκάλυψε τὴν ἰδιάζουσαν ταύτην σχέσιν μεταξὺ τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ προσώπου τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ· ἡ ὑπαρξίς, ὡς «όντικὴ» κατηγορία, σώζεται ἐκ τῆς καταπτώσεως εἰς τὸ μηδὲν διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς τραγικῆς πεπτωκύιας καταστάσεως αὐτῆς καὶ τῆς σημασίας τοῦ ἐν Χριστῷ σωτηριωδούς ἔργου².

'Ἐν προκειμένῳ πρέπει νὰ τονισθῇ ἡ ἔξης βασικὴ παρατήρησις· ἡ γνωσιολογία τοῦ ὑπαρξισμοῦ ἐπηρέασε καὶ ἐπηρεάζει εἰς μέγιστον βαθμὸν τὰς ἐν τῇ Δύσει θεολογικὰς κατευθύνσεις. "Ανευ τῆς κατανοήσεως τῆς οὐσίας αὐτῆς δὲν δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὸ περιεχόμενον τῶν θεολογικῶν τούτων κατευθύνσεων. Οἱ συστηματικοὶ θεολόγοι καὶ ἔρμηνευταὶ ἔχουν στηριχθῆ ἐπ' αὐτῆς τῆς ὑπαρξιακῆς σχέσεως, ἥτοι τῆς ἄρσεως τοῦ δεσμοῦ μεταξὺ συνειδέναι καὶ εἶναι, καὶ ἄρα μεταξὺ πιστεύοντος καὶ ἀντικειμενικοῦ ίστορικοῦ παράγοντος, ἔξαιροντες οὕτω τὴν σχέσιν μεταξὺ πιστεύοντος καὶ τῶν ἐνεργειῶν ἡ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ. Αἱ θέσεις τῆς θεολογίας π.χ. τοῦ K. Barth, R. Bultmann, G. Ebeling, E. Fuchs, ἀνεξαρτήτως τῶν πολλῶν διαφορῶν ἐξ ἐπόψεως Σχολῆς ἐκ τῆς ὅποιας προέρχονται, στηρίζονται ἐπὶ τῆς γνωσιολογίας τοῦ ὑπαρξισμοῦ. Οὕτω ἡ ίστορία, ἐνῷ π.χ. εἰς τὴν θεολογίαν τοῦ K. Barth κέντηται σπουδαιότητά τινα, ὑποκειμενοποιεῖται, ἡ δὲ οὐσία τοῦ σωτηριωδούς ἐν Χριστῷ γεγονότος ἐντοπίζεται εἰς τὴν ὑπαρξιακὴν σχέσιν μεταξὺ δεχομένου τὴν 'Αποκάλυψιν καὶ ἐνεργοῦντος ταύτην Θεοῦ. Γενικῶς ὑπὸ τῶν θεολογικῶν τούτων τάσεων ἡ σχέσις τοῦ πιστεύοντος πρὸς τὰ ίστορικὰ γεγονότα τῆς σαρκώσεως, τοῦ σταυρικοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐκλαμβάνεται ὡς σχέσις συνειδέναι καὶ εἶναι καὶ ἄρα ὡς μὴ ἔχουσα οἰανδήποτε ἀποφασιστικὴν ἡ σπου-

1. Βλ. N. BERDIAEFF, 'Ἀλήθεια καὶ 'Αποκάλυψις, σ. 108 - 123 ἐ. Πρβλ. P. TILLICH, *Biblische Religion und die Frage nach dem Sein*, σ. 71 ἐ.

2. Βλ. S. KIERKEGAARD, *Krankheit sun Tode*, σ. 99 ἐ. Τοῦ αὐτοῦ, *Le concept de l'angoisse*, σ. 223 ἐ.

δαίαν σημασίαν πρὸς κατανόησιν καὶ βίωσιν τοῦ ἐν Χριστῷ σωτηριώδους ἔργου.

γ') Αἱ ἐκ τῶν γνωστικῶν σχέσεων συνειδέναι καὶ εἶναι ἀπορρέουσαι συνέπεια.

"Ἐχομεν ἐπισημάνει ἡδη τὰς μορφὰς τῶν σχέσεων τοῦ συνειδέναι πρὸς τὸ εἶναι. Μέ ἄλλους λόγους, ἔχομεν ἔξετάσει διὰ ποίων τρόπων ἡ γνωστικὴ λειτουργία, νοούμενη ὑπὸ εὐρυτέραν καὶ καθολικὴν ἔννοιαν, κατακτᾶ τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς, ἥτοι τὸ ἐπιστητόν, τὸ ὅποῖον νοεῖται ὡς ὁ κόσμος, ἡ ἴστορία καὶ ἡ ζωή. Διὰ τοῦ συσχετισμοῦ τούτου ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου ἐπιδιώκεται ἐνσυνειδήτως ἡ λεληθότως κατά τινα τρόπον ἡ πραγμάτωσις σκοποῦ τινος. Ἡ διὰ τῆς γνωστικῆς λειτουργίας δημιουργία σχέσεων τοῦ ζῶντος ὑποκειμένου ἡ ὁμάδος ὑποκειμένων πρὸς τὸ ἐπιστητόν ἀποτελεῖ τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον τῆς κινήσεως τῆς ζωῆς. Δι' αὐτῆς τὸ ὑποκείμενον εὑρίσκει τὸν καθορισμόν του ἐντὸς τοῦ χρονικοῦ καὶ ἴστορικοῦ χώρου. Ἡ γνῶσις κατὰ ταῦτα πρέπει νὰ καθορισθῇ ὡς ἐνέργεια πρὸς τι καὶ ὡς δημιουργία καταστάσεως ἡ καλλίτερον ὡς κατάληψις μέρους (ἢ τοῦ ὅλου) τῆς οὐσίας τοῦ ἐπιστητοῦ. Ποῖος ὁ σκοπὸς τῆς γνωστικῆς λειτουργίας;

Δύναται κανεὶς νὰ διακρίνῃ τὰς ἔξης χαρακτηριστικὰς ἰδιότητας τῆς γνώσεως, ἥτοι τῆς σχέσεως ταύτης μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου. Κατ' ἀρχὴν ἐν εἴδος τῆς γνωστικῆς σχέσεως ἔξυπηρετεῖ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βιολογικῆς ὀντότητος τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ κύριον δηλ. χαρακτηριστικὸν τῆς γνώσεως ταύτης εἶναι ἡ δι' αὐτῆς παροχὴ δυνατότητος διὰ τὴν αὐτοσυντήρησιν τῆς ὑπάρξεως καὶ τὴν προαγωγὴν τῆς ζωῆς. Ἡ ἐφεύρεσις μέσων διὰ τῶν ὅποιων δαμάζονται ἡ ἀποκαλύπτονται τὰ μυστικὰ τῶν φυσικῶν δυνάμεων, ἡ αὔξησις τῶν ίκανοτήτων εἰς τὴν ἔξεύρεσιν τρόπων διατροφῆς καὶ προστασίας τῆς ὑπάρξεως καὶ αἱ ποικίλαι δυνατότητες ἐκμεταλλεύσεως τῶν ἰδιοτήτων τῆς φυσικῆς πραγματικότητος ἀπορρέουν ἐκ τῆς γνωστικῆς σχέσεως τοῦ ὑποκειμένου πρὸς τὸ ἀμεσον φυσικὸν περιβάλλον. Διὰ τῆς γνώσεως αὐτῆς κατακτᾶται ὁ κόσμος, ἀπλευθερώνεται, ὅσον εἶναι ἐφικτόν, ὁ ἀνθρωπὸς ἐκ τῶν δεσμῶν τῆς φύσεως, δίδονται δὲ δυνατότητες εἰς αὐτὸν νὰ κυριαρχῇ ἐπ' αὐτῆς. "Οτι ἡ σχέσις αὐτὴ εἶναι προϊόν σκληροτάτης καὶ δραματικῆς πάλης τοῦ ἀνθρώπου, ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἐμπειρίας καὶ ἴστορίας. Ἡ γνῶσις δηλ. εἰς τὴν βαθμίδα αὐτήν, ὡς καὶ εἰς πάσας τὰς ἄλλας, ἀποτελεῖ ἀθλὸν καὶ κατάκτησιν. Δὲν ελ-

ναι δωρεὰ ἡ γεγονός αὐτονόητον. Ἐν προκειμένῳ ἡ γνῶσις ἀποτελεῖ τὴν κατάληψιν τῶν φυσικῶν ἰδιοτήτων τοῦ περιβάλλοντος, τὸ σύνολον δὲ τῶν κατακτωμένων φυσικῶν ἀποτελεῖ τὴν ἀλήθειαν ἡ καλλίτερον τὴν πραγματικότητα. Τὸ πρόβλημα δμῶς οὕτως ἡ ἄλλως παραμένει πάντοτε ἀνοικτὸν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν διακρίβωσιν περὶ τῆς πραγματικῆς οὐσίας τοῦ περιβάλλοντος κόσμου.

"Ἐκ παραλλήλου δμῶς πρὸς τὴν πάλην αὐτὴν τοῦ ἀνθρώπου νὰ γνωρίσῃ ἡ νὰ κυριαρχήσῃ ἐπὶ τοῦ ἐπιστητοῦ, ἔχομεν τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν πραγμάτωσιν γνωστικῆς σχέσεως, ἡ ὅποια ἀποτελεῖ ὑπέρβασιν τῆς βιολογικῆς σφαίρας. Ἡ γνωστικὴ αὕτη σχέσις ἀναφέρεται εἰς τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος. Ὁ κόσμος οὗτος ἀποτελεῖται ἐξ ἐνυλωμένων πνευματικῶν ἀγαθῶν, τὰ ὅποια εἶναι προϊόν τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τῆς σχέσεως δὲ ταύτης πραγματώνεται ἡ αὔξησις καὶ μόρφωσις τῶν ἀνθρωπίνων ψυχικῶν ἴκανοτήτων. Τὰ ἐνυλωμένα πνευματικὰ ἀγαθά, ὡς π.χ. τὰ ἔργα τῆς Τέχνης, ἡ ήθικὴ πραγματικότης καὶ τὸ Δίκαιον ἀποτελοῦν ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐκδηλώσεις τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ προσφέρονται ὡς βασικὰ στοιχεῖα διὰ τὴν αὔξησιν καὶ προαγωγὴν τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Δύναται νὰ εἴπῃ κανεὶς ὅτι ἡ γνῶσις αὕτη εἶναι γνῶσις μεταμορφωτικὴ ἡ μεταπλαστική, διὰ τῆς ὅποιας ὁ ἀνθρωπὸς ὑπερνικᾷ τὰς ζωτικὰς βαθμίδας.

Τέλος ἡ γνωστικὴ σχέσις ἡ ἀναφερομένη εἰς ἐνυλωμένα ἀγαθά, τὰ ὅποια σχετίζονται στενότατα πρὸς τὸν κόσμον τῆς ὑπερβατικῆς ἡ μεταφυσικῆς πραγματικότητος, ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἀπολύτρωσιν τῆς ὀδυνωμένης ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Διὰ τῆς γνώσεως ταύτης ὁ ἀνθρωπὸς προσπαθεῖ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν πόνον, τὴν φθορὰν καὶ τὸν θάνατον. Ἡ δημιουργία τῆς γνωστικῆς ταύτης σχέσεως εὐρύνει τὰ δρια τῆς ὑπάρξεως, ἐκμηδενίζει τὴν ἀγωνίαν καὶ τὸν φόβον καὶ θέτει τὸν ἀνθρωπὸν εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ὑπερβατικότητος. Τοιαύτας σχέσεις ἀπολυτρωτικῆς γνώσεως παρέσχον ὅλαι σχεδὸν αἱ θρησκεῖαι, ἱδίᾳ ἐκεῖναι, αἱ ὅποιαι εἰτόνισαν εἰς τὸ ἐπακρον τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἀποκτήσεως τῆς γνώσεως τῶν μυστηρίων τοῦ κόσμου τῆς ζωῆς, διὰ τῆς ὅποιας ἡ ἀνθρωπίνη ὑπαρξίες δύναται νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς ἀντινομίας τοῦ κόσμου, νὰ θραύσῃ τὸν κλοιόν τῶν φθοροποιῶν δυνάμεων, νὰ λύσῃ τὸ δρᾶμα τῆς ἀβεβαιότητος τῆς ἐπιγείου ὑπάρξεως καὶ νὰ μεταβῇ εἰς κόσμον ὡραίον καὶ ἄγιον. Ἡ κατηγορία αὕτη τῆς γνώσεως εἶναι ἐκ τῶν βαθυτέρων εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ὑπαρξίν, τροφοδοτεῖ δὲ πλουσίως πάσας τὰς λοιπὰς πνευματικὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπου.

"Ἐκαστος ἐκ τῶν μνημονευθέντων σκοπῶν τῆς γνώσεως (ἢ κυ-

ριαρχία ἐπὶ τοῦ ἐπιστητοῦ, ἡ προαγωγὴ τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ ἡ ἀπολύτρωσις¹ ἀνδρώνται ἐντὸς τῶν προμημονευθεισῶν γνωστικῶν σχέσεων. Εἰς οἰοσδήποτε σκοπὸς δύναται νὰ εὔρισκῃ πραγμάτωσιν εἰς πλείονας τῆς μιᾶς γνωστικὰς σχέσεις. 'Η ἡθικὴ λειτουργία τοῦ ἀνθρώπου π.χ. δύναται νὰ ἔκδηλώνται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μαγικῆς ἡ μυστικῆς ἡ ὑπαρξιακῆς σχέσεως. 'Η δεοντολογία ἔχει τὴν ρίζαν τῆς εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν καθόλου, ὑπάρχουν δῆμοις πολλαῖς πηγαῖς τοῦ ἥθους τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Οὐδέποτε πρέπει νὰ μᾶς παραπλανοῦν οἱ δῆμοιοι ἡθικοὶ κανόνες μεταξὺ τῶν διαφόρων συστημάτων. 'Η χριστιανικὴ ἡθικὴ ἔχει δῆμοιούτητα πρὸς ἄλλα φιλοσοφικὰ ἡ ἡθικὰ συστήματα. Ταῦτα δῆμοις δὲν ἔχουν τὴν πηγὴν των εἰς τὴν θεόνομον τάξιν καὶ τὸ ἀπολυτρωτικὸν ἔργον τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ· διαφόρως δῆμοις τὸ χριστιανικὸν ἥθος ἔχει ὡς πηγὴν τὰς δῶς ἀνω διαστάσεις. 'Επειτα, εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν παρατηρεῖται ἐντασις καὶ πάλη μεταξὺ τῶν γνωστικῶν τούτων σχέσεων κατὰ τὴν προσπάθειαν τοῦ ἀνθρώπου νὰ πραγματώσῃ τοὺς σκοποὺς τῆς γνώσεως. 'Επιδιώκεται πολλάκις ἡ πραγμάτωσις τοῦ ἐνὸς σκοποῦ εἰς βάρος τοῦ ἄλλου ἡ γίνεται προσπάθεια ἐναρμονίσεως καὶ ἀξιολογήσεως τῆς ἀξίας ἐκάστης μορφῆς γνώσεως. Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἡ ἱστορία τῶν πολιτισμῶν ἔχει νὰ παρουσιάσῃ δραματικὰς συγκρούσεις, δεδομένου ὅτι ἡ πνευματικὴ ζωὴ δένεται ἰσχυρῶς μὲ τοὺς ἐκάστοτε ἱστορικοὺς δρους τοῦ περιβάλλοντος.

δ') ἐπιστήμη, φιλοσοφία καὶ ἐρμηνεία.

'Ανεξαρτήτως τῶν πολλῶν ἀπόψεων, αἱ ὁποῖαι κατὰ καιροὺς διετυπώθησαν ὡς πρὸς τὴν φύσιν τῆς ἐπιστήμης, σήμερον πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὴν ἐπιστήμην ὡς λειτουργίαν καὶ περιεχόμενον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἔχουσαν ἴδιάζοντα κατὰ πάντα χαρακτηριστικά. 'Εξ ὄσων ἔχομεν εἴπει προηγουμένως, ἡ ἐπιστήμη ὡς λειτουργία καὶ σύνολον δῆμοιδῶν γνώσεων πρέπει ν' ἀναφερθῇ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς νοησιαρχικῆς γνωστικῆς σχέσεως. 'Η σχέσις αὕτη ἀναφέρεται πρὸς τὸ συγκεκριμένον ἐπιστητόν, τὸ ὅποῖον πρέπει νὰ διακριθῇ εἰς φυσικὸν καὶ πνευματικόν. Οὐτῷ θὰ προτιμηθῇ ἀναγκαίως ἐν προκειμένῳ ἡ ὑπὸ τοῦ Wundt διάκρισις τῶν ἐπιστημῶν εἰς τυπικὰς καὶ πραγματικάς αἱ μὲν τυπικαὶ εἰναι τὰ Μαθηματικά, αἱ δὲ πραγματικαὶ εἰναι αἱ φυσικαὶ καὶ πνευματικαὶ ἐπιστῆμαι. Κατὰ ταῦτα ἐπιστήμη καλεῖται

1. Πρβλ. M. SCHELER, Μόρφωσις καὶ γνῶσις, σ. 67 ἐ.

ἡ δι' ὧρισμένων μεθόδων ἔρευνα καὶ κατάληψις τοῦ ἐπιστητοῦ, τὸ ὅποῖον διακρίνεται εἰς φυσικὸν καὶ πνευματικόν. "Ανευ συγκεκριμένου ἐπιστητοῦ (ώς εἰναι ἡ φύσις, τὰ πνευματικὰ μνημεῖα, αἱ ἱστορικαὶ πηγαὶ κ.λ.π.) καὶ ἀνευ μεθόδων (ώς εἰναι ἡ παρατήρησις, τὸ πείραμα, ἡ ἔρευνα, ἡ παραγωγὴ, ἡ ἐπαγωγὴ, ἡ ἀνάλυσις, ἡ σύνθεσις) δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἐπιστήμης ὑπὸ τὴν σύγχρονον ἔννοιαν. "Οτι ἡ ἐπιστήμη (φυσικὴ καὶ πνευματική) κατὰ τὴν λειτουργίαν αὐτῆς ἐνισχύεται ἡ καλλίτερον διαποτίζεται τρόπον τινὰ ἐκ τῆς συνόλου ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ὄρμῆς ἡ διαθέσεως αὐτοῦ, τῶν βιωματικῶν ἐμπειριῶν ἡ ἀλλων λειτουργιῶν, τοῦτο εἰναι ἀφ' ἑαυτοῦ φανερόν. 'Ο Einstein π.χ. ἐδέχετο ὅτι ὁ ἀληθινὸς ἐπιστήμων ἔχει νὰ παρουσιάσῃ πλούσιον ἐσωτερικὸν κόσμον, καθοριζόμενον ἐκ τῆς στενῆς σχέσεως τοῦ ἐπιστήμονος πρὸς τὸ ἀγνωστὸν μυστήριον τοῦ κόσμου. Οὐτῷ ὁ ἐπιστήμων δύναται νὰ δημιουργήσῃ τι καρποφόρως. "Άλλο πρᾶγμα δῆμοις εἰναι ἡ θεώρησις αὐτὴ καὶ ἄλλο πρᾶγμα ἡ δεσπόζουσα κατεύθυνσις εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως, χαρακτηριζομένη κυρίως καὶ κατ' ἔξοχὴν ἐκ τοῦ συγκεκριμένου ἐπιστητοῦ καὶ τῶν μεθόδων ἔρευνῆς.

'Η ἐπιστήμη ἔξαίρει κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀποκλειστικῶς τὴν νοησιαρχικὴν σχέσιν, ἥτοι τὴν σχέσιν μεταξὺ συνειδέναι καὶ εἰναι, ἡ ὅποια παρουσιάζεται διὰ τῆς προβολῆς τῶν λογικῶν κριτηρίων καὶ τῶν διὰ τῆς παρατηρήσεως ἀποκτωμένων ἐμπειριῶν περὶ τῆς συνόλου πραγματικότητος. 'Ἐν προκειμένῳ παρεμερίσθησαν ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων τὰ προβλήματα τῆς γνωσιολογίας ὡς πρὸς τὴν προτεραιότητα τοῦ συνειδέναι ἡ τοῦ εἰναι, ἥτοι αἱ θέσεις τῶν ἰδεαλιστῶν καὶ ρεαλιστῶν¹. 'Η ἐπιστήμη σήμερον ἔπαισε νὰ ἀσχολῆται περὶ θέματα

1. 'Ἐνταῦθα δὲν δύναται νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ τὸ ἐν λόγῳ πρόβλημα. Πρέπει δῆμοις νὰ σημειωθοῦν ἐν πολλῇ συντομίᾳ τὰ ἔξης· κατὰ τὸν ρεαλισμὸν ἡ ἀποκτωμένη γνῶσις εἰναι ἡ συνέπεια τῆς προβολῆς τοῦ εἰναι ἐπὶ τοῦ συνειδέναι· τὸ εἰναι δεσπόζει ἐπὶ τοῦ συνειδέναι· ἡ συνειδήσις θεμελιώνεται ἐπὶ τῶν δεδομένων τοῦ εἰναι. 'Αντίθετος κατὰ πάντα εἰναι ἐν προκειμένῳ ἡ θέσις τοῦ ἰδεαλισμοῦ· εἰς τὴν γνωστικὴν σχέσιν τὸ εἰναι οὐδὲν διαμορφώνει ὡς γνῶσιν ἡ ἀντίληψις· αὕτη ἐπιβάλλεται ἐκ τῆς «ὅργανώσεως» καὶ «κατασκευῆς» τοῦ συνειδέναι. Τὸ συνειδέναι δηλ. προπορεύεται καὶ θεμελιώνει τὸ εἰναι. (Bl. B. RUSSEL, *Problèmes*, σ. 19 ἐ.). 'Ἐπικρατεῖ ἡ γνῶμη ὅτι ὁ Kant προτείνει τὴν λύσιν τῆς καμῆλου· ἐδέχθη δηλ. ὅτι ἡ γνῶσις εἰναι ἀποτέλεσμα τῶν a priori κατηγοριῶν τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῆς ἀδιαμορφώτου ἐμπειρικῆς πραγματικότητος, ἡ ὅποια μαρφοποιεῖται δυνάμει τῶν a priori τούτων κατηγοριῶν. 'Η γνῶμη αὕτη εἰναι μᾶλλον ἐσφαλμένη, διότι ἡ γνῶ-

ἀναφερόμενα εἰς τὸν λόγον καὶ τὴν ἐγκυρότητα τῶν νόμων τῆς λει-
τουργίας τούτου ἐκλαμβάνει ὡς σταθερὰ δεδομένα τὴν λογικήν καὶ
τὰς περιοχὰς τοῦ ἐπιστητοῦ. Ἐν πολλοῖς ὁ λόγος ὑφίσταται παραμε-
ρισμόν, δεδομένου ὅτι ἡ αὐτόματος μηχανική ἐπίδοσις εἰς τὴν ἔργασί-
αν καὶ τὴν ἔρευναν, αἱ πολύπλοκοι μηχαναὶ καὶ ὑπολογισταὶ ἡλεκτρο-
νικῶν ἐγκεφάλων ὡς καὶ τὰ Μαθηματικὰ καὶ αἱ πάσης φύσεως στατι-
στικαὶ ἔθεσαν τὸν λόγον εἰς τὸ περιθώριον, οὐδέλως δῆμας ἔπαυσε νὰ
ἀναγνωρίζεται ἡ ἐγκυρότης τῶν νόμων τοῦ λόγου.

σιολογία του Kant είναι υποκειμενικός ίδεαλισμός. 'Ο Kant δημιώς έσυστηματοποίησε τάξ θέσεις αὐτάς τῆς γνωσιολογίας, ἔξαλειψας πλείστας δσας συγχύσεις. Διότι ή γνωσιολογία, ως μή ἀφελε, συνεφύρθη μετά τῆς ὄντολογίας. Οὕτω ἐφθάσαμεν εἰς τὰς περιέργους θέσεις, κατὰ τὰς ὄποιας οἱ μὲν ρεαλισταὶ παρήγαγον τὴν συνείδησιν καὶ τὸ ὑποκείμενον ἐκ τῶν πραγμάτων, οἱ δὲ ίδεαλισταὶ παρήγαγον τὰ πράγματα ἐκ τῆς συνείδησεως. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ρεαλισταὶ μετὰ πολλῆς ἀφελείας ἀποκρύπτουντες τοὺς ίδεαλιστὰς προεκάλουν αὐτοὺς νὰ εἴπουν, ἐάν οὐσίσταται πράγματι τὸ Α ἀντικείμενον ἢ τὰ οἰκεῖα αὐτῶν πρόσωπα! Οἱ δὲ ίδεαλισταὶ διεχώριζον μεταξὺ φυσιολογικῆς καὶ ίδεαλιστικῆς συνειδήσεως (H. Rickert). ἡ πρώτη ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀντικειμενικότητα τῶν πραγμάτων καὶ παράγεται ἐκ τῆς δευτέρας! 'Ο δὲ πατριάρχης τοῦ ίδεαλισμοῦ Berkley ὑπεστήριξεν δτι τὰ πάντα ὑπάρχουν εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Θεοῦ. 'Ο Kant ἐν προκειμένῳ δὲν ἔλαβε μέσην ὀδόν! Διέκρινε λίαν ὄρθιῶς τὴν γνωσιολογίαν ἐκ τῆς ὄντολογίας. Διότι τὸ δόλον πρόβλημα ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν προτεραιότητα ὡς πρὸς τὴν διαμόρφωσιν τῆς γνωστικῆς σχέσεως, ἥτοι ἐὰν τὸ συνειδέναι ἢ τὸ εἶναι κατὰ τὴν μεταξὺ τούτων συνάντησιν διαμορφόνει τὴν ἀποκτωμένην γνῶσιν. Κατὰ συνέπειαν διὰ τῆς γνωστικῆς σχέσεως δὲν παράγεται ἐκ τοῦ συνειδέναι τὸ εἶναι ἢ τὸ συνειδέναι ἐκ τοῦ εἶναι, ἀλλὰ πραγματοποιεῖται οὐτως ἢ ἀλλως ἢ συνάντησις τούτων καὶ διὰ τῆς συναντήσεως ταύτης ἐπέρχεται ἡ γένεσις τῆς γνώσεως. Κατὰ ταῦτα οἱ ρεαλισταὶ δὲν λέγουν ἢ δὲν πρέπει νὰ λέγουν δτι ἐκ τοῦ εἶναι γεννᾶται ἡ συνείδησις, ἕρα αὐτῇ δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ ἰσχυρίζονται ἢ πρέπει νὰ ἰσχυρίζωνται δτι κατὰ τὴν συνάντησιν τῶν δύο τούτων παραγόντων ἡ γνῶσις ὡς περιεγύμενον προέρχεται ἐκ τοῦ εἶναι· ἀντιστρόφως οἱ ίδεαλισταὶ δὲν λέγουν ἢ δὲν πρέπει νὰ λέγουν δτι δὸ κόσμος δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ ἰσχυρίζονται ἢ πρέπει νὰ ἰσχυρίζωνται δτι διὰ τοῦ συνειδέναι ἔχομεν τοιαύτην σύλληψιν αὐτοῦ, ἢ ὄποια συντελεῖται δυνάμει τῆς «κατασκευῆς» τοῦ συνειδέναι καὶ ἕρα δὲν πρέπει νὰ εἰμεῖσθα βέβαιοι ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ καὶ ἐτέρα πλευρὰ τῆς πραγματικότητος. Παρόμοιον πρόβλημα θέτει δ. Πλάτων εἰς τὸν Θεαίτητον «... "Ἡ σὸ δισχυρίσασιο ἄν ὡς, οἶόν σοι φαίνεται ἔκαστον χρῶμα, τοιοῦτον καὶ κυνὶ καὶ δτωοῦν ζώφ; — Θεαίτ. Μὰ Δί, οὐκ ἔγωγε" (Θεαίτ., 154Α). 'Ἐν προκειμένῳ δὲν ὑπάρχει παρθενογένεσις εἰς τὴν γνῶσιν· ἡ γνῶσις ἀναδύεται πάντοτε ἐκεῖ δπου συντελεῖται ἢ συνάντησις ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου. 'Ο Kant ἐνῷ ἐτάχθη ὑπὲρ τοῦ ίδεαλισμοῦ, ἔξηρε τὸ γεγονός δτι ἡ ἐμπειρία ἀποτελεῖ βασικὸν παράγοντα εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς γνώσεως, ἀνήρεσε δὲ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Berkley. (Bd. KANT, Kritik d. r. Vernunft, σ. 272 ἐ.). 'Ο Kant περιέργως ἀφ' ἐνός μὲν συνέτριψε πᾶ-

Διετυπώθη δ ίσχυρισμός ότι αἱ νέαι αὐταὶ δυνάμεις τοῦ ἐπιστημονισμοῦ ἔσήμαναν τὴν χρεωκοπίαν τῶν ἄλλων πνευματικῶν ἐκδηλώσεων καὶ μάλιστα τῆς φιλοσοφίας. Εἶναι ἀληθὲς ότι ἡ φιλοσοφία κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος ἤρχισε προσανατολιζόμενη ἐπὶ ἄλλων βάσεων. Διὰ νὰ γίνωμεν ὅμως σαφεῖς ἀπαιτεῖται σύντομος ιστορικὴ ἐπισκόπησις καὶ δρισμέναι διευκρινήσεις. Ἡ φιλοσοφία ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος προσεπάθησεν ὃχι μόνον ν' ἀπαλλαγῇ ἐκ τοῦ μύθου, ἀλλὰ καὶ τοῦ λόγου! Φυσικῷ τῷ λόγῳ τοῦτο δὲν ἀπετέλει γενικὴν τάσιν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως. Εἶναι ὅμως γεγονός ότι δ Leonardo Davinci, Descartes, Leibniz, Spinoza, Hobbes, Bacon, Locke, ὡς καὶ οἱ σύγχρονοι Russel καὶ Whitehead διεμόρφωσαν τὰ φιλοσοφικὰ συστή-

σαν μεταφυσικήν ἐνασχόλησιν, δώσας τὰ πρωτεῖα εἰς τὰς ἐπιστήμας, ἀφ' ἑτέρου δὲ διετήρησεν ἀντιφατικῶς πλεῖστα δύο ἀνεξήγητα σημεῖα εἰς τὴν φιλοσοφίαν του, παγιδευθεὶς εἰς τοὺς πλοκάμους μῆς sui generis μεταφυσικῆς. Κατὰ τὸν Kant δὲ αὐτὸς λόγος ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἔξω κόσμον εἶναι καθαρός, ἐν σχέσει πρὸς τὸν νοητὸν ὑπερβατολογικὸν κόσμον τῶν ἡθικῶν ἀξιῶν εἶναι πρακτικός. Ποιὸς δῆμος εἶναι δὲ ὑπερβατολογικός οὗτος κόσμος, δὲ ὅποιος οὗτε δὲ ἐμπειρικὸς κόσμος εἶναι οὗτε συλλαμβάνεται διὰ τῶν a priori ἀρχῶν; 'Ο Kant διέκρινε μεταξὺ Phänomena καὶ Noumena· τὰ πρῶτα ἀποτελοῦν τὴν πραγματικότητα, ἡ δόσις συλλαμβάνεται βάσει τῶν a priori ἀρχῶν, ἐνῷ τὰ δεύτερα ἀποτελοῦν τὰ «πράγματα καθ' ἑαυτά» (Dinge an sich). Ταῦτα δὲν συλλαμβάνονται ὑπὸ τοῦ ὑποκειμένου. 'Οσον καὶ ἂν ἐπανηγύρισαν τὸ γεγονός οἱ ρεαλισταί, δὲ Kant ἐθεωρήσε τὰ Noumena δια τοῦ περιοριστικὴν γραμμὴν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, δια τοῦ κόσμου νοητὸν καὶ ὑπερβατολογικὸν καὶ δχι δια τῆς πηγῆς τῆς γνώσεως. 'Ο κόσμος οὗτος τῶν Noumena διασώζει τὰ ἀξιώματα τοῦ πρακτικοῦ λόγου, διότι δὲ ἀνθρωπος ἐκφεύγει οὗτα τοῦ κόσμου τῶν φαινομένων καὶ θεωρεῖται ἐλεύθερος δια τοῦ κόσμου καθαρὰ νόησις ἡ Noumenon (βλ. KANT, *Kritik d. r. Vernunft*, σ. 303 ἐ.). Τοῦ αὐτοῦ, *Kritik d. p. Vernunft*, σελ. 132 ἐ.). Γενικῶς δὲ εἰπεῖν οὕτως ἡ δλλωτικὴ δια τοῦ κόσμου δια τοῦ προβλημάτων ἐνώπιον τῶν νέων ἐπιστημονικῶν καταχήσεων καὶ τοῦ πολυουσυθέτου κοσμοειδῶλου τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης (βλ. A. N. WHITEHEAD, σ. 31 ἐ.). Οὕτω δὲ Kant ἐπηρέασε τὴν γένεσιν τῶν ἐπιστημῶν, τὴν καταδίκην τῆς μεταφυσικῆς, στηριζομένης ἐπὶ τοῦ λόγου, καὶ συγχρόνως δῆμος διήνοιγε τὸν δρόμον πρὸς τὸν ὑπαρξισμόν. Οὐδεὶς δύναται νὰ ἀναγνώσῃ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐπιλόγου τῆς Κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ λόγου καὶ νὰ μὴ μείνῃ καταπληκτος διὰ τὴν νέαν θύραν, ἡ δόσις ἀνοίγεται. 'Ο Kant λέγει χαρακτηριστικῶς διτὶ ἡ πραγματικότης «τοῦ ἀνωθεν ἥμαντον ἐνάστρου οὐρανοῦ καὶ τοῦ ἐν ἡμῖν ἡθικοῦ νόμου» συλλαμβάνεται διτὶ ἀμέσου συνειδητῆς γνώσεως τῆς ὑπάρξεως. Θα ἡτο ἐνδιαφέρον νὰ παραθέσωμεν τὸ πρωτότυπον κείμενον «Zwei Dinge erfüllen das Gemüt mit immer neuer und zunehmender Bewunderung und Ehrfurcht, je öfter und anhaltender sich das Nachdenken damit beschäftigt: der bestirnte Himmel über mir und das moralische Gesetz in mir... ich sehe sie vor mir und verknüpfe sie unmittelbar mit dem Bewusstsein meiner Existenz».

ματα αὐτῶν κυρίως καὶ κατ' ἔξοχὴν διὰ τῆς βοηθείας τῶν Μαθηματικῶν. 'Η ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία ὅμως ἔχει τὸ ἔξης κύριον χαρακτηριστικόν· κυριαρχοῦν εἰς αὐτὴν ὁ μῦθος καὶ ὁ λόγος. 'Ακόμη καὶ οἱ φυσικοὶ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι συλλαμβάνουν τὰς ἐπιστημονικὰς καὶ φιλοσοφικὰς ἐννοίας τῆς βοηθείας μυθικῶν παραστάσεων¹. Θὰ ἡδύνατο νὰ εἴπῃ κανεὶς ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐν προκειμένῳ ἀποτελεῖ ἔξαίρεσιν· οὗτος ἐδημιούργησε «σύστημα» βάσει τοῦ λόγου. Παρὰ ταῦτα καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀποκαλεῖ τὸν φιλόσοφον «φιλόμυθον». Εἰς τὸ Βιβλ. 1 τῶν *Met.*, Κεφ. 2 σημειώνει· «Ο δ' ἀπορῶν καὶ θαυμάζων οὔτει ἀγνοεῖν· διὸ καὶ φιλόμυθος ὁ φιλόσοφος πώς ἐστιν. 'Ο γάρ μῦθος σύγκειται ἐκ θαυμασίων»². Κατὰ ταῦτα τὸ ἀπορεῖν καὶ θαυμάζειν ἀποτελοῦν πρωταρχικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀρχαίου μύθου, ὁ ὄποιος ἐκφράζει ἡ ἐρμηνεύει τὴν δοντολογίαν. 'Ο ἀρχαῖος μῦθος δὲν ἀποτελεῖ μόνον αἰσθητικὴν κατηγορίαν, διὰ τῆς ὄποιας παριστάνεται ἡ ἀλήθεια τοῦ ὥραίου, ἀποτελεῖ κυρίως καὶ κατ' ἔξοχὴν θεωρητικὴν κατηγορίαν, διὰ τῆς ὄποιας ὁ κόσμος καὶ ἡ ζωὴ ἀνάγονται εἰς ἐνιαίαν καθολικὴν ἐποπτείαν. Τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι ἀδιαμφισβήτητον εἰς τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους. 'Η *Πολιτεία*, ὁ *Φαιδρος*, ὁ *Φαιδρος*, τὸ *Συμπόσιον*, ὁ *Τίμαιος* οἰκοδομοῦν τὰς λογικὰς συλλήψεις ἐν ἐνότητι καὶ συνοχῇ ἐπὶ τοῦ μύθου· ὁ μῦθος δρθιολογικοποιεῖται, διατηρεῖ ὅμως τὴν καθολικὴν ἀρχὴν βάσει τῆς ὄποιας ἐρμηνεύεται ἡ δοντολογία. Οἱ στωϊκοὶ καὶ ἐπικούρειοι ἀκόμη φαίνονται νὰ ἔχουν τὰς φιλοσοφικὰς τῶν ρίζας εἰς τὸν μύθον· ὁ ὑμνος τοῦ στωϊκοῦ Κλεάνθους (300 π.Χ.) ταυτίζει τὸν παγκόσμιον λόγον πρὸς τὸν Δία. Τὸ γεγονός τοῦτο δὲν γίνεται μόνον διὰ λόγους αἰσθητικῆς ἡ ἐμμονῆς εἰς τὴν παράδοσιν· ἀποτελεῖ οὕτως ἡ ἀλλως ἐνστερνισμὸν τῆς ἀρχῆς δυνάμει τῆς ὄποιας μῦθος καὶ λόγος ἐρμηνεύουν τὴν δοντολογίαν.

Οἱ "Ἐλληνες φιλόσοφοι διεῖδον εἰς τὰ Μαθηματικὰ μόνον προπαιδευτικὴν ἀξίαν, ἐνῷ οἱ ἐν τῇ Δύσει φιλόσοφοι τοῦ 17ου αἰώνος καὶ ἔξης προσεπάθησαν νὰ οἰκοδομήσουν ἐπ' αὐτῶν τὴν φιλοσοφίαν. 'Ο Leibniz εἶχεν εἴπει χαρακτηριστικῶς· οἱ φιλόσοφοι ἐν καιρῷ θὰ ὑπολογίζουν μόνον προβλήματα καὶ θὰ λέγουν «*sedimus ad tabulam, calculemus*». 'Η ἐν τῇ Δύσει φιλοσοφία λοιπὸν διέρρηξε τὴν σχέσιν

1. 'Ο Παρμενίδης π.ηροφορεῖται τὰς φιλοσοφικὰς ἀληθείας κατὰ τὴν ἀνάληψιν του εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὴν συνάντησιν αὐτοῦ μετὰ τῆς θεᾶς Δίκης. Βλ. K. JASPER, *Aus dem Ursprung denkende Metaphysiker*, σ. 23 ἐ.

2. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Met.*, 982b.

μεταξὺ μύθου καὶ λόγου, ἵσως διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὀδήγει τὴν σκέψιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἀδιέξοδα. 'Η φιλοσοφία δηλ. ἐκινδύνευε νὰ καταστῇ εἰδικὴ ἐπιστήμη. 'Ο ὑπαρξισμὸς ὅμως ἀντέδρασεν ἀποφασιστικῶς. Δι' αὐτοῦ ἡ φιλοσοφία ἐπανέκτησε τὸ μυθικὸν στοιχεῖον. 'Η ιδιάζουσα εἰς δλους τοὺς ἐκπροσώπους τῆς φιλοσοφίας ταύτης διδασκαλία περὶ «ἐρριμένης» ὑπάρξεως εἰς τὸν κόσμον, «ἐνοχῆς» καὶ «μερίμνης» ἔχει μυθικὸν χαρακτήρα. 'Ο Heidegger μάλιστα εἰς τὸ ἔργον του *Sein und Zeit* ἀναφέρει τὸν μῦθον τοῦ 'Γύνου περὶ τῆς πλάσεως τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τῆς Μερίμνης· ἐνοποιεῖ δὲ οὕτω διὰ τῆς μυθικῆς ἀρχῆς τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς φιλοσοφίας του. Συμφώνως πρὸς τὸν μῦθον τοῦτον ἡ Μέριμνα ἐπλασεν ἐκ πηλοῦ τὸν ἀνθρώπον, ὁ δὲ Ζεὺς ἔδωκε τὴν ζωὴν εἰς αὐτόν. 'Επειδὴ δὲ ἡ Μέριμνα, ὁ Ζεὺς καὶ ἡ Γῆ (ἡ ὄποια ἔδωκε τὸν πηλὸν) ἐφιλονείκουν περὶ τοῦ ποίος θὰ δώσῃ τὸ δνομά του εἰς τὸ δημιούργημα τοῦτο, ἔλαβον ὡς δικαστὴν τὸν Κρόνον· οὕτως ἀπεφάσισεν ὅπως ὁ μὲν Ζεὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀνθρώπου λαμβάνῃ δόπισα τὴν πνοήν, ἡ δὲ Γῆ τὸ σῶμα καὶ ἡ Μέριμνα, ἡ ὄποια ἔδωκε τὴν μορφήν, νὰ ἔξουσιάζῃ τὸν ἀνθρώπον καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς του· τὸ δνομά δὲ τοῦ δημιουργήματος πρέπει νὰ εἶναι *homo*, διότι ἐπλάσθη ἐκ τοῦ χώματος¹. Οὕτω ἡ μέριμνα καὶ ἡ ἀγωνία κατὰ τὸν Heidegger ὀδηγοῦν τὸν ἀνθρώπον εἰς τὸ «ἀνοιγμα» καὶ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ κόσμου ὡς ὑπάρχοντος, ἡ δὲ ὑπαρξία θεμελιώνει δι' αὐτῶν τὴν συνείδησιν τῆς ζωῆς.

'Η φιλοσοφία ὡς ἐννοια καὶ περιεχόμενον ἀποτελεῖ γέννημα τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πνεύματος. Βεβαίως, θὰ ἡδύνατο κανεὶς νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι προϋπήρξε φιλοσοφία καὶ εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας, ὡς εἰς τὴν Κίναν καὶ τὰς Ἰνδίας. Δὲν πρέπει δημας νὰ ὑπεισέλθωμεν εἰς τὸ θέμα τοῦτο, δεδομένου ὅτι τὰ χαρακτηριστικὰ τὰ ὄποια ἀπαντοῦν εἰς τὴν ἐλληνικὴν φιλοσοφίαν δὲν δυνάμεθα νὰ τὰ ἐπισημάνωμεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν σκέψιν. Καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀποκαλοῦν τὴν φιλοσοφίαν ἐπιστήμην. Κατ' οὐδένα λόγον ὅμως ὁ δρός οὗτος πρέπει νὰ συσχετίζεται πρὸς διτι σήμερον καλεῖται ἐπιστήμη (Science, Wissenschaft). 'Η φιλοσοφία ὡς terminus technicus κατὰ τοὺς ἀρχαίους "Ἐλληνας ἐσήμαινε τὴν ἀπόκτησιν ἡ τὴν ζήτησιν τῆς ἐπιστήμης ἡ τῆς γνώσεως². Φαίνεται ὅτι ὁ δρός ἐπεκράτησε κατὰ τὴν ἐποχὴν

1. Βλ. M. HEIDEGGER, *Sein und Zeit*, σ. 197.

2. Βλ. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Εθθέδ.*, 288D. «'Η δὲ γε φιλοσοφία κτῆσις ἐπιστήμης». Βλ. καὶ ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Πολιτ.*, 376B.

τῶν σωκρατικῶν φιλοσόφων. Κατὰ τὸν Διογένη Λαέρτιον δὲ Πυθαγόρας ἔχρησιμοποίησε τὸν δρὸν τοῦτον. Τοῦτο δῆμος δὲν φαίνεται πιθανόν. Εἰς δὲ τὸν Ἡράκλειτον ἀπαντᾷ ὁ δρός φιλοσοφία, σημαίνων τὴν γνῶσιν. Πάντως ἡ φιλοσοφία καὶ δὴ ἡ μεταφυσικὴ ὡς «ἐπιστήμη» τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτίων, ἀναπτυσσομένη δυνάμει τοῦ μύθου καὶ λόγου, παρουσιάζεται κατὰ τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα. Ἡ φιλοσοφία οὖτως ἡ ἄλλως ἀντιδιαστέλλεται πρὸς τὴν ἐπιστήμην, ὡς εἰδικὴν γνῶσιν, ἀποτελεῖ δὲ καὶ τὸ συμπλήρωμα αὐτῆς. Ἡ φιλοσοφία εἶναι καθολικὴ ἐπιστήμη τῶν ἀρχῶν, ζήτησις ἡ ἔρευνα αὐτῶν, ἐνῷ ἡ ἐπιστήμη ἡ ἀποκτημένη γνῶσις. Κατὰ τὸν Διογένη Λαέρτιον ἡ ἐπιστήμη εἶναι «ἀσφαλῆς ἀμετάπτωτος ὑπὸ λόγου κατάληψις»¹. Ἡ ἐν λόγῳ δῆμος ἐπιστήμη δὲν ταυτίζεται πρὸς τὴν σημασίαν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ συγχρόνου δροῦ, διὰ τοῦ δόποιου, ὡς ἐσημειώθη, ὑποδηλώνεται ἡ ἔρευνα ἡ γνῶσις ὡρισμένου τομέως τοῦ ἐπιστητοῦ δι' ὡρισμένων μεθόδων. Δύναται νὰ εἴπῃ κανεὶς διὰ τὴν φιλοσοφία τῶν ἀρχαίων ἀποτελεῖ γενικὴν λειτουργίαν τῆς γνῶσεως, μεθοδικὴν τῆς ζητήσεως τῆς ἀλήθειας. Ἀργότερον εἰς τὴν χριστιανικὴν διανόησιν τῆς Δύσεως ἐγένετο ἡ ὑπηρέτρια τῆς ἐν Χριστῷ ἀλήθειας².

Ἄλλ' ἂς ἰδωμεν ἐγγύτερον τὰ πλατωνικὰ καὶ ἀριστοτελικὰ κείμενα, τὰ δόποια στηρίζουν τὰς ὡς ἄνω ἀπόψεις. Ὁ Θεαίτητος τοῦ Πλάτωνος εἶναι ὁ περὶ ἐπιστήμης διάλογος. Ως συμβαίνει συνήθως εἰς τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους, τίθενται τὰ προβλήματα, ἔρμηνεονται αἱ καταβολαὶ τῆς ἀλήθειας, δὲν φθάνει δῆμος ἡ ἔρευνα εἰς τελικὰ συμπεράσματα. Οὕτως εἰς τὸν Θεαίτητον θεωρεῖται ἡ «Πρωταγόρου ἀλήθεια οὐκ ἀληθής»³: ἀσκεῖται πολεμικὴ κατ' αὐτῆς, διότι αὐτῇ θεωρεῖ τὴν αἰσθησιν ὡς ἐπιστήμην, τελικῶς δὲ ἔξαγεται τὸ ἔξῆς συμπέρασμα: «Οὔτ' ἄρα ἡ αἰσθησις, διὰ Θεαίτητος, οὔτε δόξα ἀληθής οὔτε μετ' ἀληθοῦς δόξης λόγος προσγενόμενος ἐπιστήμη ἀν εἰη»⁴. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἐνταῦθα θεωρεῖται ὡς ἡ ἀποκτημένη γνῶσις, ἡ δὲ φιλοσοφία ὡς ἡ «θήρα τῆς ἐπιστήμης»⁵, καὶ μάλιστα τῆς καθολικῆς ἐπιστήμης.

Οἱ ἀριστοτελῆς εἰς τὸ 5 Βιβλ. τῶν Μετ., Κεφ. 1, χρησιμοποιεῖ,

1. Βλ. ΔΙΟΓΕΝΟΥΣ ΛΑΕΡΤΙΟΥ, 7, 1, 47.

2. Βλ. Β. ΤΑΤΑΚΗ, *Φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη*, σ. 11· 16· 113.

3. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, Θεαίτ., 171C.

4. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, Θεαίτ., 210A.

5. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, Θεαίτ., 194 - 200.

ώς φαίνεται ἐκ πρώτης ἀντιλήψεως, τοὺς δρους φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη ὑπὸ τὴν αὐτὴν σημασίαν. Ἡ φιλοσοφία δῆμος εἶναι ἡ ζήτησις τῆς γνῶσεως τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτίων· ἡ θεωρητικὴ ἐπιστήμη εἶναι ἀνωτέρα τῶν ποιητικῶν καὶ πρακτικῶν ἐπιστημῶν· «Ωστε τρεῖς ἀν εἰν φιλοσοφίαι θεωρητικαὶ, μαθηματική, φυσική, θεολογική. Οὐ γάρ ἄδηλον διὰ τὸ που τὸ θεῖον ὑπάρχει ἐν τῇ τοιαύτῃ φύσει ὑπάρχει· καὶ τὴν τιμιωτάτην δεῖ περὶ τὸ τιμιωτατὸν γένος εἶναι. Αἱ μὲν οὖν θεωρητικαὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν (ποιητικῶν καὶ πρακτικῶν) αἱρετώτεραι, αὗτη δὲ τῶν θεωρητικῶν· «Ἐλ δέ ἐστι τὶς οὐσία ἀκίνητος, αὗτη προτέρα καὶ φιλοσοφία πρώτη· καὶ καθόλου οὖτως διὰ πρώτη»¹. Ἐν προκειμένῳ δὲ ἀριστοτελικὴ θέσις εἶναι σαφής. Οἱ δροὶ ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία ἐναλάσσονται ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν. Τοῦτο δῆμος οὐδόλως σημαίνει διὰ τὴν φιλοσοφίαν χάνει τὸ βασιλεῖον καὶ τὰ πρωτεῖα αὐτῆς, ὡς καθολικῆς ἐπιστήμης καὶ μάλιστα τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτίων. Οὗτος δὲ φιλοσοφία εἶναι διὰ τὸ μάλιστα ἐπιστήμη τοῦ μάλιστα ἐπιστητοῦ»². Ἡ αἰσθησις, ἡ ἐμπειρία, ἡ τέχνη ἀποτελοῦν ἐπὶ μέρους γνῶσεις, δχι δῆμος τὴν καθολικὴν ἐπιστήμην, ητοι τὴν ἀλήθειαν, διὰ ποία εἶναι ἀντικείμενον τῆς πρώτης θεωρητικῆς ἐπιστήμης, τῆς φιλοσοφίας· «Ορθῶς δὲ ἔχει καὶ τὸ καλέσαι τὴν φιλοσοφίαν ἐπιστήμην τῆς ἀλήθειας θεωρητικήν θεωρητικῆς μὲν γάρ τέλος διὰ τὸ μάλιστα ἀλήθεια, πρακτικῆς δὲ ἔργον»³. Ἡ φιλοσοφία ἀρα εἶναι γνῶσις θεωρητική, καθολικὴ τοῦ συνόλου κόσμου, ὡς οὗτος ἐκφράζεται ἐν ἐνότητι. Ὁ σύνολος κόσμου κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἐνυφαίνεται ἐντὸς τῆς πλοκῆς τεσσάρων ἀρχῶν. Εἰς τὸ 1 Βιβλ. τῶν Μετ., Κεφ. 3, σημειώνει· «Ἐπειδὲ φανερὸν διὰ τῶν ἔξ ἀρχῆς αἰτίων δεῖ λαβεῖν ἐπιστήμην (τότε γάρ εἰδέναι φαμὲν ἔκκαστον, δταν τὴν πρώτην αἰτίαν οἰώμεθα γνωρίζειν) τὰ δ' αἰτια λέγεται τετραχῶς, δων μίαν μὲν αἰτίαν φαμὲν εἶναι τὴν οὐσίαν καὶ τὸ τί ἦν εἶναι· (ἀνάγεται γάρ τὸ διὰ τὸ πρῶτον εἰς τὸν λόγον ἔσχατον· αἴτιον δὲ καὶ ἀρχὴ τὸ διὰ τὸ πρῶτον), ἐτέραν δέ, τὴν unction καὶ τὸ ὑποκείμενον, τρίτην δέ, δθεν διὰ τὴν λόγον τῆς κινήσεως, τετάρτην δὲ τὴν ἀντικείμενην αἰτίαν ταύτη, καὶ τὸ οὐ ἐνεκεν καὶ τὸ ἀγαθόν»⁴. Ἡ φιλοσοφία δηλ. διὰ μάλιστα ἐπιστήμη ἔχει διὰ πρώτην τὰς τέσσαρας αὐτὰς πλοκὰς τῶν αἰτίων. Ἀργότερον οἱ σχολαστικοὶ διετύπωσαν τοὺς λατινικούς δρους

1. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, Μετ., 1026a.

2. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, Μετ., 982b.

3. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, Μετ., 993b.

4. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, Μετ., 983a.

περὶ αὐτῶν. Ἡ πρώτη αἰτία εἶναι ἡ οὐσία, ἡ causa materialis, ἡ δευτέρα ἡ εἰδοποιὸς ἀρχή, ἡ causa formalis, τρίτη ἡ ἀρχὴ τῆς κινητικῆς αἰτίας, ἡ causa efficiens καὶ ἡ τετάρτη ὁ σκοπὸς πρὸς τὸν δόπον τείνει ἡ κίνησις, ἡ causa finalis.

Ἐξ ἄλλου ὁ Heidegger θεωρεῖ τὴν ἐλληνικὴν λέξιν ἐπιστήμην ὡς προερχομένην ἐκ τῆς μετοχῆς ἐπιστάμενος, σημαίνουσαν δὲ τὴν ἴκανότητα καὶ ἐπιδεξιότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ στρέφεται πρὸς τὰ πράγματα, ἥτοι νὰ προβαίνῃ εἰς τὴν θεώρησιν τούτων. Διὰ τοῦτο ἡ φιλοσοφία, ὡς ἐπιστήμη ἡ γνῶσις, καλεῖται θεωρητική. Ἡ φιλοσοφία λοιπὸν ὡς λειτουργία τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πνεύματος ἔχει ιδιάζοντα κατὰ πάντα χαρακτηριστικὰ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος. Βεβαίως, οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι τὸ εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα ἔχει βαθείας ρίζας εἰς αὐτήν. Ἡ εὐρωπαϊκὴ δμως φιλοσοφία διέρρηξε τὴν ἐνότητα μύθου καὶ λόγου, καὶ ἀρα ἐξήτησε νὰ ἐπισημάνῃ τὴν καθολικότητα καὶ ἐνότητα τοῦ κόσμου ἐντὸς τῶν δυνατοτήτων τοῦ λόγου ἡ τῶν ἐπιστημονικῶν κατακτήσεων. Εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον δμως ἡ καθολικότης καὶ ἐνότης τῆς πραγματικότητος ἐρμηνεύεται καὶ οἰκοδομεῖται ἐπὶ τοῦ μύθου. Ἡ ἐν λόγῳ ἀρχὴ ἀτονεῖ εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν φιλοσοφίαν. Ὁ Hegel π.χ. τὴν καθολικότητα καὶ τὴν ἐνότητα τῆς συνόλου πραγματικότητος οἰκοδομεῖ ἐπὶ τοῦ λόγου¹. Κατὰ ταῦτα κυρίως καὶ κατ' ἔξοχὴν ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία εἶναι λειτουργία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐρμηνευτική².

Τι εἶναι δμως ἡ ἐρμηνεία; Σήμερον ἐπιχειρεῖται νὰ δοθῇ αὐτοτέλεια εἰς τὴν ἐρμηνείαν ἡ ἐρμηνευτικήν. Ἡ προσπάθεια αὕτη ἐνεφανίσθη κυρίως εἰπεῖν εἰς τὰς συγχρόνους ἐρμηνευτικὰς ἐργασίας τῶν ἐξηγητῶν τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ τῶν ἐκπροσώπων τῆς φιλοσοφίας τοῦ ὑπαρξισμοῦ. Ὁ ὑπαρξισμὸς διὰ τῆς ἀρσεως τῆς ἀντικειμενικῆς σχέσεως μεταξὺ συνειδέναι καὶ εἶναι ἔρριψε τὸν τόνον ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ γεγονότος καὶ δχι ἐπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ γεγονότος. Οὕτω ἡ ἐρμηνεία δὲν ὑπεισέρχεται εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν «μέτρησιν» ἡ ποσοτικὴν «ἐκτίμησιν» τοῦ γεγονότος, ἀλλ' εἰς τὴν ἐσωτάτην φύσιν αὐτοῦ. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἀνάγεται εἰς τὴν καθολικὴν θεώρησιν τοῦ δόντος. Κατὰ τὴν σύγχρονον σκέψιν ἡ ἐρμηνεία τοῦ γεγονότος ζητεῖ νὰ κατανοήσῃ τὴν σημασίαν τούτου· οὕτω ἐρμηνεύεται πᾶσα περιοχὴ εἰς τὴν ζωήν, τὴν ιστορίαν καὶ μεταφυσικήν. Ἡ κατανόησις αὕτη πρα-

1. B. HEGEL, *Phänomenologie des Geistes*, σ. 79 ἐ.

2. B. TATAKΗ, *Φιλοσοφία καὶ Ἐπιστήμη*, σ. 117,

γματώνεται ἐντὸς τῆς προσωπικῆς συναντήσεως μεταξὺ ζωσῶν ὑπάρξεων ἡ ὑπάρξεως καὶ ζωντανῶν μορφῶν τοῦ πνεύματος. Κατὰ ταῦτα ἡ ἐρμηνεία πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς αὐτοτελής λειτουργία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ δχι ὡς μέθοδος ἐπιστήμης¹.

Ἡ θρησκευτικὴ Μεταρρύθμισις ἐν τῇ Δύσει ἀφ' ἐνὸς καὶ ἡ νέα νοοτροπία ζωῆς καὶ σκέψεως ἀφ' ἐτέρου ἐπέβαλον τὴν ἐπιτακτικὴν ἀνάγκην κατανοήσεως τῶν βιβλικῶν κειμένων ἀνεξαρτήτως τῶν δεσμευτικῶν ὅρων τῆς παραδόσεως· οὕτω ἐτέθη τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας. Βεβαίως, ἡ ιστορία τῆς ἐρμηνευτικῆς εἶναι πνευματικὸν φαινόμενον παμπάλαιον· δὲν θὰ ἡτο ἀσφαλῶς σκόπιμον νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ιστορίαν τοῦ φαινομένου τούτου². Λόγῳ τῶν συνθηκῶν δμως τῆς Μεταρρυθμίσεως ἐτέθη ὡς βασικὸν κριτήριον τῆς γνησίας ἐρμηνείας ἐνδεικόμενου ἡ ζωντανὴ σχέσις μεταξὺ τοῦ ἐρμηνευτοῦ καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ κειμένου. Οἱ θεολόγοι τῆς Μεταρρυθμίσεως βασικῶς είχον δίκαιον, δὲν ἐδίδετο δμως προσοχὴ εἰς τὴν ἔξης σπουδαίαν ἀποψίαν· κατὰ πόσον ἀποδεικνύεται δτι ἡ ιστορικὴ παράδοσις ἐντὸς τῆς ὁπίας ἀνέπνευσε καὶ ἡνδρώθη τὸ πνευματικὸν γεγονός, παρουσιάσαν κείμενα φιλολογικά, ἀποτελεῖ σῶμα ἔνον πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῶν κειμένων; Δύναται ἡ ἐρμηνεία ν' ἀποσπάσῃ τὰ κείμενα ἐκ τοῦ ιστορικοῦ γίγνεσθαι, τὸ ὁπίον οὕτως ἡ ἄλλως σχετίζεται πρὸς τὴν γένεσιν καὶ διατήρησιν τῶν ἐν λόγῳ φιλολογικῶν κειμένων; Πρέπει λοιπὸν νὰ κριθῇ ὡς ἀπαραίτητος ἡ σχέσις τοῦ ἐρμηνευτοῦ πρὸς τὴν παράδοσιν, ἡ δποία καθ' οίονδήποτε τρόπον σχετίζεται πρὸς τὰ κείμενα.

Ἡ ἐρμηνεία γενικῶς εἶναι ἡ λειτουργία ἐκείνη τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, διὰ τῆς ὁπίας ἐπιδιώκεται ἡ κατανόησις τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς καθόλου. Ἡ ἐπιστήμη διὰ τῶν μεθόδων ἐπιδιώκει τὴν κατάληψιν τοῦ φυσικοῦ καὶ πνευματικοῦ ἐπιστητοῦ, ἐνῷ ἡ ἐρμηνεία προβάλλει δι' ἐκφραστικῶν ἐκδηλώσεων ἡ παραστάσεων τὴν οὔσιαν τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς. Ὁ πόνος π.χ. ἡ τὸ ὠραῖον ἡ ἡ τραγικὴ μοῖρα ἐνδεικόμενα ἐρμηνείας ἡ κατανοήσεως ὑπὸ τῆς καλλιτεχνικῆς ὄρμῆς τοῦ ἀνθρώπου. Αἱ μιμικαὶ ἡ οἰσιδήποτε κινήσεις ἐνδεικόμενα, ὁ λόγος ὑπὸ τὰς ποικίλας μορφάς, τὰ χρώματα, οἱ τόνοι κ.λ.π. ἀποτελοῦν ἐκφραστικὰς παραστάσεις τῆς ἐρμηνείας τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς. Ἐπίσης ὁ μῦθος εἰς τὴν Τέχνην καὶ φιλοσοφίαν ἀποτελεῖ ἐρμηνευτικὴν παράστασιν. Κατὰ συνέπειαν ἡ προσπάθεια

1. B. GADAMER, *Wahrheit und Methode*, σ. 161-178 ἐ.

2. B. DILTHEY, *Die Entstehung der Hermeneutik*, σ. 321 ἐ.

τοῦ ἀνθρώπου πρὸς κατανόησιν ἐνὸς φιλολογικοῦ κειμένου, τὸ ὅποῖον ἔξέφρασεν ἡ ἡρμήνευσε στοιχεῖα τῆς ζωῆς πρέπει νὰ τείνῃ εἰς τὴν ἀναβίωσιν τοῦ περιεχομένου τοῦ κειμένου τούτου διὰ νὰ τύχῃ τοῦτο πλήρους κατανοήσεως. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἴστορικοφιλολογικὴ ἔρευνα περὶ τὸ κείμενον ἡ ἡ γλωσσικὴ ἐπεξεργασία ἀποτελοῦν μέσα βοηθητικὰ διὰ τὴν λειτουργίαν τῆς ἑρμηνείας, δὲν εἶναι δύμως ἡ ἑρμηνεία. Ἡ ἑρμηνεία εἴτε ὡς ἔκφρασις τῆς οὐσίας τῆς ζωῆς εἰς τὴν Τέχνην, τὸν μῦθον καὶ τὴν φιλοσοφίαν εἴτε ὡς ἀναβίωσις τῶν ἐνυλωμένων τούτων πνευματικῶν στοιχείων, λαμβάνει δλα τὰ διεσκορπισμένα στοιχεῖα τῆς ζωῆς καὶ παρέχει εἰς αὐτὰ ἐνότητα καὶ νόημα.

2. ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΑΙ ΓΝΩΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΓΜΑΤΟΣ ΕΞ ΕΠΟΥΡΕΩΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ

a') Γνωσιολογία τοῦ δόγματος.

Ὄς εἰδομεν ἀνωτέρω ἡ ἀλήθεια εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ φιλοσοφίαν τοποθετεῖται ἐντὸς τῆς διαρχικῆς διαλεκτικῆς γνωστικῆς σχέσεως μεταξὺ συνειδέναι καὶ εἶναι. Ἡ γνῶσις κατὰ συνέπειαν ἀποτελεῖ διτικειμενοποιεῖ ἡ συνειδητοποιεῖ τὸ ὑποκείμενον κατὰ τὴν ὡς ἄνω σχέσιν. Κατὰ ταῦτα ἡ γνωσιολογία ἐλέγχουσα τὰς δυνατότητας καὶ τὴν ἐγκυρότητα τῆς γνωστικῆς λειτουργίας, ἐπιχειρεῖ νὰ καθορίσῃ τὸ περιεχόμενον τῆς ἀληθείας σχηματικῶν καὶ συγχρόνως νὰ διαγράψῃ τὰ δρια τῆς γνώσεως. Ἡ γνωσιολογία παρεμπιπτόντως ἀσχολεῖται περὶ θέματα ὀντολογικά ἀρκεῖται εἰς τὴν διαγραφὴν τῶν δρίων τῆς ἀληθείας καὶ γνώσεως, ἐπιχειροῦσα οὕτως ἡ ἄλλως νὰ δρίσῃ καὶ τὰς ἐννοίας τῆς ἀληθείας καὶ γνώσεως. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλοσοφία καθορίζουν πάντοτε ἀντικείμενον ἐρεύνης ἡ ἐπιστητόν. Ἡ ἐπιστήμη περιορίζεται εἰς τὸ φυσικὸν καὶ πνευματικὸν ἐπιστητόν, ἐνῷ ἡ φιλοσοφία, ὡς λειτουργία ἑρμηνευτική, καθορίζει ἀξιωματικῶς ἡ κατ' ἀποδοχὴν «ἐπιστητόν» ἐντὸς τοῦ φυσικοϊστορικοῦ χώρου ἡ τῆς μεταφυσικῆς περιοχῆς ἡ τῶν ἀφηρημένων ὑποκειμενικῶν δρίων τῆς ὑπάρξεως (π.χ. φιλοσοφία τῆς ιστορίας, κόσμος τῶν ίδεῶν, κατηγορίαι a priori, «ὅριακαὶ καταστάσεις»). Τὰ δρια τῆς ἀληθείας καὶ γνώσεως κείνται ἐντὸς τῆς περιοχῆς μεταξὺ συνειδέναι καὶ εἶναι. Ποῦ κείνται δύμως τὰ δρια τῆς ἀληθείας καὶ γνώσεως, δταν τὸ ὑποκείμενον ἐντὸς τῆς ἔμπειρίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς οἰκειώνεται τὴν ἀλήθειαν τοῦ δόγματος καὶ μορφοποιεῖ τὰς ἔκφάνσεις αὐτῆς εἰς θεωρητικὰς ἀνθεντικὰς προτάσεις;

Κατ' ἀρχὴν ὡς πρὸς τὴν γνωσιολογίαν τοῦ δόγματος πρέπει νὰ σημειωθοῦν τὰ ἔξῆς: 1) ἡ θεωρητικὴ ἀνθεντικὴ τῆς πίστεως πρότασις, ἡ ἐκφράζουσα τὴν ἔμπειρίαν τοῦ περιεχομένου τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς ἔχει τὰ χαρακτηριστικὰ πάσης θεωρητικῆς προτάσεως, διὰ τῆς ὁποίας ἐκτίθεται συστηματικῶς οἰαδήποτε ἔμπειρία τῆς ζωῆς, ὡς θὰ ἡδύνατο π.χ. κανεὶς νὰ καθορίσῃ θεωρητικῶς τὸ περιεχόμενον τῶν βιωματικῶν ἔμπειριων τῆς θρησκείας γενικῶς ἡ τῆς Τέχνης. Οὕτω ἡ πρότασις αὗτη ἔχει μορφὴν σύμφωνον πρὸς τὰς κρατούσας εἰς τὸ περιβάλλον δυνατότητας ἐκφράσεως, διατυπώσεως, ἀναλύσεως, συνθέσεως καὶ γλωσσικῆς ἐπεξεργασίας. Τὰ ἄτομα ζῶντα ἐντὸς ὀρισμένης καὶ συγκεκριμένης πολιτιστικῆς βαθμίδος δροῦν συμφώνως πρὸς τὰς δυνατότητας, τὰς ὁποίας παρέχει τὸ περιβάλλον. Κατὰ συνέπειαν διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ μετέχων τῆς ἔμπειρίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς δὲν ἔξισταται τοῦ ἴστορικοῦ γίγνεσθαι τοῦ περιβάλλοντος καὶ ἀρά προβάλλει τὰς βιωματικὰς αὐτοῦ ἔμπειρίας διὰ τῶν οἰκείων παραστατικῶν μέσων. 2) Τὸ περιεχόμενον τοῦ δόγματος εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔργον τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ, διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸν ἡ περὶ Ἀγίας Τριάδος διδασκαλία καὶ ἡ Χριστολογία ἀποτελοῦν τὸν κορμὸν τῆς ὀρθοδόξου περὶ σωτηρίας δογματικῆς διδασκαλίας. Κατὰ συνέπειαν ἡ θεωρητικὴ πρότασις τῆς πίστεως, παρέχουσα τὴν γνῶσιν περὶ τοῦ ἔργου τῆς σωτηρίας, ἀναφέρεται εἰς ίδιαζον κατὰ πάντα τούτου τοῦ «ἐπιστητόν» ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐπιστητὸν τῆς ἐπιστήμης καὶ φιλοσοφίας. Παρὰ ταῦτα ἡ ἐν λόγῳ γνῶσις δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς μεταφυσικὸν κόσμον ἡ ἀφηρημένας ἀξιωματικὰς ἀρχάς, ἀλλὰ συσχετίζεται πρὸς τὸ ἴστορικὸν ἐπιστητόν, τὸ ὅποιον μυστηριακῶς συνέδεθη πρὸς τὴν αἰωνιότητα τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ καὶ τοῦ σωτηριώδους ἔργου Αὐτοῦ, ἥτοι τῆς σαρκώσεως, τοῦ σταυρικοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως. Κατὰ ταῦτα τὸ ἴστορικὸν τοῦτο ἐπιστητόν, ἐνῷ ἐξ ἐπόψεως ὄρατης πραγματικότητος συμπίπτει πρὸς τὸ καθαρὸν ἴστορικὸν γίγνεσθαι, ἐξ ἐπόψεως σημασίας συνδέεται ἀρρήκτως πρὸς συντελεσθὲν ἔργον ὑπὸ τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ εἰς τὴν ἴστορίαν πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Κατὰ ταῦτα ἡ γνῶσις τοῦ περιεχομένου τοῦ δόγματος ἀποτελεῖ ἔμπειρίαν τοῦ συντελεσθέντος ἐντὸς τῆς ἴστορίας σωτηριώδους ἔργου τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ· ἡ ἐν λόγῳ γνῶσις οὔτε τὸν φυσικὸν κόσμον κατακτᾷ οὔτε κυρίως καὶ κατ' ἔξοχὴν ἀποβλέπει εἰς τὴν μορφωτικὴν ἐξύψωσιν τοῦ πιστοῦ, ἀλλὰ συντελεῖ εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῶν μέσων καὶ

τοῦ περιεχομένου τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας¹. 'Η δὲ γνῶσις αὕτη ἀπορρέει ὅχι ἐκ τῆς σχέσεως ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, ἐν ἐπιστημονικῇ ἐννοίᾳ, ἀλλ' ἐκ τῆς σχέσεως τῆς θείας ὑπάρξεως—νοούμενης ἐν τῇ Τριάδι καὶ ἐν τῷ ἔργῳ Αὐτῆς—καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως κατὰ σχέσιν κοινωνίας ἴστορικῆς καὶ ἐσχατολογικῆς ἴστορικῆς μέν, διότι ἡ κοινωνία αὕτη ἐκφράζεται ἐντὸς τῶν ὄρατῶν ὄρίων τῆς Ἐκκλησίας, ἐσχατολογικῆς δέ, διότι ἡ ἐμπειρία τῆς ζωῆς ἐκφεύγει τοῦ ἴστορικοῦ καὶ γηῖνου χαρακτῆρος, καθ' ὃσον ποιοτικῶς εἶναι διάφορος κατὰ πάντα μορφὴ ζωῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν βιολογικὴν καὶ καθαρῶς ἀνθρωπίνην πνευματικὴν ζωήν, ἔχει δὲ τὰς ρίζας εἰς τὸ μέλλον καὶ τὸ ἔργον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Λίγων ὀρθῶς ὁ Ρ. Evdokimov σημειώνει ὅτι ἡ ὀρθόδοξη ἐσχατολογία δὲν νοεῖται μόνον «χρονολογικῶς», ὡς μελλοντικὸν συμβάν, ἀλλὰ ποιοτικῶς (qualitativ), ὡς παροῦσα πνευματικὴ μεταμόρφωσις τοῦ ἀνθρώπου². 'Ἐν προκειμένῳ δὲ γνῶσεως ἡ ὑπαρξιακὴ αὕτη σχέσις μεταξὺ πιστεύοντος καὶ Θεοῦ δὲν νοεῖται ἀνευ δοτολογίας, ἡτοι ἀνευ ἐκ τῶν προτέρων καθορισμοῦ τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως ὑπὸ τοῦ θείου ὄντος³ ὑπαρξιμὸς καὶ μεταφυσικὴ δοτολογία συνδέονται μεταξὺ των ἀρρήκτως, πρᾶγμα τὸ ὄποιον ἀπορρίπτει ἡ φιλοσοφία τύπου Heidegger, Sartre κ.λ.π. 'Ἐκ τῆς ὑπαρξιακῆς σχέσεως μεταξὺ πιστοῦ καὶ Θεοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῆς Ἐκκλησίας ἔχομεν θετικὴν ἀξιολόγησιν τοῦ ἴστορικοῦ παράγοντος εἰς τὸν ὄποιον φανερώνεται τὸ ἔργον τῆς θείας Οἰκουνομίας⁴ ἡ γνῶσις δηλ. ἡ προκύπτουσα ἐκ τῆς ὡς ἀνω σχέσεως δὲν αἰωρεῖται ἐντὸς τῶν ὄρίων τῆς ὑπάρξεως, ἀλλὰ ἐντοπίζει σαφῶς τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ἴστορίαν συντελεσθὲν ἔργον τῆς σωτηρίας. 'Η πίστις ἡ ἡ γνῶσις ὅμως κατ' ἀρχὴν δὲν ἀναφέρεται εἰς ἀντικείμενον, ἀλλ' εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ⁵. ὑπάρχει ἀρα σχέσις ἐλευθέρων προσώπων καὶ ὅχι σχέσις συνειδέναι καὶ εἶναι, ἐν γνωσιολογικῇ ἐννοίᾳ.

Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ γνῶσις αὕτη περὶ τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως (ἡ ὄποια μορφώνεται εἰς δόγμα) παριστάνεται ὡς φῶς ἡ φω-

1. Βλ. S. BOULGAKOFF, *L' Orthodoxie*, σ. 140 - 152. V. LOSSKY, *Théologie mystique*, σ. 99 ἐ.

2. Βλ. P. EVDOKIMOV, «Die eschatologische Dimension der Einheit», σ. 1.

3. Βλ. E. REISNER, «Glauben und Erkennen», σ. 66. Πρβλ. E. JÜNGEL, *Gottes Sein im Werden*, σ. 71. Πρβλ. F. LOOFS, *Leitsfaden zum Studium der Dogmengeschichte*, σ. 75. Πρβλ. P. TILLICH, *Biblische Religion und die Frage nach dem Sein*, σ. 72 ἐ.

τισμός, ἡτοι ἀναγεννητικὸς ἐμπλουτισμὸς διὰ παρεχομένων ἔξωθεν θείων στοιχείων, δηλ. διὰ τῶν δωρεῶν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Φυσικῷ τῷ λόγῳ, ἡ ἐννοια τῆς γνώσεως, ὡς φωτὸς ἀπαντᾶ καὶ εἰς προγριστιανικὰ καὶ μὴ χριστιανικὰ κείμενα, κυρίως δὲ καὶ κατ' ἔξοχὴν εἰς κείμενα τῆς ἑλληνιστικῆς φιλοσοφίας, τῶν μυστηριακῶν μυητικῶν τελετῶν καὶ τῆς ἑρμητικῆς φιλοσοφίας. 'Ἐν προκειμένῳ καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ἐπιδιώκεται νὰ ἔξαρθῃ ἡ γνῶσις ὡς συνάντησις ζωῶν ὑπάρξεων καὶ ὡς μεταβολὴ καὶ ἀναγέννησις τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως⁶ ἡ γνωστικὴ δηλ. σχέσις εἶναι μαγικὴ ἡ μυστικὴ καὶ ὅχι νοησιαρχική. 'Η χριστιανικὴ διδασκαλία περὶ τῆς γνώσεως ὡς φωτὸς ἔχει νὰ παρουσιάσῃ πλουσιωτάτην ποικιλίαν, ἀρχῆς γενομένης κυρίως εἰπεῖν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Ἰωάννου. 'Εκεῖνο τὸ ὄποιον ἐπιδιώκεται διὰ τῆς παραστάσεως αὐτῆς, εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἡ γνῶσις τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως ἀποτελεῖ ἀναγέννησιν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, μεταβολήν, ἐμπλουτισμόν, παροχὴν καὶ «μετουσίαν» εἰς τὸ θεῖον μυστήριον. 'Ιωάννης ὁ Δαμασκηνὸς εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Φιλοσοφικῶν Κεφαλαίων, τὰ ὄποια ἀποτελοῦν εἰσαγωγὴν τῆς ἐκθέσεως τῶν ἀληθειῶν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἔξυμνε τὸ πολύτιμον ἀγαθὸν τῆς γνώσεως⁷. 'Η γνῶσις δηλ. μεταθέτει τὴν ὑπαρξίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς ἀγνοίας, ἡτοι τῆς καταστάσεως τοῦ ὑπονοού, εἰς τὴν αὐτοσυνειδησίαν καὶ ἀνάδειξιν αὐτῆς. 'Η διὰ τῆς ἐμπειρίας τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως ἀνάδειξις τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως συντελεῖ εἰς τὴν ὀρθὴν τοποθέτησιν τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς τῆς κοινωνίας τῶν ζώντων μελῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀρα ἐντὸς τῆς κοινωνίας τῆς σωτηρίας.

1. Βλ. Ιω. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Κεφάλαια Φιλοσοφικά* 1, PG 94, 529A. «Οὐδὲν τῆς γνώσεως ἔστι τιμιώτερον· ἡ γάρ γνῶσις φῶς ἔστι φυχῆς, τὸ ἔμπαλιν ἡ ἀγνοία σκότος». Πρβλ. ἐνδεικτικῶς μόνον χαρακτηριστικά σημεῖα πατερικῶν κειμένων. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Θεολογικὸς* 4, 20, PG 36, 129C. «Ἐι γάρ σκότος ἂν εἴη ἡ ἀγνοία καὶ ἡ ἀμαρτία, φῶς ἀν εἴη ἡ γνῶσις καὶ ὁ βίος ὁ ἔνθεος». Μ. ΒΛΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος* 26, 64, PG 32, 185B. «Ἄδυνατον γάρ ίθετιν τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀօράτου, μὴ ἐν τῷ φωτισμῷ τῷ πνεύματι». ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ τῶν νηπίων* PG 46, 176B. «Γνῶσις δὲ κατὰ τὸ ἐγχωροῦν ἔστιν ἡ μετουσία». Ιω. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Περὶ ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ* 2, PG 48, 718. «....ἀπαλλάξαι μὲν αὐτοὺς τῆς πλάνης καὶ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος, ἐπαναγαγεῖν δὲ ἐπὶ τὸ τῆς γνώσεως φῶς, ἐπὶ τὸν Θεόν καὶ πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἱ. Χριστοῦ, σὺν τῷ ζωοποιῷ καὶ παναγίῳ πνεύματι». Πρβλ. καὶ Λιδαχῆρ 9, 2. «Ἐύχαριστοῦμέν σοι, Πάτερ ἡμῶν, ὑπὲρ τῆς ἀγίας ἀμπέλου Δαβὶδ τοῦ παιδός σου, ἡς ἐγνώρισας ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ τοῦ παιδός σου· σοὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας».

Θεμελιώδεις ἀρχαί, κατὰ τὴν ὄρθοδοξὸν πατερικὴν διδασκαλίαν, πρὸς θεώρησιν τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως, καὶ ἅρα τοῦ δόγματος, εἰναι τὸ ἀκατάληπτον τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διάκρισις μεταξὺ τῆς οὐσίας καὶ τῶν ἐνεργειῶν Αὐτοῦ. Διότι διὰ τῶν ἀρχῶν τούτων δυνάμεθα νὰ διακριβώσωμεν ὄρθως τὴν φύσιν τῆς ὑπαρξιακῆς σχέσεως μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Τοῦτο δὲ ἐνέχει μεγίστην σπουδαιότητα, δεδομένου ὅτι τὸ κύριον φιλοσοφικὸν πρόβλημα ἐν προκειμένῳ ἀναφέρεται εἰς τὸ γεγονὸς τῆς συγγενείας ἡ ταυτότητος ἡ παντελοῦς ἀνομοιότητος μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Ἡ υἱοθέτησις τῶν ὡς ἀνω φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων ὄδηγει ἀναποτρέπτως τὴν σκέψιν εἰς ἀναλόγους θεωρήσεις τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ καὶ χριστολογικοῦ δόγματος καὶ ἅρα τοῦ περιεχομένου τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳ, ἡ ἀντιστρόφως ἐσφαλμένη θεώρησις τούτου ὄδηγει τὴν σκέψιν εἰς τὴν υἱοθέτησιν τῶν φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων περὶ συγγενείας ἡ ταυτότητος ἡ παντελοῦς ἀνομοιότητος μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου.

Ίωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἔρχεται τῆς ἐκθέσεως τῆς δογματικῆς διδασκαλίας διὰ τῆς χαρακτηριστικῆς φράσεως: «"Οτι ἀκατάληπτον τὸ θεῖον καὶ ὅτι οὐ δεῖ ζητεῖν καὶ περιεργάζεσθαι τὰ μὴ παραδεδομένα ἡμῖν"»¹. Ἔν συνεχείᾳ ἀναπτύσσει συστηματικῶς τὴν περὶ Ἀγίας Τριάδος διδασκαλίαν καὶ τὴν Χριστολογίαν, αἱ ὅποιαι ἀποτελοῦν τὸν κορμὸν τῆς ὄρθοδοξου Δογματικῆς. Τὸ ἔργον τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ ἀποτελεῖ τὴν φανέρωσιν τῶν ἐνεργειῶν Αὐτοῦ, ἡ οὐσία δόμως τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ εἰναι ἀκατάληπτος. Ἡ ὑπαρξιακὴ σχέσις κατὰ συνέπειαν μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου δὲν ταυτίζει οὐσίαν τοῦ Θεοῦ καὶ φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ θέτει ἐν κοινωνίᾳ τὸν ἀνθρωπὸν μετὰ τῶν σωτηριῶδῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ. Ποίᾳ εἰναι δόμως ἡ σημασία τῆς περὶ ἀκαταλήπτου οὐσίας τοῦ Θεοῦ διδασκαλίας;

Ἡ βεβαιότης περὶ τοῦ ἀκαταλήπτου τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ δὲν ἀποτελεῖ πληροφορίαν ἡ γνῶσιν, ἡ ὅποια προκύπτει ἐκ τῆς ἐκτιμήσεως τῶν περιωρισμένων νοητικῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀνθρώπου, αἱ ὅποιαι ἀδυνατοῦν νὰ κατανοήσουν τὴν ἀπειρον οὐσίαν τοῦ Θεοῦ· ἡ βεβαιότης αὕτη προέρχεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ ἐν Τριάδι Θεὸς ἐντάσσει τὸν ἀνθρωπὸν εἰς τὴν κοινωνίαν τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ «γνῶσις» αὕτῃ εἰναι προϊὸν τῆς ὑπαρξιακῆς σχέσεως μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἐντὸς τῆς κοινωνίας αὐτῆς. "Αλλως ὄδηγούμεθα εἰς τὴν σύλληψιν ὅτι τὸ ἀκατάληπτον τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ γενικὴν ἀπροσπέλαστον ἔννοιαν ἡ ἀποτέ-

1. Ιω. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, "Ἐκδ. ὄρθοδ. πίστεως 1, 1, PG 94, 789A.

λεσμα γνωσιολογικῶν θέσεων σχετικῶς πρὸς τὸ πρόβλημα τῶν δρίων τῆς γνωστικῆς ἴκανότητος τοῦ ἀνθρώπου. Οὕτω δόμως δύναται κανεῖς, ἐφ' ὅσον ἔκκινε ἐξ ἀνθρωποκεντρικῶν θέσεων, νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν ἀθετανὴν ἡ τὸν ἀγνωστικισμόν. Ἡ ἀλήθεια δηλ. περὶ τοῦ ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ δὲν ἔχει ἀνθρωποκεντρικὸν χαρακτῆρα, ἀλλ' εἰναι θεοκεντρικὴ θεώρησις τοῦ ἔργου τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳ, ἡ καλλιτερον ἡ ἀλήθεια αὕτη ἀνακοινώνεται εἰς τὸν ἀνθρωπὸν κατόπιν τῆς ὄρθης τοποθετήσεως αὐτοῦ ἐντὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Δὲν δεχόμεθα δηλ. ὅτι ὑπάρχει ἀνερεύνητος ἡ ἀγνωστος περιοχὴ λόγω τῶν περιωρισμένων νοητικῶν ἴκανοτήτων τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὅτι ὑπάρχει ἐνδεδειγμένη σχέσις μεταξὺ τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ, δημιουργήσαντος ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τὰ πάντα καὶ σώσαντος τὸν ἀνθρωπὸν, καὶ τοῦ κατὰ «συνεργίαν» δεχομένου τὴν σωτηρίαν ἀνθρώπου. Ἡ ἀλλαῖς λέξεσιν, ὁ ἐν Τριάδι Θεὸς πληροφορεῖ τὸν ἀνθρωπὸν περὶ τῆς ἐνδεδειγμένης ταύτης σχέσεως καὶ τοῦ γεγονότος τοῦ ἀκαταλήπτου τῆς οὐσίας Αὐτοῦ.

Τὸ ἀκατάληπτον τῆς οὐσίας τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ αἰτιολογεῖται καὶ θεμελιώνεται ἐπὶ τῶν ἔξης θέσεων τῆς δογματικῆς περὶ σωτηρίας διδασκαλίας:
 1) ὁ ἀνθρωπὸς ἐπλάσθη κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, δὲν ταυτίζεται δὲ κατ' οὐσίαν πρὸς Αὐτόν.
 2) Ἡ τυχὸν ἔξισωσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν θείαν οὐσίαν, δίκην παγανιστικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων, θὰ κατέτασσεν αὐτὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν προσώπων τῆς Ἀγίας Τριάδος.
 3) Ὁ ἀνθρωπὸς εὑρίσκεται εἰς τὴν κατάστασιν τῆς πτώσεως καὶ «ἀλλοτριώσεως», ἡ δὲ φυσικὴ ἀπόστασις αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς πτώσεως κατέστη ἔτι μεγαλυτέρα. Αἱ δυνατότητες ἐπανασυνδέσεως τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίας πηγάζουν ἐκ τῆς πρωτοβουλίας τοῦ κυριαρχου Θεοῦ, τοποθετοῦνται δὲ ἐντὸς τῆς ἐνδεδειγμένης σχέσεως μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου.
 4) Ὁ διὰ τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳς ἀποκατάστασις τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίας δὲν αἱρεῖ τὴν φυσικὴν ἀπόστασιν μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου.
 5) Ὁ Θεὸς ὡς δημιουργὸς τῶν πάντων ἐκ τοῦ μὴ ὄντος δὲν ἔρχεται εἰς σχέσιν πρὸς τὸν κόσμον διὰ τῆς οὐσίας Αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ τῆς βουλήσεως καὶ τῶν ἐνεργειῶν, δεδομένου ὅτι ἡ κτίσις καὶ ἡ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου εἰναι ἔργον τῆς θείας βουλήσεως, ἐνῷ ἡ γέννησις τοῦ Λόγου ἡ ἡ ἐκπόρευσις τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἔργον τῆς θείας οὐσίας. Διὰ τοῦτο τὰ ἔτερα δύο πρόσωπα τῆς Ἀγίας Τριάδος εἰναι διμότιμα πρὸς τὸν Πατέρα, ἐνῷ ἡ κτίσις καὶ ὁ ἀνθρωπὸς δὲν ἀποτελοῦν δημιουργήματα «δόμοούσια» τῷ Πατρὶ. Τὸ ἀκατάληπτον τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ σημαίνει ἐν τελευταῖς ἀναλύσει ὅτι ὁ ἀνθρωπὸς εἰναι δημιουργημα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τῆς

έλευθέρας βουλήσεως τοῦ Θεοῦ καὶ ὅχι «Θεὸς» ἡ κατὰ πάντα συγγενῆς πρὸς τὴν θείαν οὐσίαν, οὔτε φυσικῷ τῷ λόγῳ ἀποτελεῖ ἀπορροὴν ἔξ αὐτῆς. Κατὰ ταῦτα δεχόμενοι τὸ ἀκατάληπτον τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, δεχόμεθα ἀνθρωπολογίαν συνυφασμένην μετὰ τῆς Χριστολογίας καὶ ἀπορρίπτομεν τὴν διδασκαλίαν περὶ ὄντοτοικῆς διαρχίας, ἣτοι περὶ ὑπάρχεως δύο προαιωνίων ἀδημιουργήτων ἀρχῶν. Οὕτω ὁ ἀνθρώπος χρησιμοποιῶν τὰς δυνατότητας τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐλευθερίας ἐπικαρπώνεται τὰς δωρεάς τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, ἐκλαμβάνων τὸ ἀκατάληπτον τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ ὡς παραχώρησιν τῆς Ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ δυνατότητα ζωῆς καὶ σωτηρίας τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρχεως¹.

Οὕτω ἡ σκληρὰ ἀναμέτρησις Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ πρὸς τὸν ἐκ τῆς Δύσεως Βαρλαὰμ τὸν Καλαβρὸν ἔφερεν εἰς τὸ προσκήνιον τὸ πρόβλημα τῆς διακρίσεως μεταξὺ οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ. Ἐν προκειμένῳ ὁ Παλαμᾶς ἐνστερνισθεὶς τὴν ὡς ἄνω θέσιν προέβαλε τὸν κορμὸν τῆς ὀρθοδόξου δογματικῆς διδασκαλίας. Ἀνεξαρτήτως τῆς ἐμπλοκῆς τῶν δύο ἀντιμαχομένων μερίδων εἰς τὰς κρατούσας τότε πολιτικὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς μερίδας, πρᾶγμα λίαν φυσικὸν διὰ πάντα ἀγῶνα, κατὰ τὰς ἡσυχαστικὰς ἔριδας τοῦ 14ου αἰώνος συνεκρούσθησαν ἀπηνῶς ἡ ὀρθόδοξος θεολογία καὶ ὁ δυτικὸς σχολαστικισμός. Ὁ Παλαμᾶς ἐστηρίχθη ἐπὶ τῆς θεολογίας τῶν μεγάλων πατέρων πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν σχολαστικῶν ἰδεῶν τοῦ Βαρλαὰμ καὶ ἔξαρσιν τῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς διακρίσεως μεταξὺ οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν Αὐτοῦ². Ἡ ἐν λόγῳ διδασκαλία κατὰ ταῦτα ἀποτελεῖ τὸν ἀκρογωνιαῖον λίθον τῆς ὀρθοδόξου δογματικῆς διδασκαλίας καὶ συγκεκριμένως τῆς γνωσιολογίας τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως, ἣτοι τοῦ δόγματος. Οἱ λόγοι Γρηγορίου τοῦ Νύσσης καὶ Βασιλείου τοῦ Μεγάλου Κατ' Εὐνομίου παρουσιάζουν λίαν πειστικῶς τὴν ὡς ἄνω διάκρισιν μεταξὺ οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ. Ὡσαύτως τὴν πεμπτουσίαν τῆς ἐν λόγῳ διδασκαλίας δύναται νὰ εὕρῃ κανεὶς εἰς τοὺς Θεολογικοὺς λόγους Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ τοὺς Περὶ ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ λόγους Ἰω. τοῦ Χρυσοστόμου. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἐσυστηματοποίησε κατὰ λίαν σαφῆ τρόπον τὴν ὡς ἄνω

1. Πρβλ. Ν. ΝΗΣΙΩΤΗ, *Προλεγόμενα εἰς τὴν θεολογικὴν γνωσιολογίαν*, σ. 34 ἐ. Τοῦ αὐτοῦ, *Φιλοσοφία τῆς θρησκείας καὶ φιλοσοφικὴ θεολογία*, σ. 41. Πρβλ. ΙΩ. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ, *τὸ προλατορικὸν ἀμάρτημα*, σ. 54 ἐ.

2. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ τΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Συγγράμματα*, τόμ. 2, ἐν Π. Χρήστου, Θεσσαλονίκη 1966, κυρίως σ. 71-95, 485 - 494. Βλ. καὶ Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΟΥ, *Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*, σ. 96 ἐ.

διδασκαλίαν¹. Ὁ «ἀριστοτελικὸς» οὗτος ὀρθόδοξος θεολόγος ἔχει ὡς βάσιν τοῦ θεολογικοῦ «συστήματος» ἀντιριστοτελικάς ἀρχάς. Διέτι ὁ Δαμασκηνὸς ἀπορρίπτει τὴν περὶ Θεοῦ ἀριστοτελικὴν θέσιν, κατὰ τὴν ὅποιαν οὗτος εἶναι νοῦς αὐτάρκης καὶ ἀκίνητος. Ὁ Θεὸς Πατὴρ γεννᾷ τὸν Γίλον καὶ ἐκπορεύει τὸ «Ἄγιον Πνεῦμα». Ὁ ἐν Τριάδι Θεὸς εἶναι ὁ κτίστης καὶ δημιουργὸς τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου· ἡ γέννησις καὶ ἡ ἐκπόρευσις εἶναι ἔργον τῆς θείας οὐσίας, ἐνῷ ἡ κτίσις τῆς θείας θελήσεως· οὕτω ὁ Θεὸς ἀπρόσιτος τὴν οὐσίαν δρᾶ ὡς δημιουργὸς καὶ σωτὴρ εἰς τὸν κόσμον. Τὴν διδασκαλίαν αὐτὴν Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ χρησιμοποιεῖ ὁ Παλαμᾶς ὡς βάσιν πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς ὀρθοδόξου θέσεως περὶ διακρίσεως μεταξὺ τῆς οὐσίας καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ. Ἀντίθετος κατὰ πάντα ὑπῆρχεν ἡ σχολαστικὴ διδασκαλία τοῦ Βαρλαὰμ, ὁ ὅποιος ἡσπάζετο τὰς θέσεις Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου. Κατ' αὐτὰς ὁ ἀνθρώπινος νοῦς δύναται νὰ γνωρίσῃ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἔχει μόνον ἀνάγκην ἐνισχύσεως, ἡ ὅποια συντελεῖται διὰ κτιστοῦ θείου φωτός². Ἐν προκειμένῳ ἔχομεν παρερμηνείαν

1. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατ' Εὐνομίου 1,12*, PG 29, 540A: «Ολῶς δὲ τὸ οἰεσθαι τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ αὐτὴν τὴν οὐσίαν ἔξευρηκέναι, πόσης ὑπερηφανίας ἔστι καὶ φυσιώσεως;». ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Πρὸς Εὐνόμιον 1*, PG 45, 384D: «Ἐι μὲν γὰρ κατείληπτο ἡ οὐσία, τὶς χρεία πολυπραγμονεῖσθαι τὴν ἐνέργειαν, ὡς δι' ἔκεινης μελλόντων ἡμῶν τῇ καταλήψει τοῦ ζητουμένου προσάγεσθαι;». Τοῦ αὐτοῦ, *Πρὸς Εὐνόμιον 12*, 1108D: «....δωρούμεθα τοῖς ὄντας τὴν κατὰ τῶν πραγμάτων προνομίαν, πᾶσιν δυντος προδήλου, διτι οὐδὲν τῶν ὄντων προνομάτων οὐσιώδη καθ' ἐαυτὸν ὑπόστασιν ἔχει, ἀλλὰ γνώρισμά τι καὶ σημεῖον οὐσίας τυνός». Πρβλ. καὶ M. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἐπιστολὴν 234*, 1, PG 32, 869AB: «Ἡμεῖς δὲ ἐκ τῶν ἐνέργειῶν γνωρίζειν λέγομεν τὸν Θεὸν ἡμῶν, τῇ δὲ οὐσίᾳ αὐτῇ προσεγγίζειν οὐχ ὑπισχνούμεθα. Αἱ μὲν γὰρ ἐνέργειαι αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς καταβαίνουσιν, ἡ δὲ οὐσία αὐτοῦ μένει ἀπρόσιτος». ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Θεολογικὸς 2*, 19, PG 36, 52B: «Πλὴν οὗτοι περὶ δύο λόγος οὔτε τις ἄλλος τῶν κατ' αὐτοὺς ἔστιν ἐν ποστήματι καὶ οὐσίᾳ Κυρίου κατὰ τὸ γεγραμμένον, οὐδὲ Θεοῦ φύσιν ἢ εἰδεν ἢ ἐξηγήσευσεν». Ιω. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Περὶ ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ 2*, PG 48, 714: «Ἐτίμησέ σε δὲ Θεὸς οὐχ ἵνα αὐτὸν ὑβρίζεις, ἀλλ' ἵνα δοξάζῃς ὑβρίζεις δὲ δὲ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ περιεργαζόμενος». Ιω. ΔΛΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἐκδ. ὁρθοδ. πίστεως 1, 8*, PG 94, 812B: «Ἡ γὰρ κτίσις εἰ καὶ μετὰ ταῦτα γέγονεν, ἀλλ' οὐκ ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ οὐσίας». Τοῦ αὐτοῦ, *Ἐκδ. ὁρθοδ. πίστεως*, PG 94, 813A: «Ἡ δὲ κτίσις ἐπὶ Θεοῦ θελήσεως ἔργον οὖσα, οὐ συναπτίδις ἔστι τῷ Θεῷ».

2. Βλ. ΘΩΜΑ ΤΟΥ ΑΚΙΝΑΤΟΥ, *Summa 1, 12, 1, 4, 5* (κατὰ μετάφρασιν Ι. Καρμιρῆ, Ἀθῆναι 1935). «Ἐντεῦθεν δὲ ἀναγκωροῦντές τινες ισχυρίσθησαν διτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἀδυνατεῖ νὰ γνωρίσῃ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀβάσιμον... ἐὰν δὲ ἀνθρώπινος νοῦς δὲν ἥτο ἴκανος νὰ γνωρίσῃ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἦ οὐδέποτε θά ἐγενέτο τῆς μακαριότητος ἢ ἡ μακαριότης αὐτοῦ θά ἔκειτο ἐν ἄλλῳ

τοῦ χαρακτήρος τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποίᾳ τέλει ν' ἀποκτήσῃ τὰς ιδιότητας τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ὅσον διὰ τῆς γνωστικῆς ταύτης σχέσεως ἐπέρχεται τρόπον τινὰ συνάντησις καὶ ἔξομοιώσις μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου· οὕτω ἐνισχύεται ἡ ἀνθρωπολογία, ἡ ὁποίᾳ ἀξιολογεῖται ὡς εὑρισκομένη εἰς στάδιον τελειότητος, καταργεῖται δὲ ἡ ἀμβλύνεται ἡ διδασκαλία περὶ τῆς διὰ τῆς ἐκχύσεως τῶν ἀκτίστων δωρεῶν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος προοδευτικῆς ἐσχατολογικῆς μεταμορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου, δεδομένου ὅτι τὸ κτιστὸν φῶς συγγενεύει πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἐνῷ ἡ δωρεὰ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἀποτελεῖ νέαν καὶ ριζικὴν ἡ καλλίτερον δημιουργικὴν ἐνέργειαν τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ καὶ ἄρα θέτει τὴν Πνευματολογίαν ἐντὸς τοῦ κέντρου τῆς Ἐκκλησιολογίας. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν κατὰ τὰς ἡσυχαστικὰς ἕριδας συνεκρούσθη ἡ ὀρθόδοξος περὶ σωτηρίας δογματικὴ διδασκαλία πρὸς τὴν ρωμαιοκαθολικὴν περὶ αὐτῆς θέσιν.

Κατὰ ταῦτα ἡ παραγνώρισις τοῦ ἀκαταλήπτου τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς διακρίσεως μεταξὺ οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν Αὐτοῦ παρερμηνεύει τὸ περιεχόμενον τῆς ὀρθοδόξου πίστεως περὶ τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας. Ἡ παρερμηνεία αὐτὴ δύναται νὰ ὀδηγήσῃ τὴν σκέψιν εἰς τὰ ἔξης ἀτοπὰ ἀπὸ ἀπόψεως τῆς ὀρθοδόξου περὶ σωτηρίας δογματικῆς διδασκαλίας· 1) ὁ ἀνθρωπὸς δυνάμενος νὰ γνωρίσῃ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ καθίσταται κατὰ τινὰ τρόπον ἀρκούντως αὐτόνομος· τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας διὰ τῆς σαρκώσεως, τοῦ σταυρικοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως χάνει τὴν ὄρθιην σημασιολόγησιν. Οἱ Εὐνομιανοὶ Ισχυριζόμενοι ὅτι δύναται ὁ ἀνθρωπὸς νὰ γνωρίσῃ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἐδέχοντο συγχρόνως καὶ τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς Ἀγίας Τριάδος ὡς κτίσμα. Κατὰ τὰς ἀντιλήψεις αὐτῶν ἐπέρχεται ταύτισις οὐσίας καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως, πρᾶγμα τὸ ὄποιον εἶναι δίδαγμα φιλοσοφικὸν τοῦ Πλατωνισμοῦ καὶ Νεοπλατωνισμοῦ. Οὕτω ὁ ἀνθρωπὸς δὲν εὑρίσκεται εἰς τὴν ἐνδεδειγμένην σχέσιν πρὸς τὸν Θεόν, συμφώνως πρὸς τὴν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ὑπὲρ Αὐτοῦ δημιουργίαν τῆς κτίσεως διδασκι-

τινὶ ἡ ἐν τῷ Θεῷ. Ἀμφότερα δημάρτιστα πρὸς τὴν πίστιν». «Κατὰ ταῦτα ἄρα, ἀφ' οὗ ὁ κτιστὸς νοῦς φύσει εἶναι κατεσκευασμένος δι' ἀναλύσεως νὰ ἔξεταζῃ ἀφηρημένως τὸ συγκεκριμένον εἶδος καὶ τὸ συγκεκριμένον εἶναι, δύναται ἐπίσης διὰ τῆς χάριτος ν' ἀναχθῇ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς αὐθυπάρκτου οὐσίας καὶ τοῦ αὐθυπάρκτου εἶναι». «Πρὸς θεωρίαν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀναγκαῖον τὸ κτιστὸν φῶς, οὐχὶ ἵνα διὰ τοῦ τοιούτου φωτὸς γίνη νοητή ἡ καθ' ἐκυτὴν νοητὴ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἵνα ἐνισχυθῇ ὁ νοῦς εἰς τὸ νοεῖν, καθ' ὃν τρόπον καὶ ἡ δύναμις ἐνισχύεται πρὸς τὴν συνήθη ἐνέργειαν».

λίαν. Ὁ ἀνθρωπὸς κατέχει οὕτω φύσει οὐσιαστικὴν συγγενικὴν σχέσιν πρὸς τὸν Θεόν, ἡ δὲ ἐπικοινωνία τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἀνθρωπὸν συντελεῖται διὰ κτιστῶν μέσων, συγγενῶν πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποίᾳ οὕτως ἡ ἄλλως δύναται νὰ ἔλθῃ εἰς σχέσιν πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. 2) Ἡ Πνευματολογία κατ' ἀκολουθίαν καθίσταται προβληματική, ἐφ' ὅσον αἱρεται ἡ φυσικὴ ἀπόστασις μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ Ἀγίου Πνεύματος δὲν συντελεῖ ἔργον δημιουργικὸν δυνάμει τοῦ ὄποιον ὁ ἀνθρωπὸς λαμβάνει γνῶσιν τοῦ ἔργου τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ, δεδομένου ὅτι ἡ στενοτάτη συγγένεια μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου καθιστᾷ τὸ ἐν λόγῳ ἔργον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἡττον περιττόν. Ὁ Θεὸς κατὰ τὸν Ἀρειανισμὸν π.χ. καθίσταται μὲν ὑπερβατικὸς κατὰ πάντα, ὁ ἀνθρωπὸς δῆμος κέκτηται τὴν δυνατότητα ἐπικοινωνίας πρὸς Αὐτόν, διότι ἡ κτιστὴ φύσις αὐτοῦ, ὡς καὶ ἡ κτιστὴ φύσις τοῦ δευτέρου προσώπου τῆς Ἀγίας Τριάδος, ἔχει οὐσιαστικὴν συγγενικὴν σχέσιν πρὸς τὸν Θεόν. Οἱ Ἀρειανοὶ καὶ Εὐνομιανοὶ δὲν ἐδέχοντο μόνον Θεὸν ὑπερβατικὸν κατὰ πάντα, ὡς ὁ Πλατωνισμός, ἀλλὰ ἐδέχοντο κυρίως καὶ κατ' ἔξοχὴν δυνατότητα ἐπικοινωνίας μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου διὰ μέσου κτιστῶν μεσαζόντων. Καὶ αἱ θέσεις αὐταὶ ἀποτελοῦν τὴν φυσικὴν κατάληξιν παραγνώρισεως τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας περὶ τοῦ ἀκαταλήπτου τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς διακρίσεως μεταξὺ τῆς οὐσίας καὶ τῶν ἐνέργειῶν Αὐτοῦ. 3) Ἔξαλείφεται πᾶσα ἔννοια τοῦ μυστηρίου τῆς ὑπὸ τῶν ἐνέργειῶν τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ προσπελάσεως τῆς ιστορίας πρὸς σωτηρίαν τοῦ πεπτωκότος ἀνθρώπου. 4) Ἔξαλείφεται ὁ οὐσιώδης χαρακτὴρ περὶ τῆς περὶ τοῦ Θεοῦ βιβλικῆς διδασκαλίας, κατὰ τὴν ὄποιαν ὁ ἀνθρωπὸς δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν οὐσίαν Αὐτοῦ, διότι εὑρίσκεται εἰς μεγάλην ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, δυνάμει δὲ τῶν ἐνέργειῶν τῆς Ἀγάπης τοῦ Θεοῦ μετέχει εἰς τὴν δόξαν Αὐτοῦ· ἡ μετοχὴ εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ συντελεῖται δυνάμει τοῦ σωτηριώδους ἐν Χριστῷ ἔργου καὶ δχι δυνάμει τῆς μεσολαβήσεως κτιστῶν μεσαζόντων δύντων ἡ κατ' ἀκολουθίαν τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Κατὰ ταῦτα πᾶσα μέθοδος πρὸς λογικὴν διάρθρωσιν τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως πρέπει νὰ εἶναι ἀναλυτικὴ καὶ συνθετικὴ. Κατὰ τὴν πρώτην (ἀναλυτικὴν) ὁ συστηματικὸς θεολόγος πρέπει νὰ ἔκπληνῇ ἐπαγωγικῶς, ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους, ἥτοι ἐκ τῆς συγκεκριμένης ἐμπειρίας τῆς ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ κοινωνίᾳ ὑφισταμένης ὑπαρξιακῆς σχέσεως μεταξὺ τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, κατ' ἀκολουθίαν δὲ νὰ ἀνάγεται εἰς τὴν θεωρήσιν τῶν γενικῶν ἀρχῶν περὶ τῆς ἀληθείας

τοῦ δόγματος κατὰ τὴν δευτέραν (συνθετικήν), πρέπει νὰ βαίνῃ παραγωγικῶς, ἐκ τῆς καθολικῆς θεωρήσεως περὶ τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ καὶ τοῦ ἔργου Αὐτοῦ, καὶ διὰ μιᾶς ἐπανόδου του νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν συγκεκριμένην ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ κοινωνίᾳ ἐμπειρίαν. 'Η διάσπασις τῆς ἐνότητος μεταξὺ τῶν δύο τούτων μεθόδων ὀδηγεῖ τὴν σκέψιν μοιραίως εἰς ἐσφαλμένας περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ δόγματος ἀντιλήψεις. Διότι ἡ ἀναλυτική μέθοδος δύναται νὰ ἔχει τὴν δόγματος ἀντιλήψεις. Διότι ἡ ἀναλυτική μέθοδος δύναται νὰ καταστῇ ἀνθρωπολογία. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον παραμερίζεται ὁ θεοκεντρικὸς χαρακτὴρ τῆς ἀληθείας. 'Η συνθετική μέθοδος ἔξι ἀλλού δρμωμένη ἐκ γενικῶν ἀρχῶν, δύναται νὰ προβάλῃ μεταφυσικήν, ἀφηρημένην ὄντολογίαν ἀνευ σχέσεως πρὸς τὴν συγκεκριμένην ἴστορικὴν ἐμπειρίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. 'Ἐν ἀλλαῖς λέξειν, αἱ δύο μέθοδοι ὅμοι θεωροῦν τὸ ἐν Χριστῷ ἔργον τῆς σωτηρίας κατὰ δριζόντιον καὶ κάθετον φοράν¹. Οὕτω ἡ μὲν παραγωγική συνθετική μέθοδος ἔκκινεῖ ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀκαταλήπτου τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἡ δὲ ἐπαγωγική ἀναλυτική μέθοδος ἔκκινεῖ ἐκ τῆς γνώσεως τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ, αἱ ὅποιαι συναντοῦν τὸν ἀνθρώπον ἐντὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἀναφερόμενοι εἰς τὴν δρολογίαν τῆς δυτικῆς θεολογίας, ὅτι κατὰ τὴν δρόδοξον διδασκαλίαν δὲν ὑπάρχει analogia entis μεταξὺ οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὑφίσταται αὕτη συγχρόνως καὶ ὡς analogia fidei μεταξὺ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου.

'Ἐν προκειμένῳ ἡ γνῶσις τοῦ σωτηριώδους ἐν Χριστῷ ἔργου καθίσταται κτῆμα τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας κατόπιν τῆς μετοχῆς τούτων εἰς τὰς σωτηριώδεις ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ. 'Η ἐμπειρία αὐτῆς ὀδηγεῖ τὸν πιστὸν εἰς τὴν δοξολόγησιν τοῦ ὄντολογού τοῦ Θεοῦ. 'Οσά-

1. Διαχωρισμὸν μεταξὺ ἀναλυτικῆς καὶ συνθετικῆς μεθόδου ἐπιχειροῦν οἱ φιλελύθεροι προτετάνται θεολόγοι. 'Αρκεῖ ν' ἀναφέρωμεν ἐν χαρακτηριστικὸν παράδειγμα ἐκ τῆς ἑρεύνης τοῦ βίου τοῦ 'Ι. Χριστοῦ τοῦ A. Schweitzer, J. Weiss, D. Strauss, W. Wrede. Οἱ δύο πρῶτοι χωροῦντες ἀναλυτικῶς ἐκ τοῦ συγκεκριμένου ἴστορικοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, παραμερίζουν τὴν ὄντολογικὴν ἀρχὴν περὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ· οἱ ὑπόλοιποι δὲν ἀγνοοῦν τὸν συγκεκριμένον ἴστορικὸν παράγοντα, ἀλλ' ἔκκινοῦν συνθετικῶς ἐκ φύλοσοφικῶν μεταφυσικῶν ἀρχῶν, ἀγνοοῦν δὲ τὸν συγκεκριμένον παράγοντα τῆς ἐμπειρίας τῆς Ἐκκλησίας περὶ τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας. B. R. SCLENCKA, *Geschichtlichkeit und Persönsein Jesu Christi*, σ. 95 - 101.

κις δὲ ἐκφράζει τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως—κατὰ τὴν ἀπόκρουσιν ἑτεροδιδασκαλιῶν καὶ κυρίως κατὰ τὴν λατρείαν τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ— διατυπώνει τοῦτο διὰ δοξολογικῆς μορφῆς· αὕτη ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον τῆς περαιτέρω θεωρητικῆς ἐκφορᾶς τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως. 'Η γνῶσις τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς εἶναι κατ' ἔξοχὴν δοξολογική. Τὸ γεγονός τοῦτο παρουσιάζεται κατὰ τρόπον ἐμφανῆ εἰς τὰ κείμενα τῆς K. Διαθήκης. 'Αρκεῖ νὰ ὑπομνησθῇ ἡ κλασσικὴ ἐπὶ τοῦ προκειμένου διατύπωσις τοῦ 'Απ. Παύλου· «Γνόντες τὸν Θεόν, οὐχ ὡς Θεόν ἐδόξασαν ἡ ηγγαρίστησαν» (Ρωμ. 1, 21). 'Η γνῶσις δηλ. τοῦ Θεοῦ γάντεται, δὲν δύναται νὰ διατηρηθῇ ἐσαιὲ ὡς κτῆμα, ὡς κάτι τὸ μόνιμον, ἀνευ τῆς δοξολογίας καὶ εὐχαριστίας. 'Η ἀρνησις τῆς δοξολογίας τοῦ ὄντολογού τοῦ Θεοῦ ἡ καλλίτερον ἡ νέκρωσις τῆς ροπῆς ταύτης ὀδηγεῖ τὸν ἀνθρωπόν τοῦ εἰς τὴν συσκότισιν τῶν «διαλογισμῶν» καὶ τὴν θήμικὴν καὶ θρησκευτικὴν κατάπτωσιν, ὡς ἀπαραμίλλως παρουσιάζει τὴν ἀληθείαν αὐτὴν ὁ 'Απ. Παύλος εἰς τὴν Πρὸς Ρωμαίους Ἐπιστολὴν.

Τὸ κατ' ἔξοχὴν τριαδολογικὸν δοξολογικὸν πατερικὸν κείμενον τῆς 24ης Ἐπιστολῆς Γρηγορίου τοῦ Νύσσης συνδέει ἀρρήκτως τὸ δόγμα τῆς Ἀγίας Τριάδος πρὸς τὸ Βάπτισμα, τὴν παράδοσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ τὴν δοξολογίαν τοῦ ὄντολογού τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὸ κείμενον τοῦτο ἡ πίστις, ἡ δοξολογία καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς μυστηριακῆς ζωῆς παρουσιάζονται ὡς ἀποτελοῦντα ἐνιαίαν ἐκφρασιν ζωῆς¹. 'Ο Εἰρηναῖος ἔξι ἀλλού λίαν χαρακτηριστικῶς τονίζει ὅτι ἡ «ἀκατάπαυστος» δοξολογία τοῦ ὄντολογού τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ φυσικὴν ἀκολουθίαν μετὰ τὴν ἀποδοχὴν τῆς σωτηρίας· ἀποδεχόμεθα δὲ αὐτὴν διὰ τοῦ 'Ι. Χριστοῦ, ὁ ὅποιος μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Πατρός². Οὕτω

1. B. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, 'Ἐπιστολὴ 24, PG 46, 1092BC: «Βαπτιζόμεθα τοῖνυν ὡς παρελάβομεν, εἰς Πατέρα καὶ Γόνιν καὶ Πνεῦμα Ἀγιον. Πιστεύομεν δὲ ὡς βαπτιζόμεθα σύμφωνον γάρ εἰναι προσήκει τῇ ὄμοιογιᾳ τὴν πίστιν. Δοξάζομεν δὲ ὡς πιστεύομεν. Οὐδὲν γάρ ἔχει φύσιν μάχεσθαι τῇ πίστει τὴν δόξαν. 'Αλλ' εἰς ἡ πιστεύομεν, ταῦτα καὶ δοξάζομεν. 'Επειδὴ τοίνυν εἰς Πατέρα καὶ Γόνιν καὶ Πνεῦμα Ἀγιον ἡ πίστις ἐστίν, ἀκολουθεῖ δὲ ἀλλήλοις ἡ πίστις, ἡ δόξα, τὸ Βάπτισμα, διὰ τοῦτο καὶ ἡ δόξα οὐ διακρίνεται ἡ Πατρὸς καὶ Γόνιος καὶ Ἀγίου Πνεύματος. Αὗτη δὲ ἡ δόξα, ἦν ἀναπέμπομεν, τῇ Ιδίᾳ φύσει οὐδὲν ἄλλο ἐστίν, ἀλλ' ἡ τὸν προσήντων τῇ μεγαλειότητι τῆς θείας φύσεως ἀγαθῶν ὄμοιογια».

2. B. ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, 'Ἐπίδειξιν 97: «Ἀποδεχόμενοι λοιπὸν τὴν σωτηρίαν, δοξολογοῦμεν ἀκαταπαύστως τὸν Θεόν, ὁ ὅποιος διὰ τῆς ἀνεξερευνήτου καὶ ἀνεξιχνιάστου σοφίας του μᾶς ἔσωσε καὶ ἐκ τοῦ ὄψους τοῦ οὐρανοῦ μᾶς ἀνήγγειλε τὴν σωτηρίαν, τὴν δρατὴν ἐλευσιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν, τὴν χάριν δηλαδὴ τῆς ἐνσαρ-

οἱ πατέρες, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, θεσπίζοντες τὰ δόγματα εἰς τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους «έδόξαζον ὡς ἐπίστευον, εἰς ἀδὲ ἐπίστευον, ταῦτα καὶ ἐδόξαζον», κατὰ λίαν χαρακτηριστικὴν ἔκφρασιν τῆς προμημονεύθεισης 'Ἐπιστολῆς Γρηγορίου τοῦ Νύσσης.

'Ἡ ἐν λόγῳ δοξολογίᾳ ἀποτελεῖ ἔκφρασιν εὐγνωμοσύνης, διὰ τὸν λόγον διτὶ ἡ γνῶσις τοῦ ὄντος τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἔργου τῆς σωτηρίας εἰναι ἀποτέλεσμα τῆς συγκαταβάσεως τοῦ Θεοῦ· ἡ γνῶσις αὕτη παρέχεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· «Νῦν δὲ γνόντες Θεόν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ Θεοῦ» (Γαλ. 4, 9). «Ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγνώσμαι καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην» (Α' Κορινθ. 13, 12)¹. 'Ἡ κίνησις αὕτη τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ πρὸς συνάντησιν τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου, ὁ δόποιος κατὰ «συνεργίαν» δύναται ν' ἀποδεχθῇ τὴν προσφορὰν ἢ ν' ἀποκρούσῃ ταῦτην, ἀποτελεῖ τὸ «πρῶτον κινοῦν» τῆς δημιουργίας αὐτῆς τῆς γνώσεως. 'Ἐν προκειμένῳ ἀποτελοῦν λίαν ἐνδιαφέρον σημεῖον οἱ ἔξης λόγοι τοῦ Εἰρηναίου· «Ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὁ Κύριος διτὶ Θεὸν εἰδέναι οὐδεὶς δύναται μὴ οὐχὶ Θεοῦ δοξάζοντος, τουτέστιν, ἀνευ Θεοῦ μὴ γιγνώσκει Θεόν· αὐτὸς δὲ τὸ γινώσκεσθαι τὸν Θεὸν θέλημα εἶναι τοῦ Πατρός»². 'Ἐντύπωσιν προκαλεῖ ἡ φράσις, «Ἀνευ Θεοῦ μὴ γιγνώσκεσθαι Θεόν», διότι ὑπενθυμίζει τὴν ἀνάλογον φράσιν τοῦ διαλεκτικοῦ K. Barth, «Gott wird durch Gottes Wort erkannt»³. 'Ἡ ἐν λόγῳ ἀρχὴ τοῦ Barth τίθεται ἀξιωματικῶς, οὗτος δὲ σημειώνει διτὶ ἡ ἀλήθεια τῆς ἀρχῆς αὐτῆς ἐπ' οὐδεὶν λόγῳ δύναται νὰ τεθῇ ὑπὸ συζήτησιν. 'Ανε-

κώσεως του». Βλ. καὶ 'Ἐπιδειξιν 7· «Οὗτοι λοιπὸν, ἀνευ τοῦ πνεύματος δὲν δύναται τις νὰ ἴδῃ τὸν Θεὸν καὶ ἀνευ τοῦ Υἱοῦ οὐδεὶς δύναται νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ Πατρός, ἐφ' ὅσον εἰς γνῶσιν τοῦ Πατρός δόηγούμεθα διὰ τοῦ Υἱοῦ». Βλ. W. KASPER, «Das Verhältnis von Evangelium und Dogma», σ. 71.

1. Βλ. Ιο. Χρυσοστόμογ, *Περὶ ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ* 1, PG 48, 706· «Τὸ τίνος οὖν ἐπεγνώσθη, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἢ ὑπὸ τῶν οἰκονομῶν; Τὸ τοῦ Θεοῦ δηλονότι... διτὶ μέν ἐστι Θεὸς οἶδε, τὸ δὲ τὶ τὴν οὐσίαν ἐστὶν ἀγνοεῖν».

2. Βλ. ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, "Ἐλεγχον 4, 6, 4, PG 7, 988C - 989A. Εἰναι ὡσπάτως λίαν ἐντυπωσιακὴ ἡ ἀρχὴ τῶν 'Ἐξομολογήσεων τοῦ Αὐγουστίνου' οὗτος δοξολογῶν τὸ ὄντος τοῦ Θεοῦ δύναται ν' ἀναφέρῃ τὰ περὶ τῆς πίστεως εἰς τὸν ἐν Τριάδι Θεόν. Εἰς τὸ δέκατον ἔξι ἄλλου βιβλίον τῶν 'Ἐξομολογήσεων σημειώνει χαρακτηριστικῶς τὰ ἔξης· «Ἄς σὲ γνωρίσω, δπως καὶ σὺ μὲ ἐγνώρισες». Βλ. *Confessiones* 10, 1, PL 32, 779· «Cognoscam te, cognitor meus, cognoscam sicut et cognitus sum». Εἰναι ἀληθὲς διτὶ τὸ κείμενον τῶν 'Ἐξομολογήσεων παραμένει ξένον πρὸς τὸν σχολαστικὸν τῆς Δύσεως. Πρβλ. W. BEINERT, *Wahrheit - Dogma - Konfessionen*, σ. 39.

3. Βλ. K. BARTH, *Dogmatik*, τόμ. 2, 1, σ. 2 ἐ.

ξαρτήτως τῶν ἀκραίων θέσεων τῆς Διαλεκτικῆς Θεολογίας, κυρίως ὡς πρὸς τὴν ἀνθρωπολογίαν καὶ κατ' ἀνάγκην ὡς πρὸς τὴν 'Εκκλησιολογίαν, ἡ ἐν λόγῳ ἀρχὴ ἀνατρέπει πᾶσαν φύλετευθέραν ἀνθρωποκεντρικὴν θεολογίαν τοῦ Προτεσταντισμοῦ. Διότι δὲν δύναται νὰ νοηθῇ δοξολογικὴ γνῶσις περὶ Θεοῦ ἀνευ θεοκεντρικῆς θεωρήσεως τοῦ ἔργου τῆς σωτηρίας. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ὅμοιογίας τῆς διακηρύξεως τῆς πίστεως καὶ τῆς θεωρητικῆς διατυπώσεως τοῦ περιεχομένου τῆς γνώσεως περὶ τοῦ ἐν Χριστῷ ἔργου τῆς σωτηρίας εἰναι ἡ δοξολογικὴ λατρευτικὴ ἔκφρασις τῆς χαρᾶς καὶ εὐγνωμοσύνης τῶν σεσωσμένων μελῶν τῆς 'Εκκλησίας διὰ τὴν ἀπειρον ἀγάπην τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ¹.

β') Δόγμα καὶ ήθος.

"Ἔχομεν ἡδη σημειώσει διτὶ αἱ πάσης μορφῆς γνωστικαὶ σχέσεις τείνουν εἰς τὴν πραγμάτωσιν σκοποῦ τινος. Οὕτω οἱ σκοποὶ τῶν γνωστικῶν σχέσεων, ὡς ἔχομεν ἀναφέρει, ἀποβλέπουν εἰς τὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐπιστητοῦ, τὴν προαγωγὴν τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀπολυτρώσεως. "Ολαι αἱ γνωστικαὶ σχέσεις ἀναζητοῦν τὴν πλήρωσιν τοῦ σκοποῦ εἰς περιοχὴν πέραν τῆς διαρχίας συνειδέναι καὶ εἶναι. Τὸ ἀποτέλεσμα δηλ. τῆς γνώσεως γίνεται ἀφετηρία πρὸς νέας γνωστικὰς σχέσεις καὶ πλουτισμὸν τοῦ περιεχομένου τῆς ζωῆς. Αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου κατ' ἔθος ἢ κατ' ἐπιβολὴν ἢ κατ' ἐλευθερίαν εἶναι οὕτως ἢ ἄλλως συνηρτημέναι πρὸς τὸ πνευματικὸν περιεχόμενον τῆς ζωῆς του. 'Ἡ ἡθικὴ, ὡς ρυθμιστικὸς παράγων τῆς δράσεως τοῦ ἀνθρώπου, καθορίζεται, φυσικῷ τῷ λόγῳ, ἐκ τῆς συνόλου διαμορφώσεως τῆς προσώπικότητος. Αἱ ἐντολαί, οἱ κανόνες καὶ οἱ νόμοι οὐδέποτε προηγοῦνται εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἔθους· προηγεῖται πάντοτε ὁ ἀνάλογος πλουτισμὸς ἢ ὁ ἐνδεχόμενος μαρασμὸς τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ προσώπου καὶ οὕτω ἀναλόγως τῶν καταστάσεων τούτων ρυθμίζεται θετικῶς ἢ ἀρνητικῶς ἢ ἡθικὴ δρᾶστις τῆς προσώπικότητος. Βεβαίως, αἱ ἐντολαί ἢ οἱ νόμοι εἶναι πάντοτε ἀπαρατήτητοι ὡς μέσα βοηθητικά, ἐφ' ὅσον δμως ὑπάρχουν αἱ ὡς ἀνω πνευματικαὶ προϋποθέσεις· ἄλλως παραμένουν ὡς σῶμα νεκρὸν ἢ ξένον πρὸς τὴν ἡθικὴν συμπεριφορὰν τοῦ προσώπου. 'Ἐν προκειμένῳ δὲν

1. Πρβλ. E. SCHLINK, *Der Komende Christus und die kirchlichen Traditionen*, σ. 27 ἐ. N. ΝΗΣΙΩΤΗ, "Ἡ θεολογία ὡς ἐπιστήμη καὶ δοξολογία, σ. 191 ἐ.

θίγεται τὸ πρόβλημα τῆς ἔξαρτήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ συνόλου ἔξωτερικοῦ κόσμου· ἡ θεώρησις ἀναφέρεται εἰς τὰς δυνατότητας ἐντὸς τῶν ὄρίων τῆς ὑπάρξεως. Πᾶσα πρᾶξις τοῦ ἀνθρώπου φέρει τὸν χαρακτῆρα τῆς πνευματικότητος καὶ τῆς γνωστικῆς ἴκανότητος αὐτοῦ· ἡ ἡθικὴ πρᾶξις ἀποτελεῖ ἐν τελευταῖς ἀναλύσει ἐφαρμογὴν τῶν γνώσεων τοῦ ἀνθρώπου, αἱ γνώσεις δμῶς αὐταὶ δὲν ἀναφέρονται μόνον εἰς τὴν νοησιαρχικὴν περιοχήν, ἀλλ’ εἰς πάσας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, καὶ ἅρα εἰς τὸ σύνολον τῶν προμνημονευθεισῶν γνωστικῶν σχέσεων. Διὰ τοῦτο τὰ συστήματα ἡθικῆς φέρουν χαρακτῆρα ἀνάλογον πρὸς τὸν τονισμὸν ἡ τὴν ἔξαρσιν μιᾶς ἐκ τῶν προμνημονευθεισῶν γνωστικῶν σχέσεων.

Συμφώνως πρὸς τὰς θεωρήσεις αὐτάς, πρέπει ἐν προκειμένῳ νὰ καθορισθῇ ἡ σχέσις τῆς ἡθικῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ζῶντος μέλους τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως, γνῶσιν τοῦ ὄποιού ἀποκτῷ τοῦτο ἐντὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Ἡ ἰδίᾳ ἡ γνῶσις τῶν σωτηριώδῶν γεγονότων ἀποτελεῖ καὶ τὴν ταυτόχρονον ἔνταξιν τοῦ πιστοῦ εἰς τὴν «καινὴν κτίσιν», ἥτοι εἰς τὴν ζωὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας οὕτω ἡ γνῶσις αὐτὴ καθίσταται θεογνωσία, ἡ ὄποια ἀποτελεῖ καὶ τὸν ἀπώτατον σκοπόν. Ἡ γνῶσις ὑπὸ τὸ ἐπιστημονικὸν ἡ φιλοσοφικὸν πρόσμα ἀποτελεῖ κάτι τὸ τρίτον μεταξὺ γινώσκοντος ὑποκειμένου καὶ εἰναι· οὕτω τείνει μετὰ ταῦτα ὡς μέσον εἰς τὴν πραγμάτωσιν σκοποῦ τινος. Ἡ θεογνωσία δμῶς, ἥτοι ἡ γνῶσις τοῦ περιεχόμενού τῆς πίστεως, ἀποτελεῖ τὸν ἀπώτατον σκοπὸν καὶ δχι κάτι τὸ τρίτον πρὸς πραγμάτωσιν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ. Ὁ ἀπώτατος οὗτος σκοπὸς ἀποτελεῖ τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἡθους τοῦ γινώσκοντος τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ ἡθικὴ συμπεριφορὰ τοῦ πιστοῦ δὲν πρέπει νὰ ἔξαρταται ἐξ ἐπὶ μέρους ἡ ἐκ γενικῶν ἀρχῶν ξένων πρὸς τὸ γεγονός τοῦτο τῆς θεογνωσίας. Κατ’ ἀκολουθίαν καὶ ἡ θεωρητικὴ ἀνάπτυξις τῆς περὶ ἡθικῆς διδασκαλίας πρέπει νὰ μὴ ἔξαρταται ἐκ τῶν ἐν λόγῳ ἀρχῶν, ἀλλ’ ἐκ τῆς ἐμπειρίας τοῦ σωτηριώδους ἐν Χριστῷ ἔργου, τὸ ὄποιον ἀποτελεῖ καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς θεογνωσίας. Ἡ ἀρχαία ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις, ὡς καὶ ἡ μετέπειτα ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, οὐδέποτε διεχώρισαν τὸ δόγμα ἐκ τοῦ ἡθους· αἱ ἐντολαὶ τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ δὲν ἐπιβάλλονται ἔξωθεν ὡς κανονιστικαὶ ἀρχαὶ, ἀλλ’ ἀποτελοῦν ἔκφρασιν τοῦ θεμελιώδους χριστιανικοῦ χαρακτῆρος. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ ἡθικὴ ἀπαιτεῖ τὴν κατὰ φύσιν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου, καθ’ οἶον τρόπον «πέφυκεν» οὗτος νὰ ἀνελιχθῇ εἰς τελείαν προσωπικότητα· διὰ τοῦτο εἰς αὐτὴν ἰσχύει κατ’ ἔξοχὴν ἡ προστακτι-

κὴ δυνατότης· εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ χριστιανικοῦ ἡθους προστακτικὴ καὶ προσδιοριστικὴ δυνατότης συμπλέκονται εἰς ἐνιαίαν σύνθεσιν· ὁ ἀνθρωπὸς καλεῖται νὰ σωθῇ καὶ ἔπειτα νὰ ἀνελιχθῇ ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι εἰς προσωπικότητα «σύμμορφον τῆς εἰκόνος τοῦ Χριστοῦ». Αἱ κατ’ ἔξοχὴν δογματικοῦ περιεχομένου Κατηχήσεις τοῦ Κυρίλλου Ιεροσολύμων παρουσιάζουν κατὰ τρόπον ἔκτυπον τὴν ἀναγκαιότητα τῆς μετοχῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν μυστηριακὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἅρα εἰς τὴν ἐμπειρίαν καὶ βαθεῖαν γνῶσιν τοῦ γεγονότος τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας, ὡστε μετὰ ταῦτα νὰ δυνηθῇ οὗτος νὰ ζῇ ἐν «καινότητι» ἡθικῆς συμπεριφορᾶς. Διὰ τοῦτο ὡς συμπέρασμα ἔξαγεται ὅτι δόγματα καὶ ἔργα ἀποτελοῦν ἐνιαίαν ἔκφρασιν¹. Ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴ δὲν ἀποτελεῖ ἐπιτέλεσιν ἐντολῶν ἡ χάριν μόνον τῆς διατηρήσεως τῆς τάξεως καὶ κοινωνικῆς εὐνομίας, ἀλλὰ ὑπολογικὸν τρόπον ἐγκλιματισμοῦ τῆς προσωπικότητος εἰς τὴν πραγματικότητα τῆς «καινῆς κτίσεως». Πᾶσα περαιτέρω ἡθικὴ συμπεριφορὰ ἀποτελεῖ τὸν καρπὸν τῆς πνευματικῆς ζωῆς, δὲ καρπὸς οὗτος προέρχεται ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ ἐν Χριστῷ σωτηριώδους ἔργου ἡ τῆς θεογνωσίας.

Ἡ θεογνωσία κατὰ ταῦτα εἰναι θεοπραξία. Ἡ θεοπραξία αὐτὴ συνδέεται στενότατα πρὸς τὴν δοξολογίαν τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ, δεδομένου ὅτι ἡ γνῶσις τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως εἰναι δοξολογική. Κατὰ Ιωάννην τὸν Χρυσόστομον ἡ δόξα καὶ ὁ βίος εἰναι στενῶς συνηρημένα μεταξὺ των· ὅταν δοξάζῃ κανεὶς τὸν ἐν Τριάδι Θεὸν καλῶς, δὲν βιώνει δμῶς τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως καλῶς, τότε ὑβρίζει Αὐτόν². Ἔνιοτε οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐπιχειροῦν τὴν διάκρισιν μεταξὺ δόγματος καὶ ἡθους, τοῦτο δμῶς γίνεται διὰ λόγους καθαρῶς μεθοδικούς ἡ τεχνικούς³. Ἡ κοινὴ συνείδησις δλων ἀναφέρεται εἰς τὸν ἐνιαῖον χαρακτῆρα τοῦ δόγματος καὶ τοῦ ἡθους.

Ἡ ἡθικὴ συμπεριφορὰ τοῦ πιστοῦ συνδέεται ἀρρήκτως πρὸς τὸ

1. Βλ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΑΝ, *Κατηχήσεις* 4, 2, PG 33, 456B· «Οὕτε δόγματα χωρὶς ἔργων ἀγαθῶν εὐπρόσδεκτα τῷ Θεῷ οὔτε τὰ μὴ μετ’ εὐσεβῶν δογμάτων ἔργα τελούμενα προσδέχεται ὁ Θεός».

2. Βλ. I. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ἐπὶ τὴν Πρὸς Φιλιπ.* PG 62, 234· «Πιστεύομεν τοῖνυν εἰς δόξαν αὐτοῦ καὶ βιώμεν εἰς δόξαν αὐτοῦ ἐπεὶ οὐδὲν διέλος θατέρου. Ποτε δταν δοξάζωμεν καλῶς, μὴ βιώμεν δὲ καλῶς, τότε μάλιστα ὑβρίζομεν αὐτόν».

3. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Ἐπιστολὴ* 24, PG 46, 1089A· «Διαιρῶν γάρ εἰς δύο τὸν τῶν Χριστιανῶν πολιτείαν, εἰς τὸ ἡθικὸν μέρος καὶ εἰς τὴν τῶν δογμάτων ἀκρίβειαν». Βλ. Ιω. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Περὶ ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ* 2, PG 48, 717· «Πολιτεία γάρ καὶ βίος οὐκ 'Αποκαλύψεως δεῖται, ἀλλὰ δόγματα καὶ γνῶσις».

γεγονὸς τῆς διὰ τῆς μετοχῆς εἰς τὴν δόξαν τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ δυνατότητος ὁμοιώσεως πρὸς Αὐτόν. Ὁμοίωσις, γνῶσις καὶ δόγμα ἀποτελοῦν ἔνιαίν σύνθεσιν, κατὰ τὴν διδασκαλίαν Βασιλείου τοῦ Μεγάλου¹. Δὲν δύναται νὰ διαχωρίσῃ κανεὶς τὰς κατηγορίας ταῦτας, δυνάμει τῶν ὅποιων κατανοεῖται ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴ καὶ ἡ θεογνωσία μετὰ τῆς ὀρθοπραξίας. Ἡ ὀρθοπραξία ἔχει δηλ. ὡς πηγὴν καὶ ρίζαν τὴν διὰ τῆς γνώσεως τῶν δογμάτων ὁμοίωσιν πρὸς τὸν ἐν Τριάδι Θεόν, ἥτοι τὴν μετοχὴν εἰς τὸ ἐν Χριστῷ σωτηριῶδες ἔργον, εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἡθικὴ συμπεριφορὰ κατὰ ταῦτα δὲν εἶναι αὐτόνομος ὡς ὑποστηρίζει π.χ. ὁ Kant οὔτε δύναται νὰ γίνῃ ἐπίσης διάκρισις μεταξὺ ἡθικῶν πράξεων καὶ ἡθικῶν ἐλατηρίων, ὡς προβαίνουν εἰς τὴν διάκρισιν αὐτὴν ὁ Nietzsche καὶ ὁ Bergson. Δόγμα καὶ ἡθος ἔχουν ἔνιαίν ἐκδήλωσιν καὶ μορφήν ἡ ρίζα των ἀπλώνεται εἰς τὸ ἐν Χριστῷ σωτηριῶδες ἔργον τῆς δόξης τοῦ ἀποκαλυφθέντος Θεοῦ. "Οτι δὲ κατὰ τὴν ἡθικὴν συμπεριφορὰν τοῦ πιστοῦ δὲν παραμερίζεται ὁ προσωπικὸς ἐλεύθερος χαρακτὴρ αὐτοῦ καὶ ὁ παράγων τῆς «συνεργίας» εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ φανερόν.

γ') Θεολογία, ἐπιστήμη, φιλοσοφία καὶ ἐρμηνεία.

Ο θεολόγος πρὶν ἡ χωρήσῃ εἰς τὴν συστηματικὴν ἐκφορὰν τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἔξελικτικῶν μορφῶν τοῦ δόγματος εἰς τὴν ἱστορίαν, πρέπει νὰ ἔχῃ σαφεῖς θεωρητικάς θέσεις ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τῆς θεολογίας ὡς λειτουργίας τοῦ πνεύματος τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν ἐπιστήμην, φιλοσοφίαν καὶ ἐρμηνευτικὴν. Ἡ θεολογία κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τῇ ἐπιδράσει τῶν νέων κατευθύνσεων εἰς τὴν ἐρευναν κατέλαβε θέσιν ἐπιστήμης εἰς τὸν κύκλον τῶν θεωρητικῶν ἡ πνευματικῶν ἐπιστημῶν. Οὗτο κατανοεῖ κανεὶς εὐκόλως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς διὰ τὸ δρός θεολογία κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν π.χ. ἔννοιαν ἡ τὴν πατερικὴν δὲν δύναται νὰ εἶναι ταυτόσημος πρὸς τὴν σύγχρονον. Κατὰ τὰς συγχρόνους ἀντιλήψεις, ὡς ἔχομεν ἡδη σημειώσει, ἡ θεωρητικὴ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη στηρίζεται ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ ἡ φυσικοῦ ἐπιστητοῦ, χωροῦσα διὰ τῶν καθιερωμένων μεθόδων ἐρεύνης πρὸς ἀπαρτισμὸν

1. Βλ. M. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ Ἀγίου Πνεύματος* 1, 2, PG 32, 69B: «... δὲ πρόκειται ἡμῖν ὁμοιωθῆναι Θεῷ, κατὰ τὸ δυνατὸν ἀνθρώπου φύσει ὁμοίωσις δὲ οὐκ ἄνευ γνώσεως· ἡ δὲ γνῶσις οὐκ ἐκτὸς διδαγμάτων». Πρβλ. A. Γιέρτιτς, «Δόγμα καὶ ἡθος εἰς τὴν ὀρθόδοξον παράδοσιν», σ. 183.

ἔνιαίν συνόλου ὁμοειδῶν γνώσεων. Πᾶσα ἐπιστήμη πρὸς συστηματικὴν κατάταξιν καὶ ἔνταξιν τῶν διὰ τῆς ἐρεύνης βάσει τῶν γνωστῶν μεθόδων ἀποκτηθεισῶν ὁμοειδῶν γνώσεων εἰς γενικὰς ἔννοιας, ίδεας καὶ συστήματα ὑπεισέρχεται εἰς τὴν θεωρητικὴν ἐπεξεργασίαν, τῇ βοηθείᾳ τῆς φιλοσοφίας, τοῦ ἐρευνηθέντος ὑλικοῦ καὶ τῶν πορισμάτων τῆς ἐρεύνης. Ἡ θεωρητικὴ αὕτη ἐπεξεργασία προϋποθέτει προηγηθεῖσαν ἐρευναν, ἔχει δὲ σχέσιν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ δχι τὴν ἐπιστήμην ὑπὸ τὴν σύγχρονον ἔννοιαν. Οὕτω πᾶσα ἐπιστήμη ἔχει τὸ θεωρητικὸν μέρος αὐτῆς, τὸ ὅποιον ἀναφέρεται εἰς τὴν συστηματικὴν ἐκφορὰν τῶν διὰ τῆς ἐρεύνης ἀποκτηθεισῶν ὁμοειδῶν γνώσεων, ἐνῷ δὲ τοῦτο ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, δὲν ἀποτελεῖ φιλοσοφίαν ὡς λειτουργίαν ἐρμηνευτικὴν τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς, ὡς ἔχομεν καθορίσει προηγουμένως τὴν οὐσίαν τῆς λειτουργίας αὐτῆς τοῦ πνεύματος.

Πῶς ἔχει ὅμως τὸ πρᾶγμα ὡς πρὸς τὴν θεολογίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην; Ἡ θεολογικὴ ἐπιστήμη ὑπὸ τὴν σύγχρονον ἔννοιαν ἀποτελεῖ θεωρητικὴν ἡ πνευματικὴν ἐπιστήμην ὁμοίαν κατὰ πάντα πρὸς τὰς λοιπὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας. Οὕτω αὕτη χωρεῖ διὰ τῶν καθιερωμένων μεθόδων ἐρεύνης καὶ ἐρευνᾷ τὸ πνευματικὸν ἐπιστητὸν τῶν ἐνυλωμένων μορφῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς (κειμένων, μνημείων κ.λ.π.). Ἡ θεολογία ὅμως ὡς λειτουργία τοῦ πνεύματος τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ λειτουργίαν ἐρμηνευτικὴν τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως, ἡ ὅποια ἀναφύεται ἐντὸς τῆς μαστηριακῆς, λατρευτικῆς, κηρυγματικῆς καὶ τῆς ἐν τῷ συνόλῳ θεωρουμένης δοξολογικῆς ζωῆς τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας τοιαύτη ὑπῆρξεν ἐν πολλοῖς ἡ θεολογία τῶν πατέρων, τοιαύτη πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐκάστοτε ἐρμηνεία τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ θεολογικὴ ἐπιστήμη οὐδόλως πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀπορριπτέα, τούναντίον σήμερον δύναται ν' ἀποτελέσῃ τὸ προπαρασκευαστικὸν στάδιον πρὸς συστηματικὴν ἐκφορὰν τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως, τὸ ὅποιον ὅμως ἐρμηνεύεται καὶ καταξιώνεται ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἐρμηνευτικὴ δηλ. αὐτὴ λειτουργία τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας προηγεῖται κατὰ αὐτόνομον ἐκδήλωσιν καὶ μετὰ ταῦτα κατὰ τὴν προβολὴν καὶ ἐκφορὰν αὐτῆς συναντᾶται πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ φιλοσοφίαν. Ἡ ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία δὲν διαδραματίζουν ρόλον ὑπηρετήσας ὑπὸ τὴν σχολαστικὴν ἔννοιαν, κατὰ τὴν ὅποιαν ἡ φιλοσοφία εἶχε χάσει ἀφ' ἐνὸς τὴν αὐτοτέλειαν αὐτῆς καὶ ἀφ' ἔτερου εἰς τὴν πρᾶξιν ἐκυριάρχει ἐπὶ τῆς θεολογίας καταθλιπτικῶς, ἀλλὰ ἀποτελοῦν ἀνεξαρτήτους ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, αἱ ὅποιαι οὕτως ἡ

ἄλλως ἔξυπηρετοῦν φυσικῶς τὴν ἀνάγκην τῆς θεολογικῆς ἐρεύνης καὶ τῆς συστηματικῆς ἐκφορᾶς τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως. 'Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, δὲν ὑφίσταται ἀνάγκη νὰ ὑποταγοῦν αὐται εἰς τὴν θεολογίαν ἢ νὰ κυριαρχήσουν ἐπ' αὐτῆς, διότι ὁ θεολόγος τὴν μὲν ἐμπειρίαν τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως αὐτονοήτως ἔχει ἐκ τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, τὴν δὲ ἀνάγκην τῆς ἐρεύνης ἴκανοποιεῖ διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ φιλοσοφίας, ἐφ' ὅσον οὗτος δὲν ἔξισταται τοῦ ἴστορικοῦ γίγνεσθαι καὶ τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ζωῆς ἐν τῷ συνόλῳ.

Οὕτως ἡ ἄλλως ὅμως ἡ ἔρευνα αὐτῇ ἀποβαίνει ἀχρηστος ἡ ἐπικίνδυνος, ἐφ' ὅσον ὁ θεολόγων δὲν εἶναι ἐντεταγμένος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν¹. Κατὰ συνέπειαν τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως μεταξὺ θεολογίας, ὡς λειτουργίας τοῦ πνεύματος τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ φιλοσοφίας δὲν εἶναι θεωρητικόν, ἀλλὰ καθαρῶς πρακτικόν. 'Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀναζητήσωμεν κοινὰ ἡ διάφορα σημεῖα μεταξὺ τῆς οὐσίας καὶ ἀληθείας τῆς θεολογίας καὶ ἐπιστήμης, ἀλλὰ πρέπει νὰ προβάλωμεν ζῶντες τὸ πνεῦμα τῆς Ἐκκλησίας², ὡς πιστοί,

1. Πρβλ. B. EXARCHOS, «Die gegenwärtige wissenschaftliche und kirchliche Verantwortung der Theologien», σ. 273. Γ. ΤΣΑΝΑΝΑ, «Ἡ ἐν τῇ ζωῇ τῆς Ἐκκλησίας θέσις τῆς θεολογίας», ἐν *Ἐκκλησία* (1963), 445-49.

2. Οἱ μυστικοὶ θεολόγοι διακρίνουν τὴν θεολογίαν ἐκ τῆς θεοπτίας ἡ θεωρίας. 'Ἡ θεολογία ἀποτελεῖ τὴν ἐρμηνευτικὴν λειτουργίαν τῆς Ἐκκλησίας, δυνάμει τῆς ὅποιας μορφώνεται ἡ οὐσιαστικὴ γνῶσις περὶ τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως' ἡ θεοπτία σχετίζεται πρὸς τὸν ἀποφατισμὸν, ἥτοι τὴν παραίτησιν τοῦ θεολογοῦντος ἐκ τῶν γνωστικῶν ἀναλογιῶν τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως. Κατὰ τὴν θεοπτίαν ὁ μυστικὸς «συντυγχάνειν ἡ ἀδύλει» τῷ Θεῷ δι' ἀμέσου προσωπικῆς σχέσεως. (Πρβλ. V. LOSSKY, *Theologie mystique*, σ. 31 - 40). 'Ἡ μυστικὴ θεολογία, ἐνῷ δὲν ἀρνεῖται τὰς ζωντανὰς μορφὰς τῆς ὁρατῆς Ἐκκλησίας, δέχεται τὴν δυνατότητα ἀμέσου θέας καὶ ὀμήλιας τοῦ πιστοῦ πρὸς τὸν Θεόν. Οὕτως ἡ ἄλλως ὅμως ἀλλο πρᾶγμα εἶναι ἡ θεολογία καὶ ἀλλο ἡ θεοπτία. (Πρβλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΛΑΜΑ, *Συγγράμματα*, τόμ. 1, 'Ὑπέρ τῶν ἱερῶν ἡσυχαζόντων I, 3, ἐν Π. Χρήστου, Θεσσαλονίκη 1962, σ. 453· «Θεολογία δὲ τοσοῦτο τῆς ἐν φωτὶ θεοπτίας ταύτης ἀπέχει καὶ τοσοῦτο τῆς πρὸς Θεόν ὅμιλιας καχώρισται, καθ' ὅσον καὶ τὸ εἰδέναι τοῦ κεκτῆσθαι διώρισται». Παρὰ ταῦτα εἶναι χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός ὅτι Γρηγόριος δι Παλαμᾶς εἰς τὴν Ἐπιστολὴν πρὸς Διονύσιον μετὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν ἀπόψεων περὶ τῆς διακρίσεως μεταξὺ οὐσίας καὶ ἀνεργείας καὶ περὶ τῆς ἀντιθέσεως πρὸς τοὺς Βαρλαامίτας, παραθέτει ὄμοιογίαν πίστεως, συμφωνούσης κατὰ πάντα πρὸς τὴν θεολογίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως. (Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΛΑΜΑ, *Συγγράμματα*, τόμ. 2, 'Ἐπιστολὴν πρὸς Διονύσιον, ἐν Π. Χρήστου, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 495 ἐ. Βλ. καὶ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, 'Ἡ ἔργοια τῆς διπλῆς γνώσεως κατὰ τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν, σ. 11).

καὶ νὰ συστηματοποιήσωμεν τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως ὡς ζῶντες ἐντὸς τοῦ πανανθρωπίνου πολιτιστικοῦ πνεύματος. 'Ἡ σχέσις ἐν προκειμένῳ δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν οὐσίαν, ἀλλ' εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν πρᾶξιν μεταξὺ τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος.

'Ἡ ἐρμηνευτικὴ ἰδίᾳ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἔχουσα πάντοτε ὡς βάσιν τὰ ἴστορικοφιλολογικὰ πορίσματα τῆς ἐρεύνης διήγοιξε νέας ὄδοις πρὸς κατανόησιν τοῦ περιεχομένου τῶν κειμένων τῆς Ἀγίας Γραφῆς, συγχρόνως ὅμως ἔδωκε καὶ ἀνάλογον ἐρμηνείαν εἰς τὴν ἔξελιξιν τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας. Γενικῶς ἡ ἐρμηνευτικὴ, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ Schleiermacher, ὑπερετόνισε τὸν προσωπικὸν παράγοντα εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ περιεχομένου τῶν κειμένων. 'Ο Schleiermacher εἶπε λίαν χαρακτηριστικῶς ὅτι ὁ ἐρμηνευτής δύναται νὰ κατανοήσῃ τὸ κείμενον βαθύτερον, παρ' ὅσον κατενόησε τοῦτο ὁ ἰδιος ὁ συγγραφεὺς¹. Μετὰ ταῦτα ἡ ἐρμηνευτικὴ ἐντοπίζει τὸ ἐνδιαφέρον αὐτῆς εἰς τὴν σημασίαν τοῦ γεγονότος καὶ δχι εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ ἴστορικὸν περιεχόμενον τοῦ γεγονότος. 'Ἐν προκειμένῳ ἡ ἐπιδρασίς τοῦ ὑπαρξισμοῦ εἶναι πλέον ἡ ἐκδηλος. 'Ἡ ἐρμηνεία ἔχει ὡς ἔργον τὴν «κατανόησιν» (Verstehen) τοῦ γεγονότος καὶ δχι τὴν «ἔξηγησιν» (erklären) αὐτοῦ. 'Ἡ «κατανόησις» δὲν ἀναφέρεται εἰς ἀντικείμενον, ἀλλὰ μόνον εἰς προσωπικὸν περιεχόμενον ζωῆς². Πρέπει κατὰ ταῦτα νὰ ὑφίσταται συγγενικὴ καὶ ἀμεσος σχέσις ἐρμηνευτοῦ καὶ κειμένου· ἡ δλη προσπάθεια συνίσταται εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ νοήματος, τὸ ὅποιον ἔχει τὸ κείμενον διὰ τὸν ἐρμηνευτήν³. Διὰ τοῦτο ὁ R. BULTMANN π.χ. παραμερίζει τὸ ἀντικείμενικὸν γεγονός τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας (Faktum, Historie) καὶ ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως, ἡ τὴν σημασίαν τοῦ γεγονότος τῆς πίστεως⁴. 'Ἡ πίστις κατὰ τὰς ἐρμηνευτικὰς ταύτας τάσεις ἀναφέρεται εἰς τὸ περιεχόμενον ἡ τὴν σημασίαν καὶ δχι εἰς τὸ ἴστορικὸν γεγονός. Τοῦτο ἐρευνᾶται μόνον ἐπιστημονικῶς, ἐνῷ ἡ πίστις ἀπορρέει δχι ἐκ τῆς ἐρεύνης

1. W. DILTHEY, *Die Entstehung der Hermeneutik*, σ. 331. H. KIMMERLE, «Hermeneutische Theorie oder ontologische Hermeneutik», σ. 112.

2. H. THIELICKE, *Wahrheit und Verstehen*, σ. 14.

3. Αὐτόθι, σ. 15. H. KIMMERLE, «Hermeneutische Theologie oder ontologische Hermeneutik», σ. 128. H. FRANZ, «Das Wesen des Textes», σ. 191.

4. H. THIELICKE, *Wahrheit und Verstehen*, σ. 29.

αὐτῆς, ἀλλ' ἐκ τῆς σημασιολογίας τοῦ γεγονότος¹. Κατὰ ταῦτα ἡ πίστις ἀποκτῷ θέσιν κατηγορίας τῆς γνώσεως, δι' αὐτῆς δὲ κατανοεῖται τὸ περιεχόμενον τῆς Ἀποκαλύψεως. 'Η Ἀποκαλύψις κατὰ ταῦτα κατανοεῖται ὅχι ὡς Faktum, οὔτε ἐκλαμβάνεται ὡς πρότασις ἀναλυτική, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἐμπειρίαν τῆς σημασίας τοῦ ἐν Χριστῷ γεγονότος, γενομένης κατανοητῆς διὰ τῆς πίστεως². 'Ο ἔρμηνευτὴς ἄρα δὲν ἔρχεται εἰς σχέσιν πρὸς ἀντικείμενα, ἀλλὰ πρὸς τὴν προσωπικὴν ζωὴν τοῦ συγγραφέως τῶν κειμένων.

'Η ἔρμηνευτικὴ ἐπραγματοποίησε καὶ νέας συλλήψεις διὰ τῶν ἔργασιῶν τοῦ G. Ebeling καὶ E. Fuchs. 'Ἐν προκειμένῳ οἱ ἐν λόγῳ ἔρμηνευταὶ ἐστηρίχθησαν ἐπὶ τῆς βασικῆς προτεσταντικῆς θέσεως περὶ τῆς διὰ τοῦ λόγου συντελουμένης ἀποκαλύψεως τοῦ θελήματος καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ιστορίαν. 'Ο λόγος συνιστᾷ τὴν πίστιν καὶ τὸ γεγονός³. 'Ἡ πίστις δὲν ἀναφέρεται εἰς γεγονός ἐκτὸς τοῦ ὑποκειμένου, ἀλλ' ἡ πληροφορία τοῦ γεγονότος διὰ τῆς πίστεως συντελεῖται ἐν τῷ λόγῳ⁴. 'Ο πιστὸς συναντᾷ τὴν «πραγματικότητα» (Wirklichkeit) καὶ ὅχι Tatsache ἡ Faktum) τῆς Ἀποκαλύψεως διὰ τοῦ λόγου ὡς «ακηρυγματικὸν συμβάν». 'Η γλῶσσα πληροφορεῖ περὶ τῆς «πραγματικότητος» (Wirklichkeit) τῆς ἀναστάσεως καὶ ὅχι περὶ τοῦ ιστορικοῦ γεγονότος (Tatsache)⁵. 'Ἡ παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν ἐκ τῶν ὃν οὐκ ἀνεύ διὰ τὴν πίστιν, ἡ παράδοσις δύος πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς ἀναφορὰ εἰς τὸ ἀρχέγονον αἴρημα τοῦ Ἡ. Χριστοῦ καὶ τὴν διὰ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἔρμηνειαν τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Κατ' οὐδένα λόγον νοεῖται παράδοσις ὡς ιστορικὴ συνέχεια τῆς ωργανωμένης Ἐκκλησίας. Οὕτω βασικὸς συνεκτικὸς κρίκος τῆς παραδόσεως, ἡ ἀκριβέστερον εἰπεῖν τῆς μεταδόσεως τῆς ἀληθείας εί-

1. L. STEIGER, «Offenbarungsgeschichte und theologische Vernunft», σ. 112.

2. E. JÜNGEL, *Gottes Sein im Werden*, σ. 111.

3. E. FUCHS, «Die Spannung im neutestamentlichen Christungsglauben», σ. 42.

4. G. EBELING, *Die Geschichtlichkeit der Kirche und ihre Verkündigung als theologisches Problem*, σ. 64. Τοῦ αὐτοῦ, *Das Wesen des christlichen Glaubens*, σ. 21.

5. S. HOLM, «Religion - Sprache - Wirklichkeit», σ. 149 – 50. F. KANTZENBACH, *Evangelium und Dogma*, σ. 271. G. EBELING, *Die Geschichtlichkeit der Kirche*, σ. 66.

ναι ἡ ἐνέργεια τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ¹. Κατὰ συνέπειαν ἡ ἔρμηνεία τῆς οὐσίας τοῦ δόγματος, ὡς καὶ τῶν ἔξελικτικῶν μορφῶν αὐτοῦ, βασί-

1. 'Η ἀρχαία Ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἔδιδε πρωτεύουσαν σπουδαιότητα εἰς τὴν διὰ τοῦ λόγου ἔρμηνειαν τοῦ πράγματος. Γενικῶς συνετελέσθη ἐντὸς τῶν κόπλων τῆς Ἑλληνικῆς διανοήσεως ἡ ἀποθέωσις τοῦ λόγου. 'Ο λόγος ὡς καθαρὸν ἀνθρωπολογικὸν στοιχεῖον κέκτηται αὐτονόμους δυνατότητας βάσει τῶν δποίων ἀφυπνίζεται ἡ σκέψις πρὸς σύλληψιν τῆς ἀληθείας. 'Ο Παρμενίδης ταυτίζει τὸ νοεῖν πρὸς τὸ εἰναι· ἐν προκειμένῳ δὲ λόγος ἐν ἐνέργεις ἀποτελεῖ τὴν ἔκφρασιν τῆς ἀληθείας (βλ. K. JASPER, *Ursprung*, σ. 35). 'Ο σωκρατικὸς ἡ πλατωνικὸς διάλογος δεικνύει τὴν δόδον ταύτην, ἡτοι τὴν διὰ τοῦ λόγου μοναδικὴν μέθοδον δημιουργίας σχέσεως μεταξὺ σκεπτομένου ὑποκειμένου καὶ τῆς ἀληθείας. 'Ο λόγος εἰναι δὲ φορεύς, συγχρόνως δύος αὐτὴ αὐτῆς ἡ δυνατότης ἀνακαλύψεως τῆς ἀληθείας, ἡτοι τοῦ ὄντος, δεδομένου διτὶ ὑφίσταται πραγματικὴ συγγένεια μεταξὺ λόγου καὶ δντος. 'Επίσης δὲ ποιητικὸς λόγος, εἰς πᾶν ποιητικὸν εἶδος, ἐκφράζει ἐν ἀρμονικῇ συνοχῇ τὸ περιεχόμενον τῆς ἀληθείας τῆς ἀναφερομένης εἰς τὸν κόσμον, τὸν ἀνθρωπὸν καὶ τὴν ζωὴν. Οἱ πλατωνικοὶ δροὶ «φιλόλογος» καὶ «μισθόλογος» εἰναι δηλωτικοὶ τῆς κατηγορίας ἐκείνης τῶν ἀνθρώπων τῶν κατεχόντων ἡ μὴ κατεχόντων τὴν ἀληθείαν (βλ. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, Φαίδ. 89D). Εἰς τοὺς Νόμους τοῦ Πλάτωνος ἀναφέρεται λιαν χαρακτηριστικῶς διτὶ αἱ Ἀθῆναι εἰναι πόλις «φιλόλογος», ἐνῷ δὲ Σπάρτη «βραχύλογος» (βλ. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, Νόμ. 642A). Εἰναι φανερὸν διτὶ διὰ τῶν δρων τούτων καταβάλλεται προσπάθεια νὰ δηλωθῇ δὲ χαρακτήρη τῆς ὁργανώσεως καὶ ζωῆς ἐκάστης πόλεως. Εἰς τὸν Κρατύλον τοῦ Πλάτωνος γίνεται ἔξονυχιστικὴ ἔρευνα τῆς φίλης ἐκάστου δνόματος πρὸς ἐπισήμανσιν τῆς οὐσίας τοῦ διὰ τοῦ δνόματος δηλουμένου πράγματος. Εἰς ἔκαστον πράγμα ἀποδίδεται τὸ «προσῆκον τῇ οὐσίᾳ τούτου δνομα», ἀποτελεῖ δὲ τὸ δνομα «μίμημα» τοῦ πράγματος (βλ. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, Κρατύλος 390A· 389D «Ἄρ' οὖν, δὲ βέλτιστε, καὶ τὸ ἔκαστοφ φύσει πεφυκός δνομα τὸν νομοθέτην ἐκεῖνον εἰς τοὺς φιλόγους καὶ τὰς συλλαβάς δεῖ ἐπίστασθαι τιθέναι». 430B «Ούκοῦν καὶ τὸ δνομα δημολογεῖς μίμημά τι εἰναι τοῦ πράγματος;»). 'Η οὐσία δύος τοῦ πράγματος δὲν δύναται νὰ κατανοηθῇ μόνον διὰ τῆς γνώσεως τοῦ «μιμήματος» τούτου, παρὰ μόνον δι' ἀμέσου ἐπαφῆς πρὸς αὐτὸ τοῦτο τὸ πράγμα (βλ. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, Κρατύλον 439B· «Ἀγαπητὸν δὲ καὶ τοῦτο δημολογήσασθαι διτὶ οὐκ ἐξ δνομάτων, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων καὶ μαθητέον καὶ ζητητέον ἡ ἐκ τῶν δνομάτων τὸ δντα»). Κατὰ ταῦτα δὲ λόγος ἀποτελεῖ τὸ κύριον μέσον πρὸς «Θήραν τῆς ἀληθείας», ἡτοι τὴν ἀνίγνευσιν τοῦ δντος. Διαφέρως κατὰ πάντα εἰς τὴν Π. Διαθήκηρ δὲ λόγος δὲν ἔχει ἀνθρωποκεντρικόν, ἀλλὰ θεολογικὸν χαρακτήρα. 'Ο Θεὸς διὰ τοῦ λόγου ἐξαγγέλλει τὸ θέλημα Αὐτοῦ· πᾶν πράγμα ἐδημιουργήθη καὶ ἔχει ὑπόστασιν διὰ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν τὸ δνομα ἐκφράζει καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ πράγμα. 'Ο ἀνθρώπινος λόγος ἀνεύ σχέσεως πρὸς τὸν θεῖον λόγον οὐδεμίαν κέκτηται δυνατότητα πρὸς κατανόησιν τοῦ περιεχομένου τῆς ἀληθείας τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ πρὸς ἀνακάλυψιν ἀνθρωποκεντρικῶν ήμικῶν ἐντολῶν. 'Αλήθεια κατὰ τὴν σκέψιν τῶν συγγραφέων τῆς Π. Διαθήκης εἰναι κάτι τὸ συγκεκριμένον, σταθερὸν καὶ ἀπτόν· ἀποτελεῖ περισσότερον πρᾶξιν παρὰ γνῶσιν (βλ. K. KOCH, σ. 53). Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ ἀλήθεια ἐφαρμόζεται διὰ τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς πιστῆς τηρήσεως τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ.

ζεται ἐπὶ τῆς ἑρμηνείας τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Η ἴστορία Δογμάτων είναι ή ἴστορία τῆς ἑρμηνείας τῆς Ἀγίας Γραφῆς, διὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦ ὅποιου κατανοεῖται ἡ σημασία τῆς πραγματικότητος τοῦ ἐν Χριστῷ σωτηριώδους ἔργου¹. Αἱ ἐν λόγῳ θέσεις τῶν ἑρμηνευτικῶν Σχολῶν ἀποτελοῦν οὕτως ἡ διλλως σημαντικᾶς προδόους εἰς τὴν θεολογίαν τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ἔχουν δὲ τὸ κοινὸν χαρακτηριστικὸν ὅτι, ἐνῷ ἑρευνοῦν τὴν οὐσίαν τοῦ σωτηριώδους ἔργου, καὶ ἀρα τὸ περιεχόμενον τοῦ δρθόδοξου δόγματος, δὲν θεωροῦν ἑρμηνευτικῶς ὡς θεμιτὸν ν' ἀποδεχθοῦν παρελθόντα γεγονότα, ἀλλὰ τονίζουν τὴν ἀνάγκην τῆς προσωπικῆς - ὑπαρξιακῆς σχέσεως ἑρμηνευτοῦ πρὸς τὴν «πραγματικότητα» (Wirklichkeit) τοῦ ἐν Χριστῷ σωτηριώδους ἔργου. Διαφυλάσσεται ἐν προκειμένῳ ἡ σημασία τοῦ γεγονότος, παραμερίζεται δὲ ὡς πρὸς τὴν κατανόησιν τὸ ἀντικειμενικὸν γεγονός. Η δρθόδοξος παράδοσις υἱοθετήσασα καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς τὰς ἐκφραστικὰς φιλοσοφικὰς παραστάσεις, ἀνευ τῶν ὅποιων ἡ διατύπωσις τῶν δογματικῶν ἀληθειῶν ἥτο ἀνέφικτος², θεωρεῖ κατ' ἀρχὴν ὡς θεμιτὴν τὴν χρῆσιν νέων ἐκφραστικῶν παραστάσεων, ὑπερτονίζει δημοσία πάντοτε τὴν ἀρχὴν ὅτι ἡ θεολογία πρέπει ν' ἀναφέρεται εἰς τὴν δοντολογίαν καὶ τὰ γεγονότα.

Η ἑρμηνευτικὴ εἰς τὴν δρθόδοξον θεολογίαν πρέπει νὰ είναι ἡ λειτουργία τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος τῆς Ἐκκλησίας. Η συμμετοχὴ εἰς τὴν ζωὴν ταύτην, ἡ αὔξησις τῶν πνευματικῶν δώρων καὶ ἡ μετὰ ταῦτα ἐκφρασις τῆς ἀληθείας τοῦ ἐν Χριστῷ σωτηριώδους ἔργου ἀποτελεῖ τὴν ἀληθινὴν θεολογίαν. Η ἐπιστημονικὴ θεολογία, ἡ ὅποια κατὰ τὰς μεθόδους τῶν συγχρόνων πνευματικῶν ἐπιστημῶν ἀσχολεῖται περὶ τὸ πνευματικὸν ἐπιστητὸν (ἴστορίαν, κείμενα, μνημεῖα, ἀναφερόμενα εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας) ἀποτελεῖ μετὰ τῆς φιλοσοφίας τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν πρὸς συστηματικὴν ἐκφορὰν τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως, ἡ ὅποια ἑρμηνεύεται διὰ τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ θεολογίας. Πέραν τούτων πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἐνῷ ὑπάρχει καθαρὰ ἐπιστημονικὴ ἑρευνα ἀνευ συμμετοχῆς εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν ἐνὸς γεγονότος, ἡ ἑρμηνευτικὴ ὡς ἀναβίωσις τῆς πνευματικῆς αὐτῆς ζωῆς, ὡς ἀποτυπώνεται αὐτῇ εἰς κείμενα καὶ μνημεῖα, ἔχει ὡς προϋπόθεσιν τὴν μετοχὴν εἰς τὰς παραδεδομένας μορφὰς ζωῆς τοῦ πνευμα-

1. F. KANTZENBACH, *Evangelium und Dogma*, σ. 272.

2. K. Koch, «Der herbräische Wahrheitsbegriff im griechischen Sprachraum», σ. 47.

τικοῦ τούτου γεγονότος. Κατὰ ταῦτα ὑπάρχει ἀπροϋπόθετος ἐπιστήμη (ἢ ἀντίθετος ἀποψίς εἶναι ἐσφαλμένη), δὲν ὑπάρχει δημοσία ἀπροϋπόθετος ἑρμηνευτική. Εἶναι δηλ. ἀδύνατος ἡ κατανόησις τῶν ἀληθειῶν τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας ἀνευ ἐκ τῶν προτέρων συμμετοχῆς εἰς τὴν ζωὴν τῆς παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας. Γενικῶς δὲ εἰπεῖν ἡ ἑρευνα τῶν ἴστορικῶν γεγονότων καθ' ἑαυτὰ δύναται νὰ διεξαχθῇ ἀνευ δεσμευτικῶν προϋποθέσεων, οὐδεμίᾳ δημοσίᾳ ἑρμηνεία τῆς ἴστορίας δύναται νὰ γίνῃ ὡς πρὸς τὸ καθολικὸν νόημα αὐτῆς (π.γ. μαρξιστικὴ ἢ ιδεαλιστικὴ ἢ ἀντιμαρξιστικὴ ἑρμηνεία), ἀνευ ἐνστρονισμοῦ τῶν θεωρητικῶν προϋποθέσεων ἀναλόγου ιδεολογίας. Κατὰ ταῦτα ἡ ἑρμηνεία τοῦ δόγματος ἡ ἡ κατανόησις ἡ ἡ συστηματικὴ ἐκφορὰ αὐτοῦ είναι ἔργον τῆς Ἐκκλησίας ἡ τοῦ θεολόγου τὰ ἐπιστημονικὰ ἡ φιλοσοφικὰ δεδομένα πρὸς περαιτέρω ἐπεξεργασίαν, δεδομένου ὅτι ὁ θεολόγος δὲν δύναται νὰ διατυπώσῃ τὸ δόγμα ἀνευ τούτων κατὰ τρόπον παρθενογενέσεως, προέρχονται ἐκ τοῦ ἐν γένει πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος.

3. Πίστις καὶ γνῶσης.

Απὸ τῆς ἑμφανίσεως τοῦ χριστιανικοῦ περὶ σωτηρίας κηρύγματος κυρίως καὶ κατ' ἔξοχὴν ἡρχισεν ἐκδηλούμενος ὁ ἀγὸν διελκυστίνδας μεταξὺ πίστεως καὶ γνώσεως. Διότι ἡ πίστις ἀποδεχομένη τὸ γεγονός τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας συμπλέκει τὸ ἴστορικὸν ἐπιστητὸν μετὰ τοῦ «μεταφυσικοῦ ἐπιστητοῦ» ἡ ἀκριβέστερον εἰπεῖν μετὰ τοῦ «ἐπιστητοῦ» αὐτῆς ταύτης τῆς πίστεως. Ο δέξις διαχωρισμὸς μεταξὺ ὑπερβατικοῦ παράγοντος καὶ ἴστορίας δὲν δημιουργεῖ καὶ δέξια γνωσιολογικὰ προβλήματα. Η θεώρησις δημοσία τοῦ ἐν Χριστῷ ἴστορικοῦ γεγονότος κατὰ ὄντολογικὴν καὶ ἴστορικὴν ὑπέρβασιν ρίπτει τὸν τόνον καὶ ἐπὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἴστορικοῦ παράγοντος. Τὸ γεγονός τῆς σαρκώσεως, τοῦ σταυρικοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐνυλώνεται μὲν ἐντὸς τοῦ ἴστορικοῦ παράγοντος, δὲν ἀποτελεῖ δημοσία προϊόν τῆς ἴστορίας. Η ἀντινομία αὐτῆς οὐδεμίαν ἐνόχλησιν προκαλεῖ εἰς τὸν πιστόν, διότι ἀντλεῖ τὴν βεβαιότητα τῆς ἀληθείας ἐκ τῆς ὑπαρξιακῆς σχέσεως μεταξὺ τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τοῦ Θεοῦ, ἐντεταγμένος πάντοτε εἰς τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας. Η κλασικὴ ἑλληνικὴ ἀντίληψίς περὶ δράσεως θεῶν ἡ ἡμιθέων ἐντὸς τῆς ἴστορίας είναι ἄκρως διάφορος τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Κατὰ τὴν ἀντίληψίν αὐτὴν τῆς θρησκευτικῆς πίστεως τῶν Ἑλλήνων δὲν συντε-

λεῖται ὄντολογική καὶ ἴστορική ὑπέρβασις, ἀλλὰ προβάλλεται ἡ παράστασις τοῦ παντὸς ὡς ἴστορίας ἢ πραγματικότητος ἵεραρχημένων δυνάμεων καὶ ἔξουσιῶν. Οἱ θεοὶ δὴλ. δὲν γίνονται ἀνθρώποι, ἀλλ' εἶναι ἀνθρώποι ἔξι ὑπαρχῆς, εὐρισκόμενοι εἰς ἀνωτέραν βαθυτά τῆς ἀφ' ἔαυτῆς ὑπαρχούσης κατὰ νομοτέλειαν ἵεραρχημένης ζωῆς.

'Η γνῶσις ἀναφέρεται εἰς τὴν νοησιαρχικὴν σχέσιν μεταξὺ τοῦ συνειδέναι καὶ τοῦ συγκεκριμένου ἀντικειμενικοῦ κόσμου, ἥτοι τοῦ φυσικοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου. 'Ἐν προκειμένῳ κατανοεῖ κανεὶς εὐκόλως τὰς πολλὰς συγγύσεις, αἱ ὁποῖαι προέκυψαν κατὰ τὴν συσχέτισιν ἢ σύγκρισιν τῆς πίστεως καὶ γνώσεως. Πίστις καὶ γνῶσις ἀποτελοῦν λειτουργίας (ἢ κατηγορίας) διαφόρους, αἱ ὁποῖαι ἐκδηλώνονται ἐντὸς ἀσυμπτώτων ἐπιπέδων ζωῆς καὶ σκέψεως. Πάντως εἶναι γνωσταὶ αἱ συγκρούσεις τῶν δύο τούτων παραγόντων εἰς τὴν ἴστορίαν, ὡς καὶ αἱ δραματικαὶ προσπάθειαι συνδιαλλαγῆς τούτων. 'Η πίστις καὶ ἡ γνῶσις ἢ ὁ λόγος ἐθεωρήθησαν ἀδιάλλακτοι πολέμιοι ἀφ' ἐνδεᾶς ἢ κατηγορίαις ὑπαγόμεναι εἰς κοινὴν ἀρχήν. Εἰς τὴν ἴστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐξεδηλώθη ὁ πλέον ἐνδιαφέρων καὶ μεγαλειώδης ἀγὼν τῶν παραγόντων τούτων. 'Ἄρκει ν' ἀναφέρωμεν τὰ δύναματα τοῦ Ἰουστίνου, Τερτυλλιανοῦ, Κλήμεντος, Ἀλεξανδρέως, Αὐγουστίνου καὶ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου, ὡς καὶ τὰς συγγρόνους θέσεις τῆς Διαλεκτικῆς Θεολογίας¹.

'Ο Pascal διετύπωσεν ἐνδιαφερούσας ἀπόψεις δοσον ἀφορᾶς εἰς τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως μεταξὺ τῶν δύο τούτων παραγόντων. Οἱ

1. 'Απὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀπολογητῶν μέχρι τῆς ἀκμῆς τοῦ δυτικοῦ σχολαστικοῦ καὶ μεταγενεστέρως, ὡς καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἐκυράρχουν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον αἱ αὐταὶ ἀπόψεις ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ προβλήματος, ἐναλλασσόμεναι κατὰ τοὺς ἐπιδιωκομένους σκοπούς: οὕτω ἐπεκράτει εἰς παράταξιν τινα ἢ ἀποψίς κατὰ τὴν ὑποίαν ὑφίσταται ἀβύσσος μεταξὺ πίστεως καὶ γνώσεως καὶ ἄρα μεταξὺ δογματικῆς ἀληθείας καὶ φιλοσοφίας, εἰς ἄλλην παράταξιν ὑπεστηρίζετο ἡ θέσις κατὰ τὴν ὑποίαν πίστις καὶ γνῶσις ἐναρμονίζονται, εἰς ἄλλην δὲ ἡ φιλοσοφία ἐξελαμβάνετο ὡς ὑπηρέτρια τῆς θεολογίας. 'Η μερὶς αὗτη, ὡς συνέβη π.χ. εἰς τὸν δυτικὸν σχολαστικοῦ, δὲν ἀνεγνώριζεν αὐτὸνομον λειτουργίαν τῆς φιλοσοφίας ἀφ' ἐνός, καὶ ἐξ ἑτέρου ἤσκει διὰ τῆς φιλοσοφίας καταθλιπτικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς θεολογίας: οὕτω τὸ ἀποτέλεσμα ἡτο ὁ ἀσφυκτικὸς περιορισμὸς τῆς θεολογίας καὶ φιλοσοφίας. 'Η θεολογία, ὡς λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας, πρέπει νὰ ἐκδηλώνεται ὑγιῶς καὶ ἐλευθέρως ἐντὸς τοῦ πνεύματος τῆς ἐμπειρίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς ἢ ἐκδήλωσις δομῶς τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως, καὶ κυρίως ἡ διατύπωσις αὗτῆς εἰς θεωρητικὰς προτάσεις, κατ' ἀνάγκην συνδέεται πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην. 'Η ἐν λόγῳ σχέσις εἶναι αἴτημα πρακτικὸν τῆς πνευματικῆς ζωῆς.

λόγοι τῆς καρδίας συλλαμβάνουν τὴν γνῶσιν καὶ τὰ μυστικὰ τῆς αἰωνιότητος δυνάμει τῆς ἀγαπητικῆς δρμῆς, τὴν ὅποιαν ἐκδηλώνει ἡ καρδία. Διὰ τῆς καρδίας ὁ ἀνθρώπος παραδίδεται εἰς τὴν κατάληψιν τῆς ἀληθείας. 'Ο λόγος ἀγνοεῖ τὰς δυνατότητας αὐτὰς τῆς καρδίας². 'Ἐπι τῶν θέσεων τούτων θεμελιώνεται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἡ διάκρισις μεταξὺ esprit de finesse καὶ esprit géométrique³. 'Η διάκρισις αὗτη ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς θέσεως τοῦ E. Boutroux περὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ πνεύματος (esprit scientifique καὶ esprit religieux)⁴. Αἱ διακρίσεις αὐταὶ δοσον σχηματικαὶ καὶ ἀν εἰναι ὑποβοηθοῦν κατὰ πολὺ τὴν σκέψιν πρὸς κατανόησιν τῶν λειτουργιῶν τῆς πίστεως καὶ γνώσεως. Πρέπει δομῶς νὰ καταβάλλεται πολλὴ προσοχὴ πρὸς ἀποφυγὴν συγγύσεων λόγῳ τῆς ὁμοιότητος τῶν ὅρων τούτων τῆς φιλοσοφίας τοῦ Pascal πρὸς ἄλλας θέσεις ἄλλων ἰδεολογιῶν. Οἱ λόγοι π.χ. τῆς καρδίας (raisons du coeur) κατὰ τὸν Pascal ἔχουν διάφορον κατὰ πάντα σημασίαν ἐν σχέσει πρὸς αὐτὸν τὸ ὅποιον ὁ Rousseau καλεῖ «ἀρχὰς ἐγκεχαραγμένας» ἐντὸς τῆς καρδίας⁵. Διότι ἡ ἀποψίς αὐτὴ τοῦ Rousseau, κοινὴ ἐξ ἄλλου ὅλων τῶν διαφωτιστῶν, εἶναι καθαρῶς ἰδεαλιστική. Κατὰ τοὺς διαφωτιστὰς ὁ λόγος καὶ ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελοῦν τὸ οὐσιαστικὸν αὐτοδύναμον περιεχόμενον τῆς προσωπικότητος. Αὕτη διεφθάρη τῇ ἐπιδράσει τῆς κακοηθείας τῆς ἴστορίας. 'Ο ἀνθρώπος δομῶς διὰ τῶν αὐτοδύναμων τούτων ἴκανοτήτων δύναται νὰ ὀδηγηθῇ διὰ τῆς ἀγωγῆς εἰς τὴν κατὰ φύσιν γνῶσιν καὶ ζωήν. Οἱ λόγοι δομῶς τῆς καρδίας κατὰ τὸν Pascal προεκτείνουν τὸν κόσμον καὶ τὴν ἴστορίαν εἰς σχέσιν πρὸς τὸ ἀπόλυτον καὶ καθολικὸν ὄν, ὡς ὀνομάζει τοῦτο ὁ Pascal. 'Η ζωὴ αὗτη δὲν εἶναι καρπὸς

1. PASCAL, *Pensées* (εκδ. J. Guitton), Paris 1962, σ. 236: «Le coeur a ses raisons que la raison ne connaît point; on le sait en mille choses. Je dis que le coeur aime l' être universel naturellement, et soi - même naturellement, selon qu' il s' y adonne». Πρβλ. I. ΚΑΛΟΓΙΡΟΥ, 'Ο Χριστιανισμὸς ἐξ ἀντικειμένου καὶ ὑποκειμένου ἐπαλήθευσις τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀξιολογικῆς θρησκευτικῆς λειτουργίας, σ. 16 ε.

2. *Pensées*, σ. 23 ε.

3. E. BOUTROUX, *Science et religion dans la philosophie contemporaine*, Paris 1919, σ. 344.

4. E. ROUSSEAU, *Discours sur les sciences et les arts*, Paris 1962, σ. 24: «O vertu, science sublime des âmes simples, faut-il donc tant de peines et d'appareil pour te connaître? Tes principes ne sont-ils pas gravés dans tous les coeurs?».

τῆς φυσικῆς πραγματικότητος, ἀλλὰ τῆς ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι μυστικῆς γνώσεως, ἣτοι τῆς πίστεως. Κατὰ συνέπειαν τὸ δόλον πρόβλημα ἐντοπίζεται εἰς τὴν ἔντασιν μεταξὺ ἀνθρωποκεντρισμοῦ καὶ θεοκεντρισμοῦ. Κατὰ τὴν ἄποψιν τῶν διαφωτιστῶν ἀπορρίπτεται ὁ θεοκεντρισμὸς καὶ ἡ βάσις πάσης γνώσεως εἶναι ὁ ἀνθρωποκεντρισμός· ἡ πίστις δὲν γνωρίζει τοιαύτην διαλεκτικήν θεωρεῖ ἀνθρωποκεντρισμὸν καὶ θεοκεντρισμὸν εἰς ἑνιαίν τονθεσιν. Ἐν προκειμένῳ καὶ ἡ ἄποψις τῆς Διαλεκτικῆς Θεολογίας περὶ μόνης ἐκ τοῦ Θεοῦ προερχομένης δυνατότητος πρὸς γνῶσιν τῶν μυστηρίων τῆς αἰωνιότητος πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀκραία θεώρησις τοῦ ἐν λόγῳ προβλήματος. Διότι κατὰ τὴν ὡς ἄνω ἄποψιν ὁ Θεὸς προσφέρει καὶ ὁ ἀνθρωπὸς λαμβάνει· ὁ Θεὸς ὁμιλεῖ καὶ ὁ ἀνθρωπὸς ἀκροῦται. Πρέπει δημοσίες οὕτως ἡ ἀλλως νὰ ἀναλυθῇ εἰς τὰ ἐπὶ μέρους ἡ θρησκευτικὴ πίστις, ὡς λειτουργία τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Ὁ ἀνθρωπὸς οἰκειώνεται ἡ ἀπορρίπτει τὸ ἔργον τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας, κατανοεῖ δρθῶς ἡ ἐσφαλμένως τοῦτο, ἔντάσσεται εἰς τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίαν ἡ ἐκπίπτει αὐτῆς. Τὸ δόλον τοῦτο δραματικὸν πλαίσιον πρέπει νὰ νοηθῇ ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦ παράγοντος τῆς «συνεργίας», καὶ φυσικῷ τῷ λόγῳ τοῦ ριζικοῦ κακοῦ, ἡ τῆς καταστάσεως τῆς ἀμαρτίας καὶ τῶν πειρασμῶν τοῦ Διαβόλου.

Ἴστορικῶς ἔξεταζομένων τῶν παραγόντων πίστις καὶ γνῶσις, διαπιστώνομεν ὅτι οὗτοι ἥλθον εἰς σύγκρουσιν. Ἡ σύγκρουσις αὕτη ἐνετοπίσθη μεταξὺ τῶν ἐκπροσώπων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Τοῦτο ἥτο πλέον ἡ φυσικόν, δεδομένου ὅτι οἱ δύο παράγοντες ἐκφαίνονται ἐντὸς ἴστορικῶν δργανισμῶν. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργον τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας δὲν ἐκδηλώνεται ἐντὸς αἰθερίας ἡ ὑπερβατικῆς σφαιρᾶς. Ἐὰν λοιπὸν ἡ Ἐκκλησία προεκάλεσε διωγμούς ἐναντίον ἐκπροσώπων τῆς ἐπιστήμης, τοῦτο ὑπηγορεύθη ἐξ ἴστορικῶν περιστάσεων καὶ ὅχι ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι πίστις καὶ γνῶσις κατ' οὐσίαν εἰναι ἀσυμβίβαστοι ἡ δὲν δύνανται νὰ συνυπάρξουν. Ο Russel λίαν εὐστόχως παρετήρησεν ὅτι τοὺς διωγμοὺς κατὰ τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος, τοὺς δόποιους ἄλλοτε προεκάλει ἡ Ἐκκλησία, προκαλεῖ σήμερον ἄλλη ἔξουσία· οἱ διωγμοὶ π.χ. ἐναντίον τῶν διανοουμένων τῆς Γερμανίας καὶ Ρωσίας ὑπερέβησαν πάντα ἄλλον διωγμὸν διαπραγμέντα ὑπὸ τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας¹. Βεβαίως, ὡς ἐλέχθη, ἡ πίστις καὶ ἡ γνῶσις ἀναφέρονται εἰς ἀσύμπτωτα πεδία ζωῆς καὶ σκέψεως. Οἱ ἰσχυριζόμενοι δημοσίες ὅτι οἱ δύο οὗτοι παράγοντες εἰναι ἀσυμβίβαστοι

1. B. B. RUSSEL, *Religion und Science*, σ. 247 έ.

ἡ ἐναρμονίζονται, ρίπτουν τὸν τόνον ἐπὶ καθαρῶς γνωσιολογικῶν κριτηρίων, βάσει τῶν δόποιων ἐλέγχουν τὴν πίστιν καὶ γνῶσιν πολλοὶ θεολόγοι καὶ φιλόσοφοι π.χ. ὑπεστήριξαν ὅτι ἡ γνῶσις καθ' ἐαυτὴν εἰναι κατηγορίας μεταφυσικῆς καὶ ἄρα πίστις καὶ γνῶσις, ὡς συγγενεῖς περιοχαὶ, ἐναρμονίζονται ὑπεστήριξαν δημοσίες ὅτι ἡ πίστις ἔχει χαρακτῆρα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον γνωστικόν, καὶ ἄρα τὴν συγγένειαν μεταξὺ πίστεως καὶ γνώσεως ἔθεωρησαν αὐτονόητον. Ἐν προκειμένῳ δύνανται νὰ εἴπῃ κανεὶς σχηματικῶς, ἡδικεῖτο ἡ πίστις καὶ ὅχι ἡ γνῶσις. Τὸ δὲ πίστις καὶ γνῶσις εὑρίσκονται εἰς ἀσύμπτωτα πεδία ζωῆς καὶ σκέψεως, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι οἱ παράγοντες οὗτοι ἐνυλούμενοι ἐντὸς τῆς ἴστορίας δὲν δύνανται νὰ συνυπάρξουν ἡ δὲν ἔρχονται κατὰ τὴν ἐκδήλωσιν ἡ ἐνύλωσιν αὐτῶν εἰς σχέσιν δυνάμει τῶν αὐτῶν πολιτιστικῶν δρῶν διὰ τῶν δόποιων ἐκδηλώνονται. Ἐπίσης οἱ ὑποστηρίξαντες τὸ ἀσυμβίβαστον μεταξὺ πίστεως καὶ γνώσεως ἀπέρριπτον τὴν πίστιν μὴ δεχόμενοι τὴν ὡς ἄνω διάκρισιν, κατὰ τὴν δόποιαν πίστις καὶ γνῶσις εὑρίσκονται εἰς ἀσύμπτωτα πεδία ζωῆς καὶ σκέψεως, βάσει γνωσιολογικῶν κριτηρίων!

Κατὰ ταῦτα ἡ πίστις οὐδέποτε δικαιώνει τὸ οὐσιαστικὸν περιεχόμενον αὐτῆς βασιζομένη ἐπὶ τῶν κριτηρίων τῆς γνώσεως. Εἰς ἀντίθετον περίπτωσιν ἡ πίστις οὕτως ἡ ἀλλως θὰ ἀπέβαλλε τὸ οὐσιαστικόν της νόημα καὶ θὰ ἐπρόδιδε τρόπον τινὰ τὴν ἀληθινὴν ἀποστολήν της. Ἡ πίστις ἀντλεῖ τὴν δύναμιν ἐξ ἀλλης πηγῆς καὶ ὅχι ἐκ τῆς γνώσεως. Πᾶσα σύγκρισις ἡ σύγκρουσις μεταξὺ τῶν δύο τούτων παραγόντων προέρχεται ἐξ ἴστορικῶν ἐπιταγῶν καὶ ἀναγκαιοτήτων. Ἡ πίστις δὲν ἀποτελεῖ ἀνάγκην ἡ καταφύγιον, λόγῳ τῶν περιωρισμένων ἵκανοτήτων τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Ἄτυχῶς ἡ ἄποψις αὐτῆς περὶ τῆς πίστεως ὡς διεξόδου κατόπιν τῆς ἀνικανότητος τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως νὰ κατανοήσῃ τὰ μυστήρια τῆς αἰωνιότητος ἐγένετο δεκτὴ ὑπὸ θεολόγων ἀπολογητῶν ἡ τούλαχιστον λελιθότως ὑπεισῆλθεν εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν. Ἡ πίστις ἀποτελεῖ τὴν κατ' ἔξοχην λειτουργίαν τῆς ὑπάρχεως, δυνάμει τῆς δόποιας ὡς ἀνθρωπος κατέχει τὴν περὶ Θεοῦ γνῶσιν καὶ οἰκειώνεται τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας· δὲν καταφεύγει εἰς αὐτὴν ἐξ ἀνάγκης, ἀλλ' ἀνακαλύπτει δι' αὐτῆς τὴν ἀληθινήν του οὐσίαν. Ἡ πίστις εἰναι ἡ ἐκφρασις τῆς ἀληθινῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου, ἡ δόποια δικαιώνεται ἐν τῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίᾳ· ἡ πίστις εἰναι ὁ καρπὸς τῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ ταύτη ζωῆς. Ὁ Whitehead ισχυρίζεται ὅτι ἡ πίστις ἀποτελεῖ περιπέτειαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τὸ δόποιον προσπαθεῖ νὰ φθάσῃ κάτι τὸ ἀνέφικτον.

Ο θάνατος τῆς θρησκείας θὰ προέλθῃ ἐκ τῆς καταστολῆς τῆς ἑλπίδος αὐτῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ο Whitehead συνεπῶς θεωρεῖ τὴν πίστιν ὡς καταφύγιον ἀνάγκης, πρὸς ἵκανοποίησιν τῶν ἀδυναμιῶν τῆς γνώσεως¹.

Ἡ ἐπιστήμη ἔξι ἄλλου ἔρευνῷ τὸ φυσικὸν ἢ πνευματικὸν ἐπιστητόν. Οὔτε ἀπαραίτητον οὔτε δυνατὸν εἶναι νὰ στηρίζῃ ἢ νὰ κλονίζῃ τὴν πίστιν. Ἐκ τοῦ γεγονότος δὲ αἱ λειτουργίαι τῆς πίστεως καὶ γνώσεως ἐκδηλώνονται ἐντὸς τῶν ἴστορικῶν καὶ κοινωνικῶν ὅρων ζωῆς καὶ ἀραι εὐρίσκονται εἰς σχέσιν ἀρμονίας ἢ δυσαρμονίας οὐδὲν συμπέρασμα ἔξαγεται περὶ τῆς ὑφισταμένης ἐνδεχομένως μεταξύ τῶν ὄργανων τῆς σχέσεως ἢ παντελοῦς ἀντιθέσεως ἐν τοῖς ὅροις. Ὡς ἐκ τούτου ἡ χριστιανικὴ Ἀπολογητικὴ πάντοτε πρέπει νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὅψιν τὸ γεγονός τοῦτο καὶ νὰ ἀποδίδῃ σχετικὴν ἢ παιδαγωγικὴν ἀξίαν εἰς τὴν προσπάθειαν ἀρνητικῆς δικαιώσεως τοῦ φρονήματος τῆς πίστεως ἔναντι τῶν ἐνστάσεων τῆς ἀθεϊστικῆς γνώσεως, ἢ ὅποια οὕτως ἢ ἄλλως συμφύρει τὰ ἀσύμπτωτα ἐπίπεδα πίστεως καὶ γνώσεως καὶ ἔξαγει συμπεράσματα βάσει καθαρῶν γνωσιολογικῶν κριτηρίων. Ἀστοχος ἀπολογητικὴ τακτικὴ ὁδηγεῖ τὴν σκέψιν εἰς ἀξιοθρήνητα ὀλισθήματα. Ἀπολογητικὴ ἢ ὅποια ἐνσυνειδήτως ἢ ἀθελήτως βασίζεται ἰσχυρῶς ἐπὶ ἐπιστημονικῶν πορισμάτων πρὸς δικαίωσιν τῆς πίστεως παραδίδει ἀφρόνως ὅπλα εἰς τοὺς πολεμίους τῆς πίστεως, διότι οὕτω ἀναγνωρίζει τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως πρὸς χρῆσιν μέτρων ἢ δυνατοτήτων αὐτῆς τῆς ἴδιας πρὸς δικαίωσιν ἢ κατ' ἀκολουθίαν πρὸς ἔλεγχον ἢ ἀρνησιν τῆς πίστεως· ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις αὐτὰς ἢ πίστις μεταβάλλει τὸν Θεόν εἰς ἀντικείμενον, ξένον πρὸς τὴν ζωὴν τῆς ὑπάρξεως². Εἶναι γνωστὸν δὲ ὡρισμέναι ἐπιστημονικαὶ θέσεις, ὡς π.χ. ἢ ἀπροσδιοριστία τοῦ Heisenberg ἢ τὰ quanta τοῦ Planck ἐγρησμοποιήθησαν ἀστόχως πρὸς ὑποστήριξιν τῆς διδασκαλίας περὶ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως! Ἡ Ἀπολογητικὴ πρέπει νὰ ἀποδίδῃ μετὰ συνέσεως ὅλως σχετικὴν ἀξίαν εἰς τὰ «εύνοικά» πορίσματα τῆς

1. Βλ. A. N. WHITEHEAD, *Science and the Modern World*, σ. 276. Ἐν προκειμένῳ πρὸς ἀπόκρουσιν μᾶς τοιωτῆς ἀντιλήψεως πρέπει νὰ διαχωρίζεται ἀφ' ἐνὸς μὲν τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως καὶ γνώσεως, καὶ ἔξι ἐτέρου νὰ κατοχυρώνεται ἢ πίστις ὡς λογικῶς δυνατὴ καὶ δχι ὡς λογικῶς ἀναγκαῖα. Ἡ ἀπολογητικὴ αὐτὴ μέθοδος πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς δρθῆ.

2. J. A. T. ROBINSON, *Honest to God*, London 1963, σ. 57. Πρβλ. ἐνδιαφερούσας ἀπόψεις εἰς K. ΠΑΠΑΠΕΤΡΟΥ, «Κυβερνητικὴ καὶ Θεολογία», σ. 21 ἐ.

ἐπιστημονικῆς ἔρευνης, νὰ γνωρίζῃ δὲ δὲ ὅτι ἐνδεχομένως, βάσει τῶν κριτηρίων τῆς ἀξιολογήσεως αὐτῶν ὡς «εύνοικῶν», δύνανται νὰ ὑπάρξουν πορίσματα κατὰ πάντα «δυσμενῆ». Τότε πρέπει νὰ ἀρνηθῇ καὶ τὴν χρησιμότητα τῶν «εύνοικῶν», διότι ἀπορρίπτουσα μόνον τὰ «δυσμενῆ» χρησιμοποιεῖ δύο μέτρα καὶ δύο σταθμά. Ἡ κατὰ πόδας ὑπὸ τῆς Ἀπολογητικῆς παρακολούθησις τῶν κενῶν, τὰ ὅποια ἀφήνει ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα καὶ ἡ προσπάθεια ἐκμεταλλεύσεως τούτων εἰς τρόπον ὥστε νὰ στηριχθῇ ἢ πίστις—ἔστω ἀρνητικῶς—ἐπὶ τῶν ἀδυναμιῶν τούτων τῆς ἐπιστήμης, μεταβάλλουν τὴν πίστιν ἢ τὴν ὑπαρξίαν τοῦ Θεοῦ εἰς «συμπλήρωμα» τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως, ἐνῷ ἢ πίστις ἀποτελεῖ τὸ καθόλου καὶ ὑπερβαίνει τὴν ἐπιστήμην. Ἡ Ἀπολογητικὴ κατ' οὐδένα λόγον πρέπει νὰ θριαμβολογήσῃ ἐπικαλουμένη τὰς περιωρισμένας δυνατότητας τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως, ἀποδεικνύουσα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸν «λογικὸν» χαρακτῆρα τῆς περιωρισμένης θρησκευτικῆς γνώσεως, δισον ἀφορᾶ εἰς τὴν κατανόησιν τῶν μυστηρίων τῆς αἰωνιότητος. Διότι ἐν προκειμένῳ καὶ ἡ πίστις καὶ ἡ γνῶσις ἀξιολογοῦνται βάσει γνωσιολογικῶν κριτηρίων, ἐνῷ ἢ πίστις, συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ φιλοσοφικὴν ὄρολογίαν, δὲν γινώσκει, ἀλλὰ κατανοεῖ· οὕτω δὲν γινώσκει κατὰ περιωρισμένην δυνατότητα, ἀλλὰ κατανοεῖ κατὰ περιωρισμένην δυνατότητα.

Πρέπει δημος καὶ πάλιν ἐν κατακλεῖδι νὰ τονισθῇ δὲ δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῆς σχέσεως μεταξύ πίστεως καὶ γνώσεως μόνον ἔξι ἀπόψεως ἴστορικῆς ἢ ἴστορικοφιλολογικῶν προβλημάτων (π.χ. περὶ τῆς συγγραφῆς κειμένων, αἰτίων διαμορφώσεως ἐκκλησιαστικῶν καταστάσεων, ἀναγκαιότητος συστηματικῆς λογικῆς διαρθρώσεως τῶν θεωρητικῶν προτάσεων τῆς πίστεως)¹. Ἡ οὐσία δημος τῆς πίστεως καθ' ἔαυτὴν καὶ ἡ γνῶσις καθ' ἔαυτὴν ἔχουν κεχωρισμένα πεδία, ἐντὸς τῶν διοίων ἐκδηλώνονται. Ἡ δὲ πίστις, δεχομένη τὸ δόγμα, «έχουσα δὲ ρίζαν», θεωρεῖ τοὺς ἐνδεχομένους κομπασμοὺς τῆς γνώσεως ὡς ἀφροσύνην ἢ ἀπώλειαν πολυτιμοτάτου ἀγαθοῦ. Ἡ ἀποδιδομένη ἀφροσύνη ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὴν νέκρωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ φρονήματος καὶ δχι εἰς τὴν ἀπώλειαν τῆς λογικῆς καθ' ἔαυτὴν. Ὁ πιστὸς πολλάκις λυπεῖται εἰλικρινῶς τὸν οἰονδήποτε ἀπι-

1. Βλ. MARIE - DOMINIQUE CHENU, «Die Theologie als kirchliche Wissenschaft», σ. 46. Πρβλ. K. RAHNER, *Zur Frage der Dogmenentwicklung*, σ. 86 ἐ.

στον σοφόν. 'Η πίστις κατὰ μείζονα λόγον ἔχει πάντοτε τὸν χαρακτήρα τῆς δωρεᾶς, ἐνῷ ή γνῶσις τοῦ κατορθώματος. Πρέπει δημος νὰ ἀποφεύγεται, δσον τὸ δυνατόν, ὁ πειρασμὸς τῆς συγκρίσεως τῶν δύο τούτων παραγόντων. Θὰ ἥτο δηλ. τραγικὴ πλάνη νὰ ἀξιολογήσῃ κανεὶς τὰς δύο αὐτὰς μορφὰς ζωῆς καὶ σκέψεως πρὸς ἔξαρσιν τῆς μιᾶς ὑπὲρ τὴν ἄλλην. 'Η γνῶσις συντελεῖται διὰ μόχθου καὶ πόνου, ὁ δὲ δρόμος τῆς πίστεως εἶναι στενός, ἀνηφορικός καὶ δακρύβρεκτος. 'Η δωρεὰ αὐτῆς πληρώνεται μὲν ἰσχυρὸν νόμισμα. Τὸ κύριον δὲ χαρακτηριστικὸν τοῦ πιστοῦ εἶναι η ὑπακοή. 'Ο σοφὸς κατ' ἀρχὴν δὲν ὑποτάσσεται, μόνον πιστεύων θέτει εἰς πρώτην βαθμίδα τὴν ὑπακοὴν καὶ εἰς δευτέραν τὸ κατόρθωμα τῆς γνώσεως¹. Οὕτως η ἄλλως η ἐν Χριστῷ Ἀποκάλυψις ἀξιολογοῦσα θετικῶς τὸν κόσμον, ἀξιολογεῖ θετικῶς καὶ τὴν ἐπιστήμην· αὐτῇ δημος εἶναι μέρος τοῦ κόσμου τῆς ἀμαρτίας. 'Ως λοιπὸν σύμπας ὁ κόσμος καλεῖται εἰς δυναμικὴν μεταμόρφωσιν ἐν Ἀγίῳ Πνεύματi, οὕτω καλεῖται διὰ τὸ ἔργον αὐτὸς καὶ η ἐπιστήμη.

'Η ἔρευνα τῆς ἀληθείας διὰ τὸν σοφὸν ἀποτελεῖ πάθος καὶ ἐν πολλοῖς αὐτοσκοπόν· στοιχίζει ἵσως περισσότερον τῆς ἀληθείας. Εἶναι λίγα χαρακτηριστικοὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου οἱ λόγοι τοῦ Lessing: «Ἐὰν οὐκ ἤρχετο ὁ Θεός, κρατῶν εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα τὴν ἀληθείαν καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν τὴν ἔφεσιν πρὸς ἀναζήτησιν αὐτῆς, καὶ μοῦ ἐπρότεινε νὰ διαλέξω, θὰ ἀπήντων ὅτι η καθαρὰ ἀλήθεια ἀνήκει εἰς σέ, ἐγὼ ἐπιθυμῶ μόνον τὴν ἔφεσιν πρὸς ἀναζήτησιν τῆς ἀληθείας». 'Ο πιστὸς κατ' ἀρχὴν δὲν θὰ ἀπέρριπτε τὸ πάθος τοῦτο πρὸς ἔρευναν τῆς ἀληθείας, οὗτος δημος δὲν ἔγνώρισεν, ἀλλ' «ἔγνώσθη» ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· κατέχει τὴν δογματικὴν ἀλήθειαν ως ἐμπειρίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Τὸ πάθος διὰ τὸν πιστὸν εἶναι η «ἐν φόβῳ καὶ τρόμῳ» διαφύλαξις τοῦ ἀγαθοῦ τῆς μορφωθείσης γνώσεως καὶ η συνεχὴς πρόσοδος εἰς τὴν κατανόησιν αὐτῆς. Οὕτως η ἄλλως ὁ πιστὸς «βλέπει» «δι' ἐσόπτρου» καὶ «ἐν αἰνίγματι» τὴν πραγματικότητα τοῦ αἰώνιου κόσμου καὶ τοῦ ἔργου τῆς σωτηρίας· αὐτὸς τὸ δρόπον δημος «βλέπει» δὲν ταυτίζεται πρὸς ἀντικείμενον ἐν ἐπιστημονικῇ ἐννοίᾳ· δὲν κινεῖται ἐντὸς τῶν κατηγοριῶν τῆς σχέσεως μεταξὺ συνειδέναι καὶ εἶναι. 'Η παρατήρησις τοῦ Bultmann ὅτι ὁ Θεός δὲν εἶναι δεδομένον (Gegebenheit)² καὶ ἄρα δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ τοῦ Θεοῦ ως ἀντικεί-

1. Βλ. H. U. v. BALTHASAR, «Wahrheit und Leben», σ. 41.

2. Βλ. R. BULTMANN, *Die liberale Theologie und die jüngste theologische Bewegung*, σ. 26-27.

μένου (über Gott reden), ἀλλὰ περὶ τῶν σχετιζομένων πρὸς τὸν Θεόν η περὶ τοῦ ἀνθρώπου (von Gott reden) εἶναι κατὰ βάσιν ὀρθή. Δὲν πρέπει δημος νὰ παραγνωρίζεται η ἐννοια τοῦ «μυστηρίου» καὶ τοῦ «παραδόξου», τὰ ὅποια ἐκφαίνονται εἰς τὸ γεγονός τῆς συναντήσεως αἰώνιου κόσμου καὶ ιστορίας. 'Η πίστις εἰς τὸ ἐν λόγῳ «μυστήριον» καὶ «παράδοξον» δέχεται ως ἐκ τούτου ἀνεπιφυλάκτως τὸ οὐσιαστικὸν περιεχόμενον τοῦ δόγματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΣ ΚΑΙ ΑΛΗΘΕΙΑ
ΤΟΥ ΔΟΓΜΑΤΟΣ

1. *'Η φύσις τῆς ἴστορίας.*

Ο δρός ίστορία ἔχει διττήν σημασίαν· δι' αὐτοῦ νοοῦμεν ἀφ' ἐνὸς μὲν τὸ ἐπιστητὸν τῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος καὶ παρόντος, τὰ ὅποια ἀναφέρονται εἰς τὰς ἀνθρωπίνας πράξεις ἢ εἰς τὸν πολιτισμὸν καθόλου, καὶ ἔξι ἔτερου τὴν ἐπιστήμην, ἢ ὅποια ἔρευνῇ τὸ ἐν λόγῳ ἐπιστητόν. Ἐκ πρώτης ὅψεως καταφαίνεται ὅτι ἐν προκειμένῳ δὲν ἔχομεν δεδομένον ἐπιστητὸν ὡς εἶναι τὸ φυσικόν, ἀλλ' ἀναθριστὸν ἢ δυναμικὸν ἐπιστητὸν ἐν τῷ γίγνεσθαι. Αἱ ἀνθρώπιναι πράξεις ἢ ὁ πολιτισμὸς καθόλου ἀφήνουν βεβαίως αἰσθητὰ καὶ ἀποτελεσμένα ἔχην, ὡς μνημεῖα, κείμενα, ἐνυλωμένα ἀγαθὰ τοῦ πνεύματος. Ήπειρά ταῦτα τὸ πνευματικὸν ἢ ιστορικὸν τοῦτο ἐπιστητόν, ὡς θὰ ἡδυνάμεθα νὰ δνομάσωμεν τοῦτο, φαίνεται νὰ ἔχῃ βασικὰς διαφορὰς συγχρινόμενον πρὸς τὸ φυσικὸν ἐπιστητόν. Τὸ μὲν φυσικὸν ἐπιστητὸν εἶναι δεδομένον ἢ ἀντικείμενον, ὑπάρχον πρὸ τοῦ ἀναδυομένου ἔμπροσθεν τούτου σκεπτομένου ὑποκειμένου· τὸ ιστορικὸν ὅμως ἐπιστητὸν ἀποτελεῖ δημιούργημα ἐν τῷ γίγνεσθαι. Κατὰ ταῦτα τὸ αὐτὸν ὑποκειμενον, τὸ ὅποιον γνωρίζει διὰ τῆς σχέσεως πρὸς τὸν ἔξω ἀντικειμενικὸν κόσμον τὸ φυσικὸν ἐπιστητὸν καλεῖται νὰ γνωρίσῃ ἢ νὰ κατανοήσῃ καὶ τὸ ιστορικὸν ἐπιστητόν, τὸ ὅποιον ὅμως εἶναι δημιούργημα τῆς φύσεώς του, ἥτοι τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, θεωρουμένης ἐν τῷ συνόλῳ. Τὸ δὲ τὸ καλεῖται ὑποκειμενον ζῶν ἐν τῷ παρόντι νὰ κατανοήσῃ τὸ πνευματικὸν δημιούργημα ἔτέρου ὑποκειμένου, δράσαντος ἐν τῷ παρελθόντι, δὲν ἀναιρεῖ τὴν ὡς ἄνω θέσιν.

Οὗτω ἡ ιστορικὴ ἔρευνα, ἥτοι τὸ ζῶν καὶ σκεπτόμενον ὑποκειμενον τοῦ ἐκάστοτε παρόντος ἔχει ὡς σκοπὸν νὰ κατανοήσῃ τοὺς ἐκάστοτε πολιτισμοὺς τοῦ παρελθόντος καὶ νὰ εὔρῃ τὸ νόημα αὐτῶν καὶ νὰ καθορίσῃ τὴν μεταξύ των σχέσιν. Ἡ ἐκ τῆς ἔρευνης καὶ κατα-

νοήσεως ταύτης ἀπορρέουσα γνῶσις ἀναφέρεται εἰς τὰ γεγονότα καθ' ἑαυτὰ καὶ εἰς τὴν σημασιολόγησιν τούτων. Ἀνάλογόν τι δύναται νὰ ἰσχύῃ κατά τινα τρόπον καὶ εἰς τὴν ἐκ τῆς ἔρευνης τοῦ φυσικοῦ ἐπιστητοῦ ἀπορρέουσαν γνῶσιν, πλὴν ὅμως ἡ κατανόησις τῆς σημασίας τοῦ γεγονότος, συντελούσης εἰς τὸ νὰ δοθῇ ἰδιαίτερον περιεχόμενον εἰς τὴν ζωὴν τοῦ σκεπτομένου κατὰ τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ σχέσιν πρὸς τὸ πνευματικὸν ἢ ιστορικὸν ἐπιστητόν, δὲν δύναται ν' ἀποτελῇ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τῆς γνῶσεως τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἡ δὲ γνῶσις τοῦ φυσικοῦ κόσμου ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν κυριαρχίαν ἐπὶ αὐτοῦ. Ὑπάρχει ἐπίσης ἡ αἰσιοδοξία ὅτι ἡ ἐπὶ μέρους κυριαρχία ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐπιστητοῦ δύναται βαθμηδὸν καὶ κατ' ὅλην νὰ καταστῇ ὄλική. Ἀνεξαρτήτως δὲ τῶν νέων ἐπαναστατικῶν ἀνακαλύψεων εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ μικροκόσμου καὶ τὴν ἀνατροπὴν τῶν προηγουμένων δεδομένων περὶ τῆς νομοτελείας τοῦ κόσμου, ἡ αἰσιοδοξία περὶ ἐνδεχομένης ἐπιτεύξεως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἡττὸν δλοκληρωτικῆς γνώσεως καὶ κυριαρχίας ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐπιστητοῦ ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης. Κατὰ ταῦτα τίθεται τὸ ἔρωτημα, κατὰ πόσον δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν τοιαύτην ἀντίληψιν περὶ τοῦ ιστορικοῦ ἐπιστητοῦ, ἥτοι κατὰ πόσον δυνάμεθα νὰ κυριαρχήσωμεν ἐπ' αὐτοῦ. Εἴναι ἀφ' ἀκυροῦ φανερὸν ὅτι εὑρισκόμεθα πρὸ ἀναριθμήτων δυσκολιῶν δὲν δικαιολογεῖται ίσως καὶ ἡ αἰσιοδοξία περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἐπιτεύξεως τοιαύτης κυριαρχίας. Ἔν αἱλαῖς λέξειν, ἐνῷ εἰς τὴν φύσιν προσδιορίζονται ἀναλλοίωτοι νόμοι, τὸ αὐτὸν δὲν δύναται νὰ συμβῇ καὶ εἰς τὴν ίστορίαν μετὰ τόσης βεβαιότητος. Βεβαίως γίνεται διαπίστωσις γενικῶν ιστορικῶν νόμων, πάντοτε δίμως οὕτοι ἔχουν ἡ περιωρισμένην ίσχυν ἢ ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν προϋποθέσεων τοῦ ἔρευνητοῦ ιστορικοῦ. Ὁ Μαρξισμὸς π.χ. εἴναι κατὰ πάντα αἰσιόδοξος ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν περὶ τοῦ ὅτι ἡ ίστορία διέπεται ὑπὸ σκληρῶν ἀμετακινήτων νόμων, οἱ ὅποιοι ἐντοπίζονται εἰς τὴν πάλην τῶν τάξεων, καὶ περὶ τοῦ ὅτι βάσει τούτων καθίσταται δυνατὴ ἡ καθυπόταξις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἰς τὰ ίστορικὰ δεδομένα καὶ ἡ μετ' ἀκριβείας γνῶσις τῶν φάσεων τοῦ ιστορικοῦ γίγνεσθαι.

Ἄπο τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ ἔχῆς, κυρίως δὲ ἀπὸ τοῦ 19ου αἰώνος, τὸ θετικὸν ἐπιστημονικὸν πνεῦμα ἔδωκεν ὀθήσεις πρὸς θεώρησιν τοῦ ιστορικοῦ ἐπιστητοῦ κατὰ τρόπον δμοιον πρὸς τὴν ἔρευναν τοῦ φυσικοῦ ἐπιστητοῦ. Συγχρόνως τὸ ιστορικὸν ἐπιστητὸν προσδιωρίσθη ἀναλόγως τῶν κρατουσῶν φιλοσοφικῶν προϋποθέσεων. Ὁ A. Comte, ίδρυτης τῆς ἐπιστημονικῆς Κοινωνιολογίας, ὡς καὶ οἱ με-

τέπειτα θετικισταὶ τῆς Σχολῆς του, θεωροῦν ὡς ἔργον τῆς ἐρεύνης τοῦ ιστορικοῦ ν' ἀνακαλύπτη νόμους, ὡς γίνεται τοῦτο εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας. Διὰ τοῦτο ἡ ιστορία ὑπὸ τῶν ἐν λόγῳ κύκλων ἔθεωρεῖτο ὡς συγγενεύουσα πρὸς τὸ ἐπιστητὸν ἐρεύνης τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν.

"Ἄς ἐντοπίσωμεν δῆμος τὰς κυριωτέρας θεωρήσεις τοῦ ιστορικοῦ ἐπιστητοῦ ὡς πρὸς τὴν φύσιν τούτου. Αἱ περὶ ιστορίας ἀντιλήψεις τοῦ κλασσικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπισημαίνουν ὡς ιστορικὸν ἐπιστητὸν τὸ «καθ' ἔκαστον» ἐπὶ μέρους γεγονός ἀνευ ἀναζητήσεως καθολικοῦ νοήματος ἢ τελολογικῶν κατευθύνσεων εἰς τὴν ιστορίαν, ὡς ἀντιθέτως συνέβη βραδύτερον τῇ ἐπιδράσει τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Ἡ περιώνυμος διάκρισις τοῦ Ἀριστοτέλους μεταξὺ ποιήσεως, ἢ ὅποια θεωρεῖ τὸ καθόλου καὶ ιστορίας, ἢ ὅποια ἐρευνᾷ τὸ «καθ' ἔκαστον», δίδει τὸν χαρακτηριστικὸν τόνον τῶν περὶ ιστορίας ἀντιλήψεων τοῦ κλασσικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Βεβαίως δὲ Ἡρόδοτος, δὲ Θουκυδίδης καὶ δὲ Πολύβιος ὑποστηρίζουν δὲ τὰ ιστορικὰ γεγονότα ἀποτελοῦν παραδείγματα διὰ τὰς γενεὰς τῶν ἀνθρώπων ἢ ιστορία δῆμος ἀποτελεῖ διήγησιν τῶν ἐπὶ μέρους ἢ «καθ' ἔκαστον» τούτων γεγονότων ἀνευ ἐντοπισμοῦ καθολικῆς ἐνότητος καὶ νοήματος. Τὰ ιστορικὰ παραδείγματα κέκτηνται παιδαγωγικὴν ἀξίαν. Ἡ ἐν λόγῳ θεώρησις τοῦ κλασσικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἡτο κατὰ πάντα συνεπής πρὸς τὴν ἀξιολόγησιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἢ ἀνθρωπίνη φύσις προηγεῖται καὶ θεμελιώνει τὴν ιστορίαν¹. Ἡ θεώρησις τοῦ ιστορικοῦ ἐπιστητοῦ ὑπὸ τοιοῦτον πρίσμα, ἡτοι ὡς ἀποτελοῦντος τὰ «καθ' ἔκαστον» ἐκδηλώματα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἢ ὅποια ἡτο ἢ κεντρικὴ οὐσία καὶ τὸ δυναμικὸν στοιχεῖον διαμορφώσεως τῶν ιστορικῶν γεγονότων, ὡς εἶναι γνωστόν, ἐγοήτευσε τὸν Nietzsche, δὲ διὰ τῶν προσωπικῶν αὐτοῦ συλλήψεων ἡθέλησε νὰ ὑποτάξῃ τὴν ιστορίαν εἰς τὴν ἀνθρωπίνη φύσιν καὶ τὸ ἔνστικτον, τὰ ὅποια δῆμος ἐνεστραχώνοντο εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ Ἑπερανθρώπου καὶ δχι εἰς τὰς περὶ ἀνθρώπου ἀντιλήψεις τοῦ κλασσικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀντίθετος κατὰ πάντα εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ θέσις τοῦ Marxισμοῦ, κατὰ τὸν ὅποιον ἡ ιστορία καθυποτάσσει τὴν ἀνθρωπίνη φύσιν. Ἡ μαρξιστικὴ περὶ ιστορίας θεώρησις, οὕτως ἡ ἄλλως ἐπηρεασμένη ἐκ τῶν ἥδη κρατησασῶν θεωρητικῶν περὶ ιστορίας ἀντιλήψεων τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐντοπίζει τὸ ιστορικὸν ἐπιστη-

τὸν εἰς τὸ σύνολον τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν, στενότατα συνυφασμένων πρὸς τὸ περιβάλλον, αἱ ὅποιαι ἀποτελοῦν κάτι τὸ ἐνιαῖον καὶ δυναμικόν. Ἡ ιστορία δῆμος, ὡς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἐκδηλώνει τὴν φύσιν αὐτοῦ, ἀλλὰ τοὺς ιστορικοὺς ἀμετακινήτους νόμους τῆς συλλογικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων. Οὕτω τὸ ιστορικὸν ἐπιστητὸν ἐκλαμβάνεται ὡς δυναμικὴ συλλογικὴ κίνησις ἐνεργειῶν πρὸς τὰ πρόσω. Τὴν τοιαύτην θεώρησιν δέχονται καὶ πλεῖστοι ὅσοι μὴ μαρξισταὶ ἐρευνηταί. Φυσικῷ τῷ λόγῳ, ἡ θεώρησις τοῦ ιστορικοῦ ἐπιστητοῦ ὡς ἐνιαῖον καὶ δυναμικοῦ δὲν παραγνωρίζει τὴν ἀνάγκην κατατμήσεως τοῦ ἐρευνητέου ὑλικοῦ εἰς διαφόρους τομεῖς διὰ λόγους μεθοδολογικούς. Ὁ A. Toynbee π.χ., ἐνῷ δέχεται ὡς ιστορικὸν ἐπιστητὸν τὴν δυναμικήν ἔξελιξιν τῶν γεγονότων ἐν σχέσει πρὸς τὸ περιβάλλον, βάσει ἐμφύτων πνευματικῶν καταβολῶν τοῦ ἀνθρώπου, διαιρεῖ τὴν ιστορίαν εἰς 21 πολιτισμούς¹. Παραλλήλως πρὸς τὰς δύο ταύτας θεωρήσεις ὡς πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ιστορικοῦ ἐπιστητοῦ, ἡτοι τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν νεωτέρων φύλοσοφικῶν κοινωνιολογικῶν θέσεων, ἔχουσῶν σχέσιν πρὸς τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα, παραμένει πάντοτε καὶ ἡ θετικιστικὴ περὶ ιστορίας ἀποψίς, κατὰ τὴν ὅποιαν αἱ δύο ὡς ἀνω θεωρήσεις ἀτονοῦν, ἡ δὲ ιστορία ἐκλαμβάνεται κατὰ φυσικὴν νομοτέλειαν, ἡτοι ὡς ἀντικείμενον γνώσεως, ὡς πᾶν ἄλλο φυσικὸν ἀντικείμενον.

2. Γνωσιολογικὰ προβλήματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐρευναν τῆς ιστορίας.

Τὰ γνωσιολογικὰ προβλήματα ὡς πρὸς τὴν φύσιν, τὴν πηγὴν καὶ τὴν ἐγκυρότητα τῆς γνώσεως τῶν ιστορικῶν γεγονότων ἔχουν ἀμεσον συνάρτησιν πρὸς τὸν ἀνάλογον προσδιορισμὸν τῆς φύσεως τοῦ ιστορικοῦ ἐπιστητοῦ. Οὕτω οἱ ἐκλαμβάνοντες τοῦτο ὡς φυσικὸν ἐπιστητὸν ἔχουν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰ αὐτὰ γνωσιολογικὰ προβλήματα, τὰ ὅποια ἀντιμετωπίζει ἡ κριτικὴ σκέψις, ἡ ἐρευνῶσα τὴν νοητικὴν σχέσιν μεταξὺ συνειδέναι καὶ εἶναι. Κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἡ ιστορικὴ γνῶσις κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἔχει τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς φυσικῆς γνώσεως. Βεβαίως, ὅσον καὶ ἀν οἱ θετικισταὶ ἐπισημαίνουν τὸν ἐν λόγῳ χαρακτῆρα τῆς ιστορικῆς γνώσεως, ἡ ιστορία ὡς ἐρευ-

1. Βλ. ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ 3, 82: «Γιγνόμενα μὲν καὶ ἀεὶ ἐσόμενα ἔως ὅτι ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ἦ».

1. Βλ. A. J. TOYNBEE, *A Study of History* (Abridgement of V. I - VI by D. C. Somerwell), New-York - London 1947, σ. 34.

τῆς κυκλικῆς ἀναδύσεως τούτων κατὰ συνεχῆ ἐπανάληψιν. 'Ο αἰώνιος κόσμος μένει ἄφθαρτος καὶ ἀναλλοίωτος, ἐνῷ τὰ αὐτὰ ἴστορικὰ γεγονότα διὰ τῆς μεταξὺ τούτων διαδοχῆς εἰς οὐδὲν τέρμα ἡ σκοπὸν καταλήγουν. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ ἴστορία δὲν χρήζει τελολογικῆς ἐρμηνείας. 'Εν προκειμένῳ εἶναι λίαν χαρακτηριστικὴ ἡ ἀποψίς τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας, συμφώνως π.χ. πρὸς ἐνδιαφέρουσαν πληροφορίαν τοῦ 'Ωριγένους' κατὰ τὴν ἐν λόγῳ ἀποψὺν ὁ Σωκράτης θὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰς 'Αθήνας, θὰ διδάξῃ τὴν αὐτὴν φιλοσοφίαν, θὰ νυμφευθῇ τὴν Ξανθίπην, θὰ πίῃ τὸ κώνειον κ.ο.κ.¹. Τὰ ἴστορικὰ γεγονότα καθ' ἑαυτὰ δὲν ἔνέχουν κάτι τὸ οὐσιαστικόν, παρὰ μόνον αἱ δι' αὐτῶν ἐκδηλούμεναι πνευματικαὶ ἰδέαι· τὰ γεγονότα αὐτὰ εἰς οὐδὲν τέλος καταλήγουν, ἡ δὲ πορεία των εἶναι κυκλικὴ καὶ δχι εὐθύγραμμος. Αἰώνιοι ἀλήθειαι, ως διδάσκει αὐτὰς ὁ Χριστιανισμὸς ἡ συγκεκριμένως προβάλλει τὸ ἐκκλησιαστικὸν δόγμα, δὲν δύνανται νὰ ἐνυλωθοῦν ἐντὸς τῶν ἴστορικῶν γεγονότων. Οὕτω ἡ διὰ τῆς γνώσεως σύλληψις τῆς ἀληθείας ἀναφέρεται εἰς τὴν πνευματικὴν οὐσίαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ δχι εἰς τὴν φύσιν τῶν ἴστορικῶν γεγονότων.

'Αποτελεῖ κοινὴν θέσιν τῶν ἔρευνητῶν ὅτι τελολογικὰς ἀπόψεις εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἴστορικῶν γεγονότων εἰσήγαγον ὁ 'Ιουδαιϊσμὸς καὶ ὁ Χριστιανισμὸς. Κατὰ τὴν Ιουδαιοχριστιανικὴν διδασκαλίαν ἡ ἴστορία ἀποβαίνει ἡ κονίστρα τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρωπίνου δράματος². Οὕτω πᾶσα φιλοσοφία τῆς ἴστορίας ἔχει τὰς ρίζας τῆς εἰς τὴν ἐν Χριστῷ 'Αποκάλυψιν. Τὸ βιβλίον τοῦ Δανιήλ εἶναι ἡ πρώτη φιλοσοφία τῆς ἴστορίας. Μετὰ ταῦτα ἡ πρώτη φιλοσοφία ἡ θεολογία τῆς ἴστορίας κατὰ συστηματικήν, ως ἀπὸ ἐνὸς κέντρου, θεώρησιν τῶν ἴστορικῶν γεγονότων, παρελθόντων, παρόντων καὶ μελλόντων, εἶναι τὸ ἔργον τοῦ Αὐγουστίνου *De Civitate Dei*³. 'Η ἴστορία ἔπαισε νὰ εἴναι τὸ «καθ' ἔκαστον», ἀλλ' ἀπέβη τὸ «καθόλου» ἀπερρίφθη ἡ ἀριστοτελικὴ περὶ ἴστορίας ἀντίληψις. Οὕτω ἡ ἴστορία ἀποβαίνει ἡ ὁ-

1. Βλ. ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, *Kata Kélosou*, 4, 68.

2. Βλ. N. BERDIAEFF, *Le sens de l' histoire* σ. 9 έ. G. FEDOTOV, *Reich Gottes und Geschichte*, σ. 55 έ.

3. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *De Civitate Dei*, PL 41, 637 έ. 436. 'Η ἴστορία κατὰ τὸ ἐν λόγῳ ἔργον τοῦ Αὐγουστίνου τείνει εἰς τὴν διοκλήρωσίν της, ἡτοι εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Αἱ δύο πολιτεῖαι, ἡτοι ἡ γηίνη, προερχομένη ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου ἔρωτος πρὸς τὸν κόσμον, καὶ ἡ οὐράνιος, προερχομένη ἐκ τοῦ ἔρωτος πρὸς τὸν Θεόν, συμβαδίζουν, ἡ νίκη δμῶς τῆς οὐρανίου βασιλείας, εὑρισκομένης ἡδη ἐντὸς τοῦ κόσμου, ἀποτελεῖ μοναδικὸν καὶ ἐπιβλητικὸν γεγονός.

νητέον ἐπιστητὸν ἔχει νὰ παρουσιάσῃ πλεῖστα ὅσα προβλήματα sui generis ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ γνωσιολογικὰ προβλήματα τοῦ φυσικοῦ ἐπιστητοῦ.

Κατὰ ταῦτα ἡ ὑπὸ τὴν θετικὴν θεώρησιν τοῦ ἴστορικοῦ ἐπιστητοῦ ἀντίληψις προβάλλει τοῦτο ὡς κάτι τὸ στατικόν. 'Η ἐλληνικὴ σκέψις ἔξ ἄλλου δεχομένη τὴν ἴστορίαν ὡς σύνολον τῶν «καθ' ἔκαστον» γεγονότων, θεωρεῖ ἐπίσης τὸ ἴστορικὸν ἐπιστητὸν ὡς στατικόν. 'Ο 'Ἐλλην δμῶς ἐδέχετο τὴν ἴστορίαν ὡς καθαρὸν ἐκδήλωμα τῆς αὐτονόμου ἀνθρωπίνης φύσεως· οὗτω ἐνεπόπιζε τὸ πρόβλημα εἰς τὴν ἀνθρωπολογίαν καὶ δχι εἰς τὴν ἴστορίαν, τῆς ὅποιας τὰ «καθ' ἔκαστον» γεγονότα ἡ παραδείγματα ἀπετέλουν ἀντικείμενον διηγήσεως. 'Η ἀντίληψις αὐτὴ ἡτοι κυρίως εἰπεῖν τοῦ κλασσικοῦ 'Ελληνισμοῦ, ἀπουσίαζε δὲ ἔξ αὐτῆς πᾶσα μοιρολατρικὴ ἀνατολικὴ σκέψις. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας ἔξ ἄλλου ἐστεροῦντο ἴστορικῆς προοπτικῆς. Διότι ἡ φιλοσοφικὴ των ἰδέας ἡτοι ἀχρονος, ὑπεριστορικὴ καὶ αἰώνιος· προσέβλεπον μόνον εἰς τὸν ἀκατάλυτον κύκλον γενέσεως καὶ φθορᾶς ἐντὸς τοῦ τροχοῦ τῆς ἀχρόνου αἰώνιότητος· ἡ οὐσία δῆλος. τῶν γεγονότων εὑρίσκετο εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἡτοι τὴν οὐσίαν τοῦ αἰώνιου ἀχρόνου κόσμου. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν οὐδὲν πρόβλημα ἐρμηνευτικὸν παρουσιάζον τὰ ἴστορικὰ γεγονότα, δεδομένου ὅτι οὐδεμίαν είχον οὐσιαστικὴν σχέσιν πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, διὰ τῆς ὅποιας καθορίζονται τὰ «καθ' ἔκαστον» γεγονότα, ἐνῷ αὗτη δὲν καθορίζεται ὑπὲρ αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ἡ ἐρμηνεία τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ζωῆς ἐγένετο ὑπὸ τῆς ποιήσεως. 'Η ποίησις, κυρίως δὲ ἡ τραγική, ἡρμήνευε τὸ περιεχόμενον τῆς ζωῆς. 'Ο 'Αριστοτέλης κατὰ λιτὸν καὶ ἐκφραστικὸν τρόπον καθώρισε τὴν ἐν λόγῳ θεώρησιν· ἡ ποίησις εἶναι «φιλοσοφώτερον καὶ σπουδαιότερον τῆς ἴστορίας»¹. Οὕτως διέκρινε μεταξὺ τοῦ «καθόλου» καὶ τοῦ «καθ' ἔκαστον». 'Η ποίησις, ως λειτουργία ἐρμηνευτική, ἀναφέρεται εἰς τὸ «καθόλου». Φυσικῷ τῷ λόγῳ καὶ ἡ φιλοσοφία ἔχει τὸ αὐτὸν καθολικὸν ἀντικείμενον, διότι, ως ἐσημειώσαμεν προηγουμένως ἀλλαχοῦ, ἡ φιλοσοφία, κατὰ τὸν 'Αριστοτέλη, εἶναι ἐπιστήμη τοῦ καθόλου. Τὸ «καθόλου» ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐν τῷ συνόλῳ οὐσίᾳ τοῦ κόσμου, τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς αἰώνιότητος.

Οὕτω κατανοεῖ κανεὶς εὐκόλως τὸν λόγον ἐνεκα τοῦ δποίου νιοθετήθη ἡ ἰδέα τῆς γενέσεως τῶν ἴστορικῶν γεγονότων κατὰ τὸν νόμον

1. Βλ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Ποιητική*, 1451b.

ριζόντιος δυναμική πορεία γεγονότων παρελθόντων και παρόντων πρὸς τὸ μέλλον. Κατὰ ταῦτα τὸ ἴστορικὸν ἐπιστητὸν ἐκλαμβάνεται ὡς κάτι δυναμικὸν καὶ ἐν ἔξελίξει· ἡ ἴστορια μεταμορφώνεται. 'Η γνῶσις τοῦ γεγονότος τούτου μορφώνεται διὰ τῆς μετοχῆς εἰς τὴν ζωὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας, ητοι εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐν Χριστῷ σωτηριῶδες ἔργον. 'Η γνῶσις τῆς δογματικῆς διδασκαλίας ἀποτελεῖ γνῶσιν καὶ τῆς φύσεως τῆς ἴστοριας. 'Η κατὰ τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν κυκλικὴ ἀσκοπὸς ἀνάδυσις τῶν γεγονότων εὑρίσκει νόημα εἰς τὴν εὐθύγραμμον πορείαν, πρὸς τὸ τέλος τῆς ἴστοριας, ἡ ὁποία ἡδη μετεμορφώθη κατὰ τὸν πυρῆνα αὐτῆς.

Οὕτω, ἀφ' ὅτου συνετελέσθη ἡ ὑπέρβασις τῶν θεωριῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ, διὰ τῶν ὁποίων εἶχον υἱοθετηθῆ ἀλλήληνικαὶ ίδεαιστικαὶ περὶ ἴστοριας ἀντιλήψεις, τὸ ἴστορικὸν ἐπιστητὸν ἤρχισε νὰ ἐρμηνεύεται τῇ ἐπιδράσει νέων κοινωνιολογικῶν ρευμάτων, βάσει τελολογικῶν κατευθύνσεων· ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπῆρξεν οὕτως ἡ ἀλλως ἐμμεσος ἐπιδρασις τῆς ἰουδαιοχριστιανικῆς διδασκαλίας ἐπὶ τῶν ἐν λόγῳ ἐρμηνευτικῶν ἀρχῶν τῆς φιλοσοφίας. Αἱ σύγχρονοι θεωρήσεις τῆς ἴστοριας, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ μαρξιστική¹, ἀπέρριψαν πᾶσαν πλατωνικήν, νεοπλατωνικήν, σχολαστικήν ἡ καντιανὴν ἀρχὴν περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἴστοριας. 'Ο ἀνθρωπὸς δηλ. κατ' αὐτὰς δὲν εἶναι ίδεα ἀφηρημένη, ἀλλὰ ὃν ἴστορικόν, ζῶσα σχέσις πρὸς τὴν ἴστοριαν καὶ προϊὸν αὐτῆς. Γενικῶς δὲ ἐκλονίσθη τὸ εἴδωλον τοῦ ίδεαιστικοῦ. 'Η ἀνθρωπίνη προσωπικότης παρουσιάζεται ὡς σύνθετον φαινόμενον. Κριτήριον τῆς γνῶσεως τῶν ἴστορικῶν γεγονότων εἶναι βεβαίως αὐτὸς οὗτος ὁ ἀνθρωπὸς, δχι ὅμως ὡς καθαρὰ πνευματικὴ φύσις, ἀλλ' ὡς πνευματικὸν ὃν ἔχον σχέσιν πρὸς τὴν ἴστοριαν. Κατὰ ταῦτα τὸ ἴστορικὸν ἐπιστητὸν ὑπὸ νεωτέρων φιλοσόφων τῆς ἴστοριας ἐκλαμβάνεται ὡς δυναμικὸν σύνολον γεγονότων, τὰ ὁποῖα χρήζουν ἐρμηνείας ἡ «κατανοήσεως» (*Verstehen*). Οὕτω τὸ ἴστορικὸν ἐπιστητὸν ἔπαινε θεωρούμενον ὡς φυσικὸν ἀντικείμενον. Οἱ κορυφαῖοι ἐκπρόσωποι τῆς φιλοσοφίας τῆς ἴστοριας W. Dilthey, Benedetto Croce καὶ J. G. Droysen εἰσήγαγον νέαν ἀντίληψιν περὶ γνῶσεως ἡ «κατανοήσεως» τῶν ἴστορικῶν γεγονότων. Τὸ μέσον διὰ τοῦ ὁποίου ἀγόμεθα εἰς τὴν «κατανόησιν» ταῦτην εἶναι ἡ ἐρμηνευτική. Δι' αὐτῆς δὲν ἔξετάζομεν τὰ γεγονότα ἔξωθεν, ἀλλὰ κατανοοῦ-

1. Βλ. λίαν ἐνδιαφερούσας ἀπόψεις ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρὰ A. Camus, *L'homme révolté*, 105 ἔ.

μεν ταῦτα ἔσωθεν, εἰς τὴν ὄργανικὴν τῶν συνοχὴν καὶ ὑφήν, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν διτὶ θὰ συντελεσθῇ ἀναβίωσις τοῦ περιεχομένου τούτων ὑπὸ τοῦ «κατανοοῦντος» ὑποκειμένου². 'Η «ἀναβίωσις» αὕτη ἡ ἡ «κατανόησις» ἀποτελεῖ ἀμεσον μετοχὴν εἰς τὸ πνευματικὸν γεγονός τῆς ἴστοριας³. 'Ἐν προκειμένῳ ἡ νοησιαρχικὴ λειτουργία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία γενικεύει ἡ ἀφαιρεῖ ἡ συνθέτει τὰς ἐννοίας, κατατάσσει δέ τὰς γνῶσεις εἰς σύνολον ίδεων ἡ συστημάτων, δὲν φαίνεται διτὶ ἔχει τὸν πρῶτον λόγον. Διὰ τοῦτο ὁ Dilthey ὑποστηρίζει διτὶ ἡ Τέχνη ελναι τὸ μοναδικὸν μέσον συλλήψεως τῆς ἐσωτερικῆς ἀληθείας τῆς ἴστοριας⁴, καταρρίπτει δὲ οὕτω τὴν ἀριστοτελικὴν περὶ ἴστοριας ἀντίληψιν ὡς ἀποτελούσῃς τὸ «καθ' ἔκαστον». Κατὰ ταῦτα ἡ ἴστορια ἐνέχει νόημα ὄργανικὸν καὶ ἐσωτερικὸν ἡ είρμὸν νοημάτων (Sinnzusammenhang). 'Η ἔρευνα αὐτή, φυσικῷ τῷ λόγῳ, συμφωνεῖ πρὸς τὰς προϋποθέσεις τοῦ ἐρευνητοῦ. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἀλλοι (J. Burkhardt, L. Von Ranke) ὑπεστήριξαν τὴν ἀνάγκην τῆς ἐν ψυχρῷ ἐρεύνης τῶν ἴστορικῶν γεγονότων ἀνευ σημασιολογήσεως τούτων συμφώνων πρὸς τὰς ἐρμηνευτικὰς ἀρχὰς τῶν προμημονευθέντων φιλοσόφων τῆς ἴστοριας.

'Ως ἀν ἔχη ὅμως τὸ πρᾶγμα εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν τῆς ἴστοριας κυρίως εἰπεῖν διὰ τοῦ Dilthey ἐγένετο ἡ συμφιλίωσις μεταξὺ τοῦ «καθόλου» καὶ «καθ' ἔκαστον», ὁ διαχωρισμὸς τῶν ὁποίων ἡτο ἔργον τῆς ἀριστοτελικῆς σκέψεως ἡ καλλίτερον τῆς ἐλληνικῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Διαφωτισμοῦ. Οὕτω ὁ O. Spengler λίαν χαρακτηριστικῶς ἀντιτιθέμενος εἰς τὴν ἀριστοτελικὴν ἀποψίν ὑποστηρίζει διτὶ ἡ φύσις μόνον πρέπει νὰ ἔξετάζεται δι' ἐπιστημονικῶν μεθόδων, ἐνῷ ἡ ἴστορια προσφέρεται ὡς ἔργον τῆς ποιήσεως⁵.

'Ασπαζόμενος κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὰς ἐρμηνευτικὰς ταύ-

1. B. W. DILTHEY, *Die Entstehung der Hermeneutik*, σ. 317. H. C. GADAMER, *Wahrheit und Methode*, σ. 199-210.

2. B. G. GADAMER, *Wahrheit und Methode*, σ. 199: «Das Verstehen ist unmittelbar Teilhabe am Leben ohne die gedankliche Vermittlung durch den Begriff». Πρβλ. E. SPRANGER, *Lebensformen*, Tübingen 1950, σ. 410 ἔ.

3. B. W. DILTHEY, *Die Kunst als erste Darstellung der menschlich geschichtlichen Welt in ihrer Individuation*, σ. 275 ἔ.

4. B. O. SPENGLER, *Der Untergang des Abendlandes* 1, München 1923, σ. 131: «Natur soll man wissenschaftlich behandeln über Geschichte soll man dichten». Πρβλ. E. Spranger, *Lebensformen*, σ. 390 ἔ.

τας ἀρχὰς ὁ A. J. Toynbee, πάρουσίασεν ἐνδιαφέρουσαν ἔρμηνεαν τῶν ἴστορικῶν γεγονότων, ἐρειδομένην ἐπὶ τῆς συγκριτικῆς ἐρεύνης τῶν πολιτισμῶν. "Ο, τι ὑπάρχει ως ἵδεα ἢ πραγματικότης, κατὰ τὸν Toynbee, εἰς τὸν μῦθον, ἐκδιπλώνεται εἰς τὴν ἴστορίαν ὑπὸ σειρὰν πολιτιστικῶν ἀνόδων καὶ καθόδων. Αἱ ἴστορικαι περιπέτειαι ἐνέχουν βαθύτατον νόημα, τὸ ὅποῖον συνέχει τὰ ἴστορικὰ γεγονότα· τὸ νόημα τοῦτο, ἀποτελοῦν τοὺς φυσικοὺς ἀρμοὺς συνδέσεως τῶν γεγονότων, ἐκφράζεται εἰς τὴν καθολικὴν ἀλήθειαν τοῦ μύθου. Τὸ περιβάλλον διὰ τῶν ποικίλης φύσεως δυσχερειῶν παρορμᾶ ἢ προκαλεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς ἀπάντησιν δημιουργικὴν, ως ἀκριβῶς τὸ πρᾶγμα ἀπεικονίζεται εἰς τὸν διὰ τοῦ μύθου παρουσιάζομενον ἀγῶνα τῶν καλῶν κατὰ τῶν κακῶν δυνάμεων, ως καὶ εἰς τὴν ιουδαιοχριστιανικὴν θρησκευτικὴν παράδοσιν περὶ πτώσεως καὶ ἀπολυτρώσεως διὰ τῆς σαρκώσεως, τοῦ σταυρικοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως. Τὸ θεῖον καὶ ἄνθρωπινον τοῦτο δρᾶμα δίδει καὶ τὸν τύπον τῆς ἴστορίας¹. 'Ως εἰς τὸν μῦθον θριαμβεύει τὸ καλόν, οὕτω καὶ εἰς τὴν ἴστορίαν ὑπερισχύουν αἱ θρησκευτικαὶ καὶ γενικώτερον αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις. 'Η πτῶσις τῶν πολιτισμῶν εἶναι σημεῖον ἀποκαλύψεως βαθύτερων θρησκευτικῶν ἰδεῶν².

'Η διὰ τῶν ἀνωτέρω ἔρμηνευτικῶν τούτων μεθόδων ἐπισήμανσις τοῦ χαρακτῆρος τῆς γνώσεως τῶν ἴστορικῶν γεγονότων κινεῖται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἡττον ἐντὸς ἀνθρωποκεντρικῶν πλαισίων. 'Η γνῶσις αὗτη πολλάκις προβάλλεται ως μέσον διεξόδου ἐκ τῆς κακοηθείας τῆς ἴστορίας. 'Η ἴστορία διὰ τῆς ζωῆς αὐτῆς τῆς ἴδιας τείνει, κατὰ τὰς ἀπόψεις πολλῶν ἐρευνητῶν, νὰ λυτρώσῃ τὸν ἄνθρωπον. 'Ο A. Schweitzer, ὁ θεμελιωτὴς τῆς «συνεποῦς» ἐσχατολογίας περὶ τῆς ὄποιας προηγουμένως ἐγένετο λόγος, ὑπεστήριξεν δὲι ἡ ἴστορία ἐνέχει εἰς τὰς σπλάγχνα τῆς πλουσίας ἡθικὰς δυνάμεις, αἱ ὄποιαι δύνανται νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς προαγωγὴν καὶ ἀνόρθωσιν τοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς δημιουργοῦ ἡθικῆς συνειδήσεως εἶναι ὁ σεβασμὸς τῆς ἱερότητος τῆς ζωῆς. Οὕτω ἡ ἴστορία διὰ τοῦ ἀνθρώπου θὰ ὀδηγηθῇ εἰς τὴν πνευματικὴν προκοπήν³. 'Η γνῶσις δηλ. τῶν νόμων τῆς ἴστορίας δύναται νὰ ὁ-

1. Βλ. A. J. TOYNBEE, *A Study of History*, σ. 60 - 67· 178 έ.

2. Βλ. A. J. TOYNBEE, *Civilization on Trial*, London 1948, σ. 237 έ.
Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, *Christianity Among the Religions of the World*, New-York 1957, σ. 89 έ.

3. Βλ. A. SCHWEITZER, *Verfall und Wiederaufbau der Kultur*, München 1946, σ. 51 έ.

δηγήσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν λύτρωσιν. Κατὰ ταῦτα ἡ ὑπέρβασις τῶν ἔρμηνευτικῶν καὶ γνωσιολογικῶν μεθόδων τῆς ἐρεύνης τοῦ ἴστορικοῦ παράγοντος, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς περὶ φύσεως ἐλληνικὰς ἀντιλήψεις καὶ εἰς τὰς θέσεις περὶ ἴστορικοῦ ἐπιστητοῦ τῶν θετικιστῶν, θέτει τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα τῆς ἔρμηνεας τῶν ἴστορικῶν γεγονότων ἐπὶ ἄλλης βάσεως. Δι' αὐτῆς τονίζονται ἡ ἐσωτερικὴ ἐνότης τῶν γεγονότων, ἡ ζωντανὴ σχέσις κατανοοῦντος ὑποκειμένου πρὸς τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ τῆς ἴστορίας καὶ ἡ εὔρεσις εἰς τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἴστορίας καθολικοῦ νοήματος.

3. 'Η ἔννοια τῆς ἴστορικότητος τῆς Ἀποκαλύψεως.

'Η ἔρευνα περὶ τὴν φύσιν καὶ τὰ γνωσιολογικὰ προβλήματα τῆς ἴστορίας εἰναι ἀπαραίτητος πρὸς κατανόησιν καὶ συστηματικὴν ἔκθεσιν τοῦ περιεχομένου τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως, διότι αὕτη ἐφανερώθη ἐντὸς τῆς ἴστορίας. Αἱ σύγχρονοι ἔρμηνευτικαὶ Σχολαὶ, ἡ Διαλεκτικὴ Θεολογία, ως καὶ ἡ θεολογία τοῦ N. Berdiaeff, ἀντιμετωπίζουν τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως μεταξὺ τοῦ ἐν Χριστῷ σωτηριώδους ἔργου καὶ τοῦ ἴστορικοῦ παράγοντος ὑπὸ δλῶς ἰδιάζουσαν θεώρησιν, σύμφωνον πρὸς τὰς θέσεις τοῦ ὑπαρξισμοῦ, κατὰ τὴν ὄποιαν ὑπερτονίζεται ἡ «ὑποκειμενοποίησις» τῆς ἴστορίας. 'Η γνῶσις ἡ ἡ ἔρμηνεα τοῦ περιεχομένου τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως δὲν βασίζεται, κατὰ τὰς ἐν λόγῳ ἀρχάς, ἐπὶ τοῦ ἴστορικοῦ ἀντικειμενικοῦ παράγοντος τῶν σωτηριωδῶν γεγονότων, ἀλλ' ἐπὶ τῆς σημασίας αὐτῶν. Οὕτω πᾶσα ἔννοια περὶ ἴστορίας ἐπιφέρει ἀνάλογον τάσιν εἰς τὴν ἔρμηνεαν τοῦ περιεχομένου τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως¹.

Τὸ οὐσιώδες χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως εἰναι, ἃς εἴπωμεν, ἡ συνένωσις τοῦ ἴστορικοῦ καὶ ὑπερφυσικοῦ στοιχείου. Τὸ μυστήριον ἡ «παράδοξον» δηλ. τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως συνίσταται εἰς τὴν κατὰ κάθετον καὶ ὄριζόντιον φορὰν ἐκδήλωσιν τῶν σωτηριωδῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ. 'Η ἔκχυσις τῶν δωρεῶν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἐντὸς τῆς ἴστορικῆς συνεχείας τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι μόνον κάθετος φορά, ἀλλὰ ἐνέργεια ἐντὸς τῆς ἴστορίας· ἴστορία, ἄνθρωπος καὶ σύνολος κόσμος «ἀνακεφαλαιώ-

1. Περὶ τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τῆς ἴστορίας κατὰ τὴν ἐπιστήμην τῆς K. Διαθήκης βλ. εἰς M. Σιωτογ., *Ιστορία καὶ Ἀποκάλυψις*, Θεσσαλονίκη 1953.

νονται» ἐν Χριστῷ. 'Η ἱστορικότης τῆς Ἀποκαλύψεως σημαίνει διτὶ ὁ ἀνθρωπὸς μετὰ τοῦ κόσμου τοποθετοῦνται εἰς σχέσιν καὶ κοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἥτοι ὁ Θεὸς εἶναι ἡ πηγὴ πάσης ζωῆς καὶ δημιουργὸς ἡ ἀντιστρόφως, ἡ ἀλήθεια περὶ τοῦ διτὸς ὁ Θεὸς εἶναι ἡ πηγὴ πάσης ζωῆς καὶ δημιουργίας κατ' ἀνάγκην συνεπάγει καὶ θεώρησιν τῆς Ἀποκαλύψεως ὑπὸ ἱστορικὸν πρίσμα. 'Η ἱστορία ὑπάρχει διότι ἔξαρται ἐκ τοῦ θελήματος καὶ τῶν σχεδίων τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν Π. καὶ Κ. Διαθήκην, ὡς καὶ εἰς τὴν σύνολον πατερικὴν διδασκαλίαν εἶναι ἔντονος ἡ προβολὴ τῆς ἀληθείας περὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς ἱστορίας· τὰ πάντα συντελοῦνται ὡς θέλει ὁ Θεὸς καὶ τὰ πάντα ἔξυπηρετοῦν τὰ σχέδια τοῦ Θεοῦ. 'Η κεντρικὴ αὐτὴ διδασκαλία τῆς παραδεδομένης πατερικῆς θεολογίας δίδει τὸν πλέον χαρακτηριστικὸν τὸν εἰς τὴν ἔρμηνείαν τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ Θεὸς εἰς τὴν Π. Διαθήκην ρυθμίζει τὰ τοῦ γάμου καὶ τῆς στειρότητος· ὁ Ἀβραὰμ ἐκλέγεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ εὐλογοῦνται δυνάμει οἱ μέλλοντες ἀπόγονοι αὐτοῦ, οἱ διποῖοι θὰ προέλθουν κατόπιν τῆς ὑπερνικήσεως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐμποδίου τῆς φυσικῆς στειρότητος τῆς Σάρας. Θὰ ἡδύνατο ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν ἀποψὺν αὐτὴν νὰ ὑποστηρίξῃ κανεὶς διτὶ οἱ πατέρες ἀξιολογοῦν τὸν γάμον βάσει τοῦ ἱστορικοῦ παράγοντος, ἐντὸς τοῦ ὄποιου ἐκδηλώνεται ἡ θεία Οἰκονομία. Πλεῖστοι δοι πατέρες θεωροῦν τὴν παραδείσιον ζωήν, ὡς μὴ ἔχουσαν σχέσιν πρὸς τὸν γάμον, ὁ διποῖος ηὐλογήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατὰ πρόγνωσιν, δεδομένου διτὶ ὁ ἀνθρωπὸς διὰ τῆς πτώσεως θὰ ἔξεπιπτε τῆς παραδεισίου ζωῆς. Οὕτω ὁ γάμος ηὐλογήθη διὰ τὴν συνέχισιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἰς τὴν πορείαν τῆς ἱστορίας, ἀλλως τὸ ἀνθρώπινον γένος θὰ διεβιβρώσκετο ὑπὸ τοῦ θανάτου, ὁ διποῖος εἰσέδυσε μετὰ τὴν πτῶσιν εἰς τὴν ζωήν¹. Κατὰ ταῦτα ὁ γάμος ἀπο-

1. Βλ. Ιω. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, "Ἐκδ. ὁρθοδ. πίστεως 4, 24, PG 94, 1208A· «Ἐν παραδείσῳ ἡ παρθενία ἐποιείτε... Ἡδύνατο γάρ ὁ Θεὸς καὶ ἐτέρῳ τρόπῳ τὸ γένος πληρύναι, εἰ τὴν ἐντολὴν μέχρι τέλους ἐτήρησαν ἀπαραχάρακτον». «Ὄστε διὰ τὸ μὴ ἐκτριβῆναι καὶ ἀναλαμῆναι τὸ γένος ὑπὸ τοῦ θανάτου, ὁ γάμος ἐπινενόηται, ὡς ἀν διὰ τῆς παιδοποιίας τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων διασώζηται». Ιω. ΧΡΥΖΟΣΤΟΜΟΥ, , Εἰς τὴν Γένεσιν, PG 53, 125· «Μετὰ γάρ τὴν παράβασιν τὰ τῆς συνουσίας γέγονε· ἐπεὶ μέχρις ἐκείνου καθάπερ ἀγγελοὶ οὕτω διητῶντο ἐν τῷ παραδείσῳ οὐχ ὑποθυμίας φλεγόμενοι, οὐχ ὑπὸ ἐτέρων παθῶν πολυορκούμενοι, οὐ ταῖς ἀνάγκαις τῆς φύσεως ὑποκείμενοι, ἀλλὰ δι' ὅλου ἀφθαρτοὶ κτισθέντες καὶ ἀθάνατοι, διουγεὶ οὐδὲ τὴς τῶν ἴματων περιβολῆς ἐδέοντο». ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου 17, PG 44, 189C· «Ἐπειδὴ προεῖδε τῇ δρατικῇ δυνάμει μὴ εὑθυποροῦσαν πρὸς τὸ καλὸν τὴν προσίρεσιν, καὶ διὰ τοῦτο τῆς ἀγγελικῆς ζωῆς ἀπο-

λεῖ ἀντίρροπον δύναμιν κατὰ τοῦ θανάτου καὶ κύτταρον τῆς ἱστορίας, ἡ δὲ ἱστορία ἀποτελεῖ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν σχεδίων τῆς θείας Οἰκονομίας, ἡ διποία συνδέεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀρρήκτως πρὸς τὴν «ἀνακεφαλαίωσιν». 'Η «ἀνακεφαλαίωσις» δηλ. δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ καθέτως, ἀλλὰ συναντᾶται καὶ συνάπτεται πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς θείας Οἰκονομίας. 'Η ἱστορία τῆς θείας Οἰκονομίας δύμας εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ, ἀνῆκον εἰς τὴν ἱστορίαν, χωρίς νὰ προσδιορίζεται κατ' οὐσίαν ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ παράγοντος¹.

Αἱ ἀρχαῖαι αἰρέσεις, τὰς διποίας ἀντεμετώπισε κυρίως καὶ κατ' ἔξοχὴν ἡ Ὁρθόδοξος Ἀνατολικὴ Ἔκκλησία διὰ τῆς προβολῆς τοῦ δόγματος, ἡρμήνευον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἡττον τὴν σχέσιν τοῦ ἐν Χριστῷ σωτηριώδους ἔργου πρὸς τὴν ἱστορίαν ἐσφαλμένως. Αἱ αἰρέσεις τοῦ Γνωστικισμοῦ, θίγουσαι κυρίως τὴν περὶ Ἀγίας Τριάδος διδασκαλίαν καὶ τὴν Χριστολογίαν, προσέβαλλον τὸν ἱστορικὸν χαρακτῆρα τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως. 'Η πρώτη ἀπάντησις τῆς Ἔκκλησίας εἰς τοὺς γνωστικοὺς αἱρετικοὺς ἦτο ἡ ἔξαρσις τοῦ γεγονότος τῆς σαρκώσεως τοῦ δευτέρου προσώπου τῆς Ἀγίας Τριάδος· ὁ Ι. Χριστὸς ἦτο ὁ «ἀληθῶς ἐληγυνθώς ἐν σαρκὶ». Οὕτω ὁ σαρκωθεὶς Γίδης τοῦ Θεοῦ ὡς ἀνθρωπὸς πλέον συνέδεσε τὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ πρὸς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα. 'Ο Γνωστικισμὸς ἐκκινῶν ἐξ ἀντιστορικῶν φιλοσοφικῶν προϋποθέσεων ἡλλοιώνεν οὐσιωδῶς τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως περὶ τοῦ ζῶντος καὶ κυριαρχοῦντος Θεοῦ εἰς τὴν

πίπτουσαν, ὡς ἀν μὴ κολοβωθείη τὸ τῶν ψυχῶν τῶν ἀνθρώπων πλῆθος, ἐκπεσὸν ἐκείνου τοῦ τρόπου, καθ' ὃν οἱ ἄγγελοι πρὸς τὸ πλῆθος τῆς ιησήθησαν, διὰ τοῦτο τὴν κατάλληλον τοῖς εἰς ἀμαρτίαν κατολισθήσασι τῆς αὐξήσεως ἐπίνοιαν ἐγκατασκευάζει τῇ φύσει...». ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, Κατηχήσεις 12, 6 PG 33, 732B. Πρβλ. ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, "Ἐλεγχον 3, 22, 4, PG 7, 959. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *De civitate Dei*, PL 41, 434. ΑΜΒΡΟΣΙΟΥ, *De paradiso* 2, PL 14, 295C. Βλ. H. J. KRAUS, *Wahrheit in der Geschichte*, σ. 35 έ.

1. Οὕτω δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὸν χαρακτηριστικὸν ἐκείνον διάλογον μεταξὺ Moussolini καὶ πάπα Πίου ΙΙου. 'Ο Moussolini εἶχεν εἰπει τὸν πάπαν, προφανῶς διὰ νὰ κλονίσῃ τὴν σπουδαιότητα τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν ἱστορίαν, διτὶ ἡ Ρώμη ἐδημιούργησε τὸ μεγαλεῖον τοῦ Χριστικισμοῦ, ὁ δὲ πάπας ἀπήντησεν διτὶ ὁ Πέτρος ἥτο κατ' ἀρχὴν ἐν Παλαιστίνῃ. Διὰ τὴν ἀλγερ ἀπαντήσεως διὰ πάπας ἡθέλησε ν' ἀνασκευάσῃ τὸν Ισχυρισμὸν τοῦ Moussolini περὶ τῆς κατ' οὐσίαν σπουδαιότητος τοῦ ἱστορικοῦ παράγοντος εἰς τὴν γένεσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. 'Η ἀπάντησις ἐν προκειμένῳ θέλει νὰ τονίσῃ τὸ γεγονός διτὶ ὁ Χριστιανισμὸς ἀνήκει εἰς τὴν καθόλου ἱστορίαν καὶ δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς σπουδαιότητος ἐνδε συγκεκριμένου ἱστορικοῦ παράγοντος. Βλ. A. J. TOYNBEE, *Christianity*, σ. 94 - 95.

Ιστορίαν. Κατ' αύτὸν τὸν τρόπον αἱ αἰρέσεις τοῦ Ἀρειανισμοῦ, Πνευματομάχων, Ἀπολιναρισμοῦ, Νεστοριανισμοῦ καὶ μονοφυσιτισμοῦ ὑπελείποντο καταφανῶς εἰς τὴν δρθὴν ἐρμηνείαν τοῦ γεγονότος τῆς συνθέσεως μεταξὺ Ιστορικοῦ καὶ ὑπερφυσικοῦ παράγοντος¹. Διότι δὲ ὑποβιβασμὸς τῶν δύο προσώπων τῆς Ἀγίας Τριάδος ὑπὸ τοῦ Ἀρειανισμοῦ καὶ τῶν Πνευματομάχων μοιραίως ὀδήγει τὴν σκέψιν εἰς τὴν πεποιθήσιν διτὶ καθίστατο ἀδύνατος ἡ ἀπὸ εὐθείας, ἀνευ κτιστῶν μεσαζόντων, ἐπικοινωνίᾳ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον καὶ ἄρα πρὸς τὴν Ιστορίαν. Ὁ Ἀπολιναρισμὸς ἐξ ἀλλου κολοβώνων τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, ὡς θεωρῶν τὴν ψυχὴν Αὐτοῦ ὅχι λογικήν, ἀλλ᾽ ἀλογον, καθιστᾶ προβληματικὴν τὴν οὐσιαστικὴν σχέσιν τοῦ Ἰ. Χριστοῦ πρὸς τὴν Ιστορίαν. Ὁ Νεστοριανισμός, ἀπορρίπτων τὴν φυσικὴν ἔνωσιν τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων, ἀπορρίπτει κατ' οὐσίαν τὴν θετικὴν σχέσιν τοῦ Θεοῦ Λόγου πρὸς τὴν Ιστορίαν· κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ δὲ μονοφυσιτισμός, παραμερίζων τὴν ἀνθρωπότητα τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, ἐξήλειψε τὴν σπουδαιότητα τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος, συντελέσας οὕτω εἰς τὴν ἄρσιν τῶν φυσικῶν ἀρμῶν, οἱ ὄποιοι συνδέουν τὰς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ιστορικὸν παράγοντα.

Μόνον ἐντὸς τῆς Ιστορίας ἀξιολογεῖται δρθῶς καὶ ἡ προσωπικὴ σχέσις μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ἀλλως ἡ ἐν λόγῳ σχέσις δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ βάσει πλείστων ὅσων φιλοσοφικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἀρχῶν. Τὸ νόημα ὅμως τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως, ἐνῷ βιώνεται εἰς τὴν ὑπαρξιακὴν σχέσιν μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ἀναφέρεται εἰς συντελεσθὲν ἔργον ἐντὸς τῆς Ιστορίας· ἀνευ τοῦ συντελεσθέντος τούτου ἔργου ἔχομεν ἐσφαλμένην ἐρμηνείαν τῆς οὐσίας τοῦ ἐν Χριστῷ σωτηριώδους ἔργου. Τὸ δόγμα ἐκφράζει τὴν ἀληθινὴν οὐσίαν τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως, ἐνῷ ἡ αἵρεσις προβάλλει ἐσφαλμένας ἀντιλήψεις ἐπὶ τοῦ προκειμένου θέματος.

1. Βεβαίως εἶναι δρθὴ ἡ ἀποψίς τοῦ F. Heiler κατὰ τὴν ὄποιαν, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἐμπειρίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς τῶν προχαλκηδονίων Ἐκκλησιῶν, ἡ διαφορὰ ὡς πρὸς τὸ θέμα τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων μεταξὺ δρθοδόξων, Νεστοριανῶν καὶ μονοφυσιτῶν ἀναφέρεται εἰς τὴν θεολογικὴν δρολογίαν. Οὕτως ἡ ἀλλως ὅμως ἡ ἀσάφεια περὶ τοὺς δρους ἐδημιούργει τὴν κατ' οὐσίαν παρεμπνείαν τοῦ ἐν Χριστῷ σωτηριώδους ἔργου. Bλ. F. HEILER, *Urkirche und Ostkirche*, σ. 428 ἔ.

4. Ιστορία καὶ δόγμα.

Ἡ Ιστορία τῶν Δογμάτων τῆς φιλελευθέρας προτεσταντικῆς θεολογίας κατέληξεν εἰς δύο ἀκραίας θέσεις διὰ πρὸς τὴν θεώρησιν τῆς σχέσεως μεταξὺ τοῦ δόγματος, ὡς ἀληθείας τῆς πίστεως, καὶ τῶν Ιστορικῶν γεγονότων, τῶν συνδεομένων ἀρρήτως πρὸς τὰς σωτηριώδεις ἐνεργείας τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ (τῆς σαρκώσεως, τοῦ σταυροῦ θανάτου, τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς ἐν συνεχείᾳ ἐμπειρίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς). Κατ' ἀρχὴν τὸ δόγμα ἐθεωρήθη ὡς θεωρητικὴ κατασκευή, ἡ ὅποια μόνον ἔξωτερικὴ σχέσιν πρὸς τὰ γεγονότα τῆς Ἀποκαλύψεως δύναται νὰ ἔχῃ. Ἡ οὐσία τοῦ δόγματος, κατὰ τὰς θέσεις αὐτάς, συνίσταται εἰς τὴν συνένωσιν πνευματικῶν ίδεῶν τῆς φιλοσοφίας οὕτω συνετελέσθη, κατὰ τὰς ὡς ἀναθέσεις πάντοτε, εἰς παρὰ φύσιν συνδυασμὸς μεταξὺ τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος καὶ τῶν θεωρητικῶν δογματικῶν συλλήψεων. Ἡ σωτηριώδης ἡ ἀπολυτρωτικὴ σημασία τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, ὡς καὶ τῶν Μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας (π.χ. κατὰ τὰς θέσεις τῆς φιλελευθέρας φυσικῆς θεολογίας καὶ τῆς «συνεποῦς ἐσχατολογίας») δὲν συνεδέετο ἀπὸ ἀρχῆς πρὸς τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, τὰ ὅποια ἐξ ἀρχῆς εἴχον καθαρῶς ἥθικήν ἡ ἐσχατολογικήν - ἀποκαλυπτικήν σημασίαν· κατὰ δεύτερον λόγον ὁ ὑπερτονισμὸς τῶν θετικῶν μεθόδων ἐρεύνης τῆς Ιστορίας ἡ ἡ ἀνθρωποκεντρικὴ ἐρμηνεία αὐτῆς κατέστησεν ἀδύνατον πᾶσαν σχέσιν μεταξὺ Ιστορίας καὶ ἀπολύτου ἀληθείας, ἥτοι τοῦ δόγματος. Αἱ ἀλήθειαι τοῦ δόγματος ἐθεωρήθησαν ὡς ζένον σῶμα πρὸς τὰ γεγονότα τῆς Ἀποκαλύψεως, τὰ ὅποια οὕτως ἡ ἀλλως δὲν δύνανται νὰ ἐνσαρκώσουν ἐντὸς τῶν συγκεκριμένων τούτων Ιστορικῶν ἐκφάνσεων τὰς ἀπολύτους ἀληθείας τοῦ δόγματος. Ἀπόλυτος ἀλήθεια καὶ Ιστορικὸν γεγονός εὑρίσκονται εἰς ἀσυμβίβαστον σχέσιν· ἡ ἀπόλυτος ἀλήθεια ἐκφράζεται μόνον ἐντὸς κόσμου ίδεατοῦ ἡ εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα καὶ τὸ συναίσθημα. Οὕτω Ιστορικρατία καὶ ίδεαλισμὸς ἔδωσαν τὰς χειράς των πρὸς οἰκοδόμησιν τῶν ἀντιλήψεων τούτων, κατέστησαν δὲ ἀδύνατον τὴν σχέσιν Ιστορίας καὶ δόγματος.

Καὶ κατὰ τὰς δύο αὐτὰς περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὄποιας τὸ δόγμα μόνον ἔξωτερικὴν ἡ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν Ιστορίαν, ἀγνοεῖται ἡ σημασία τῆς Ιστορίας τῆς θείας Οἰκουνομίας. Ἡ Ιστορία τῆς θείας Οἰκουνομίας, ἥτοι ἡ πορεία τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τῶν φάσεων ἐκείνων τὰς ὄποιας δρίζει ἡ βούλησις τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἐν ταύτῳ

καὶ ἡ ἱστορία τῆς σωτηρίας. 'Η σημασιολόγησις τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τῆς Ἀποκαλύψεως εἶναι ἔργον τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας. 'Η ἱστορικὴ ἐπιστήμη ἡ ἀκριβέστερον εἰπεῖν αἱ γνώσεις περὶ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων εἶναι κατὰ πάντα ἀποδεκταὶ ὑπὸ τῆς θεολογούσης σκέψεως, δεδομένου ὅτι ἡ ἱστορία τῆς θείας Οἰκονομίας δὲν εἶναι ἄλλο τι παρὰ αὐτὴ ἡ Ιδίᾳ ἡ ἱστορία, τὰ δὲ ἐκάστοτε γεγονότα οὐδέποτε χάνουν τὴν καθαρὰν ἱστορικήν των σημασίαν¹. 'Η ἱστοριοκρατία δμως ὁδηγεῖται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἡττον εἰς ἀκραῖα συμπεράσματα, ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ δόγματος, ὀθουμένη ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι διαχωρίζει τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Οὕτω, ὡς μὴ ὠφελε, δημιουργεῖται κάσμα μεταξὺ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καθ' ἑαυτὴν τὰ ἱστορικὰ γεγονότα κατ' αὐτὴν τὴν θεώρησιν ἀπογυμνώνονται πάσης σημασιολογήσεως, συμφώνου πρὸς τὸ καθολικὸν νόημα τῆς ἱστορίας τῆς θείας Οἰκονομίας².

'Ἐν προκειμένῳ πρέπει νὰ τονισθῇ ἡ ἔξῆς βασικὴ ἀλήθεια· ἡ «ἱστορικότης» τοῦ γεγονότος τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳ ἐνέχει τὸ ὕψιστον ἐνδιαφέρον καὶ ὅχι ἡ γνῶσις ἡ ἡ ἔξιστόρησις τῶν γεγονότων καθ' ἑαυτά. Οὕτω δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὸν λόγον διὰ τὸν ὅποῖον, πλὴν τοῦ σχετικοῦ ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ, ἡ πρώτη καὶ μετέπειτα Ἐκκλησίᾳ οὐδὲν ἐνδιαφέρον ἐπέδειξε διὰ τὰς λεπτομερείας τῆς βιογραφίας τοῦ Ἰ. Χριστοῦ ἡ διὰ τὸν «κατὰ σάρκα» Ἰησοῦν. 'Η συνείδησις δμως τῆς Ἐκκλησίας προέβαλλε πάντοτε διὰ τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τὴν βασικὴν ἀλήθειαν ὅτι δὲν δύναται νοηθῆ ὁ «κατὰ πνεῦμα» Ἰησοῦς ἀνευ τοῦ «κατὰ σάρκα» Ἰησοῦ. Οὕτω ἡ νεωτέρα προτεσταντικὴ ἔρευνα περὶ τῆς ζωῆς τοῦ Ἰ. Χριστοῦ διεχώρισε τὴν ἀρραγῆ ταύτην ἐνότητα. 'Η μονομερής ἔξαρσις τοῦ «κατὰ σάρκα» Ἰησοῦ ὑπὸ τῆς ἔρευνης αὐτῆς ἀπέτελε πρᾶξιν ἀντιεκκλησιαστικήν. 'Η δογματικὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας ἐθεώρει πάντοτε τὸν «κατὰ πνεῦμα» Ἰησοῦν ὡς στενότατα συνδεδεμένον πρὸς τὰς φάσεις τῆς ἱστορίας τῆς θείας Οἰκονομίας. Κατὰ συνέπειαν ἡ Σχολὴ τοῦ Bultmann κατ' ἀρχὴν ἐπεχείρησε νὰ ἐπαναφέρῃ τὸ ἀρχέγονον καὶ τὸ γνήσιον πνεῦμα τῆς Ἐκκλησίας, θέσασα ὡς πρῶτον μέλημα τὴν κατανόησιν τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ ἔργου τοῦ

1. Βλ. M. BLONDEL, *Geschichte und Dogma*, σ. 42· 52. Βλ. K. RAHNER, *Frage der Dogmenentwicklung*, σ. 57 ἐ.

2. Βλ. M. BLONDEL, *Geschichte und Dogma*, σ. 27 ἐ.

«κατὰ πνεῦμα» Ἰησοῦ. Τὸ γεγονός τοῦτο ἀποτελεῖ ὄπωσδήποτε πρόοδον ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς φυσικῆς θεολογίας καὶ τῆς «συνεποῦς ἐσχατολογίας», ὡς πρὸς τὴν θεώρησιν τῆς οὐσίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος καὶ ὅχι ὡς πρὸς τὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἱστορικοῦ παράγοντος ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τοῦ δόγματος· εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἐκτίμησιν ἡ «συνεπής ἐσχατολογία» εἶναι περισσότερον προσεκτική. 'Ο Bultmann εἰς ἐν λίαν ἀποφασιστικὸν σημεῖον τοῦ ἔργου του *Theologie des Neuen Testaments* ἐρωτᾷ· «Κατὰ πόσον καὶ ὑπὸ ποίαν ἔννοιαν ἡ πίστις θὰ εἰχεν ἀνάγκην τῆς διηγήσεως ἱστορικῶν συμβάντων; Τὸ ὅτι ἡτο δυνατὸν νὰ διατυπωθοῦν προτάσεις περὶ τῆς παραδόσεως, χωρὶς νὰ ἀναφερθῇ κανεὶς εἰς ἱστορικὰ συμβάντα (historische Tatsachen) ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν χωρίων Β' Κορινθ. 5, 18 κ.ε. 8,9· Φιλιπ. 2, 6-11 καὶ ἐκ τῆς σχέσεως τοῦ Παύλου πρὸς τὴν ἐν Παλαιστίνῃ περὶ τοῦ Ἰησοῦ παράδοσιν, τὴν ὅποιαν οὐτος ἀγνοεῖ σχεδὸν παντελῶς¹. Κατὰ τὴν ὡς ἀνω θέσιν ὁ Ἀπ. Παῦλος δὲν ἐδείκνυεν ἐνδιαφέρον διὰ τὸν «κατὰ σάρκα» Ἰησοῦν, κάλλιστα δμως ἐκήρυττε γνησίως τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως τῆς πρώτης Ἐκκλησίας. 'Ο ἐν λόγῳ ἴσχυρισμὸς ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς παραθεωρήσεως τοῦ καθαροῦ ἱστορικοῦ στοιχείου τῶν γεγονότων τῆς Ἀποκαλύψεως, τὸ ὅποιον ἐκλαμβάνεται ὡς μῦθος· ἡ πίστις στηρίζεται ὅχι ἐπὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ ἐπὶ τοῦ περιεχόμενου τούτου ἡ ἀκριβέστερον εἰπεῖν ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ μύθου². 'Η «ἀπομύθευσις», κατὰ τὸν Bultmann, δὲν σημαίνει ἔξαλειψιν τοῦ μυστηρίου ἡ τοῦ παραδόξου³ τὸ μυστήριον ἡ τὸ παράδοξον ἐκφράζεται εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως, τὸ ὅποιον εἶναι καθαρῶς σωτηριολογικόν.

Ποία θὰ ἥδυνατο νὰ εἶναι ἐν προκειμένῳ ἡ ἀπάντησις ἐξ ὀρθοδόξου ἀπόψεως; Κατ' ἀρχὴν πρέπει νὰ δμολογηθῇ ὅτι ἡ ὑπὸ τῆς Σχολῆς τοῦ Bultmann διάσπασις τῆς ἐνότητος μεταξὺ τοῦ «κατὰ σάρκα» Ἰησοῦ καὶ τοῦ «κατὰ πνεῦμα» Ἰησοῦ εἶναι μὲν ὀξεῖα, δὲν ὀδηγεῖ δμως τὴν θεολογικὴν σκέψιν εἰς τὴν ἀπάρνησιν τοῦ σωτηριολογικοῦ περιεχόμενου τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος, ὡς συμβαίνει εἰς τὴν φυσικὴν θεολογίαν, τὰς ἀπόψεις τοῦ Harnack καὶ τῆς «συνεποῦς ἐσχατολογίας». Τοῦτο δμως δὲν ἀρκεῖ· ὁ ἱστορικὸς παράγων δὲν παραγνω-

1. Βλ. R. BULTMANN, *Theologie des N. Testaments*, σ. 475.

2. Βλ. R. BULTMANN, *Die christliche Hoffnung*, σ. 84 ἐ.

3. Βλ. R. BULTMANN, *Die liberale Theologie und die jüngste theologische Bewegung*, σ. 18 ἐ.

ρίζεται, ώς ίσχυρίζεται ή ἐν λόγῳ Σχολή, ὑπὸ τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας εἰναι ἔντονος ἡ πίστις τῆς πρώτης Ἐκκλησίας εἰς τὴν «ἱστορικότητα» τοῦ περιεχομένου τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳς. Ἡ ἀλήθεια περὶ τῆς ἀναστάσεως εἰναι «πραγματικότης» (Wirklichkeit κατὰ τὴν ξένην δρολογίαν), ἀλλὰ συγχρόνως καὶ συμβάν (Faktum, Tatsache). Τὸ δεύτερον ἀσφαλῶς δὲν ἐνδιαφέρει τὴν πίστιν, διότι μόνον ἡ σημασία ἡ ἡ οὐσία αὐτοῦ ἐκφράζει τὸ περιεχόμενον τῆς σωτηρίας. Πῶς δύμας δύναται νὰ ὑπάρξῃ σημασία ἄνευ γεγονότος; Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ ὄρθοδοξία διδασκαλία ἐπισημαίνει τὸν μέγαν κίνδυνον τῆς παρερμηνείας τοῦ γεγονότος τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳς καὶ τῆς πίστεως περὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ ζῶντος Θεοῦ εἰς τὴν ιστορίαν. Ἡ δογματικὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας πάντοτε ἐκφράζει τὴν σημασίαν τοῦ γεγονότος, ἐπαναπάνεται δύμας ἐπὶ τοῦ ίδιου τοῦ γεγονότος, τὸ δόπιον φαίνεται νὰ παραμερίζῃ ἡ ἐν λόγῳ Σχολή, δημιουργοῦσα οὕτω κίνδυνον νεοδοκητισμοῦ¹.

Αἱ νεώτεραι περὶ ἐρμηνείας τῆς οὐσίας τῶν ιστορικῶν γεγονότων ἀντιλήψεις βοηθοῦν ὁπωσδήποτε τὴν κατανόησιν τῶν γεγονότων τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως. Ἡ λειτουργία δύμας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πνεύματος, δυνάμει τῆς δόπιας ἀναπτύσσεται τὸ δόγμα, ὡς αὐθεντικὴ τῆς πίστεως πρότασις, «ἐπαναπάνεται» πάντοτε ἐπὶ τοῦ μοναδικοῦ, ἀνεπαναλήπτου ιστορικοῦ γεγονότος, τὸ δόπιον εἰναι αὐτὸ τοῦτο τὸ σωτηριῶδες ἐν Χριστῷ ἔργον συνιστάμενον εἰς τὴν σάρκωσιν τοῦ Λόγου, τὸν σταυρικὸν θάνατον καὶ τὴν ἀνάστασιν. Οὕτω κατόπιν τῆς ἀποδοχῆς τῆς ὀντολογίας καὶ τῆς «ἱστορικότητος» τοῦ σωτηριώδους ἐν Χριστῷ ἔργου, ἡ ἐρμηνευτικὴ λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας συμφωνεῖ πρὸς τοὺς νόμους τῆς «κατανοήσεως», βάσει τῶν δόπιων ἡ οἰκείωσις τοῦ περιεχομένου τοῦ ιστορικοῦ πνεύματος συντελεῖται διὰ τῆς ταυτίσεως ἡ «συμπαθητική» σχέσεως τοῦ ἐρμηνεύοντος ἡ κατανοοῦντος ὑποκειμένου πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ ιστορικοῦ γεγονότος. Κατὰ συνέπειαν αἱ ἐν λόγῳ νέαι ἀνθρωποκεντρικαὶ ἐρμηνευτικαὶ τάσεις πρέπει νὰ ἐνταχθοῦν εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς ἡ καλλίτερον εἰς τὸν θεοκεντρισμὸν

1. Βλ. K. BARTH, R. Bultmann, *Ein Versuch ihn zu verstehen*, σ. 33-34. 'Ἐν προκειμένῳ ὁ Barth ἀπαντῶν εἰς τὸν Bultmann προβάλλει τὸ συντριπτικὸν ἐπιχείρημα κατὰ τῶν θέσεων τοῦ Bultmann, συμφώνως πρὸς τὸ δόπιον οἱ μαθηταὶ εἰδον τὸν ἀναστάντα. H. KÜNG, *Strukturen der Kirche*, σ. 108 ἐ. Βλ. ἐπίσης A. VÖSTLE, «Offenbarung und Geschichte», σ. 20.

καὶ τὴν θεολογίαν. Διότι ἡ ἐρμηνευτικὴ θεολογικὴ ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας καλεῖ πᾶσαν αὐτονομίαν πνευματικὴν ἡ πᾶσαν ἀνθρωποκεντρικὴν τάσιν πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ δόγματος εἰς τὸν θεοκεντρισμὸν καὶ τὴν θεόνομον τάξιν τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτω τὸ δόγμα ἀποτελεῖ τὸν καρπὸν τῆς ἐν λόγῳ ἐρμηνευτικῆς λειτουργίας τῆς Ἐκκλησίας, ἐκφράζει δὲ τὴν ἀλήθειαν τῆς «ἱστορικότητος» τοῦ σωτηριώδους ἐν Χριστῷ ἔργου. Ἡ σημασία τοῦ ἔργου τούτου δὲν ἐρμηνεύεται ἡ δὲν προβάλλεται κυροφορουμένη κατὰ παρθενογένεσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν συνάντησιν τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν ιστορίαν¹. Ἡ ἀλήθεια τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως, παραμένουσα ὑπερφυσικὴ καὶ ἀπόλυτος, ἐνυλώνεται ἐντὸς τῆς διὰ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος συντελουμένης ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, «ἐν τῷ μέσῳ ἀκριβῶς τῆς κατὰ τὰ ἄλλα φυσικῶς ἐκδηλουμένης ιστορικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων»².

1. Βλ. I. ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ, *Περὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὰς ἐν τῇ K. Διαθήκῃ θεμελιώδεις σωτηριολογικὰς ἀρχάς*, σ. 46 ἐ. H. GOLLWITZER, *Die Existenz Gottes im Bekenntnis des Glaubens*, σ. 37 ἐ.

2. Βλ. I. ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ, *Περὶ μίαν θεώρησιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας* (κατὰ τὸ 17ον διεθνὲς συνέδριον τῶν Παλαιοκαθολικῶν ἐν ξτει 1957), 'Ανάτυπον ἐκ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, Θεσσαλονίκη 1961, σ. 6.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Διὰ τῆς παρούσης μελέτης ὑπὸ τὸν τίτλον, «Γένεσις καὶ οὐσία τοῦ ὄρθιοδόξου δόγματος», ἐτέθη ὡς σκοπὸς ἡ διερεύνησις τοῦ προβλήματος τῆς γενέσεως καὶ οὐσίας τοῦ ὄρθιοδόξου δόγματος. Ἡ ἔρευνα ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν γίνεται μόνον δι' ἀπλῆς ἀναλύσεως τῶν βασικῶν αἰτίων τῆς γενέσεως καὶ τῶν χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τῆς οὐσίας τοῦ ὄρθιοδόξου δόγματος, ἀλλὰ διὰ Διαλεκτικῆς ἀντιπαραβολῆς τούτου πρὸς τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα καὶ τὴν θεολογίαν τῆς Δύσεως. Διότι ἡ θεολογία ἀπὸ τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ ἔξης, προσανατολισμένη εἰς ἐπιστημονικὰ καὶ φιλοσοφικὰ δεδομένα, ἔθεσεν ὑπὸ αὐστηρὸν ἔλεγχον τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Διὰ τοῦτο γίνεται ἐκτενὴς λόγος δχι μόνον διὰ τὰς θέσεις τῶν ἐν τῇ Δύσει θεολογικῶν Σχολῶν ἔναντι τοῦ ὄρθιοδόξου δόγματος, ἀλλὰ κυρίως καὶ κατ' ἔξοχὴν γίνεται λόγος διὰ τὰς φιλοσοφικὰς ἀρχὰς, αἱ δόποιαι ἐπηρέασαν τὴν δυτικὴν θεολογίαν κατ' ἀκολουθίαν ἔξετάζεται γενικῶς ἡ σχέσις μεταξὺ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως καὶ τῆς δογματικῆς ἀληθείας. Διότι τὸ ὄρθιοδόξον δόγμα ἐτέθη κυρίως ὑπὸ τὴν κρίσιν τῆς φιλοσοφικῆς γνωσιολογίας· ὄρθιολογισμός, ρομαντισμός, ἰδεαλισμός, ὑπαρξισμός, κριτικὴ ἱστορικοφιλολογικὴ ἔρευνα τῶν πηγῶν (τῶν κειμένων τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας) καὶ ἱστοριοκρατία συνθέτουν τὸ πνευματικὸν ὑπόβαθρον τοῦ θεολογικοῦ σκέπτεσθαι τῆς Δύσεως, τὸ ὅποιον ἀφορᾶ κυρίως εἰς τὸν προτεσταντικὸν κόσμον. Οὕτω ἐπισυνέβη σύγκρουσις μεταξὺ δόγματος καὶ φιλοσοφικῆς γνωσιολογίας, ὑπερβαίνουσα τὰς ἐναντίον τούτου ἐπιθέσεις τῶν αἵρετικῶν, διότι ἡ φιλοσοφικὴ γνωσιολογία ἔκλονιζεν δχι μόνον τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐθεντίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐγκυρότητα καθ' ἔκυρην τῆς οὐσίας τοῦ δόγματος. Οὕτως ἡ ἄλλως ὅμως καὶ αἱ αἵρεσεις ἔσχον φιλοσοφικὰς προϋποθέσεις.

Ἐξητάσθησαν κατ' ἀρχὴν τέσσαρες βασικαὶ Σχολαῖ, ἥτοι αἱ θέσεις τῆς Σχολῆς τοῦ Harnack, τῆς «συνεποῦς ἐσχατολογίας», τῆς

«μορφοϊστορικῆς» Σχολῆς καὶ τῆς Διαλεκτικῆς Θεολογίας ἔναντι τοῦ ὄρθιοδόξου δόγματος. Ὅπεστηρίχθη διότι ἡ Σχολὴ τοῦ Harnack ὑπέστη βαθεῖαν ἐπιδρασιν ἐκ τῶν ἰδεῶν τῆς φυσικῆς Θεολογίας καὶ γενικώτερον τῶν ἰδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ, διέσπασε δὲ κατὰ τὴν ἔρευναν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ ὄρθιοδόξου δόγματος τὴν ἐσωτερικὴν ἴστορικὴν συνάφειαν μεταξὺ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ καὶ τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας. Τοῦτο συνέβη, διότι ἡ Ἐκκλησία δὲν ἔκλαμβάνεται ὑπ' αὐτῆς ὡς ζῶν ἐν 'Ἄγιῳ Πνεύματι ἴστορικὸς δργανισμός, ἔκδηλούμενος εἰς τὴν ὄργανικὴν ἐνότητα τῆς ζωῆς του ἐντὸς τοῦ περιβάλλοντος τοῦ 'Ιουδαϊσμοῦ καὶ 'Ελληνισμοῦ, ἔνθα ἡνδρώθη ἡ δογματικὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ θεωρία τοῦ Harnack χωλαίνει ὡς πρὸς τὸν προσδιορισμὸν τῆς ἴστοριας τῶν γεγονότων τῆς θείας Οἰκουνομίας, ἥτοι τῶν γεγονότων τῆς ἐνανθρωπήσεως, τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς ἀναστάσεως, διαχωρίζουσα τὴν σωτηριολογικὴν σημασίαν τῶν γεγονότων τούτων ἐκ τῶν γεγονότων αὐτῶν καθ' ἔκυρτά. Οὕτω ἡ θεωρία περὶ τοῦ ἔξελληνισμοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ περιεχόμενον ἀπὸ ἀπόψεως ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας καὶ ζωῆς πρέπει νὰ κριθῇ ὡς ἐσφαλμένη ἡ ἀληθής μόνον ὡς πρὸς τὴν μορφολογίαν καὶ ἴστορικοφιλολογικὴν ἔρευναν τοῦ δόγματος.

Ἡ θεωρία τῆς «συνεποῦς ἐσχατολογίας» ἐρμηνεύει κατ' ἀρχὴν ὄρθιῶς τὴν γένεσιν τοῦ δόγματος, διότι τοποθετεῖ τὴν ρίζαν αὐτοῦ εἰς τὸ ἔργον καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰ. Χριστοῦ καὶ δχι εἰς τὸν ἐλληνικὸν κόσμον. Οὕτω ἀξιολογεῖται θετικῶς ὡς ἴστορικὸς παράγων. Αἱ περαιτέρω ὅμως «συνέπειαι» τῆς θεωρίας ταύτης θεωροῦνται ἐξ ἐπόψεως τοῦ κριτηρίου τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐξ ἐπόψεως ἴστορικοφιλολογικῆς ὡς ἀτυχεῖς, διότι ἡ «ἀπεσχατολόγησις» (Enterschätzung) τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἰ. Χριστοῦ καὶ τοῦ Ἀπ. Παύλου, συντελεσθεῖσα ἡ μὲν πρώτη ὑπὸ τοῦ ίδίου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, ἡ δὲ δευτέρα ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ἀπογυμνώνει δχι μόνον τὸ δόγμα, ἀλλὰ καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ἰ. Χριστοῦ τοῦ σωτηριολογικοῦ χαρακτῆρος. Οὕτω ἡ Ἐκκλησιολογία καὶ τὰ Μυστήρια καθίστανται ἀνευ οὐσιαστικοῦ νοήματος, ὑπερτονίζεται δὲ ὡς «κατὰ σάρκα» Ἰησοῦς εἰς βάρος τοῦ «κατὰ πνεῦμα» Ἰησοῦ.

Ἡ «μορφοϊστορικὴ» Σχολὴ βασιζομένη ἐπὶ τῶν προϋποθέσεων τῆς κριτικῆς ἔρευνῆς τῶν πηγῶν, καθορίζεται εἰς τὴν ἐρμηνευτικὴν τῆς λειτουργίαν ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ ὑπαρξισμοῦ. Οὕτω κριτήριον τῆς ἀληθείας τῶν σωτηριωδῶν γεγονότων τῆς Ἀποκαλύψεως

καὶ ἄρα τοῦ δόγματος τίθεται ἡ ὑπαρξιακὴ ὑποκειμενικότης¹. Κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπον αἱ ὑπερφυσικαὶ ἀλήθειαι περισώζονται εἰς τὴν σφαιραν τῆς ὑποκειμενικότηος, παραμερίζεται δὲ ἡ ἀντικειμενικότης, ἀποτελοῦσα τὸν μῦθον καὶ μὴ δυναμένη σήμερον νὰ ἐκφράσῃ αὐθεντικῶς τὰς αἰωνίους ἀληθείας. Οὕτω ἡ σφαιρα τοῦ μυστηρίου ἐκ τῆς συναντήσεως αἰωνίου καὶ ἴστορικοῦ μετατίθεται εἰς τὴν ὑποκειμενικότηα. Ἡ σημασία τοῦ σωτηριώδους ἐν Χριστῷ ἔργου περισώζεται, τὸ ἴστορικὸν δμως γεγονὸς ἀποσπᾶται τῆς ἐν λόγῳ σημασίᾳς. Τὸ δόγμα συνδέεται πρὸς τὴν σημασίαν ταύτην καὶ ὅχι πρὸς τὴν ἴστοριαν. Τὸ θετικὸν ἐν προκειμένῳ στοιχεῖον εἶναι ὁ τονισμὸς τοῦ «κατὰ πνεῦμα» Ἰησοῦ εἰς βάρος δμως τοῦ «κατὰ σάρκα» Ἰησοῦ.

Ἡ Διαλεκτικὴ Θεολογία δέχεται τὸ δόγμα ὡς καρπὸν τῆς ἑρμηνευτικῆς λειτουργίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πληρώματος, δεχομένου ἡ ἀκροωμένου τὸν ἐν τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ περιεχόμενον λόγον τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἴστορικότης τῶν σωτηριώδων ἀληθείῶν γίνεται δεκτή, δὲν διαδραματίζει δμως ρόλον εἰς τὴν ἑρμηνείαν καὶ διαμόρφωσιν τῶν δογματικῶν ἀληθείῶν. Καὶ ἐν προκειμένῳ εἶναι ἐκδήλος ἡ ἐπίδρασις τῆς φιλοσοφίας τοῦ ὑπαρξισμοῦ.

Ἐκ τῆς ὡς ἀνω ἔξετάσεως προκύπτει ἡ ἀνάγκη νὰ ἀντιπαραβληθῇ διαλεκτικῶς ἡ γνωσιολογία πρὸς τὴν δογματικὴν ἀληθείαν. Οὕτω ὁδηγούμεθα εἰς τὰ ἔξης κεντρικὰ σημεῖα.

1) Τὸ ὄρθοδοξὸν δόγμα ὡς πρὸς τὴν γένεσιν καὶ τὰ οὖσιάδη αὐτοῦ χαρακτηριστικά, τὰ ὅποια ἐκφράζουν τὴν τριαδικήν, χριστολογικὴν καὶ πνευματολογικὴν βάσιν τῆς σωτηρίας, δὲν δημιουργεῖται ὑπὸ τῶν «θρησκειολογικῶν» τύπων τοῦ Ἰουδαισμοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἡ βάσει τῆς κατ’ εἶδος διατυπώσεως τῆς ἀληθείας τούτου ὑπὸ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως. Πάντα ταῦτα συμβάλλουν κατ’ ἀνάγκην εἰς τὴν ἐκφρασιν τοῦ περιεχομένου τῆς ζωῆς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δργανισμοῦ, ἥτοι αὐτοῦ τούτου τοῦ δόγματος. Πηγὴ τοῦ δόγματος δὲν εἶναι οἱ ἐν λόγῳ τύποι οὔτε ἡ γλῶσσα, ἀλλ’ ὁ αὐτόνομος ἐκκλησιαστικὸς δργανισμός. Οὕτως δμως — καὶ τοῦτο πρέπει νὰ τονισθῇ ισχυρῶς — δὲν δύναται νὰ ἐκφράσῃ τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως

1. Αἱ διάφοροι ἐν πολλοῖς σημασίαι τῶν δρῶν existential καὶ existentiell, περὶ τῶν ὁποίων ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, ἀποδίδονται διὰ τοῦ αὐτοῦ δρου «ὑπαρξιακό», δεδομένου ὅτι εἰς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν δὲν ὑπάρχουν καθιερωμέναι δρολογίαι διὰ τὰς δύο φιλοσοφικὰς ἐννοίας. Ἡ ιδιάζουσα εἰς ἕκαστον δρον σημασία ἐπισημαίνεται διὰ τῶν συμφραζομένων.

ἀνευ τῶν τύπων καὶ τῆς γλώσσης κατὰ τρόπον παρθενογενέσεως. Ὁ αὐτὸς ζῶν δργανισμὸς ἐκδηλώνει κατὰ τὰς ἑκάστοτε φάσεις τῆς ζωῆς του—ἐντὸς τοῦ ιουδαικοῦ καὶ ἐλληνικοῦ περιβάλλοντος π.γ.—τὴν οὐσίαν αὐτοῦ. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ ἐκδηλώσεως τῆς οὐσίας τοῦ ζῶντος ἐκκλησιαστικοῦ δργανισμοῦ καὶ ὅχι περὶ θεωρητικῆς συνθέσεως ἐνὸς δόγματος διὰ τῶν δύο στοιχείων, ἥτοι τῆς μορφῆς καὶ τοῦ περιεχομένου.

2) Ἐπειδὴ τὸ δόγμα εἶναι ἐκφρασις τοῦ ζῶντος ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι ἐκκλησιαστικοῦ δργανισμοῦ, διὰ τοῦτο ἡ «γνῶσις» αὐτοῦ, ὡς πρὸς τὴν διαμόρφωσιν καὶ κατανόησιν, ἔχει χαρακτῆρα ὑπαρξιακόν, ἥτοι ἀποτελεῖ μετοχὴν τοῦ προσώπου, τοῦ ὑποκειμένου, εἰς τὸ σύνολον τοῦ πνευματικοῦ δυναμικοῦ τῆς Ἐκκλησίας, τὸ δόποιον εἶναι ἔργον τῶν προσώπων τῆς Ἀγίας Τριάδος. Ἡ «γνῶσις» αὗτη εἶναι ὑπαρξιακή, δηλαδὴ γεννᾶται διὰ τῆς σχέσεως ἐλευθέρων προσώπων, καὶ ὅχι συνειδέναι καὶ ἀντικειμενικοῦ κόσμου κατὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ φιλοσοφίαν, καὶ δὲν ἀπλώνεται μόνον εἰς τὰ δρια τῆς ὑποκειμενικότηος, ἀλλὰ συνδέεται πρὸς τὴν ὄντολογίαν, ἥτοι τὴν γενεσιοργὴν αἵτιαν τοῦ σωτηριώδους ἔργου, δηλαδὴ τὰ πρόσωπα τῆς Ἀγίας Τριάδος.

3) Ἡ θεοκεντρικὴ θεώρησις τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳς ἀποτελεῖ τὴν ἀσφαλῆ προϋπόθεσιν διὰ τὴν θεώρησιν τῆς οὐσίας τοῦ δόγματος. Ὁ ἀνθρωποκεντρισμὸς ἐγκεντρίζεται εἰς τὸν θεοκεντρισμόν. Οὕτω κατὰ τὴν διατύπωσιν τῶν δογματικῶν ἀληθείων διὰ θεωρητικῶν προτάσεων, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι προηγήθη ἡ μετοχὴ τοῦ προσώπου εἰς τὸ πνευματικὸν δυναμικὸν τῆς Ἐκκλησίας, ἡ θεωρητικὴ ἔργασία γίνεται συγχρόνως διὰ τῆς συνθετικῆς καὶ ἀναλυτικῆς μεθόδου.

4) Ἡ «γνῶσις» τοῦ δόγματος ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει εἶναι κατανόησις· ὑπερβαίνει οὕτω πᾶν γνωσιολογικὸν κριτήριον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία εἶναι ἀπαραττητοί διὰ τὴν ἔρευναν τῶν πηγῶν καὶ τὴν κατ’ εἶδος διατύπωσιν τῶν δογματικῶν ἀληθείων, δὲν ἀποτελοῦν δμως αὐτὴν ταύτην τὴν κατανόησιν τῶν ἐν λόγῳ ἀληθείων. Διὰ τοῦτο ἡ Πνευματολογία ἔχει δεσπόζουσαν θέσιν εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Δι’ αὐτῆς ὁδηγούμεθα ὅχι εἰς τὴν γνῶσιν ἀντικειμενικῶν γεγονότων, ἀλλ’ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς σημασίας αὐτῶν, ἡ ὁποία εἶναι τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας. Κατὰ τὴν λειτουργίαν τῆς ἑρμηνευτικῆς ταύτης κατανοήσεως συντελεῖται ὁ δεσμὸς μεταξὺ τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου καὶ τῶν προσώπων τῆς Ἀγίας Τριάδος, τῆς ὁποίας τὸ ἔργον κέκτηται χαρα-

κτῆρα ἱστορικόν, μυστηριακόν καὶ προσωπικόν. Διὸ τοῦτο ἡ γνῶσις τοῦ δόγματος, τῶν σωτηριώδῶν ἀληθειῶν, εἶναι κατ' ἔξοχὴν δοξολογική.

ENTSTEHUNG UND WESEN DES ORTHODOXEN DOGMAS

ZUSAMMENFASSUNG

Zweck der vorliegenden Arbeit über «Entstehung und Wesen des orthodoxen Dogmas» war die Erforschung des im Titel gestellten Fragenkreises. Die Untersuchung erfolgt in unserem Falle nicht nur durch die einfache Darstellung der Grundursachen für das Entstehen und die charakteristischen Merkmale für das Wesen des orthodoxen Dogmas, sondern auch durch eine dialektische Gegenüberstellung desselben mit den philosophischen Lehren und der Theologie des Westens. Denn, seit der Aufklärung an wissenschaftlichen und philosophischen Fakten orientiert, hat die Theologie die dogmatische Lehre der Orthodoxen Kirche einer strengen Prüfung unterzogen. Daher ist nicht nur auf die Haltung der theologischen Schulen des Westens dem orthodoxen Dogma gegenüber eingehend herauszuarbeiten, sondern vor allem auch und katechischen von den philosophischen Prinzipien zu sprechen, welche die westliche Theologie beeinflusst haben. Es ist also im allgemeinen die Beziehung zwischen philosophischem Denken und dogmatischer Wahrheit zu untersuchen. Dies geschieht, weil das orthodoxe Dogma vornehmlich der Kritik der philosophischen Erkenntnislehre ausgesetzt war, nämlich des Rationalismus, der Romantik, des Idealismus, des Existentialismus, der kritischen historisch - philologischen Quellenforschung zu den Texten der Heiligen Schrift und der Kirchenväter, und des Historismus, die den geistigen Unterbau des westlichen theologischen Denkens formen, zumindest soweit es die protestantische Welt angeht. So kam es zu einem Zusammenstoß zwischen Dogma und philosophischer Erkenntnislehre, der heftiger war als die Angriffe der Häretiker gegen das Dogma, weil die philosophische Erkenntnislehre nicht nur die Autorität der Kirche, sondern auch die Gültigkeit selbst der von ihr verkündeten Lehre über das Wesen des Dogmas in Erschütterung

brachte. In dieser oder ähnlicher Weise hatten aber auch die Häresien philosophische Voraussetzungen.

Zuerst wurden vier grundsätzliche Lehrmeinungen, nämlich die Stellungnahme der Harnackschen Schule, die der Konsequenten Eschatologie, die der Formgeschichtlichen Schule und die der Dialektischen Theologie dem orthodoxen Dogma gegenüber untersucht. Es wurde die These vertreten, dass die Schule Harnacks tiefgehend von den Ideen der natürlichen Theologie und weitergehend von denen der Aufklärung beeinflusst war und bei der Untersuchung und Interpretation des orthodoxen Dogmas die innere historische Beziehung zwischen dem Evangelium Jesu Christi und der dogmatischen Kirchenlehre zerriss. Dies geschah, weil die Kirche nicht von dieser Schule als ein im Heiligen Geiste lebender historische Organismus angesehen wurde, der in ihrer organischen Daseinseinheit innerhalb des Judentums und des Griechentums ausgedrückt war und in welcher Welt sich die dogmatische Kirchenlehre entwickelte. Harnacks Lehre hinkt in der Würdigung der historischen Fakten der göttlichen Oeconomia (Heilsgeschichte) d. h. der Fakten der Menschwerdung, des Kreuzes und der Auferstehung, indem sie die soteriologische Bedeutung dieser Ereignisse von den Tatsachen als solchen abtrennt. So muss seine Auffassung von der Hellenisierung des Christentums ihrem Inhalt nach vom Standpunkt der Autorität und des Lebens der Kirche aus gesehen als irrig bezeichnet werden oder zumindest nur richtig, soweit sie die Morphologie und die historisch - philologische Untersuchung des Dogmas angeht.

Die Lehre der Konsequenten Eschatologie interpretiert im Prinzip die Entstehung des Dogmas richtig, weil sie seine Wurzel im Wirken und Lehren Jesu Christi sucht und nicht in der griechischen Welt. Auf diese Weise wird der historische Faktor positiv gewertet. Im übrigen aber sind die «Konsequenzen» dieser Lehre vom Standpunkt des Lebens der Kirche und von dem der historisch - philologischen Kritik her als verfehlt anzusprechen, weil die Entschatologisierung der Botschaft Jesu Christi und des Apostels Paulus dadurch, dass die erste von Christus selbst, die zweite aber von der Kirche ausgehend, nicht nur das Dogma, sondern auch das Werk Jesu Christi ihres so-

teriologischen Charakters entkleidet werden. Auf diese Weise verlieren die Ekklesiologie und die Sakramente ihren substantiellen Sinn und der nach dem Fleisch Jesus wird zum Nachteil des Jesu nach dem Geist überbetont.

Die Formgeschichtliche Schule, die sich auf die Voraussetzungen der kritischen Quellenforschung gründet, wird in ihrem hermeneutischen Bemühen von der Existenzphilosophie beeinflusst. Auf diese Weise wird die existentielle Subjektivität zum Prüfstein für die Wahrheit der heilbringenden Tatsachen der Offenbarung, ja sogar des Dogmas erhoben. Dergestalt werden die übernatürlichen Wahrheiten zwar in der Sphäre der Subjektivität erhalten, doch ihre objektive Sphäre ins Reich des Mythos verwiesen, der heute nicht mehr authentisch die ewigen Wahrheiten verbürgen kann. So wird die Sphäre des Mysteriums aus der Begegnung zwischen dem Ewigen und dem Geschichtlichen ins Reich der subjektiven Ebene verschoben. Die Bedeutung des heilbringenden Werkes in Christo bleibt zwar erhalten, doch die historische Objektivität wird von dieser Bedeutung losgelöst. Das Dogma wird an diese Bedeutung, nicht aber an das geschichtliche Geschehen gebunden. Das positive Moment ist hier die Betonung des Jesu nach dem Geist freilich zum Nachteil des Jesu nach dem Fleisch.

Die Dialektische Theologie erkennt das Dogma als Frucht der hermeneutischen Funktion des kirchlichen Pleromas an, welches das in der Heiligen Schrift enthaltene Wort Gottes aufnimmt oder hört. Die Geschichtlichkeit der heilbringenden Wahrheiten wird anerkannt, spielt aber keine Rolle bei der Interpretation und Gestaltung der dogmatischen Wahrheiten. Der Einfluss der Existenzphilosophie ist hier offensichtlich.

Aus der obigen Untersuchung ergibt sich die Notwendigkeit, dialektisch die Erkenntnislehre der dogmatischen Wahrheit gegenüberzustellen. Dabei kommen wir zu den folgenden vier zentralen Punkten:

- 1) Was die Entstehung und die wesentlichen Merkmale des orthodoxen Dogmas, welche die trinitarische, christologische und pneumatologische Basis der Erlösung sind, angeht, so ist dieses Dogma nicht von den «religionsgeschichtlichen» Typen des Judentums und Griechentums oder auf Grund der forma-

len Darstellung der dogmatischen Wahrheit durch philosophisches Denken geschaffen. Sie alle tragen notwendigerweise zum Ausdruck des Inhaltes des lebendigen kirchlichen Organismus, d. h. des Dogmas selbst bei, doch die Quelle des Dogmas sind nicht diese Typen und auch nicht die Sprache, sondern der autonome kirchliche Organismus. So aber - und das muss ausdrücklich betont werden - kann der Inhalt des Glaubens ohne diese Typen und ohne die Sprache nicht in einer Art von Parthenogenese zum Ausdruck gebracht werden. Dieser lebendige Organismus drückt in den jeweiligen Phasen seines Lebens - etwa innerhalb der jüdischen und der hellenischen Umwelt - sein Wesen aus. Es handelt sich also um einen Ausdruck des Wesens des lebendigen kirchlichen Organismus und nicht um die theoretische Aufstellung eines Dogmas durch die beiden Elemente Form und Inhalt.

2) Da das Dogma Ausdruck des im Heiligen Geiste lebendigen kirchlichen Organismus ist, hat seine Erkenntnis (Gnosis), was Gestaltung und Verständnis angeht, existentiellen Charakter d. h. ist eine Teilnahme der menschlichen Person des Subjekts, an der Gesamtheit der geistigen Dynamik der Kirche, welche Dynamik das Werk der Personen der Heiligen Dreieinigkeit ist. Diese Gnosis ist existentiell, das heißt entsteht durch das freie Verhältnis zwischen der menschlichen Person und den Personen der Heiligen Dreieinigkeit, und ist nicht ein Bewusstwerden der objektiven Welt im Sinne der Wissenschaft und der Philosophie. Sie vollzieht und entfaltet sich nicht nur im Rahmen der Subjektivität, sondern ist auch mit der Ontologie verbunden d. h. mit dem schöpferischen Ursprung des heilbringenden Werkes, also mit den Personen der Heiligen Dreieinigkeit.

3) Die theozentrische Schau der Erlösung in Christo ist die sichere Voraussetzung zur Erkenntnis des Wesens des Dogmas. Der Anthropozentrismus wird verlagert in den Theozentrismus. Bei der Darstellung der dogmatischen Wahrheiten durch theoretische Betrachtungen wird unter der Voraussetzung, dass eine Teilnahme der menschlichen Person an der geistigen Dynamik der Kirche vorangegangen ist, die theoretische Arbeit in gleichzeitig synthetischer und analytischer Methode möglich.

4) Die Gnosis des Dogmas ist letzten Endes ihr Verständnis. Sie liegt mithin höher als alle Kriterien der wissenschaftlichen und philosophischen Erkenntnislehre. Wissenschaft und Philosophie sind nötig für die Quellenforschung und die formale Darstellung der dogmatischen Wahrheiten, sie stellen aber nicht das Verstehen dieser Wahrheiten an sich dar. Deswegen hat die Pneumatologie eine beherrschende Stellung in der Orthodoxen Kirche. Sie führt uns nicht zur Erkenntnis der objektiven Tatsachen, sondern zum Verständnis ihrer Bedeutung, welche das Mysterium der Erlösung ist. Bei der Funktion dieses hermeneutischen Verstehens vollzieht sich das Band zwischen der menschlichen Person und den Personen der Heiligen Dreieinigkeit, deren Werk einen historischen, sakralen und persönlichen Charakter trägt. Darum ist die Gnosis des Dogmas, die Erkenntnis der heilbringenden Wahrheiten, katechatisch doxologisch.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ *

- ADAM, A., *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, τόμ. 1, Gütersloh 1965.
AULÉN, G., *Christus Victor*, London 1965.
v. BALTHASAR, H., «Wahrheit und Leben», ἐν *Concilium* 3 (1967) 40 - 43.
BARTH, K., *Die protestantische Theologie im 19. Jahrhunderte*, Zürich 1946.
— «Die Schrift und die Kirche», ἐν *Theologische Studien* 22, Zollikon - Zürich 1947.
— «R. Bultmann, ein Versuch Ihn zu verstehen», ἐν *Theologische Studien* 3, «Zürich 1952.
— *Die kirchliche Dogmatik*, τόμ. 2,1, Zollikon 1958.
— *Die kirchliche Dogmatik*, τόμ. 1,2, Zürich 1960.
BAUER, W., *Rechtgläubigkeit und Ketzerei im ältesten Christentum*, Tübingen 1964.
BEINERT, W., «Wahrheit - Konfessionen», ἐν *Catholica* 21 (1967) 28 - 46.
BENZ, E., *Die Ostkirche im Lichte der protestantischen Geschichtsschreibung von der Reformation bis zur Gegenwart*, München 1952.
— «Die Bedeutung der griechisch - orthodoxen Kirche für das Abendland», ἐν *Θεολογία* 30 (1959) 331 - 355.
BERDIAEFF, N., *Le sens de l' histoire*, Paris 1948.
— *Ἀλήθεια καὶ Ἀποκάλυψις (μετάφρ.)*, Αθῆναι 1967.
BLONDEL, M., *Geschichte und Dogma*, Mainz 1963.
BONHOEFFER, D., *Sanctorum communio*, München 1954.
BOULGAKOFF, S., *L' Orthodoxie*, Paris 1932.
BOUSSET, W., *Kyrios Christos*, Göttingen 1965.
BRATSIOTIS, P., «Die Grundprinzipien und Hauptmerkmale der orthodoxen Kirche», ἐν *Procès - Verbeaux du premier congrès de Théologie orthodoxe à Athènes*, Athènes 1939.
ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, Π., «Η έννοια τοῦ δόγματος ἐν τῇ ὁρθοδόξῳ θεολογίᾳ», ἐν *Θεολογία* 28 (1957) 509 - 516.

* 'Ενταῦθα δὲν γίνεται μνεῖα τῶν πηγῶν, ἵτοι τῶν χρησιμοποιηθέντων πατερικῶν ἔργων, ὡς καὶ τῶν ἔργων ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων. Τὰ ἐν λόγῳ ἔργα ἀναφέρονται εἰς τὰς παραπομπάς.

Πλὴν τῆς Πατρολογίας τοῦ Migne ἔχρησιμοποιήθησαν καὶ νεώτεραι κριτικαὶ ἐκδόσεις πατερικῶν κειμένων, ὡς τῆς Πρωτοῆς Ἀκαδημίας 'Επιστημῶν (Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte), τοῦ J. Barbell, τοῦ Y. Courtonne, W. Jaeger κ.ά.

- BRUNNER, E., *Der Mittler*, Zürich 1947.
 — *Dogmatik*, τόμ. 1, Zürich 1960.
- BRUNNER, P., *Pro Ecclesia*, τόμ. 1, Berlin - Hamburg 1962.
 — *Pro Ecclesia*, τόμ. 2, Berlin - Hamburg 1966.
- BULTMANN, R., *Jesus*, Tübingen 1951.
 — «Die Frage nach der natürlichen Offenbarung», ἐν *Glauben und Verstehen*, τόμ. 2, Tübingen 1952.
 — «Die liberale Theologie und die jüngste theologische Bewegung», ἐν *Glauben und Verstehen*, τόμ. 1, Tübingen 1954.
 — *Die christliche Hoffnung und das Problem der Entmythologisierung*, Tübingen 1954.
 — «Der Begriff der Offenbarung im Neuen Testament», ἐν *Glauben und Verstehen*, τόμ. 3, Tübingen 1960.
 — *Theologie des Neuen Testaments*, Tübingen 1961.
- CAMPENHAUSEN, H. v., *Kirchliches Amt und geistliche Vollmacht*, Tübingen 1953.
 — *Tradition und Leben*, Tübingen 1960.
- CHENU, M. D., «Die Theologie als kirchliche Wissenschaft», ἐν *Concilium* 3 (1967) 44 - 49.
- ΧΡΗΣΤΟΥ, Π. 'Η περὶ τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου ἀντίληψις τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ('Ανάτυπον ἐκ τοῦ Ποιμένος), 1952.
 — 'Η ἔννοια τῆς διπλῆς γνώσεως κατὰ τὸν Γοργόριον Παλαμᾶν ('Ανάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς), Θεσσαλονίκη 1963.
- CULLMANN, O., *Die Christologie des Neuen Testaments*, Tübingen 1958.
- DAUNIS, R., «Schrift und Tradition in Trient und in den modernen römisch-katholischen Theologien», ἐν *Kerygma und Dogma* 13 (1967) 132 - 158, 184 - 200.
- DILTHEY, W., «Die Entstehung der Hermeneutik», ἐν *Gesammelte Schriften*, τόμ. 5, Leipzig - Berlin 1924.
 — «Die Kunst als erste Darstellung der menschlich - geschichtlichen Welt in ihrer individuation», ἐν *Cesammelte Schriften*, τόμ. 5, Leipzig - Berlin 1924.
- DRATSELLAS, C., «Questions of the soteriological teaching of the Greek Fathers with special reference to St. Cyril of Alexandria», ἐν *Θεολογία* 38 (1967) 579 - 608, 39 (1968) 192 - 226.
- EBELING, G., *Die Geschichtlichkeit der Kirche und ihre Verkündigung als theologisches Problem*, Tübingen 1954.
 — *Das Wesen des christlichen Glaubens*, München - Hamburg 1964.
- EVDOKIMOV, P., «Die eschatologische Dimension der Einheit», ἐν *Kyrios* 7 (1967) 1 - 10.
- EXARCHOS, B., «Die gegenwärtige wissenschaftliche und kirchliche Verantwortung der Theologie vom orthodoxen Standpunkt aus», ἐν *Kyrios* 4 (1964) 262 - 276.

- FEDOTOV, G., «Reich Gottes und Geschichte», ἐν *Kirche, Staat und Mensch*, Genf 1937.
- FISCHER, H., «Theologiegeschichte im dogmatischen Horizont», ἐν *Neue Zeitschrift für Systematische Theologie und Religionsphilosophie* 7 (1965) 235 - 249.
- FLOROVSKY, G., «Le corps du Christ vivant», ἐν *L'Eglise sainte universelle, Cahiers théologiques* 4, Neuchâtel - Paris 1948.
 — «The Concept of Tradition in Saint Athanasius», ἐν *Studia Patristica* 2, Berlin 1962.
 — «Ἡ πορεία τῆς φωστικῆς θεολογίας», ἐν *Θεολογία, Αλήθεια καὶ Ζωή*, Αθῆναι 1962.
- FLÜCKIGER, F., *Der Ursprung des christlichen Dogmas*, Zürich 1955.
- FRANZ, H., «Das Wesen des Textes», ἐν *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 59 (1962) 182 - 225.
- FUCHS, E., «Die Spannung im neutestamentlichen Christusglauben», ἐν *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 59 (1962) 32 - 45.
- ΓΙΕΒΤΙΤΣ Α., «Δόγμα καὶ ίδιος εἰς τὴν ὁρθόδοξον παράδοσιν», ἐν *Θεολογία* 39 (1968) 175 - 191.
- GOLLWITZER, H., *Die Existenz Gottes im Bekennen des Glaubens*, München 1966.
- GRILLMEIER, A., «Die theologische und sprachliche Vorbereitung der christologischen Formel von Chalkedon», ἐν *Das Konzil von Chalkedon*, τόμ. 1, Würzburg 1959.
- HAMMANS, H., «Die neueren katholischen Erklärungen der Dogmenentwicklung», ἐν *Concilium* 3 (1967) 50 - 59.
- HARNACK, A. v., *Das Wesen des Christentums*, Leipzig 1906.
 — *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, τόμ. 1 - 2, Tübingen 1931, τόμ. 3, Tübingen 1932.
- HEILER, F., *Urkirche und Ostkirche*, München 1937.
- HOLM, S., «Religion - Sprache - Wirklichkeit», ἐν *Neue Zeitschrift für Systematische Theologie und Religionsphilosophie* 9 (1967) 139 - 152.
- JÜNGEL, E., *Gottes Sein im Werden*, Tübingen 1967.
- KALOGIROU, J., *Die Auffassung der orthodoxen Kirche im neueren deutschen Protestantismus* (Διδακτορικὴ διατριβὴ ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Marburg).
- ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ, I., *Αἱ περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀντιλήψεις νεωτέρων φωματοκαθολικῶν θεολόγων*, Αθῆναι 1951.
 — 'Η ἀποστολὴ τῆς Ὁρθοδόξιας εἰς τὸν σύγχρονον κόσμον, Θεσσαλονίκη 1953.
 — 'Η περὶ «συνεργίας» ἐν τῇ δικαιώσει τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία καὶ αἱ περὶ αὐτὴν συζητήσεις τῶν ἐπεροδόξων, Θεσσαλονίκη 1953.
 — *Περὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὰς ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ θεμελιώδεις σωτηριολογικάς ἀρχάς* ('Ανάτυπον ἐκ τοῦ Τιμητικοῦ Τόμου ἐπὶ τῷ ἰωβηλαϊῳ τοῦ Σεβασμιωτά-

- του Μητροπολίτου Φιλίππων - Νεαπόλεως - Θάσου Χρυσοστόμου), Αθήναι 1961.
- 'Ο Χριστιανισμός ἐξ ἀντικειμένου καὶ ὑποκειμένου ἐπαλήθευσις τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀξιολογικῆς θορυβεντικῆς λειτουργίας, Θεσσαλονίκη 1964.
- KANTZENBACH, F., *Evangelium und Dogma*, Stuttgart 1959.
- ΚΑΡΜΙΡΗ, Ι., *Tὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἑκκλησίας*, τόμ. 1, Αθῆναι 1960.
- KASPER, W., «Das Verhältnis von Evangelium und Dogma», in *Concilium* 3 (1967) 69 - 75.
- *Die Methoden der Dogmatik*, München 1967.
- KIMMERLE, H., «Hermeneutische Theorie oder ontologische Hermeneutik», in *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 59 (1962) 114-130.
- KOCH, K., «Der hebräische Wahrheitsbegriff im griechischen Sprachraum», in *Was ist Wahrheit*, (ed. SCHWEFE H.), Göttingen 1965.
- ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, Δ., *Ἐλληνικὴ φιλοσοφία καὶ χριστιανικὸν δόγμα*, Αθῆναι 1960.
- KRAUS, H. J., «Wahrheit in der Geschichte», in *Was ist Wahrheit* (ed. SCHWEFE H.), Göttingen 1965.
- KRETSCHMAR, G., «Wahrheit als Dogma - Die alte Kirche», in *Was ist Wahrheit* (ed. SCHWEFE H.), Göttingen 1965.
- KÜNG, H., *Strukturen der Kirche*, Freiburg im Br. 1962.
- *Die Kirche*, Freiburg im Br. 1967.
- LOOFS, F., *Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte*, τόμ. 1 - 2, Tübingen 1959.
- LOSSKY, V., *Essai sur la Théologie mystique de l'Eglise d'Orient*, Paris 1944.
- MACKINTOSH, H.R., *The Doctrine of the Person of Jesus Christ*, Edinburgh 1914.
- *Types of Modern Theology*, London 1934.
- MANTZARIDOU, Γ., *Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*, Θεσσαλονίκη 1963.
- «Ἡ ἔννοια τῆς Θεολογίας», in *Κληρονομία* 1 (1969) 103-119.
- MOZLEY, J. K., *The Beginnings of Christian Theology*, Cambridge 1938.
- NIEBUHR, N., *Faith and History*, New York 1949.
- ΝΗΣΙΩΤΗ, Ν., «Ἡ θεολογία ὡς ἐπιστήμη καὶ δοξολογία», in *Θεολογία*, 'Αλήθεια καὶ Ζωή', Αθῆναι 1962.
- *Προλεγόμενα εἰς τὴν θεολογικὴν γνωσιολογίαν*, Αθῆναι 1965.
- *Φιλοσοφία τῆς θρησκείας καὶ φιλοσοφικὴ Θεολογία*, Αθῆναι 1965.
- NISSIOTIS, N., *Die Theologie der Ostkirche im ökumenischen Dialog*, Stuttgart 1968.
- ΠΑΠΑΠΕΤΡΟΥ, Κ., *Κυβερνητικὴ καὶ Θεολογία* ('Ανάτοπον ἐκ τῆς Θεολογίας), Αθῆναι 1965.
- RAHNER, K., «Zur Frage der Dogmenentwicklung», in *Schriften zur Theologie* 1, Zürich - Köln 1962.

- «Überlegungen zur Dogmenentwicklung», in *Schriften zur Theologie* 4, Zürich - Köln 1962.
- REISNER, E., «Glauben und Erkennen», in *Kerygma und Dogma* 13 (1967) 61 - 72.
- RITTER, A. M., *Das Konzil von Konstantinopel und sein Symbol*, Göttingen 1965.
- ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ, Ι. Σ., *Τὸ προλατορικὸν ἀμάρτημα*, Αθῆναι 1957.
- SCHEFFCZYK, L., «Kein Christentum ohne Dogma», in *Wahrheit und Zeugnis*, Düsseldorf 1964.
- SCHICK, E., *Offenbarung und Geschichte*, Mainz 1968.
- SCHLINK, E., *Der kommende Christus und die kirchlichen Traditionen*, Göttingen 1961.
- SCHMAUS, M. - GEISELMANN, J. - GRILLMEIER, A., *Handbuch der Dogmengeschichte*, τόμ. 4, Freiburg 1951.
- SCHNAKENBURG, R., «Konkrete Fragen an den Dogmatikern aus der heutigen exegetischen Diskussion», in *Catholica* 21 (1967) 12 - 27.
- SCHULTZ, H., *Tendenzen der heutigen Theologie im 20. Jahrhunderte*, Stuttgart - Berlin 1966.
- SCHWEITZER, A., *Die Mystik des Apostels Paulus*, Tübingen 1930.
- *Geschichte der Leben - Jesu Forschung*, Tübingen 1951.
- *'Η ζωὴ καὶ τὸ ἔργον μονὸν* (μετάφρ.), Αθῆναι 1965.
- SEEBERG, R., *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, τόμ. 1, Graz 1953, τόμ. 2, 1953, τόμ. 4/2 Graz 1954.
- SLENCZKA, R., *Ostkirche und Ökumene*, Göttingen 1962.
- *Geschichtlichkeit und Personsein Jesu Christi*, Göttingen 1967.
- STEIGER, L., «Offenbarungsgeschichte und theologische Vernunft», in *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 59 (1962) 88 - 113.
- ΘΕΟΔΟΡΟΥ, Α., «Στηματολογία τοῦ δόγματος ἐν τῇ ἀρχαὶ χριστιανικῇ καὶ ἐξωχριστιανικῇ γραμματείᾳ», in *Θεολογία* 31 (1960) 220 - 237.
- *Ἴστορία τῶν Δογμάτων*, τόμ. 1, Αθῆναι 1963.
- THIELICKE, H., «Wahrheit und Verstehen», in *Was ist Wahrheit* (ed. SCHWEFE H.), Göttingen 1965.
- TILLICH, P., *Biblische Religion und die Frage nach dem Sein*, Stuttgart 1956.
- ΤΡΕΜΠΕΛΑ, Η., *Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἑκκλησίας*, τόμ. 1, Αθῆναι 1959.
- TSIRPANLIS, A., «The Anthropology of Saint John of Damascus», in *Θεολογία* 38 (1967) 533 - 548; 39 (1968) 68 - 106.
- VÖGTLI, A., «Offenbarung und Geschichte im Neuen Testaments», in *Concilium* 3 (1967) 18 - 23.
- WERNER, M., *Die Entstehung des christlichen Dogmas*, Bern 1955.
- *Der protestantische Weg des Glaubens*, τόμ. 1, Bern 1955.
- ZENKOWSKY, W. W., «Das Böse im Menschen», in *Kirche, Staat und Mensch*, Genf 1937.

ΕΡΓΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ

- GADAMER, H. G., *Wahrheit und Methode*, Tübingen 1965.
 HEGEL, G. W., *Phänomenologie des Geistes*, Hamburg 1952.
 HEIDEGGER, M., *Platons Lehre von der Wahrheit*, Bern 1954.
 — *Περὶ τῆς οὐσίας τῆς ἀληθείας* (μετάφρ.), Αθῆναι 1958.
 — *Sein und Zeit*, Tübingen 1963.
 JASPER, K., *Von der Wahrheit*, München 1947.
 — *Philosophie* 1, 2, Berlin 1932.
 — *Aus dem Ursprung denkende Metaphysiker*, München 1957.
 KANT, I., *Kritik der reinen Vernunft*, Hamburg 1965.
 — *Kritik der praktischen Vernunft*, Hamburg 1963.
 KIERKEGAARD, S., *Le concept de l'angoisse*, Paris 1935.
 — *Krankheit zum Tode*, Düsseldorf 1945.
 — *Etapes sur le chemin de la vie*, Paris 1948.
 MATSOUKA, N., *Η φιλοσοφία τοῦ ὑπαρχισμοῦ καὶ ὁ σύγχρονος κόσμος* (Ἀνάτοπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ Θρακικὰ Χρονικά), Θεσσαλονίκη 1964.
 NIΣΙΩΤΗ, N., *Υπαρχισμὸς καὶ χριστιανικὴ πίστις*, Αθῆναι 1956.
 RUSSEL, B., *Religion and Science*, London 1950.
 — *Problèmes de philosophie*, Paris.
 SARTRE, J. P., *L' être et le néant*, Paris 1943.
 SCHELER, M., *Μόρφωσις καὶ γνῶσης* (μετάφρ. B. Εξάρχου), Αθῆναι 1953.
 ΣΠΕΤΣΙΕΡΗ, K., *Τὰ εἶδη τῆς γνώσεως*, Θεσσαλονίκη 1949.
 ΤΑΤΑΚΗ, B., *Φιλοσοφία καὶ Επιστήμη*, Αθῆναι 1961.
 WHITEHEAD, A. N., *Science and the Modern World*, New York 1929.

ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

- "Αγιον Πνεῦμα 75 έ.
 ἀγνωστικισμὸς 141
 'Αθανάσιος Μ. 63, 80 έ. 84 έ. 91
 αἵρεσις 76 έ. 94 έ.
 αἰσθησις ὡς ἐπιστήμη 132
 ἀκατάληπτον τῆς θείας οὐσίας 140 έ.
 'Ακινάτης Θ. 143
 ἀλάθητον παπικὸν 68
 ἀλήθεια 108 έ.
 ἀλλοτρίωσις 83, 141
 ἀναβαπτισταὶ 36
 ἀνακεφαλαῖωσις 84, 179
 analogia entis καὶ fidei 146
 ἀνάστασις Ι. Χριστοῦ 43, 46, 48, 50,
 54, 79 έ.
 ἀνθρωπολογία 63, 79 έ. 82, 142
 ἀπεσχατολόγησις 47, 50
 ἀποθέωσις 82
 ἀποκάλυψις 58 έ. — φυσικὴ 60 έ.
 'Απολιναρισμὸς 180
 'Απολογητικὴ 164 έ.
 ἀπολύτρωσις 125 έ.
 ἀπομύθευσις 183
 ἀποφατισμὸς 154.
 'Αρειανισμὸς 180.
 'Αρειος 85 έ. 97.
 'Αριστοτέλης 130 έ., 170, 172
 Αύγουστινος 105, 148
 αθέντια τοῦ δόγματος 56
 Βάπτισμα 42, 48, 50
 βαπτιστήρια σύμβολα 74
 Barth K. 56 έ., 123
 βασιλεία τοῦ Θεοῦ 39 έ., 42, 47 έ.
 βασιλεῖαι μεσσανικαὶ 49
 βασιλεὺς Μ. 72, 83 έ., 139, 143,
 152
 Baur F. Chr. 27
 Berdiaeff N. 122
 Bergson 152
 βούλησις τοῦ Θεοῦ 141
 Brunner E. 56 έ.
 Bultmann R. 65, 123, 183 έ.
 Campenhausen v. 71
 Χριστιανισμὸς ἐξελληνισθεὶς 105
 Χριστολογία 75. - Schleiermacher
 26
 χριστολογικὸν δόγμα 73 έ.
 Χρυσόστομος Ἰω. 62 έ., 91, 139,
 148, 151
 Confessio Augustana 88
 Δαμασκηνὸς Ἰω. 63, 73, 139, 143, 178
 διάκρισις οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν τοῦ
 Θεοῦ 140 έ.
 διάλογοι πλατωνικοὶ 130
 Διαφωτισμὸς 17 έ.
 διαρχής στατικὴ 50
 Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης 93
 δόγμα 25 έ., 149 έ., - δόγματος
 γνωρισμάτα 30 έ., - γνω-
 σιολογία 136 έ., - εἰδο-
 ποίησις 30 έ., - ἔννοια 29 έ.
 δογματικός Ἰησοῦς 53
 δογματισμὸς 31
 δόξα τοῦ Θεοῦ 60
 δοξολογία 147
 Ebeling G. 123
 εἰναι 108 έ.
 Εἰρηναῖος 31, 71, 76, 78, 80, 91,
 147 έ.
 'Εκκλησίας Ἰδρυσις 87
 'Εκκλησιολογία 88 έ.
 ἔκχυσις δωρεῶν 'Αγίου Πνεύματος
 87
 ἐλευθερία 82, 87
 ἐνανθρώπωσις 79 έ. 81
 ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ 86, 141
 ἐξελληνισμὸς τοῦ δόγματος 35, 36,
 48 έ. 77
 ἔξουσία ἐκκλησιαστικὴ 30
 ἐπιστήμη 65, 126 έ. 152 έ.
 ἐπιστημονισμὸς 19 έ.
 ἐπιστητὸν 16 έ., 126 έ., 153, 169
 ἔργα τῆς θείας οὐσίας 141 έ.
 ἔρευνα Ιστορικὴ 168 έ.
 ἔρμηνεια 126 έ., 134 έ., 152 έ.,
 183 έ. - δόγματος 159
 ἔρμηνευτικὴ 152 έ.
 ἐσχατολογία 42, 46, 49

- ήθική 126
ήθος 149 έ.
Ένδοκιμον P. 138
εύσεβεια 87
εὐσεβισμός 22 έ.
Εὐχαριστία 42, 48, 50, 80
Florovsky G. 88, 105
Fuchs E. 123

γάμος 178 έ.
γεγονότα «ακαθ' ἔκυτά» 170
γνωσιολογία τοῦ δόγματος 136 έ.
γνώσις 108 έ. - δοξολογική 147 έ.
- ιστορίας 169. - ως κατάληψης 125 - μετογή 110.
- σωτηρίας 138 έ. - φῶς 139. - σωτηριώδην γεγονότων 123. - φυσικοῦ κόσμου 109. - γνώσεως εἰδής 124 έ. - γνώσεις δμοιειδεῖς 153
Γρηγόριος Θ. 63, 143
Γρηγόριος N. 139, 143, 147, 151, 178

Harnack A. 35 έ.
Hegel 18 έ.
Heidegger M. 121 έ. 131 έ. 134
Ηρόδοτος 170

ιδεαλισμός 18 έ., 127 έ. - ύποκειμενικός 128
Ισραὴλ 92
Ιστορία 168 έ.
Ιστορικότης τῆς Ἀποκαλύψεως 177 έ.
Jaspers K. 120

Kant 18 έ., 127 έ.
κατάληψις ἐπιστητοῦ 127
κατανόησις 183 έ. - δόγματος 32
- ιστορίας 174 έ.
κήρυγμα 91
Kierkegaard S. 117, 123
κοινωνίας ἐκκλησιαστική 141. - ἐσχατολογική 138. - Ιστορική 138
κτιστός κόσμου 85
κτιστά δημιουργήματα 86
Κύριλλος Ἱεροσολύμων 83, 91, 151

Lessing 19
λόγος 130 έ. 157. - τοῦ Θεοῦ 57
Λούθηρος 36

Μαρξισμός 169 έ.
μαρξιστική ἀντίληψις περὶ ιστορίας 174

- μέθοδος ἀναλυτική καὶ συνθετική 145 έ.
μέθοδοι ἑρεύνης 127, 153
μεταμόρφωσις 47, 48. - τῆς ιστορίας 174
Μεταρρύθμισις 135
μετοχή εἰς τὰς σωτηριώδεις ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ 146
Moltmann J. 92
μονοφυσισμός 180
μορφοιστορική Σχολὴ 54 έ.
μορφολογία τοῦ δόγματος 34 έ.
μόρφωσις 125 έ.
μύθος 130 έ.
Μυστήρια 49 έ.
μυστικισμός 49, 93, 114 έ.

Νεαστοριανισμός 180
Νεαστόριος 97
Nietzsche 152

Οἰκονομία θεία 30, 92, 138, 178, 181 έ.
ὅμοιωσις 152
Ὀμολογία 74
ὄντική κατηγορία 123
Ὀριγένης 95, 173
ὅρθοδοξία προτεσταντική 21
ὅρθολογισμός Διαφωτισμοῦ 17 έ.

Παλαμᾶς Γ. 142 έ. 154
παραδείγματα ιστορικά 170
παράδοσις 67 έ.
Pascal 160 έ.
Paulus 23
περιεχόμενον δόγματος 34 έ.
πηγαὶ τῆς Ἀποκαλύψεως 68 έ.
φίλοσοφία 126 έ. 152 έ. - Ἑλληνικὴ 131 έ. - ως ἐρμηνευτικὴ λειτουργία 134. - ως θήρα τῆς ἐπιστήμης 132 - τῆς ιστορίας 173.
Πλάτων 132, 157
πλήρωμα 32, 71, 92
πολῆσις 172
Πολύβιος 170
Προτεσταντισμός ἀρχέγονος 21

ρεαλισμός 127 έ.
Reimarus 23
Ritschl A. 26
ρομαντισμός 18 έ.
Russel B. 162 έ.

- σχέσις 141 έ. - αισθητική 115 έ.
- μαργική 111 έ. - μυστική 113 έ. - νοητοριαγική 117 έ. - ὑπαρξιακή 118 έ.
σχίσμα 96
Seeberg R. 30
σημασία γεγονότος 65 έ.
Sohm 33, 40
Σωκράτης 173
σωτηρία 79 έ.
σωτηριολογία 74 έ.
συναίσθημα ἑζαρτήσεως 25 έ. - ως μέσον τῆς ἀληθείας 26
συνειδέναι 108 έ.
συνεργία 62 έ. 67 έ., 82, 152, 162

Τερτυλλιανὸς 77
Θάνατος Ἡ. Χριστοῦ 48, 82
Θεαίτητος 132
Θεογνωσία 66, 150 έ.
Θεολογία 152, 154. - ἀποφατική 93
- Διαλεκτική 56. - ως ἐπιστήμη 152 έ. - ως ἑρμηνευτική λειτουργία 153

- Τύπος 131
Ὕπαρξις ἐφριμένη 131
Ὕπαρξισμός 119 έ.
Ζηλωταὶ 51
Zinzendorf 22
ζωὴ ἐκκλησιαστικὴ 90. - πνευματικὴ 30, 125 έ.

ΚΑΗΡΟΝΟΜΙΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑ
ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΙΑΝΟΤΑΡΙΟΝ ΚΑΙ ΙΟΤΛΙΟΝ ΕΚΑΣΤΟΥ ΕΤΟΥΣ
ΤΥΠΟ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΠΑΤΕΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, Καθηγητής
ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΣ : ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ι. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗΣ, Τριηγορίας
ΓΡΑΜΜΑΤΕΣ : ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΝΙΚ. ΖΗΣΗΣ, Πτυχ. Θ.

Μελέται, βιβλιοκυρισταὶ καὶ βιβλία ἀποστέλλονται εἰς τὸν γραμματέα κ. Θεόδωρον Ζήσην, Μονὴ Βλατάδων, Θεσσαλονίκη. Τὰ πρὸς βιβλιοκρισίαν προοριζόμενα βιβλία πρέπει νὰ ἀποστέλλωνται εἰς δύο ἀντίτυπα.

Συνδρομὴ ἑτησίᾳ: ἐσωτερικοῦ δραχμαὶ 250, ἔξωτερικοῦ \$ 10. Άλι συνδρομαὶ ἀποστέλλονται εἰς τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν τῆς Ἑλλάδος, "Ιωνος Δραγούμη 5, Θεσσαλονίκη, ἀριθμ. λογαριασμοῦ 210/480584. Συνδρομαὶ ἐσωτερικοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποστέλλωνται διὰ ταχυδρομικῆς ἐπιταγῆς ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν κ. Γεώργιον Θεοδωρούδην, Μονὴ Βλατάδων, Θεσσαλονίκη.

ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΒΛΑΤΑΔΩΝ

1. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Γ. ΤΣΑΜΗ, 'Η διαλεκτικὴ φύσις τῆς διδασκαλίας Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου (1969)	Δρχ. 100
2. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Α. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Γένεσις καὶ ούσια τοῦ ὄρθιοδόξου δόγματος (1969)	100
3. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Κ. ΧΡΥΣΟΥ, 'Η ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ κατὰ τὴν ἔριν περὶ τὰ Τρία Κεφάλαια καὶ τὴν ε' οἰκουμενικὴν σύνοδον (1969)	100